Ιανουάριος – Απρίλιος 1995

ΚΑΘ' ΟΔΟΝ

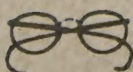
περιοδική έκδοση του Θεολογικού Συνδέσμου

συμμετέχουν:
Ν. Ζαχαρόπουλος
Ιωάν. Ζηζιούλας
Κων. Ζορμπάς
Βασίλ. Θερμός
Θωμ. Ιωαννίδης
Νίκ. Ματσούκας
Arsan Momeni
Μάρ. Μπέγζος
Ν. Μπουγάτσος
Ελ. Παυλίδου
Ιωάν. Πέτρου
Στ. Σακελλίων
Β. Σταθοκώστα
F. Steffensky
Αν.-Αιμ. Ταχιάος

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΣΗΜΕΡΑ

τεύχος
10

παρατηρητής

ΚΑΘ' ΟΔΟΝ

Τετραμηνιαία έκδοση του «Θεολογικού Συνδέσμου»
Εκδίδεται από τη Συντονιστική Επιτροπή του «Θεολογικού Συνδέσμου»
Υπεύθυνος έκδοσης: Ο πρόεδρος *Νίκος Ζαχαρόπουλος*, καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας του Παν/μίου Θεσ/νίκης
Υπεύθυνοι τεύχους: *Ν. Ζαχαρόπουλος, Μ. Κωνσταντίνου, Ιω. Πέτρου* και *Γ. Τσανανάς*
Υπεύθυνος εικονογράφησης: *Γεώργιος Τσανανάς*

Ετήσια συνδρομή: εσωτερικού Δρχ. 2.500
εξωτερικού $ 30
Τιμή διπλού τεύχους Δρχ. ~~1.000~~ 2000

Οι συνδρομές αποστέλλονται με επιταγή στον κ. Μιλτιάδη Κωνσταντίνου
στη διεύθυνση: Τ.Θ. 1659 540 06 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ -17

ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

- Κείμενα. Να είναι από κάθε άποψη επεξεργασμένα και έτοιμα για το τυπογραφείο, κατά προτίμηση δακτυλογραφημένα· αν χειρόγραφα, τότε ευανάγνωστα.
- Υποσημειώσεις στο τέλος του κειμένου σε συνεχή αρίθμηση.
- Ο τίτλος του άρθρου και το όνομα του συγγραφέα να γράφονται όπως καθιερώθηκε στο περιοδικό.
- Ειδικότητα των συνεργατών, επάγγελμά τους, τίτλοι, χώρος εργασίας, διεύθυνση και τηλέφωνο να επισυνάπτονται σε ξεχωριστό σημείωμα.
- Μονοτονικό. Εξαίρεση αποτελούν οι παραθέσεις από κείμενα της αρχαίας και της χριστιανικής γραμματείας.
- Χειρόγραφα δεν επιστρέφονται.
- *Οι συγγραφείς έχουν ακέραιη την ευθύνη για τις απόψεις τους.*
- Η συντακτική επιτροπή έχει την ευθύνη για τη δημοσίευση των άρθρων· για οποιαδήποτε τεχνικά ζητήματα επικοινωνεί με τους συγγραφείς.
- Ο κάθε συγγραφέας δικαιούται είκοσι (20) ανάτυπα.

Εικόνα εξωφύλλου: *Η ανεμοθύελλα στη λίμνη Γενησαρέτ*. Μικρογραφία από τον κώδικα Hitda (γύρω στο 1020, Menschede Βεστφαλίας, Γερμανία). - Το περιστατικό: Μκ 4, 35-41 (Παράλ. Μτ 8, 23-27. Λκ 8, 22-25). Οι μαθητές αιφνιδιάζονται: το πλοιάριο ακυβέρνητο, κίνδυνος, φόβος, αγωνία, πανικός. «Διδάσκαλε, οὐ μέλει σοι ὅτι ἀπολύμεθα;» - «Τί δειλοί ἐστε οὕτω; Πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν;». - Και σήμερα κλυδωνίζεται το σκάφος της Εκκλησίας από εσωτερικά προβλήματα και έξωθεν πιέσεις. Σωτήρας, ελευθερωτής και οδηγός της αυτός που τότε και πάντοτε.

Σημείωση: Με καθυστέρηση, το τεύχος αυτό τυπώθηκε τον Ιανουάριο 1996.

Εκδόσεις «Παρατηρητής»

Αλ. Σταύρου 15, τηλ. 927685, 938427, fax 935922, telex 410749, Θεσσαλονίκη Τ.Κ. 546 44
Κεντρική Διάθεση Αθήνα: «Παρατηρητής», Διδότου 39, τηλ. 3600658, 3608527
Θεσσαλονίκη: «Παρατηρητής», Γρηγορίου Ε΄ 30, τηλ. 310506

ISSN 1105-6975

ΚΑΘ' ΟΔΟΝ

ΕΤΟΣ Δ΄ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1995 ΤΕΥΧΟΣ 10

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πατριαρχικὴ ἀπόδειξις ἐπὶ τοῖς Χριστουγέννοις

+ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ
Ἐλέῳ Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως,
Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης

Παντὶ τῷ Πληρώματι τῆς Ἐκκλησίας Χάριν,
Εἰρήνην καὶ Ἔλεος παρὰ τοῦ ἐν Βηθλεὲμ Γεννηθέντος
Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ

Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε·
Χριστὸς ἐπὶ γῆς, ὑψώθητε.

Προσφιλεῖς ἐν Χριστῷ ἀδελφοί,
Τέκνα ἐν τῷ Γεννηθέντι Κυρίῳ ἀγαπητά,

Ἑορτάζομεν καὶ ἐφέτος ἐντὸς τῆς πανευφροσύνου καὶ λειτουργικῆς κατανύξεως τὴν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν ἐν τῇ Μητρὶ Ἁγίᾳ τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, ἐν ὁλοκλήρῳ τῇ ἀνὰ τὴν οἰκουμένην Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ.

Καὶ ἑορτάζομεν ἐν τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων ἐντὸς τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀτμοσφαίρας· ἑορτάζουν ὅλαι αἱ πόλεις καὶ τὰ χωρία ἐντὸς τοῦ ἰδίου αὐτῶν πνεύματος· ἑορτάζουν αἱ ὀρθόδοξοι χῶραι καὶ οἱ πιστοὶ τῆς διασπορᾶς· ἕκαστος ὅπου εὑρίσκεται. Καὶ ἔρχεται ὁ Κύριος, καὶ φέρει παντοῦ τὸ φῶς, τὴν οὐράνιον ἀγαλλίασιν· ἔρχεται εἰς τὴν ἡμετέραν ἐσχατιάν· ἔρχεται καὶ ἐπισκέπτεται ἡμᾶς, τοὺς ἁμαρτωλοὺς καὶ ἀναξίους.

Καὶ ἡ Θεία Λειτουργία ὑπενθυμίζει πάντοτε τὴν ἀδυναμίαν καὶ ἀναξιότητα ἡμῶν, λέγουσα: «*Οὐδεὶς ἄξιος τῶν συνδεδεμένων ταῖς σαρκικαῖς ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς προσέρχεσθαι ἢ προσεγγίζειν ἢ λειτουργεῖν σοι... Τὸ γὰρ διακονεῖν σοι μέγα καὶ φοβερὸν καὶ αὐταῖς ταῖς ἐπουρανίαις δυνάμεσιν*». Καὶ ἐφ' ὅσον εἶναι μέγα καὶ φοβερὸν καὶ εἰς τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις τὸ νὰ διακονοῦν τὸν Θεόν, συνειδητοποιοῦμεν τὴν ἀπροσμέτρητον ἀναξιότητα ἡμῶν, καὶ τὸ ἀγεφύρωτον χάσμα, τὸ ὁποῖον χωρίζει τὴν ἡμετέραν ἀδυναμίαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὴν παναγίαν καὶ ἀνερμήνευτον ὕπαρξιν. Πρὶν ὅμως ἀπογοητευθῶμεν ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς παντελοῦς ἀναξιότητος καὶ εὐτελείας ἡμῶν, ἡ λειτουργικὴ εὐχὴ προσθέτει ἓν

προσθέτει ἓν *«ἀλλ' ὅμως»*:

«Ἀλλ' ὅμως διὰ τὴν ἄφατον καὶ ἀμέτρητόν σου φιλανθρωπίαν ἀτρέπτως καὶ ἀναλλοιώτως γέγονας ἄνθρωπος».

Τὴν ἰδικήν μας ἀπροσμέτρητον ἀδυναμίαν νικᾷ ἡ ἄφατος καὶ ἀμέτρητος φιλανθρωπία του Θεοῦ Λόγου. Καὶ ἔρχεται καὶ μᾶς σώζει διὰ τρόπου θεϊκοῦ, ἀξίου τῆς μεγαλοπρεποῦς Αὐτοῦ ἀγάπης. Δὲν μᾶς ἐπεσκέφθη ἁπλῶς· δὲν μᾶς ἐκήρυξε μόνον τὴν ἀλήθειαν τοῦ λόγου· δὲν μᾶς παρηγόρησε διὰ νουθεσιῶν· δὲν ἐθεράπευσεν ὡς ἰατρὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν· Ἀλλὰ ἀτρέπτως καὶ ἀναλλοιώτως ἔγινεν ἄνθρωπος· καὶ μᾶς ἐχάρισε τὸ φῶς τὸ τῆς γνώσεως διὰ κοινωνίας ζωῆς· καὶ ἁπλοῦται ἡ εὐλογία καὶ ἡ οὐράνιος παράκλησις εἰς ὁλόκληρον τὴν ἀνθρωπίνην ὕπαρξιν.

Κατέστη ἡ Ἐκκλησία παράδεισος· ἐφωτίσθη ἡ σύμπασα οἰκουμένη· σκιρτοῦν τὰ ὄρη Χριστοῦ γεννηθέντος· βλέπομεν ὅλην τὴν φύσιν ἔσωθεν κατηγλαϊσμένην διὰ τῆς Θείας Ἐπιφανείας· καὶ εὑρίσκομεν τὴν πλησμονὴν τῆς ζωῆς.

Ὅλον τὸ μυστήριον εἶναι φανέρωσις ἀνερμηνεύτου φιλανθρωπίας· εἶναι ὑπέρβασις τοῦ νόμου καὶ τῆς δικαιοκρισίας· εἶναι ἡ νίκη καὶ ἡ δεσποτεία τῆς θείας εὐσπλαχνίας. Διὰ τοῦτο τονίζει ὁ ἀββᾶς Ἰσαάκ: Μὴ ὀνομάσῃς τὸν Θεὸν δίκαιον. Ἐὰν ἦτο δίκαιος, θὰ μᾶς κατεδίκαζεν ὅλους, συμφώνως πρὸς τὰς πράξεις ἡμῶν. Εἶναι φοβερὸς ὁ Θεός, ὄχι διὰ τὴν δύναμίν Του, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐλεημοσύνην Του. Καὶ ὁ ἐκ τῶν προκατόχων ἡμῶν ἐν Ἁγίοις Πατὴρ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, τοῦ ὁποίου τοὺς λόγους χρησιμοποιεῖ ἡ ἀκολουθία των Χριστουγέννων, μᾶς λέγει διηνεκῶς: Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε! Μὴ μεμψιμοιρῆτε διὰ τὰς δοκιμασίας σας· μὴ φοβῆσθε διὰ τὰς ἀσθενείας σας· μὴ ἀμφιβάλλετε διὰ τὴν ἀγάπην του Θεοῦ. Μόνον δοξάσατε· ὑμνήσατε· εὐχαριστήσατε· σκιρτήσατε ἐν ἀγαλλιάσει· μαζὶ μὲ ὅλην τὴν Ἐκκλησίαν, μαζὶ μὲ ὅλην τὴν Δημιουργίαν. Διότι αὐτὴ ἡ ἐπίσκεψις, αὐτὴ ἡ πρόσληψις τῆς φύσεως ἡμῶν, ἡ ὁποία χαροποιεῖ ὁλόκληρον τὴν κτίσιν, μᾶς κατέστησεν ὅλους ἀδελφοὺς τοῦ Χριστοῦ.

Καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο θὰ ἠθέλομεν νὰ τονίσωμεν τὴν σημασίαν τῆς ἀληθείας, τὴν σημασίαν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Πῶς αὐτὴ ἡ πίστις δι' ὅλης τῆς ἀκριβείας της εἶναι προϋπόθεσις ἀψευδοῦς σωτηρίας. Διότι δὲν εἶναι ὁ σαρκωθεὶς Κύριος ἁπλοῦς Θεός, ἀπρόσιτος· δὲν εἶναι ἁπλοῦς ἄνθρωπος, ἀδύνατος. Δὲν εἶναι εἷς προφήτης ἢ Θεοφόρος Ἅγιος. Εἶναι τέλειος Θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος· εἶναι τέλειος *Θεάνθρωπος*.

Τοῦτο εἶναι τὸ μόνον καινὸν ὑπὸ τὸν ἥλιον. Διὰ τοῦτο εἶναι σκάνδαλον διὰ τὴν ἀνθρωπίνην νόησιν. Εἶναι δύσκολον νὰ πιστευθῇ· εἶναι θεία δωρεά, ὑπερβαίνουσα πᾶσαν ἔννοιαν ἡ βίωσις τῆς πλησμονῆς ταύτης, τοῦ μυστηρίου τῆς τοῦ Θεοῦ Σαρκώσεως ἐντός της Θείας Λειτουργίας της Ὀρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας. Καὶ συνειδητοποιοῦμεν διαρκῶς ἐναργέστερον, ὅτι ἡ ἀλήθεια τῆς πίστεως, ὡς φανέρωσις τῆς ἀμετρήτου φιλανθρωπίας, δὲν εἶναι κατόρθωμα

ἰδικόν μας, ἀλλὰ δωρεὰ τοῦ συγκαταβάντος καὶ κενωθέντος Θεοῦ.

Διὰ τοῦτο μετὰ τὴν πρώτην θεόπνευστον προτροπήν: «*Χριστὸς γεννᾶται· δοξάσατε*», ἀκολουθεῖ καὶ δευτέρα: «*Χριστὸς ἐπὶ γῆς· ὑψώθητε*». Εἴμεθα χρεῶσται εἰς τὴν θεϊκὴν ταύτην Ἀγάπην· ὀφείλομεν νὰ ὑψωθῶμεν πνευματικῶς, δηλαδὴ νὰ ταπεινωθῶμεν· ἤ, ὀρθότερον, ἐὰν ὄντως βιώσωμεν τὸ μυστήριον τῆς θείας συγκαταβάσεως καὶ κενώσεως, κατὰ φυσικὴν συνέπειαν τοῦ πνευματικοῦ νόμου, ταπεινούμεθα· ἐρχόμεθα εἰς αἴσθησιν τῆς παντελοῦς πτωχείας μας· Κενούμεθα· ἀδειάζομεν ἀπὸ τὴν ψευδαίσθησιν ὅτι εἴμεθα «*κάποιόν τι*», ὅπως λέγει ὁ Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης· νεκροῦνται τὰ μέλη ἡμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ ἀναζωογονεῖται ὁ ἔσωθεν καινὸς τῆς καρδίας ἡμῶν ἄνθρωπος, τρεφόμενος ἐκ τῆς Θείας Ἀγάπης, συντριβῆς καὶ εὐγνωμοσύνης.

Τότε ἐξερχόμενοι ἐκ τῆς Θείας Λειτουργίας τῶν Χριστουγέννων· ἐξερχόμενοι, οἱ ἀληθῶς πιστοὶ χριστιανοὶ ἐκ τῆς θείας ταύτης μυσταγωγίας, ἀκούομεν ἔσωθεν ἡμῶν τὴν προσταγὴν τοῦ Ἀποστόλου: «*πλατύνθητε*» (Β΄ Κορ. 6,13)· γίνατε, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἐπιφανέντος Θεοῦ, καὶ σεῖς εὔσπλαχνοι, ἐπιεικεῖς, ἀνεξίκακοι, μεταφέρατε τὴν θείαν δωρεὰν τῆς ὑψοποιοῦ ταπεινώσεως, τὴν ὁποίαν ἐγνωρίσατε ἐκ τῆς πολιτείας τοῦ Σαρκωθέντος Κυρίου.

Μεταδώσατε εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, εἰς ὅλην τὴν Δημιουργίαν, τὸ χαρμόσυνον μήνυμα τῶν Χριστουγέννων διὰ τῆς συγκαταβατικότητος, εὐσπλαχνίας καὶ ἀνοχῆς, ὅπως ἀκριβῶς ἐγνωρίσατε τὸν Γεννηθέντα Θεάνθρωπον νὰ συμπεριφέρεται πρὸς σᾶς ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας.

Χριστὸς ἐπὶ γῆς· ὑψώθητε. Μάθετε ν' ἀγαπᾶτε· μεταφέρατε τὴν ἀγάπην καὶ τὴν χαρὰν τῶν Χριστουγέννων εἰς τὰς βασανιζομένας καρδίας τῶν ζητούντων τὴν εἰρήνην ἀνθρώπων. Ὁ ἄνθρωπος γίνεται συνήθως δύστροπος ἢ καὶ ἐπιθετικός, ὅταν δὲν τὸν ἀγαποῦν, ὅταν στερῆται ἀγάπης, κατανοήσεως καὶ ἀνοχῆς. Οἱ ἄνθρωποι ἐμφανίζονται συχνὰ προβληματικοί, καὶ ἐνίοτε κακοί, ἐπειδὴ ἀγνοοῦν τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ.

Γίνετε κήρυκες τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ἔργων. Τοῦτο εἶναι τὸ μεγαλύτερον δῶρον, τὸ ὁποῖον ἔχομεν νὰ προσφέρωμεν τὴν περίοδο τῶν Χριστουγέννων εἰς ὅλον τὸν κόσμον καὶ εἰς τὸν ἑαυτόν μας. Διὰ τῆς ἀγάπης γνωρίζομεν ἀληθῶς τὸν ἑαυτόν μας καὶ τοὺς ἄλλους· διὰ τῆς ἀγάπης ἐπιλύονται ὅλα τὰ προβλήματα καὶ ἔρχεται ἡ ἠρεμία.

Ὅπως ὅμως τὸ μικρὸν ποίμνιον τῆς Ἐκκλησίας ἐδέχθη τὸ πλήρωμα τῆς ζωῆς καὶ τῆς χαρᾶς δωρεὰν· καὶ κάθε ἄνθρωπος, φέρων τὴν πνοὴν τοῦ Θεοῦ, ἐν ἑαυτῷ ζητεῖ τὸ αὐτὸ πλήρωμα· ἔχει ἀνάγκην νὰ ἀποκτήσῃ τὴν βεβαιότητα, ὅτι κάποιος τὸν ἀγαπᾷ· κάποιος ἀγαπᾷ τὴν σωτηρίαν του· ἀγαπᾷ τὴν ἐλευθερίαν του· ἀγαπᾷ τὴν ζωήν του.

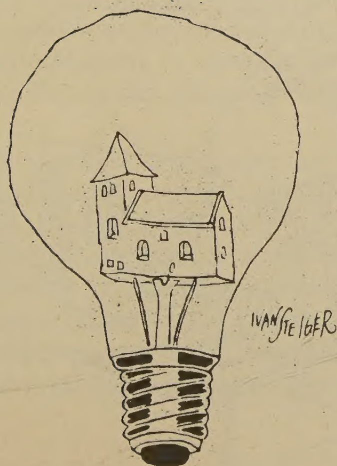
Διότι ὁ Θεὸς ἔπλασεν ἐν ἐλευθερίᾳ τὸν ἄνθρωπον ἐξ ἀγάπης. Καὶ μόνον ἐντὸς τῆς αἰσθήσεως ταύτης, ὅτι ὁ Θεὸς τὸν ἀγαπᾷ, δύναται νὰ θεραπευθῇ ἀπὸ τὰ πάθη· νὰ φωτισθῇ ἀπὸ χαρὰν τὸ πρόσωπόν του· νὰ αἰσθανθῇ παρά-

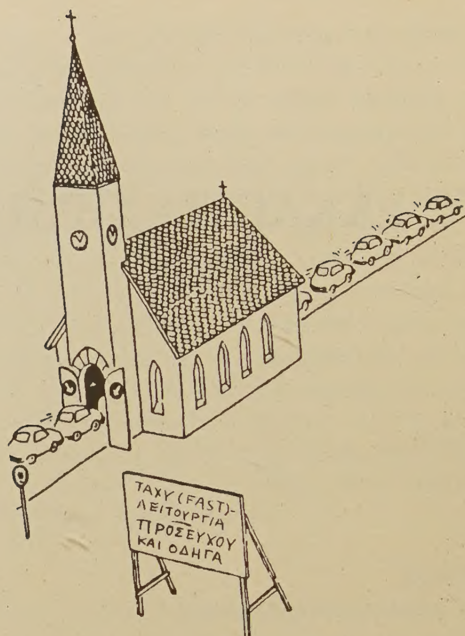
κλησιν εἰς τὴν καρδίαν του· νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἔχει κάποιαν ἀξίαν ἡ ὕπαρξίς του· ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ζήσῃ, νὰ σωθῇ, νὰ καταστῇ ἐλεύθερος, διὰ νὰ ὑποδουλωθῇ, ἑκουσίως εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ· εἶναι δυνατὸν νὰ ὑψωθῇ, νὰ πλατυνθῇ, νὰ διασταλῇ, νὰ καταστῇ χώρα τοῦ ἀχωρήτου μυστηρίου· νὰ εὕρῃ τὴν εὐρυχωρίαν τὴν ἀπεριόριστον εἰς τὴν θερμὴν φωλέαν τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου ὁ Χριστὸς γεννᾶται. Καὶ τότε ὁπουδήποτε καὶ ἂν εὑρίσκεται, ἐν παντὶ τόπῳ τῆς δεσποτείας Κυρίου, αἰσθάνεται ὅτι εὑρίσκεται εἰς τὰ ἴδια, διότι εὑρίσκεται ἐντὸς τῆς κλίμακος τῆς ἀγάπης καὶ τῆς στοργῆς τοῦ Θεοῦ.

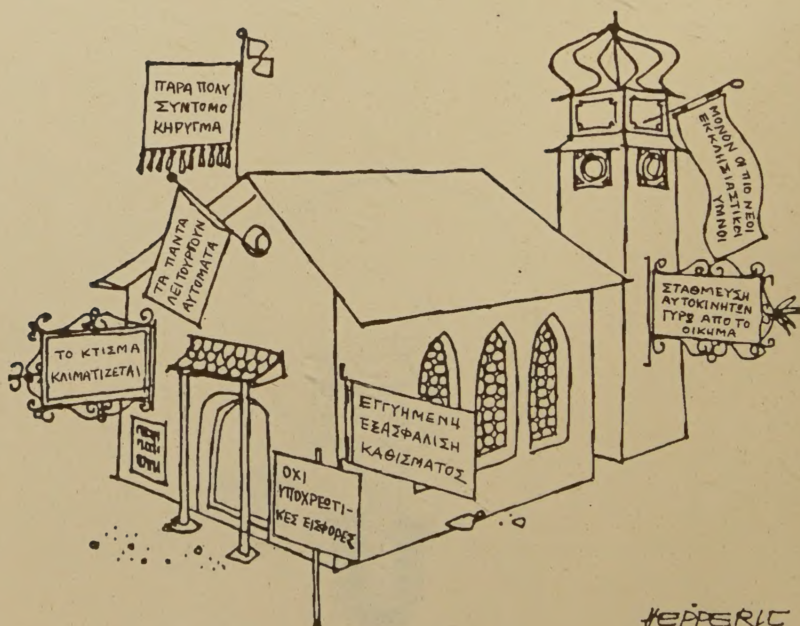
Χριστὸς γεννᾶται· δοξάσατε οἱ ὀρθόδοξοι πιστοὶ ὅπου καὶ ἂν εὑρίσκεσθε. Χριστὸς ἐπὶ γῆς· ὑψώθητε οἱ λαβόντες τὴν ἄφατον χάριν, διὰ νὰ γίνωμεν ἀφορμή, διὰ τοῦ ἰδικοῦ μας παραδείγματος, νὰ ὑψωθοῦν οἱ ἀδελφοί μας, νὰ ὑψωθῇ καὶ ὁλόκληρος ἡ γῆ· νὰ ἐπιτελεσθῇ ὁ σκοπὸς τῆς σαρκώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὁ σκοπὸς τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου· νὰ γίνῃ ἡ γῆ οὐρανός, νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν τελικὴν εὐλογίαν τῆς Θεανθρωπίας, κατὰ τὴν ὁποίαν «*καινοὺς οὐρανοὺς καὶ γῆν κενὴν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα Αὐτοῦ προσδοκῶμεν*» (Β΄ Πετρ. 3,13). Ναί, γένοιτο, Κύριε Ἰησοῦ. Ἀμήν.

Χριστούγεννα 1995
+ Ὁ Κωνσταντινουπόλεως Βαρθολομαῖος
διάπυρος πρὸς τὸν ἐνανθρωπήσαντα
Σωτῆρα εὐχέτης πάντων ὑμῶν.

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΣΗΜΕΡΑ

ΤΑΧΥ (FAST)-
ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ
ΠΡΟΣΕΥΧΟΥ
ΚΑΙ ΟΔΗΓΑ

ΠΑΡΑ ΠΟΛΥ
ΣΥΝΤΟΜΟ
ΚΗΡΥΓΜΑ
ΤΑ ΠΑΝΤΑ
ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥΝ
ΑΥΤΟΜΑΤΑ
ΜΟΝΟΝ ΟΙ ΠΙΟ ΝΕΟΙ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΙ
ΥΜΝΟΙ
ΣΤΑΘΜΕΥΣΗ
ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ
ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟ
ΟΙΚΗΜΑ
ΤΟ ΚΤΙΣΜΑ
ΚΛΙΜΑΤΙΖΕΤΑΙ
ΕΓΓΥΗΜΕΝΗ
ΕΞΑΣΦΑΛΙΣΗ
ΚΑΘΙΣΜΑΤΟΣ
ΟΧΙ
ΥΠΟΧΡΕΩΤΙ-
ΚΕΣ ΕΙΣΦΟΡΕΣ
KEPPERIC

Η Εκκλησία και το έργο της συμφιλίωσης στο σύγχρονο κόσμο

Προοιμιακές σκέψεις και προβληματισμοί

Ιωάννης Σ. Πέτρου

Μετά τις παγκόσμιες αλλαγές

Οι αλλαγές που επισυνέβησαν τα τελευταία χρόνια σε παγκόσμιο επίπεδο σε συνδυασμό με το φαινόμενο, που συνήθως αποκαλείται «επιστροφή της θρησκείας», είχαν ουσιαστικές επιπτώσεις στην παρουσία και το ρόλο της Εκκλησίας στον κοινωνικό χώρο. Καταρχήν συνειδητοποιείται βαθμιαία η αναγκαιότητα της δράσης της Εκκλησίας μέσα στην κοινωνία. Η αύξηση των προβλημάτων της κοινωνίας δεν επιτρέπει πλέον στην Εκκλησία να παραμείνει αδρανής. Η ποιότητα όμως της δράσης αυτής και η προοπτική της δεν είναι δυνατό να προσδιοριστούν από το φαινόμενο της «επιστροφής». Έτσι τη θετική δράση της Εκκλησίας μέσα στον κόσμο μπορούν να συνθέσουν συνειδητές επιλογές και συλλογικές δράσεις των μελών της, που θα έλθουν ως αποτέλεσμα μιας σφαιρικής θεώρησης της πραγματικότητας και της συνειδητοποίησης της κλήσης του Θεού για αγάπη και συμφιλίωση μέσα στον κόσμο. Αυτά σημαίνουν ότι τα μέλη της πρέπει να προσδιορίσουν θετικά τον τρόπο με τον οποίο κατανοούν την πραγματικότητα και σύμφωνα με αυτόν να δράσουν. Αλλά κάτι τέτοιο δεν είναι μια εύκολη υπόθεση. Προκαταλήψεις, φοβίες, κατεστημένες νοοτροπίες και ιδιοτελείς, μερικές φορές, επιδιώξεις μπορούν πολύ εύκολα να οδηγήσουν σε αρνητικά αποτελέσματα. Γι' αυτό απαιτείται η συνεχής εξέταση του πραγματικού ρόλου της Εκκλησίας, αλλά και αυτού που είναι δυνατό να διαδραματίσει.

Προς την κατεύθυνση αυτή κινούνται διάφορες προσπάθειες στον οικουμενικό χώρο, αλλά και στο πλαίσιο της συνεργασίας των Ευρωπαϊκών Εκκλησιών. Ως παραδείγματα μπορούν να αναφερθούν η ανάλυση των σχέσεων Εκκλησιολογίας και ηθικής, η δεκαετία αλληλεγγύης με τις γυναίκες, το πρόγραμμα για την υπέρβαση της βίας, η μελέτη του θέματος της καταλλαγής ως δώρου Θεού και πηγής νέας ζωής ή απλούστερα του συμφιλιωτικού ρόλου της Εκκλησίας στο σύγχρονο κόσμο. Όλα αυτά έχουν ως σκοπό να προκληθούν ανάλογες δραστηριότητες μέσα στους κόλπους της Εκκλησίας και ευρύτερα στη σύγχρονη κοι-

νωνία.

Η Εκκλησία όμως δρα στη σύγχρονη εποχή σε έναν συγκεκριμένο κόσμο με τις αντινομίες, τις συνθέσεις και τις προοπτικές του: το μεταμοντέρνο κόσμο. Γι' αυτό είναι απαραίτητο να αναλυθούν και αξιολογηθούν οι εξελίξεις πρώτα του μοντέρνου κόσμου και να εντοπισθεί η θέση της Εκκλησίας, όπως διαμορφώθηκε μέσα σε αυτόν, και κατόπιν του μεταμοντέρνου κόσμου. Αυτά όμως δεν συνεπάγονται αυτόματα και τη δημιουργία εσωτερικών διαδικασιών συνειδητοποίησης. Έτσι απαιτείται η πρόκληση ενός εσωτερικού και πολύπλευρου διαλόγου, που θα καταστήσει τους πολλούς κοινωνούς των διεργασιών αυτών.

Στο πλαίσιο της Ορθόδοξης Εκκλησίας αναπτύσσεται βαθμιαία η ίδια προβληματική και εκφράζεται η ίδια αναγκαιότητα, που δηλώνεται σαφώς στα δύο μηνύματα των Προκαθημένων των Ορθοδόξων Εκκλησιών (1992 και 1995). Στο άρθρο αυτό δεν είναι δυνατό να ασχοληθούμε με τις λεπτομέρειες των δύο μηνυμάτων. (Σχόλια για το μήνυμα του 1992 βλ. στο τεύχος 2 του Καθ' οδόν). Εκείνο όμως που πρέπει να τονίσουμε είναι ότι με αυτά εκφράζεται ρητά το ενδιαφέρον των Ορθοδόξων Εκκλησιών για την κοινωνία και τα προβλήματά της, για τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και των ανθρώπων με τη φύση. Όπως είναι ευνόητο, απαιτούνται συντονισμένες συλλογικές προσπάθειες, για να αξιοποιηθεί σωστά η στροφή αυτή και να έχει τα ανάλογα θετικά αποτελέσματα.

Στη σύγχρονη εποχή δεν αρκεί απλώς να παρουσιάσει κανείς ορισμένες γενικόλογες θεωρητικές θέσεις ή να προβεί σε διακηρύξεις. Αυτές, βέβαια, είναι αναγκαίες, αφού δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την καλλιέργεια ανάλογης συνείδησης, λειτουργούν ως σημείο αναφοράς και προκαλούν το δημόσιο διάλογο. Κυρίως όμως είναι απαραίτητο από τη μια να αναζητηθούν οι κατάλληλοι τρόποι με τους οποίους θα ενυλωθούν όσα περιέχονται στις διακηρύξεις και από την άλλη να επισημανθούν οι πρακτικές που αντιτίθενται σε αυτές, για να καταβληθούν προσπάθειες να αποφευχθούν. Ο εγκλωβισμός σε μια αφηρημένη θεολογία χωρίς αντίκρισμα στη ζωή ή μια θεολογία που στηρίζει ατομιστικές κατανοήσεις και πρακτικές πρέπει να θεωρηθεί ότι ανήκει στο παρελθόν και να κατανοηθεί ότι οδηγεί σε αδιέξοδα. Έτσι το σπουδαίο είναι να κάνει κανείς θεολογία που συνδέεται με τη ζωή και δημιουργεί ανθρώπινες σχέσεις. Πώς όμως μπορεί να πραγματοποιηθεί κάτι τέτοιο, όταν μέσα στον εκκλησιαστικό χώρο δεν καλλιεργηθεί η σχετική προβληματική; Μια προβληματική που πρέπει να πηγάζει από τη βασική πίστη της Εκκλησίας ότι καταλλάσσει τους ανθρώπους με τον Θεό, μεταξύ τους και με όλη την κτίση.

Η θεολογική ερμηνεία της Εκκλησίας και η εκκλησιαστική πρακτική

Αναντίρρητα η ορθόδοξη Θεολογία επεξεργάστηκε με αρκετή επιτυχία βασικές διαστάσεις της περί Εκκλησίας θεολογίας στο πρόσφατο σχετικά παρελθόν, ιδίως από τη δεκαετία του '60 και ύστερα. Η στροφή της όμως περισσότερο στο παρελθόν και η αναζήτηση των διαστάσεων αυτών στην πατερική κυρίως θεολογία δημιούργησε δυσκολίες και ανέδειξε μια βασική της αδυναμία. Η αδυναμία αυτή έγκειται στο ότι πολλές φορές τα κείμενα των Πατέρων δεν κατανοούνται δυναμικά, αλλά αντιγραφικά και έτσι δεν αντιπαρατίθεται η κατανόηση αυτή προς τη σημερινή πραγματικότητα. Αυτά σημαίνουν ότι ο τρόπος κατανόησης της αυθεντίας και της θεμελίωσης της αλήθειας λειτουργούν ανασταλτικά σε κάθε δυναμική κίνηση. Μάλιστα όχι μόνο δεν εμφανίστηκε κριτική διάθεση, αλλά παρουσιάστηκαν και λανθασμένες χρήσεις των αναλύσεων αυτών στην εκκλησιαστική πράξη. Έτσι, αυτό που για τους Πατέρες πηγάζει από τη ζωή, μεταβάλλεται σε θεωρία που δεν αντικατοπτρίζει τη ζωή, αλλά αποκτά στατικό περιεχόμενο. Η θεωρία πλέον αυτή, αντί να λειτουργήσει κριτικά, χρησιμοποιείται για να δικαιώσει την κυρίαρχη πρακτική, που τις περισσότερες φορές είναι αντίθετη προς αυτήν.

Οι διαστάσεις που ιδιαίτερα πρόβαλε η ορθόδοξη Θεολογία είναι: πρώτα η επανεύρεση της έννοιας της Εκκλησίας ως σώματος Χριστού. Αυτή λειτούργησε ως μέσο απομάκρυνσης, τουλάχιστον θεωρητικά, από την καθιδρυματική κατανόηση της Εκκλησίας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι και θεολογικά απομακρύνθηκαν όλοι από αυτήν και επιδίωξαν να απαλλάξουν την Εκκλησία από κοσμικές επιδιώξεις, που στηρίζονται συνήθως στην καθιδρυματική κατανόησή της. Δεύτερο, η προβολή της συνοδικότητας ως βασικής διάστασης της Εκκλησίας. Η συνοδικότητα είναι μια πολύπλευρη διάσταση που δεν εκφράζεται, πολύ περισσότερο δεν καλύπτεται από το συνοδικό σύστημα διοίκησης. Δεν είναι διοικητική έννοια, ούτε ένα αριστοκρατικό σύστημα διακυβέρνησης της Εκκλησίας, αλλά ουσιαστικός τρόπος διαμόρφωσης των σχέσεων και της ζωής των μελών της. Σχετίζεται και εκφράζεται με τη συλλογικότητα, την πολυ-επίπεδη σχέση των διαφόρων μονάδων της (τοπικών συνάξεων) και τη συμμετοχικότητα. Έτσι, η συνοδικότητα σημαίνει τη συλλογική λειτουργία της Εκκλησίας από τη μικρότερη μονάδα της, την κοινότητα, μέχρι τη μεγαλύτερη οργανωτική μονάδα. Προϋποθέτει δηλαδή τη συνοδικότητα της κοινότητας και της διευρυμένης εκκλησιαστικής μονάδας που αποτελείται από πολλές κοινότητες. Γι' αυτό και είναι λάθος να γίνεται λόγος για σύνοδο επισκόπων, ενώ πρόκειται για σύνοδο Εκκλησιών. Όπως αντίστοιχα και η θ. Ευχαριστία ως πράξη ενότητας, είναι συλλογική πράξη της κοινότητας και όχι μια απλή ιερατική πράξη. Η τόσο σημαντική αυτή διάσταση είναι καιρός να εξεταστεί με ιδιαίτερη σοβαρότητα

και να καταβληθούν προσπάθειες για την πραγματοποίησή της στη σύγχρονη εποχή. Αυτή θα δώσει λύση σε πολλά ερωτήματα της σύγχρονης Εκκλησίας, και οι τοπικές πραγματώσεις της θα αποτελέσουν το καλύτερο παράδειγμα προς την κοινωνία. Τρίτο, η σημασία της παρουσίας του πνεύματος και η σύνδεσή του με την ίδια τη λειτουργία και ανάπτυξη της Εκκλησίας ως συλλογικού σώματος που προγεύεται τη βασιλεία του Θεού και πορεύεται προς αυτήν. Το Πνεύμα οδηγεί την Εκκλησία στην αλήθεια. Πράγμα που σημαίνει ότι η Εκκλησία βρίσκεται σε μια συνεχή πορεία προς την αλήθεια, που είναι ο Θεός, αναζητεί συνεχώς το νόημα που έχει η παρουσία του για τον άνθρωπο, τις ανθρώπινες σχέσεις και τον κόσμο, και αποφεύγει τον πειρασμό να διαμορφώσει τη συνείδηση του κατόχου και διαχειριστή της αλήθειας με την αντικειμενοποίησή της. Τέταρτο, η καθολική θεώρηση της ζωής και η αποφυγή του μονομερούς τονισμού είτε του πνευματικού είτε του υλικού στοιχείου της. Πέμπτο, η προβολή της ανεπανάληπτης αξίας και ελευθερίας κάθε ανθρώπου ως προσώπου και της κοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων. Θα μπορούσε να προσθέσει κανείς και άλλες διαστάσεις, αλλά αυτές ίσως αρκούν.

Η ανάπτυξη όμως της θεολογίας και οι αναλύσεις της δεν είναι δυνατό να αποδώσουν, αν δεν συνδυαστούν πρώτα με την ειλικρινή ανάλυση και γνώση της πραγματικής εκκλησιαστικής κατάστασης, δεύτερο, με τη συνειδητοποίηση των αντίθετων προς αυτές εκκλησιαστικών πρακτικών και τρίτο, με τη συνειδητή προσπάθεια για την πραγματοποίησή τους μέσα στον εκκλησιαστικό χώρο. Εάν η εκκλησιαστική κοινότητα δεν έχει τη συνείδηση ότι βρίσκεται εν πορεία, αλλά αισθάνεται ότι βρίσκεται στο τέλος και αφήνει να εννοηθεί ότι ό,τι κάνει είναι η ολοκλήρωση της αλήθειας, τότε δεν μπορεί να υπάρξει ουσιαστική προσπάθεια. Με απλούστερα λόγια όλα αυτά σημαίνουν ότι η εκκλησιαστική κοινότητα περνά συνεχώς μέσα από τη διαδικασία της μετάνοιας, που συνεπάγεται συνεχή έλεγχο και γνώση της πραγματικής κατάστασής της και επαναπροσδιορισμό της πορείας της με τη βοήθεια του Πνεύματος.

Ιδιαίτερο μάλιστα ρόλο παίζει η ανάλυση και κατανόηση των σχέσεων της Εκκλησίας με την κοινωνία. Στις κυκλοφορούσες όμως αναλύσεις κυριαρχεί συνήθως η ανάλυση των σχέσεων Εκκλησίας και πολιτείας, που είναι στην πραγματικότητα οι σχέσεις Ιεραρχίας και πολιτικής εξουσίας. Η ανάλυση αυτή προδίδει το λανθασμένο υπόβαθρο, που οφείλεται στην αναπαραγωγή του παρελθόντος. Το επιμέρους καλύπτει το σύνολο. Αφήνει, εξάλλου, να εννοηθεί ότι στην πράξη απουσιάζει ο ουσιαστικός προβληματισμός γύρω από τα θέματα της Εκκλησιολογίας, που είναι η συνειδητοποίηση του εκκλησιαστικού είναι.

Ο τρόπος λειτουργίας της Εκκλησίας, έτσι όπως εμφανίζεται πολλές φορές, μπορεί να αναλυθεί κοινωνιολογικά και όχι να δικαιολογηθεί πάντοτε θεολογικά. Φαίνεται ότι δρα ως κοινωνικός θεσμός και κατόπιν καταβάλλεται προσπάθεια να δικαιολογηθούν οι διάφορες ενέργειες που προέρχονται από μια

εξουσιαστική νοοτροπία θεολογικά. Η εξουσία όμως δεν θεμελιώνεται θεολογικά, ούτε ωραιοποιείται με όποιες εξηγήσεις και αν προβληθούν. Εκκλησία και εξουσία είναι ασυμβίβαστα μεγέθη. Η Εκκλησία ζει ως Εκκλησία μόνον όταν διακονεί και πραγματώνει την «κοινωνία» μεταξύ των ανθρώπων.

Ποια είναι όμως η σχέση της Εκκλησίας με την κοσμική κοινωνία; Καταρχήν πρέπει να εξεταστεί η σχέση αυτή σε θεωρητικό πεδίο και να αντιπαρατεθεί προς τις κυκλοφορούσες αντιλήψεις, αλλά και τις προσδοκίες που ευκαίρως-ακαίρως εκφράζονται ή διαφαίνονται πίσω από εκκλησιαστικούς λόγους ή πράξεις.

Σύμφωνα με το παλαιοχριστιανικό μοντέλο η Εκκλησία ως μυστήριο περιλαμβάνει όλη την κτίση. Η συγκεκριμένη όμως έκφραση του μυστηριακού γεγονότος της Εκκλησίας είναι το λείμμα που τείνει να περιλάβει όλον τον εμπειρικό κόσμο και να τον μεταμορφώσει σε Εκκλησία.

Όπως εξάγεται όμως από την έρευνα των πραγματικών γεγονότων, μετά την επίσημη αναγνώρισή της, η Εκκλησία, που βαθμιαία ταυτίζεται με την ιεραρχία, τοποθετείται απέναντι στην πολιτεία, δηλαδή την αυτοκρατορική εξουσία και τη διοικητική δομή της. Τότε επιχειρείται να βρεθεί μια ισορροπία ανάμεσα στις δύο, ως προς την κατανομή των αρμοδιοτήτων τους ή εμφανίζεται ένας αγώνας ανάμεσά τους για το ποια θα κυριαρχήσει επί της άλλης. Ο ανταγωνισμός αυτός είναι πιο εμφανής στο δυτικό κόσμο. Απέναντί τους βρίσκεται ως αντι-κείμενο της «φροντίδας» (βλ. της εξουσίας) ο λαός. Το τριπλό αυτό σχήμα κυριάρχησε στο μεσαιωνικό κόσμο, χωρίς εξαίρεση σε Ανατολή και Δύση και συνέχισε κατόπιν με διαφορετικούς βαθμούς έντασης από τόπο σε τόπο. Είναι ευνόητο ότι το σχήμα αυτό εκφράζει μια εξουσιαστική κατανόηση και λειτουργία της Εκκλησίας, που απωθεί την κατανόηση και λειτουργία της Εκκλησίας ως κοινωνίας στο περιθώριο.

Το μοντέλο αυτό σχέσεων καταβάλλεται προσπάθεια να αναβιώσει στη σύγχρονη Ρωσία. Ως προσδοκία, εξάλλου, εμφανίζεται και σε άλλες περιοχές. Το μοντέλο όμως αυτό δεν μπορεί να έχει θέσει σε μια Εκκλησία που συνειδητοποιεί τον εαυτό της ως Εκκλησία, αναζητεί τρόπους για να την εκφράσει και δεν παραμένει στο πλαίσιο των επιδιώξεων της ιεραρχικής δομής μιας θρησκευτικής κοινότητας που αναπολεί τις καλές ημέρες του παρελθόντος. Μόνον όταν εκφράζεται η Εκκλησία ως κοινωνία μπορεί να αποτελεί το παράδειγμα για τη σύγχρονη κοινωνία που βολοδέρνει πέρα δώθε αναζητώντας την ταυτότητά της και τους τρόπους διασφάλισης της κοινωνικής συνοχής της. Αλλά στην περίπτωση αυτή πρέπει να υπερβεί τόσο την εξουσιαστική λογική όσο και τις ατομιστικές επιδιώξεις.

Τέτοιοι όμως προβληματισμοί δεν μπορούν να αναπτυχθούν όταν η «επίσημη» Εκκλησία δεν προσπαθεί να συνειδητοποιήσει την πραγματική της θέση,

δεν διαλέγεται και παραμένει μακριά από οποιοδήποτε θεολογικό οραματισμό ή προβληματισμό. Ζητά να δώσει το παράδειγμα στη σύγχρονη κοινωνία, αλλά ταυτόχρονα αλληθωρίζει στις βατικάνειες εξουσιαστικές αντιλήψεις, έστω και αν τις αφήνει να αιωρούνται χωρίς να τις διατυπώνει σαφώς. Τέτοιες διαστάσεις φάνηκαν στον πρόσφατο «διάλογο» για το μάθημα των θρησκευτικών στα σχολεία με τους σαφείς παραλληλισμούς προς την εξουσία και τον έλεγχο που ασκεί η καθολική ιεραρχία στην Ιταλία. Ακόμα, δεν μπορεί να κατανοήσει τους σύγχρονους θεολογικούς προβληματισμούς, αν δεν απαλλαγεί από τη φανερή ή καλυμμένη καλλιέργεια της ατομικής ευσέβειας και της διαμεσολαβητικής λειτουργίας της ιερωσύνης.

Αν δεν γίνει δεκτή στην πραγματικότητα η θέση και ο ρόλος των λαϊκών στην Εκκλησία, πέρα από την καλλιέργεια της ατομικής ευσέβειας και δεν αναζητηθούν οι κατάλληλοι τρόποι για να εκφραστεί η Εκκλησία ως κοινωνία, δεν είναι δυνατό να γίνεται οποιοσδήποτε σοβαρός λόγος για την παρουσία της Εκκλησίας στη σύγχρονη εποχή. Είναι πραγματικά θέμα πνευματικής διάκρισης να διαγνώσει κανείς τι σημαίνει έκφραση της Εκκλησίας στο εκάστοτε νέο περιβάλλον που διαμορφώνεται στην ιστορία, έτσι ώστε να αποφευχθούν επικίνδυνοι αναχρονισμοί.

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι σε πρόσφατη συζήτηση που πραγματοποιήθηκε στη σύνοδο της Κεντρικής Επιτροπής του Π.Σ.Ε. με στόχο τη διεύρυνση της έννοιας της συμμετοχής σε αυτό, όπως προσδιορίζεται στη γνωστή δήλωση του Τορόντο, αντέδρασαν σθεναρά οι Ορθόδοξες Εκκλησίες. Θα μπορούσε να γίνει δεκτό ότι πίσω από την αντίδραση αυτή κρύβεται μια αντίθεση στην αποδοχή στη δομή του Π.Σ.Ε. διαφόρων μικρών ή μεγάλων ομαδοποιήσεων που προέρχονται από την πολυδιάσπαση του προτεσταντικού κυρίως κόσμου. Δεν παύει όμως η αντίδραση αυτή να αντικατοπτρίζει μια στενή ιεροκρατική αντίληψη για την Εκκλησία και την προσπάθεια να διατηρηθούν όλα υπό τον έλεγχο της ιεραρχικής δομής, πράγμα που στερεί τη δυνατότητα να εκφραστεί η δημιουργικότητα μέσα στον εκκλησιαστικό χώρο.

Εξάλλου, δεν πρέπει να λησμονηθεί η άρνηση να συζητηθεί το θέμα της θέσης των λαϊκών στην Εκκλησία, που περιλαμβανόταν στα θέματα της μεγάλης Συνόδου. Ως δικαιολογία προβλήθηκε ότι δεν υφίσταται τέτοιο πρόβλημα στην Ανατολή. Φυσικά, πιο εύκολος τρόπος για να «αντιμετωπίσει» κανείς τα προβλήματα είναι να τα απωθήσει, θεωρώντας τα ως ανύπαρκτα. Έχοντας όμως μπροστά του ένα παθητικοποιημένο σύνολο που συνεχώς γηράσκει είτε ηλικιακά είτε ως προς τη νοοτροπία και δεν ανανεώνεται, βολεύεται με την κατάσταση αυτή. Αυτό επιβεβαιώνει και ο κύριος τρόπος που έχει επιλεγεί από την Εκκλησία για να καταστήσει αισθητή την παρουσία της: η προβολή κυρίως μέσω τελετών και συμβόλων.

Ο τρόπος αυτός που εμποδίζει την ανάπτυξη γόνιμου προβληματισμού, τόσο στον εκκλησιαστικό χώρο όσο και στο κοινωνικό περιβάλλον που βρίσκεται, είναι αντίθετος προς την πατερική πρακτική της κοινωνικής παρρησίας. Μπορεί ο τρόπος αυτός παρουσίας να ήταν αποδοτικός σε μια εποχή κοινωνικής κρίσης ή διώξεων και χαμηλού μορφωτικού επιπέδου του πληθυσμού, όπως λ.χ. στην Τουρκοκρατία ή στην πριν από την παγκόσμια αλλαγή κατάσταση των Ανατολικών χωρών. Σήμερα όμως το μορφωτικό επίπεδο είναι διαφορετικό. Το ίδιο ισχύει και για την κατάσταση της Εκκλησίας. Έτσι, αν απευθύνεται στην κοινωνία με έναν τρόπο που αρμόζει σε χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, ενώ αυτό δεν ισχύει στην πραγματικότητα, τότε, ενώ είναι για όλους και με βάση αυτή την προοπτική πρέπει να εργάζεται, ανταποκρίνεται στις ανάγκες ενός όλο και μειούμενου ποσοστού ανθρώπων, ζει στο περιθώριο και αφήνει τους πολλούς αδιάφορους. Και το σπουδαιότερο, με τον τρόπο αυτό δεν μπορεί να επηρεάσει τις κατευθύνσεις της ζωής και τις κυρίαρχες νοοτροπίες, ενώ προσφέρει δυνατότητες για πολιτικές χρήσεις και επιδιώξεις, αντίθετες προς τον κύριο σκοπό της, που είναι η συμφιλίωση όλων και η μεταμόρφωση του κόσμου.

Η μεταμόρφωση στη μεταμοντέρνα κοινωνία

Η συνήθης στάση απέναντι στο μοντέρνο κόσμο, που εμφανίζεται στους θεολογικούς και εκκλησιαστικούς κύκλους, ιδίως στην Ελλάδα, είναι η συνολικά αρνητική στάση απέναντι στο Διαφωτισμό. Η στάση αυτή, παρότι είναι κατανοήσιμη, είναι συναισθηματική και απολογητική και υποδηλώνει μια στροφή στο παρελθόν, αλλά και αδυναμία να αξιολογηθεί συνθετικά η πορεία του μοντέρνου κόσμου. Δεν είναι όμως δυνατό να αντιμετωπίζει κανείς ένα δημιούργημα του ανθρώπινου πολιτισμού με τέτοιες προϋποθέσεις, ιδίως όταν έχει απομακρυνθεί πάρα πολύ από την εποχή γένεσής του. Είναι δημιούργημα συγκεκριμένων συνθηκών και προϋποθέσεων που δεν πρέπει να λησμονούνται κατά τη μελέτη του. Είχε, βέβαια, θετικές και αρνητικές επιπτώσεις. Αυτές όμως πρέπει να εκτιμώνται σε δεύτερη φάση νηφάλια και συνθετικά μέσα στην πραγματικότητα που παρουσιάζονται σε συνδυασμό με άλλες εξελίξεις και παράγοντες που συνέβαλαν στην εμφάνισή τους.

Είναι παράδοξο να θεωρεί κανείς ότι ο άνθρωπος λειτουργεί τόσο μονοσήμαντα, έτσι ώστε από ένα σύνολο ιδεών να προσδιορίζονται απόλυτα οι μετέπειτα ενέργειές του, ιδιαίτερα μάλιστα σε ένα τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα που χαρακτηρίζεται από ραγδαίες εξελίξεις και αλλαγές. Αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, θα σήμαινε ότι ο άνθρωπος είναι ένα απόλυτα ρυθμιζόμενο ον που δεν ενεργεί ελεύθερα. Αλλά αυτό δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Το πιο τραγικό, αλλά και συνάμα διαφοροποιητικό στοιχείο του σημερινού κόσμου

από τον κόσμο της εποχής του διαφωτισμού είναι ότι τότε αγωνίστηκε ο άνθρωπος να γίνει ρυθμιστής των κοινωνικών εξελίξεων, ενώ στην ίδια βάση στηρίχθηκε μετέπειτα η νομιμοποίηση της δύναμης, που έχει υποσκελίσει τον άνθρωπο. Εξάλλου, μια βαθύτερη εξέταση των βασικών στόχων του διαφωτισμού στον κοινωνικό χώρο δείχνει ότι σχετίζεται περισσότερο με ουσιαστικές στοχοθεσίες του Χριστιανισμού, παρά με την αντίθεση προς αυτόν. Αν οι κοινωνικές συγκυρίες οδήγησαν την Εκκλησία στην αποξένωση από τις δικές της καταβολές, γι' αυτό δεν ευθύνεται ο διαφωτισμός που τις υπενθύμισε, αλλά η Εκκλησία που τις λησμόνησε και οφείλει να τις ανακαλύψει πάλι.

Η λειτουργία της μεσαιωνικής «θεολογίας» ως ουσιαστικό στοιχείο της τότε κοινωνικής ιδεολογίας και δομής ήταν ένας από τους βασικούς λόγους που γέννησαν το διαφωτισμό, αλλά και ουσιαστικές πλευρές της διαδικασίας του μοντέρνου κόσμου. Η «θεολογία» δηλαδή αυτή είχε μεταβληθεί σε λόγο θεμελίωσης μιας κοινωνίας ιεραρχικά δομημένης και αντιανθρώπινης. Αυτήν ακριβώς την κοινωνία ήρθε να διασπάσει ο διαφωτισμός δίνοντας στον άνθρωπο τη δυνατότητα να αναζητήσει απελευθερωμένος από τα δεσμά της μεσαιωνικής κοινωνίας μια νέα κατανόηση των σχέσεών του με τους άλλους και την κοινωνία και έναν νέο προσδιορισμό της θέσης του μέσα σε αυτήν. Ήταν «φυσιολογικό» η αντίδραση αυτή σε έναν κλειστό κόσμο να οδηγήσει σε ακρότητες. Πρέπει να κατανοηθεί το γεγονός αυτό, αλλά ταυτόχρονα να κατανοηθεί και το τι ζητούσε ο άνθρωπος. Έτσι στη σύγχρονη εποχή η νηφάλια αντιμετώπιση της ιστορικής πραγματικότητας μπορεί να μας απαλλάξει από τις εκατέρωθεν ακρότητες. Μέσα από μια μακρόχρονη διαδικασία αμφισβήτησης, ο άνθρωπος έσπασε το κοινωνικό κέλυφος που τον κρατούσε δέσμιο. Η διαδικασία, βέβαια, αυτή είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση του φαινομένου της «εκκοσμίκευσης», αλλά και τη δημιουργία νέων τρόπων νομιμοποίησης της δύναμης και της επιβολής. Αυτά δεν πρέπει να λησμονούνται, όταν θέλει κανείς να κάνει νηφάλια και δυναμική θεολογική ανάλυση. Και το πρόβλημα που πρέπει να απασχολεί τη θεολογία είναι η κυριαρχία της δύναμης.

Ανάμεσα στις επιπτώσεις που επέφερε η εκκοσμίκευση ήταν και ο περιορισμός της Εκκλησίας στη θρησκευτική σφαίρα. Στο πλαίσιο αυτό προσπάθησε να διευρύνει τη σφαίρα επιρροής της εσωτερικά αναπτύσσοντας νέα αντικείμενα ελέγχου. Στο γεγονός αυτό οφείλονται ο τονισμός του τελεταρχικού στοιχείου, το πέρασμα της Εκκλησίας από τη δημόσια στην ιδιωτική σφαίρα, η προσπάθεια για έλεγχο της ιδιωτικής σφαίρας της ζωής του ανθρώπου και η διαμόρφωση του ευσεβισμού. Το φαινόμενο του ευσεβισμού αποβαίνει χαρακτηριστικό όχι μόνον ορισμένων ομάδων, όπως λανθασμένα υποστηρίζεται, αλλά ευρύτερα της Εκκλησίας. Έτσι ο ευσεβισμός και η θρησκευτικοποίηση καθίστανται τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά της. Κατά συνέπεια, όταν στη σύγχρονη εποχή τονίζονται λατρευτικά και θρησκευτικά κυρίως στοιχεία, αυτά δεν

συνεπάγονται αναβίωση της παράδοσης και της καθολικής αναφοράς στη ζωή, όπως συνήθως υποστηρίζεται, αλλά στην πραγματικότητα εμπέδωση της εκκοσμίκευσης. Το γεγονός αυτό δεν ανατρέπεται με τη ρητορική απόρριψη των εκκοσμικευμένων στοιχείων της σύγχρονης ζωής ή της εκκοσμίκευσης ως συνολικού φαινομένου και τον τονισμό παραδοσιακών συμβολικών στοιχείων. Αντίθετα η εκκοσμίκευση μπορεί να ξεπεραστεί με τη σαφή δήλωση της κατάφασης απέναντι στη ζωή και την αναζήτηση τρόπων για να εκφραστεί η καθολική στάση απέναντι σε αυτήν. Αυτό όμως σημαίνει ταυτόχρονα και έξοδο από τη στενότητα της θρησκευτικής σφαίρας, που είναι δημιούργημα του μοντέρνου. Το εγχείρημα είναι δύσκολο, γιατί η εμπέδωση των χαρακτηριστικών στοιχείων και των βολικών θέσεων της θρησκευτικής σφαίρας ευνοείται από τη μεταμοντέρνα κατάσταση. Παρά τις δυσκολίες, όμως, στην προοπτική της εξόδου από τη στενότητα της θρησκευτικής σφαίρας, θα πρέπει να επικεντρωθεί το ενδιαφέρον της Εκκλησίας στη σύγχρονη εποχή.

Στο χώρο της Ορθόδοξης Ανατολής, παρότι υπήρξαν διαφωτιστικές τάσεις, στη διαμόρφωση των οποίων συνέβαλαν κατά πολύ και σπουδαίοι εκκλησιαστικοί άνδρες, δεν είχαν τα ίδια χαρακτηριστικά με εκείνα της Δύσης. Για παράδειγμα δεν συνδυάστηκαν με αντιθρησκευτικές στάσεις. Ανέδειξαν όμως μια ουσιαστική δυναμική που υπήρχε απαρχής, την προβολή λ.χ. της ανθρώπινης αξίας και ελευθερίας, και η οποία τείνει να λησμονηθεί είτε θεωρητικά είτε μόνον πρακτικά. Η σωστή στάση απέναντι στο σύγχρονο κόσμο με βάση την προοπτική της καθολικής θεώρησης της ζωής απαιτεί να εξεταστούν συνθετικά οι ιστορικές εξελίξεις, να χρησιμοποιηθούν εκείνες που μπορούν να αξιολογηθούν θετικά και να αναπτυχθεί μια προβληματική, όχι με βάση την επιστροφή, αλλά με μια προοπτική πέρα από τις εξελίξεις. Η επιστροφή στην προκριτική εποχή της απορρόφησης του ανθρώπου από την ιεραρχική κοινωνία είναι ανεπίκαιρη και επικίνδυνη, γι' αυτό είναι απαραίτητο να κινηθεί κανείς στη μετακριτική εποχή της σύνθεσης των επιμέρους ενδιαφερόντων και της δημιουργίας νέων κριτηρίων για τη ζωή, τον άνθρωπο και τις σχέσεις του. Εξάλλου, η οπισθοδρόμηση είναι ασύμβατη με την Εκκλησία. Η Εκκλησία είναι συμβατή μόνο με την πορεία προς τα εμπρός, επειδή πορεύεται προς τη βασιλεία του Θεού και όχι με την επιστροφή σε έναν «ιδανικό» κόσμο του παρελθόντος, που είναι ανύπαρκτος. Η προοπτική αυτή ανοίγει διαφορετικούς δρόμους για την Εκκλησία, που οδηγούν πέρα από τη στενή θρησκευτική διαμόρφωσή της.

Η κοινωνική εξέλιξη, τα αποτελέσματα των κοινωνικών συγκρούσεων, η εμφάνιση πολλών νέων προβλημάτων και η δημιουργία κοινωνικών κινημάτων οδήγησαν στη διαμόρφωση μιας νέας κοινωνικής κατάστασης. Μέσα από αυτήν παρέχεται η δυνατότητα να βλέπονται διάφορα στοιχεία του παρελθόντος με διαφορετικό τρόπο και να αναζητούνται ερείσματα για την παρουσία στο

παρόν, με στόχο να εκφραστεί η πραγματική δυναμική της Εκκλησίας. Αυτό όμως απαιτεί πρώτα να ξεκαθαριστούν οι εκκλησιολογικές αντιλήψεις και να αναζητηθούν οι επιπτώσεις τους στη ζωή, τόσο την εκκλησιαστική όσο και την κοινωνική. Δεύτερο, να αρθεί η σύγχυση που υπάρχει ανάμεσα στο τι είναι πραγματικά εκκλησιαστικό και τι εντάσσεται στην κατηγορία των συντηρητικών πολιτικοκοινωνικών επιλογών, που είναι άσχετες ή και αντίθετες πραγματικά προς την Εκκλησία, αφού είναι αντιανθρώπινες. Είναι, βέβαια, δύσκολο κάτι τέτοιο. Όσο όμως είναι δύσκολο, άλλο τόσο είναι αναγκαίο. Το τραγικό είναι ότι πολλές φορές, όχι μόνο δεν υπάρχει αναζήτηση προς την κατεύθυνση αυτή, αλλά εκφράζεται και έντονη δυσφορία όταν περιγράφονται και κατονομάζονται οι πραγματικές επιπτώσεις ορισμένων εκκλησιαστικών ενεργειών και τοποθετήσεων, που έχουν πολιτικές διαστάσεις. Όπως λ.χ. σε περιπτώσεις που προκαλούνται μορφές φανατισμού με τη χρησιμοποίηση ως θεμάτων αιχμής, θεμάτων δευτερεύουσας σημασίας, που δεν σχετίζονται με τη ζωή του ανθρώπου και τις σχέσεις του, αλλά με άλλες επιδιώξεις.

Η σύγχρονη κατάσταση της Εκκλησίας δείχνει ότι αποφεύγει να αναζητήσει πραγματικά τι σημαίνει ότι η Εκκλησία είναι όλος ο λαός του Θεού και πώς εκφράζεται αυτό στη ζωή της. Το ενδιαφέρον είναι ότι και στην περίπτωση που κάποιοι θα θέσουν τέτοια ερωτήματα, κατηγορούνται για προτεσταντίζουσες αποκλείσεις ή αντιεκκλησιαστικές αντιλήψεις. Πίσω από τις αντιδράσεις αυτές κρύβεται η φοβία μη τυχόν διαταραχθεί η διαμορφωμένη κατάσταση ή δυσχερανθεί η επίτευξη εξουσιαστικών επιδιώξεων. Το βέβαιο όμως είναι ότι Εκκλησία και εξουσία είναι μεγέθη που δεν συμβιβάζονται θεολογικά. Ούτε επίσης ο εξορκισμός της εξουσίας και οι «θεολογικές» ερμηνείες περί χαρισματικότητας και μυστηριακής υφής συνεπάγονται αυτόματη απαλλαγή από την καθετοποίηση της δομής και την παθητικοποίηση των πολλών που μεταβάλλονται σε απλούς θεατές θρησκευτικών τελετών, όπως συνήθως συμβαίνει στη σύγχρονη εποχή.

Είναι πραγματικότητα, όπως λέχθηκε παραπάνω, ότι η ορθόδοξη Θεολογία ανακάλυψε και πάλι στη σύγχρονη εποχή τη σημασία της Εκκλησιολογίας και επιδόθηκε στην ανάλυση και ανάπτυξή της ιδίως μετά τη δεκαετία του '60. Αυτή όμως κυκλοφορεί μεταξύ των θεολόγων και δεν έχει επηρεάσει πραγματικά τις αντιλήψεις των μελών της Εκκλησίας. Μια απλή έρευνα της γλωσσικής χρήσης του όρου Εκκλησία από το μέσο άνθρωπο αποδεικνύει αυτή την άποψη. Στη συνείδηση των περισσοτέρων η Εκκλησία ταυτίζεται με την ιεραρχία. Δεν θα έπρεπε να είναι πρώτο μέλημά της το πώς οι πολλοί θα συνειδητοποιήσουν ότι όλοι μαζί αποτελούν την Εκκλησία; Αλλά και τι συνεπάγεται η διάσταση αυτή τόσο για την ίδια την Εκκλησία όσο και για τη ζωή και τις σχέσεις των ανθρώπων στην Εκκλησία και την κοινωνία; Γι' αυτό η ανάπτυξη απλώς της Εκκλησιολογίας δεν είναι αρκετή, για να λειτουργήσει ως μέσο αυτοκριτικής και αναγνώ-

ρισης της πραγματικής κατάστασης. Μάλλον λειτουργεί ως μέσο αυτοδικαίωσης της υπάρχουσας κατάστασης με την προβολή της σε αυτήν, παρά ως αυτοκριτική με την αντιπαράθεσή της προς αυτήν. Είναι όμως αναγκαίο να αναζητηθεί πλέον όλο το βάθος και πλάτος της Εκκλησιολογίας, να συνδυαστεί με μια ειλικρινή ανάλυση της πραγματικότητας και να αναζητηθούν οι κατάλληλοι τρόποι για την πραγμάτωσή της.

Ακόμα, η δυναμική παρουσία της Εκκλησίας μέσα στο σύγχρονο κόσμο αναστέλλεται, όταν χρησιμοποιεί ως μοντέλα αυθεντίας αυτά που έχουν διαμορφωθεί ιστορικά, χωρίς να εξετάζει αν ανταποκρίνονται προς το ίδιο το είναι της, ως λαού του Θεού, και τις σχέσεις κοινωνίας που πρέπει να καλλιεργεί, για να είναι συνεπής προς το μυστηριακό της χαρακτήρα. Το ίδιο ισχύει, φυσικά, και όταν αποφεύγει να ξεχωρίσει την αλήθεια από τις χρονικές προσαρμογές, ιδίως στο παρελθόν, και τείνει περίπου να θεωρεί ως αλήθεια και τις προσαρμογές στον περιβάλλοντα κοινωνικό και πολιτιστικό χώρο. Η κατάσταση αυτή οδηγεί σε μια σύγχυση. Η εμπειρική Εκκλησία χάνει από την προοπτική της αυτό που θα έπρεπε να είναι και να διακονεί και μεταβάλλεται είτε σε κοσμικό θεσμό που διεκδικεί φανερά ή καλυμμένα τη δυνατότητα να έχει μερίδιο στην κατανομή της κοσμικής εξουσίας, είτε σε φορέα υποστήριξης ξεπερασμένων κοινωνικών δομών και ιδεών. Χωρίς να υπερβεί ή να μειώσει ιδίως το τελευταίο, δεν μπορεί να περιορίσει τη δυνατότητα να αναπτύσσονται στο χώρο της τάσεις επιστροφής στο παρελθόν, αλλά και της συμβολικής αναβίωσής του. Το τραγικό είναι ότι όλα αυτά ευνοούνται ιδιαίτερα μέσα στο πλαίσιο των ανορθολογικών επιλογών και επιδιώξεων που αναπτύσσονται στο μεταμοντέρνο κόσμο. Είναι ευνόητο ότι μια τέτοιου είδους προσαρμογή στο σύγχρονο κόσμο δεν συμβιβάζεται με τη χαρισματική προοπτική της Εκκλησίας. Αυτά όμως συμβαίνουν, γιατί δεν αναλύθηκε νηφάλια η πορεία της στο μοντέρνο κόσμο, ούτε επιδιώχθηκε να συνειδητοποιηθεί ποια ήταν η προσαρμογή της σε αυτόν και ποιες επιρροές δέχθηκε. Βέβαια, ποτέ δεν είναι αργά. Αρκεί να υπάρχει η αντίστοιχη θέληση.

Υπάρχουν ενστάσεις για τη δυνατότητα πραγματοποίησης όλων αυτών. Αυτός όμως είναι ο σύγχρονος άθλος της. Να ξεπεράσει τις αρνητικές αυτές καταστάσεις και να βοηθήσει τα μέλη της να συνειδητοποιήσουν τι συνεπάγεται η χριστιανική ταυτότητα για τη ζωή και τις σχέσεις τους. Αλλά στην περίπτωση αυτή πρέπει να αντιταχθεί στις κυρίαρχες διχαστικές και αντιπαραθετικές νοοτροπίες και πρακτικές του σύγχρονου κόσμου και να αναζητήσει πέρα από αυτές την πραγματοποίηση του κύριου σκοπού της, που είναι η πραγματοποίηση των σχέσεων κοινωνίας, αγάπης, ειρήνης και αλληλεγγύης. Χωρίς την προοπτική αυτή δεν μπορεί να έχει ουσιαστική παρουσία στο σύγχρονο κόσμο, που έχει ανάγκη από παράδειγμα και όχι από λόγια. Πώς μπορεί να μιλά για συνδυασμό της ελευθερίας του προσώπου και της κοινωνίας των προσώπων, όταν η ίδια δεν

δίνει το αντίστοιχο παράδειγμα; Οι θεολογικές αναλύσεις και οι εκκλησιαστικές διακηρύξεις είναι αναγκαίες, αλλά δεν αρκούν, για να παρουσιάσουν πραγματικότητες. Μόνο η συνειδητή προσπάθεια για την πραγμάτωσή τους μπορεί να οδηγήσει σε αντίστοιχα αποτελέσματα.

Επιτέλους πρέπει να συνειδητοποιηθεί από τη μια ότι το Πνεύμα το άγιο οδηγεί τους ανθρώπους συνεχώς σε νέες επιλογές βοηθώντας τους να υπερβούν τις αντιφάσεις που δημιουργούν και από την άλλη ότι δεν χρειάζεται να αναζητείται συνεχώς η βεβαιότητα μιας παρελθοντικής αυθεντίας. Το απρόοπτο, το μέχρι στιγμής άγνωστο, το καινούριο ήταν και πρέπει να είναι τα χαρακτηριστικά της νέας πραγματικότητας που δημιουργεί η Εκκλησία, όταν βιώνεται ως χώρος δράσης του Πνεύματος.

Αναφέρεται στον παρόντα κόσμο και τα προβλήματά του. Δεν είναι όμως δυνατό να δράσει, όταν δεν κινείται με ελευθερία, αλλά βρίσκεται συνεχώς μέσα στο πλαίσιο δεσμεύσεων, περιορισμών και αγκυλώσεων. Ο Θεός δεν κλείνεται σε σχήματα, αλλά από διάφορους δρόμους μπορεί να οδηγεί τους ανθρώπους σε κοινωνία, σε συμφιλίωση. Και εκείνο που πρέπει να ενδιαφέρει την Εκκλησία και να το χρησιμοποιεί ως κριτήριο είναι η πραγματοποίηση των σχέσεων κοινωνίας. Έχοντας αυτό ως προοπτική, αξιοποιεί οτιδήποτε θετικό έχει πραγματοποιηθεί προς την κατεύθυνση αυτή και βαδίζει πέρα από αυτό.

Η έννοια της συμφιλίωσης

Η μελέτη του θέματος της συμφιλίωσης ίσως προσφέρεται περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο θέμα για να κατανοηθεί σωστά από τη μια η λειτουργία της Εκκλησίας μέσα στο σύγχρονο κόσμο και από την άλλη τι πραγματικά είναι η ίδια η Εκκλησία. Λειτουργεί ως πρόκληση για την επεξεργασία μιας νέας θεολογίας για την Εκκλησία, που ταυτόχρονα είναι παλαιά, αφού ανακαλεί στη μνήμη μας τη βιβλική δυναμική και ενεργοποιεί την εσχατολογική προοπτική.

Η Εκκλησία είναι το μυστήριο της μεταμόρφωσης όλης της κτίσης. Τα πάντα είναι Εκκλησία, αλλά και καλούνται να εκκλησιοποιηθούν. Προέρχονται από τον Θεό, πορεύονται μέσα στο χρόνο και οδηγούνται πάλι στο Θεό. Έτσι η Εκκλησία είναι αυτή που συμπεριλαμβάνει τα πάντα και τα μεταμορφώνει. Η μεταμόρφωση όμως αυτή δεν είναι αφηρημένη, αλλά σημαίνει συγκεκριμένη αλλαγή των σχέσεων, από σχέσεις έχθρας και αντιπαλότητας, σε σχέσεις φιλίας, συμβίωσης, ειρήνης και αγάπης. Η αλλαγή αυτή των σχέσεων δεν αναφέρεται μόνο στους ανθρώπους, αλλά και στις σχέσεις τους με την υπόλοιπη κτίση. Μια τέτοια κατανόηση επιτρέπει να αξιολογηθούν θετικά οι ενέργειες που προάγουν από τη μια την ανάδειξη της αξίας και ελευθερίας των ανθρώπων και από την άλλη πραγματοποιούν την κοινωνία μεταξύ τους και με τον Θεό. Με τον

τρόπο αυτό μπορεί να βλέπει κανείς σε διάφορες ενέργειες την παρέμβαση του Θεού στην ιστορία. Ό,τι προάγει την κοινωνία αξιολογείται θετικά. Αντίθετα ό,τι καταστρέφει την κοινωνία ή τη δυσχεραίνει ή ό,τι αντιπαραθέτει τους ανθρώπους πρέπει να μεταβληθεί. Όταν οι Εκκλησίες εργάζονται προς την κατεύθυνση αυτή, τότε βρίσκονται σε σωστή πορεία. Αντίθετα οι ενέργειες ή οι κατανοήσεις που συμβάλλουν στην αντιπαράθεση βρίσκονται σε αντίθεση με το θέλημα του Θεού, που καλεί τους ανθρώπους σε συμφιλίωση και κοινωνία.

Η συμφιλίωση όμως δεν είναι απροϋπόθετη, ούτε μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς απαλλαγή από τη νοοτροπία και τις πρακτικές της βίας της επιβολής και της κυριαρχίας επί των ανθρώπων και της φύσης, αλλά και από τις δομές που τις νομιμοποιούν και τις αναπαράγουν. Για παράδειγμα, ο σύγχρονος κόσμος οικοδομείται με τέτοιο τρόπο ώστε περιθωριοποιεί ανθρώπους και τους αποκλείει κοινωνικά. Η συμφιλίωση δεν μπορεί να συμβιβαστεί με τις διαδικασίες περιθωριοποίησης και κοινωνικού αποκλεισμού. Συμφιλίωση σημαίνει άρση των αιτίων που προκαλούν τις καταστάσεις αυτές.

Η θέληση για συμφιλίωση, για διακονία και εύρεση τρόπων για την πραγματοποίηση της συμφιλίωσης, όπως είναι η κλήση του Χριστού, που απευθύνεται σε όλους, απαιτεί τον συνεχή και σε βάθος έλεγχο των λόγων και των πράξεων των ανθρώπων και των ομάδων είτε εκκλησιαστικών είτε κοινωνικών. Γι' αυτό δεν πρέπει να λησμονείται ότι η μετάνοια δεν είναι μόνο μια πράξη προσωπική, αλλά και συλλογική. Είναι μια διαδικασία που πρέπει να ακολουθεί η κοινότητα. Με αυτήν εκτιμά και αξιολογεί τις ενέργειές της, εντοπίζει τα κριτήρια με βάση τα οποία πραγματοποιούνται και συνειδητοποιεί τα αποτελέσματα που επιφέρουν. Είναι μια διαδικασία ομαδικής αυτογνωσίας και αλλαγής. Έτσι συνειδητοποιείται η ανθρώπινη ατέλεια. Η ατέλεια δεν είναι τρόπος δικαιολογίας των αντιφάσεων, αλλά κίνητρο για να μη θεωρεί κανείς ότι κάθε ενέργεια και κατανόηση είναι σωστή. Η ορθότητά τους κρίνεται από τα αποτελέσματα. Σωστές είναι οι ενέργειες και συμπεριφορές που οικοδομούν τη συμφιλίωση.

Πιο αναλυτικά θα ασχοληθούμε με το θέμα της συμφιλίωσης σε μελλοντικό άρθρο μας ή το Καθ' οδόν θα αφιερώσει ένα μελλοντικό τεύχος του, πριν από τη Β΄ Σύνοδο των Ευρωπαϊκών Εκκλησιών το 1997, για να αναλύσει διεξοδικά και από τις διάφορες σκοπιές του το τόσο σημαντικό θέμα της συμφιλίωσης στο σύγχρονο κόσμο.

Ποιο από τα δύο σκίτσα παρουσιάζει την κατάσταση σωστά;

(γελοιογραφία του Johannes Grüger)

«Εκκλησία. Τι πήγε στραβά»

Νίκος Ζαχαρόπουλος

Με τον παραπάνω τίτλο δημοσιεύθηκε στα 1993 στο περιοδικό Spiegel συνέντευξη του Καρδινάλιου Georg Sterzinsky, που δημιούργησε κάποια ιδιαίτερη αίσθηση στους αναγνώστες του περιοδικού (βλ. Spiegel 40/1993, 108-117).

Αυτή δεν ήταν άσχετη με έρευνες και μελέτες που πραγματοποιήθηκαν, προκειμένου εμπεριστατωμένα να γίνει λόγος για την κατάσταση που επικρατεί στις εκκλησίες της Ευρώπης. Φυσικά, παρά τους διθυράμβους που εξαπολύονται στον τόπο μας για γενική αναθέρμανση της θρησκευτικότητας στην Ευρώπη και γενικότερα στον κόσμο, τα αποτελέσματα των ερευνών έδειξαν (βλ. δείγματα σχετικά στο Rupert Lay, Nachchristliches Christentum. Der lebende Jesus und die sterbende Kirche, Düsseldorf 1995) ότι ένα μεγάλο ποσοστό πληθυσμού συνεχώς απομακρύνεται από την εκκλησία, δεν ακούει το μήνυμά της ή δεν το αποδέχεται, καθώς δεν περιμένει πολλά πράγματα από αυτήν, έτσι όπως σήμερα παρουσιάζεται στα μάτια του. Γι' αυτό ακριβώς και χρειάστηκε να μιλήσει στο περιοδικό Spiegel ο Καρδινάλιος R. Sterzinsky για το «τι πήγε στραβά» στο χώρο της εκκλησίας.

Έτσι ο Ruppert Lay, Ιησουίτης μοναχός, τακτικός καθηγητής στη Φρανκφούρτη, έδωσε υπότιτλο στο βιβλίο του, που παραπάνω μνημονεύσαμε, τη συγκλονιστική φράση «Ο ζων Χριστός και η θνήσκουσα εκκλησία». Ας μη σκεφθούμε ότι ένας Ιησουίτης καθηγητής δεν αντιλαμβάνεται τη σημασία και τη βαρύτητα που έχει αυτός ο λόγος του. Εξάλλου, στηρίζει τη σχετική σκέψη του λέγοντας ότι οι σημερινοί άνθρωποι που ζουν τον «μετεκκλησιαστικό Χριστιανισμό» δεν μπορούν ή δε θέλουν να βρουν εκείνη τη βεβαιότητα και ασφάλεια που συναντούσαν οι πρώτοι χριστιανοί στην εκκλησία. Γιατί, βέβαια, η εκκλησία υπήρξε η κιβωτός και καταφυγή των πιστών, όπου έβρισκαν την αλήθεια, το φως, τη ζωή και την ανάπαυση, κι όπου σ' όλα τα προβλήματά τους προσφερόταν η δέουσα απάντηση. Συνεχίζοντας την επιχειρηματολογία του, τονίζει ότι από παντού τώρα ακούγεται η φοβερή εκείνη απάντηση, που αντηχεί σαν επωδός, τόσο συχνά, στις καθημερινές εκτιμήσεις μας: «Χριστός, ναι. Εκκλησία, όμως, όχι».

Δεν είναι, βεβαίως, απαραίτητο να δώσουμε όλη την επιχειρηματολογία του· ίσως όμως είναι αναγκαίο αρχικώς να σημειώσουμε την ένσταση, που πολλοί θα πρόβαλλαν ως προς τις παραπάνω εκτιμήσεις, σχετικά πάντοτε με τον ελληνικό χώρο. Η ένσταση αυτή πρόσφατα προβλήθηκε δημόσια από εκλεκτά

μέλη της ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος και από τα θρησκευτικά έντυπα με αναφορά της σε δημοσκόπηση που παρουσίαζε το θεσμό της εκκλησίας στην Ελλάδα να συγκεντρώνει υψηλότατο ποσοστό εκτίμησης των Ελλήνων. Η στάση αυτή είναι, φυσικά, μια πραγματικότητα που δεν μπορεί κανείς να την αμφισβητήσει και που χρήζει όμως σαφώς ερμηνείας. Μια κοινωνιολογική-ιδεολογική, θα 'λεγα, ερμηνεία του φαινομένου επιχείρησε πρόσφατα ο Ν. Δήμου στην εφ. Καθημερινή και στη στήλη «Αιρετικά», επικριτική της στάσης αυτής των Ελλήνων.

Ας επανέλθουμε όμως στην επιχειρηματολογία του καθηγητή Rupert Lay, που μέρος της έχει την αναφορά της στον Τσέχο θρησκευτικό μεταρρυθμιστή Hanns Dieter Hüsch (βλ. Rupert Lay, *ό.π.*, σ. 11), που, όπως είναι γνωστό, καταδικάστηκε «εις τον διά πυράς θάνατον». Πιθανώς με την αναφορά του αυτή σε κείμενο των αρχών του 15 αι. θέλει να επισημάνει ότι από πολύ νωρίς εμφανίστηκαν αυτές οι σοβαρές ελλείψεις στην εκκλησία, η οποία τώρα αντικρίζει το λυκόφως της τρίτης χιλιετίας. Παρουσιάζει οπωσδήποτε ενδιαφέρον να παραθέσει κανείς, σε κάπως ελεύθερη μετάφραση, μέρος αυτού του κειμένου:

«΄Οταν ήρθε η είδηση στη γη πως ο Θεός εγκατέλειψε την εκκλησία, πολλοί δεν ήθελαν να το πιστεύσουν. Προπαγάνδα ψεύδους και μύθος, έλεγαν πως ήταν,
»Ως ότου οι υψηλά ιστάμενοι, οι εξουσιαστές της εκκλησίας, έδωσαν τις εξηγήσεις.
»Και σε μια, όπως ονομάζεται, ποιμαντορική επιστολή τους έλεγαν τα ακόλουθα:
»Εμείς, η εκκλησία, έχουμε το Θεό, τον Κύριο, με κάθε φιλικότητα κοντά μας,
»Κι όμως αποζητάς το απόμακρο, αποχωρείς από την εκκλησία
»Και πάραυτα αναλαμβάνεις όσα ενοχλούσαν την εκκλησία:
»Την άνεσή του, και πάνω απ' όλα την αγάπη, την ελπίδα, την υπομονή.
»Την παλιά του αρρώστια, όλους τους ανθρώπους ίδια να αγαπάει.
»Τον αναθεματισμένο τρόπο του να συγχωρεί και να βοηθάει,
»Ακόμη κι αυτούς που αδιάκοπα τον περιγελούσαν. Τόσο γενναιόδωρος που έφθανε στο σημείο αυτοθυσίας...
»Γι' αυτό εμείς απομονώσαμε την εκκλησία απ' αυτόν και τη μεγάλη του καλοσύνη.
»Κατά το δυνατό τοποθετημένος απόμακρα να βρεθεί, για να μην κάνει αυτός κάποια ανοησία,
»Και γι' αυτό δεν είναι εύκολο πια να τον βρεις.
»Πολλοί άνθρωποι, όταν άκουσαν σχετικά μ' αυτό, είπαν, αυτό δεν είναι δυνατό:
»Εκκλησία χωρίς Θεό. Ο Θεός είναι, δα, η εκκλησία, ο Θεός είναι η αγάπη.

»Και η εκκλησία είναι η εξουσία – που σημαίνει η εξουσία της αγάπης.
»Άλλοι πάλι είπαν: Κι αυτό δεν είναι άσχημο. Εκκλησία χωρίς Θεό, γιατί όχι;
»Εκκλησία χωρίς Θεό, δεν είναι, δα, κάτι νέο. Ο Θεός ούτως ή άλλως τίποτε δεν μπορεί να κάνει...
»Κι έτσι έβλεπε κανείς το μεγαλύτερο μέρος των ανθρώπων να κινείται πέρα δώθε.
»Σ' όλες τις ηπείρους. Και οι άνθρωποι έλεγαν: Δόξα τω Θεώ.
»Τελικά ΑΥΤΟΣ είναι ελεύθερος. Ελάτε να τον αναζητήσουμε».

Το κείμενο αυτό, αναμφίβολα, παρά τις απόλυτες θέσεις του, αποτελεί ένα δείκτη της σκέψης πολλών ανθρώπων, που ένα μέρος τους μάλιστα μπορεί να διατείνεται ότι ανήκει στην εκκλησία.

Ο Rupert Lay έχει μια σοβαρή εμπειρία στο χώρο της μεγαλύτερης σε μέλη χριστιανικής εκκλησίας, της ΡΚαθολικής. Επί δεκαετίες ο ίδιος κήρυξε, τέλεσε τα μυστήρια, προσφέροντας την αγιαστική τους χάρη στους πιστούς με το βάπτισμα, τη θεία ευχαριστία, την εξομολόγηση, το γάμο. Ένιωσε όμως πολύ μόνος, μια που όλα φαίνεται πως γίνονται ιδιαίτερα επιπόλαια και τυπικά. Κι αν αυτό λέγεται για τη ΡΚαθολική εκκλησία, τι θα έπρεπε να πει κανείς για την Ορθόδοξη, που η συμμετοχή των φερόμενων ως πιστών στα τελετουργούμενα είναι μικρή και συμβαίνει κατά ιδιαίτερα αραιά διαστήματα (δυο ή τρεις φορές σε κάθε έτος). Ποιος αντιλαμβάνεται τι λέγεται κατά τη διάρκεια της λατρείας; ποιος μετέχει ενεργά και ενσυνείδητα; ποιος έχει την αίσθηση ότι είναι μέλος της κοινωνίας των πιστών; ποιος νιώθει ότι βρίσκεται ανάμεσα σε αδελφούς και ποιος και πώς επιχειρεί να το διδάξει αυτό έμπρακτα; ποιος δηλαδή αντιλαμβάνεται ότι η εκκλησία είναι ο χώρος μέσα στον οποίο αναπτύσσεται η αγάπη όχι ως πρόβλημα, αλλά ως η λύση όλων των προβλημάτων;

Η εκκλησιαστική δυναμική φαίνεται ότι είναι αντικείμενο θαυμασμού που βρίσκεται στις προθήκες των μουσείων, γιατί δε δίνεται η δυνατότητα, όχι μόνο καθόλου, αλλά και εν μέρει επαρκώς να εκδηλωθεί, φέρνοντας ανακούφιση στον ταλαιπωρημένο άνθρωπο, προσφέροντας ελπίδα, δίνοντας αρμονία, παρέχοντας ζωή, δημιουργώντας πολιτισμό. Όλα αυτά διαπιστώνονται φυσικά στη μακροϊστορική της διάσταση κι όχι στη μικροϊστορική, που έχει οπωσδήποτε κάποια δείγματα να παρουσιάσει και απ' αυτήν ακόμη την εποχή των μεγάλων αλλαγών στο χώρο της.

Και μια και μιλούμε γι' αυτές, ας πούμε ότι η βασικότερη, που καθημερινά, παρά τον αντίθετο αγώνα, αυξάνει και εδραιώνεται, είναι η εκκοσμίκευση που εισέβαλε στην εκκλησία με τα μεγαλεπήβολα σχέδια του Μ. Κωνσταντίνου και του επισκόπου Ευσεβίου, που αποτέλεσαν τη βάση για κάθε περαιτέρω βήμα

της εκκλησίας. Κι αυτά είναι που σήμερα επιζητούνται να πρυτανεύσουν, χωρίς να γίνεται σοβαρή προσπάθεια για την επιστροφή στις ρίζες της απλότητας και της γνησιότητας του χριστιανισμού.

Η εκκλησία ακολούθησε, στο διοικητικό σύστημά της, κατά πόδας, όπως λέμε, την πολιτεία. Συνταίριαξε το διοικητικό σύστημά της με εκείνο το αυτοκρατορικό. Οι επίσκοποί της, πολύ σύντομα, στην εποχή του Ιουστινιανού, επίσημα αναγνωρίστηκαν ως αυτοκρατορικοί υπάλληλοι που διεκπεραίωναν τις σπουδαιότερες πολιτικές υποθέσεις των επαρχιών ή επόπτευαν τη διεξαγωγή του διοικητικού έργου των περιοχών της δικαιοδοσίας τους. Έστεφαν οι πατριάρχες τους αυτοκράτορες, ενώ οι αυτοκράτορες περιέβαλαν με νομική ισχύ τις αποφάσεις της εκκλησίας. Πατριάρχες και επίσκοποι εγκαθίσταντο στις έδρες τους με εντολές ή παρεμβάσεις κρατικές. Οι αυτοκράτορες συγκαλούσαν τις οικουμενικές συνόδους, διηύθυναν τις εργασίες τους και επικύρωναν τα πρακτικά τους. Σε κάθε κοσμική-κρατική εκδήλωση μετείχε ο κλήρος, έστω αν αυτή είχε σχέση με προετοιμασίες πολεμικών επιχειρήσεων ή αφορούσε στα επινίκεια πολεμικών ενεργειών (Πρβλ. Β. Στεφανίδη, Εκκλησιαστική ιστορία. Απ' αρχής μέχρι σήμερα, Αθήναι 1948, 136 κ.ε.). Θησαυροί άρχισαν να συσσωρεύονται στα ταμεία της εκκλησίας (Χαρακτηριστική η μαρτυρία για τη συγκέντρωση πλούτου στην εκκλησία της Αλεξανδρείας κατά την εποχή του Ιωάννη του ελεήμονα, που βρήκε στα ταμεία, όταν ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο, 8.000 λίτρες χρυσού, ενώ λέγεται ότι στα οχτώ έτη της πατριαρχείας του συγκέντρωσε 10.000 λίτρες χρυσού).

Ο κατάλογος των ενεργειών εκκλησίας και πολιτείας που επιβεβαιώνει την εκκοσμίκευση της πρώτης με τη συγκατάθεση και την ξέχωρη γι' αυτό επιθυμία της δεύτερης είναι αρκετά μακρύς, ενώ επώδυνη είναι η θεώρηση των αποτελεσμάτων τους, σε κάθε εποχή και για κάθε οπαδό του φτωχού Ναζωραίου.

Έτσι η ιεραρχική δομή δεν επικράτησε απλώς, αλλά και εμπόδισε τη δυνατότητα της ανάπτυξης του βασικού και χαρακτηριστικού στοιχείου της εκκλησίας, του χαρίσματος. Το λαϊκό στοιχείο πέρασε σε δεύτερη μοίρα και καταδικάστηκε σε παθητικότητα, και τέλος η ενότητα, που συνδέεται στενά με την καθολικότητα και την οικουμενικότητα, έπαυσε να χαρακτηρίζει την εκκλησία· και έτσι βρεθήκαμε μπρος στον Ιουδαιοαποκαλυπτικό χριστιανισμό, στον Ελληνοορθόδοξο, στον Ρωμαιοκαθολικό και με την επαναστατική Διαμαρτύρηση να κάνει, κατά τους νεότερους χρόνους, αισθητή την παρουσία της και να υποφώσκει παντού.

Το χάρισμα υπήρξε η μεγάλη έκτακτη δωρεά του Αγίου Πνεύματος προς τους πιστούς, κι η εκκλησία παρουσίαζε ξέχωρη δράση και ζωντάνια χάρη στην άσκηση των χαρισμάτων από μέρους των πιστών. Η χάρη του Θεού απαιτεί όμως

ανταπόκριση από μέρους του ανθρώπου, προκειμένου να υπάρχουν οι δυνατότητες εμφάνισης των αποτελεσμάτων των χαρισμάτων στο χώρο της εκκλησιαστικής κοινωνίας. Η έκφραση, εξάλλου, του χαρίσματος έχει κοινωνική διάσταση και επομένως δεν είναι μια ατομική υπόθεση, της οποίας διαχειριστής είναι το κάθε άτομο. Από τη στιγμή που περιέρχεται στην εγωκεντρική περιοχή το χάρισμα, χάνει αυτομάτως και την εκκλησιαστική δυναμική του, οπότε νεκρώνεται ή παραμορφώνεται. Ο προορισμός του είναι να εξυπηρετήσει το όλο σώμα της εκκλησίας. Η κακή χρήση του επιφορτίζει με βάρος αβάστακτο την εκκλησία και γίνεται αίτιο διάσπασής της.

Η μονοπώληση, λοιπόν, του χαρίσματος από ορισμένα μέλη της εκκλησίας, ύστερα από γραφειοκρατικές διαδικασίες, καταστρέφει το νόημά του, αποδυναμώνει την προσφορά του στο σύνολο και φέρνει μέσα του αντί το ενωτικό, το διασπαστικό στοιχείο που επιδρά άμεσα ή έμμεσα στο λαό του θεού (Πρβλ. Ν. Ματσούκα, Κόσμος, άνθρωπος, κοινωνία κατά τον Μάξιμο Ομολογητή, Αθήνα 1980, 278 κ.ε.). Ο χριστιανισμός ξεκίνησε ως υπόθεση της οικουμένης. Κλήθηκαν όλα τα έθνη: «Πάρθοι και Μήδοι και Ελαμίται και οι κατοικούντες την Μεσοποταμίαν, Ιουδαίαν τε και Καππαδοκίαν, Πόντον και την Ασίαν, Φρυγίαν τε και Παμφυλίαν, Αίγυπτον και τα μέρη της Λιβύης της κατά Κυρήνην και οι... Ρωμαίοι, Ιουδαίοι τε και προσήλυτοι, Κρήτες και ΄Αραβες» (Πράξ. 2, 9-11), για να αναφερθούμε απλώς στο ακροατήριο των αποστόλων κατά την ημέρα του κηρύγματος της Πεντηκοστής, της μέρας, δηλαδή, κατά την οποία το ΄Αγιο Πνεύμα προσφέρεται στην εκκλησία ως η ενωτική, δημιουργική της δύναμη.

Η αλήθεια που εξέφραζε η εκκλησία στηριζόταν στην καθολικότητα. Αυτή δεν αποτελούσε και δεν αποτελεί, μέσα στο χώρο της εκκλησίας, έκφρασμα του εγώ ή του συ, του ενός ή των πολλών, αλλά του συνόλου των μελών της εκκλησίας, πράγμα που δηλώνει την ανάγκη της συνοδικότητας σ' όλα τα εκ των πραγμάτων δημιουργούμενα επίπεδα (ενορία, επισκοπή, επαρχία-μητρόπολη, τοπική εκκλησία, οικουμένη). Η καθολικότητα, ακόμη, δείχνει την κύρια κατεύθυνση που πρέπει να λαμβάνει το έργο της εκκλησίας, που είναι ο ευαγγελισμός, έτσι ώστε μέσω αυτού να περιληφθούν στους κόλπους της οι πάντες. Η συμπερίληψη όμως αυτή των πάντων γίνεται με σεβασμό των ιδιαζόντων χαρακτηριστικών καθενός από αυτούς, φυλή, γλώσσα, συνήθειες (με μια λέξη πολιτισμός), πράγμα που αποκλείει κάθε είδους φυλετισμό. Και είναι γνωστό, βέβαια, πόσο αυτός έχει εμφιλοχωρήσει στους κόλπους του χριστιανισμού, και ειδικότερα σ' εκείνους ορισμένων εκκλησιών, με καταστρεπτικές της υφής της εκκλησίας συνέπειες.

Βασικές προϋποθέσεις, λοιπόν, μιας μη «θνήσκουσας εκκλησίας» είναι η απουσία του ποικιλόμορφου ρατσισμού, η εμμονή στον ευαγγελισμό, προς τα μέσα και έξω, η απελευθέρωση της θεολογίας ώστε ή έκφρασή της να λαμβάνει υπόψη το σύγχρονο άνθρωπο, με όλα τα καίρια ζητήματά του, χωρίς, φυσικά, να δουλώνεται σ' αυτόν και στις ξέφρενες τάσεις του. Αυτές, όπως είναι γνωστό, πολλές φορές, ως συνέπεια της πτωτικής του κατάστασης, θέτουν σε κίνδυνο την ανθρωπότητα και το περιβάλλον (ατομική ενέργεια, εκβιομηχάνιση, καταναλωτισμός), τείνουν να καταργήσουν το πρόσωπο (τεχνολογία-βιοπολιτική) και να αφαιρέσουν την ελευθερία (αποσάθρωση θεσμών, οικονομική ολιγαρχία, πολιτική τυραννία, κρατικισμός), γι' αυτό και είναι ανάγκη η εκκλησία να επιδιώκει πάντοτε την ικανοποίηση των αναγκών του ανθρώπου που τον ανακαινίζουν και τον οδηγούν στη σωτηρία.

Πρέπει, τέλος, να τονίσουμε πως σήμερα η εκκλησία τείνει να ενεργεί, κατά κάποιο τρόπο, όπως η φιλοσοφία, που έχει πολλά να πει στους ανθρώπους, θέτοντας ερωτήματα, μη νιώθοντας όμως την υποχρέωση απαραιτήτως να προσφέρει και τις σχετικές απαντήσεις-λύσεις. Η εκκλησία με στραμμένα τα βλέμματά της προς τα πίσω, με μια κακώς νοούμενη ανάγκη προσήλωσης στην παράδοση, μ' έναν ακραιφνή, ανεδαφικό συντηρητισμό ή μια απαράδεκτη τροπή στο νεοτερισμό –ένα νέο τρόπο εκκοσμίκευσης– δε φαίνεται να έχει τη δυνατότητα, αυτή τη στιγμή, να μείνει στην ορθοδοξία, που βασικό, βεβαίως, χαρακτηριστικό της είναι η ορθοπραξία.

* * *

Η ανθρωπότητα σήμερα έχει μεγάλη ανάγκη να δει τη ζωή του ανθρώπου να καταξιώνεται. Αυτό μπορεί να συντελεσθεί με τη δυναμική, γνήσια παρουσία της εκκλησίας. Μιας ανακαινισμένης εκκλησίας. Μιας εκκλησίας με κεφαλή το Χριστό και ισότιμα μέλη τους πιστούς, που πρέπει όλα να είναι ενεργά, αναπτύσσοντας το καθένα το χάρισμά του στο ευρύ πεδίο δράσης της. Μιας εκκλησίας όχι λόγων, αλλά έργων. Μιας εκκλησίας η οποία θέτοντας θεμέλια στο παρόν θα οικοδομεί το μέλλον, μακριά από δογματισμούς και νομικισμούς, δίνοντας ζωή και ελπίδα στους ανθρώπους και αποκαθιστώντας τη χαμένη της θέση και τη ζωοποιό της δύναμη.

Η ιστορική διάσταση της Εκκλησίας

Νίκου Α. Ματσούκα

Σύμφωνα με τις βιβλικές και τις κατά προέκταση θεολογικές εικόνες, που σημαίνουν την Εκκλησία, σε σχέση παράλληλη με την ανάλογη διδασκαλία, είναι εσφαλμένες οι αντιλήψεις που θεωρούν το σώμα της Εκκλησίας ως μια περιοχή στατική, ταυτισμένη με μια ιστορική φάση ή, ακόμη χειρότερο, με μια τοπική και χρονική διάσταση. Η Εκκλησία όμως είναι κάτι το ευρύτερο και δυναμικό. Η επί γης στρατευόμενη Εκκλησία, που συνάμα είναι και θριαμβεύουσα, αποτελεί απλώς μια φάση και όχι τα όρια της ίδιας της Εκκλησίας. Η Εκκλησία απλώνεται σε ολάκερη την κτίση, αισθητή, ιστορική και νοητή, η οποία μετέχει στην άκτιστη δόξα της βασιλείας του Θεού. Με άλλα λόγια, θα μπορούσε να πει κανείς ότι η κτίση είναι Εκκλησία. Ο Θεός με τη δημιουργία έκτισε την Εκκλησία που είναι σύμβολο, τόπος και εικόνα δική του. Ο *εκκλησιασμός* των όντων λοιπόν νοείται σε μια συμπαντική πραγματικότητα, όπου απαραίτητα υφίσταται άρρηκτος και δυναμικός δεσμός ουράνιας και επίγειας πραγματικότητας, νοητής και αισθητής διάστασης[1].

Όταν κάνουμε λόγο για την παρούσα φάση της Εκκλησίας, οφείλουμε εξάπαντος με ακριβή θεολογικό λόγο να προσβλέπουμε στην παραπάνω ενιαία εικόνα της εκκλησιαστικής πραγματικότητας. Ευθύς εξαρχής λοιπόν πρέπει να διευκρινίσω το χαρακτήρα της θεολογίας, γιατί μόνο με αυτή είναι δυνατό να προσδιοριστεί και ο χαρακτήρας της Εκκλησίας. Προς τούτο αρκούν δυο βασικές επισημάνσεις:

1) Ως θεολογία πρέπει καταρχήν να εννοούμε τη συνεχώς και διαχρονικά ρέουσα ζωή της Εκκλησίας με όλες τις εκδηλώσεις και τα μνημεία που παράγει· και ακολούθως κάθε επιστημονική και ερμηνευτική λειτουργία, που εξαίρει, αποσαφηνίζει και προβάλλει τούτη την εμπειρία. Άλλωστε τούτο αποτελεί ιστορική νομοτέλεια· πάντοτε προηγούνται τα πράγματα και η ζωή, και έπεται η επιστήμη και η ερμηνεία. Γι' αυτό και στην Εκκλησία πρώτα υπάρχουν τα χαρισματικά γεγονότα και ο τρόπος ζωής μιας κοινότητας, και έπειτα έχουμε

1. Οι παραπομπές στο παρόν δοκίμιο θα είναι λιτές και απλώς ενδεικτικές. Όσοι ενδιαφέρονται για περισσότερες τεκμηριωμένες θέσεις μπορούν να δουν τα έργα του Νίκου Α. Ματσούκα: 1) *Κόσμος, άνθρωπος, κοινωνία κατά τον Μάξιμο Ομολογητή*, Αθήνα 1980. 2) *Δογματική και Συμβολική Θεολογία*, τόμ. Α και Β, Θεσσαλονίκη 1985 (ακολουθούν και άλλες εκδόσεις). 3) Βλ. και μετάφραση στη γαλλική γλώσσα του παραπάνω έργου περί Μαξίμου Ομολογητή από τον M. J. Monsaingeon: *La vie en Dieu selon Maxime le Confesseur*, Nethen 1994. (Εδώ για επιβεβλημένη ενημέρωση, σε ό,τι αφορά φθοροποιά πάθη, σημειώνω ότι η έκδοση του μεταφρασμένου βιβλίου συνάντησε λυσσώδη αντίδραση).

τους λόγους, τα υπομνήματα, τα σχόλια, την παράδοση, και συνάμα την άμεση απάντηση προς τα δεδομένα ολάκερου του κόσμου και ολάκερης της ζωής. Μ' αυτό τον τρόπο συντελείται η αποκάλυψη του Θεού μέσω των διαρκών θεοφανειών στην κτίση και την ιστορία. Έτσι η Εκκλησία, ως χαρισματικό σώμα μιας κοινότητας, δραματικά και προοδευτικά πορεύεται στις ίδιες διαστάσεις.

2) Επομένως η ορθόδοξη θεολογία επισημαίνει αυτό που κείται στη διαχρονικά ρέουσα εμπειρία της Εκκλησίας (κατά το de lege lata των νομικών), και έπειτα αυτό που ως δέον αφορά την πορεία και τη σωτηρία της κτίσης και της ιστορίας (κατά το de lege ferenda επίσης των νομικών, χωρίς βέβαια τούτη η έκθεση να είναι νομική), με άλλα λόγια, αυτό που κατά κόρον στις ημέρες μας αποκαλείται ιστορική, κοινωνική και εσχατολογική διάσταση της θεολογίας ή της εκκλησιαστικής ζωής. Ωστόσο η ορθόδοξη θεολογία, μια και ο χαρακτήρας της είναι κατεξοχήν οικουμενικός, αυτονόητα τουλάχιστον κατά ένα μέρος αφορά και τη δυτική Χριστιανοσύνη. Γι' αυτό όσες φορές γίνεται λόγος για θέματα, τα οποία πραγματεύεται η ορθόδοξη θεολογία, τούτο κατά κανέναν τρόπο δεν σημαίνει αιχμή και αντίθεση προς τη δυτική θεολογία του Ρωμαιοκαθολικισμού και του Προτεσταντισμού.

Πάντως στην ορθόδοξη παράδοση ο δογματολόγος σαφώς διακρίνει τη διπλή θεολογική μεθοδολογία των πατέρων. Όπως ειπώθηκε πρωτύτερα, πρώτα θεολογούν οι πατέρες ζώντας και γευόμενοι το μυστήριο των διαρκών θεοφανειών, κατά την οδό και την εμπειρία των προφητών, και έπειτα καταγίνονται με την επιστημονική και ερμηνευτική θεολογία. Τούτη η διπλή θεολογική μεθοδολογία αποτελεί βασική λειτουργία του εκκλησιαστικού σώματος. Γι' αυτό τόσο τα βιβλία της Αγίας Γραφής, όσο και τα άλλα μνημεία της παράδοσης είναι *Υπομνήματα* μιας ιστορίας, της ιστορίας της θείας οικονομίας. Έτσι, η εμπειρία της ζωής αποτελεί τη χαρισματική θεολογία και η καταγραφή γεγονότων και ερμηνειών την επιστημονική και ερμηνευτική θεολογία.

Καταλαβαίνει κανείς εύκολα και το χαρακτήρα της θεολογικής γνωσιολογίας. Η θεογνωσία καταρχήν είναι κάθαρση και φωτισμός μέσω της εμπειρίας, του λόγου και των μυστηρίων, ως όραση του Θεού στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα της Εκκλησίας, όπως συνέβαινε στο προφητικό περιβάλλον –προφητική ζωή και εμπειρία της εκκλησιαστικής κοινότητας αποτελούν ενιαία γραμμή ιστορικής πορείας– δηλαδή γνώση του Θεού μέσω *θέας* και *λόγου*, ex visu και ex auditu. Στην παρουσία αυτών των πραγμάτων –τα δόγματα αποκαλούνται πράγματα στην ορθόδοξη παράδοση– συντελείται κάθε επιστημονική, ερμηνευτική και φιλοσοφική σύλληψη. Εξού και η άμεση σχέση Εκκλησίας και θεολογίας προς τα δεδομένα του κόσμου και της ζωής.

Επομένως η θεολογία ως ζωή, επιστήμη και ερμηνεία καταγίνεται με τη συνεχή πορεία ενός ιστορικού και κοινωνικού σώματος, που είναι η Εκκλησία. Πατριάρχες, Μωυσής, κριτές, βασιλιάδες, προφήτες, απόστολοι, ιερείς, άγιοι με ολάκερο το σώμα του λαού, «σὺν ὅλῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ»[2], κατά τις *Πράξεις των Αποστόλων*, μέσω των διαρκών θεοφανειών στην κτίση και την ιστορία, από τα ιστορικά συμβάντα ως τα δρώμενα των μυστηρίων της Εκκλησίας, δέχονται και εκφράζουν πάντοτε *καθ' οδόν* την αποκάλυψη *του άσαρκου* καταρχήν και *του ένσαρκου* μετά ταύτα *Λόγου*, του δεύτερου προσώπου της Αγίας Τριάδας, ο οποίος αποκαλύπτει στον κόσμο την ίδια την Τριάδα. Τούτη η δραματική πορεία, ανάμεσα σε οδυνηρές πτώσεις και ανακαινιστικές ανόδους, ζωγραφίζεται στα βιβλία της Αγίας Γραφής, στα μνημεία της παράδοσης, στα έργα των πατέρων, στα λειτουργικά κείμενα και σ' όλες τις μορφές τέχνης. Όποιος με τη *μικροσκοπική* επιστημονική ματιά κατέχει παράλληλα και τη *μακροσκοπική* θεώρηση των πραγμάτων, διαβλέπει καθαρά και ξάστερα τούτη τη δραματική πορεία του εκκλησιαστικού σώματος, το οποίο δεν μπορεί να χωριστεί μήτε από την κτίση μήτε από την ιστορία.

Η αλήθεια αυτή μέσω των μνημείων της παράδοσης δεν προβάλλεται μονάχα σε μια απλή διδασκαλία, αλλά με λόγο, με εικόνες, με σύμβολα, με δραματικές παραστάσεις και με παραβολικούς μύθους. Οι θεόπνευστοι συγγραφείς πολλών βιβλίων της Αγίας Γραφής, λόγου χάρη, και πάμπολλοι πατέρες της παράδοσης έκαναν ποίηση, ενώ οι σημερινοί θεολόγοι επιστήμονες, κατά ένα μεγάλο μέρος τουλάχιστο, εγκλωβισμένοι στο μικροσκοπικό επιμέρους της έρευνάς τους – πράγμα καταρχήν βέβαια ορθό και θεμιτό– αποθεώνουν την τυποποίηση και εν πολλοίς φτιάχνουν μίζερα έργα, άκρως τυποποιημένα, και ενίοτε μερικοί έχουν την αλόγιστη τόλμη να τα αντιθέτουν ως σωτήριες αλήθειες στα κατ' αυτούς πλατωνίζοντα ή αριστοτελίζοντα έργα των πατέρων, *αναγινώσκοντες και μη γινώσκοντες*. Και τούτο ισχύει για ετεροδόξους και ορθοδόξους!

Εν πάση περιπτώσει, εκείνο που προέχει να πούμε είναι ότι η δραματική ιστορία της θείας οικονομίας δυο κυρίως έργα επιτελεί σε διαρκή πάλη προς τις αντίθεες και δαιμονικές δυνάμεις, οι οποίες εκδηλώνονται σε συγκεκριμένες μορφές, όπως είναι η κατάχρηση εξουσίας, η αρπακτική ιδιοτέλεια, η καταστροφική μανία κτλ. Και τούτη η πάλη πορεύεται ως την εσχατολογική τελείωση των πάντων, και ελευθερώνει τον άνθρωπο από τη *φυσική και από την κοινωνική δουλεία*[3]. Με άλλα λόγια, η οικοδομή του σώματος της Εκκλησίας υπενθυμίζει

2. *Πραξ* 15,22 «Τότε ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ». Πρόκειται για την περιώνυμη σύνοδο των Ιεροσολύμων.
3. Πρβλ. ενδεικτικά *Ιω* 8, 32 και 36: «Γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς». «Ἐὰν οὖν ὁ Υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὄντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε». *Ρωμ* 8, 21: «Καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ». Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὸν ἐκκλησιαστὴν τοῦ Σολομῶντος* PG 44, 664CD και 665B: «Δουλείᾳ καταδικάζεις τὸν

διαρκώς στον άνθρωπο τις στρεβλές σχέσεις που εν πολλοίς έχει προς τη φύση, την οποία επιθυμεί να την κουρσέψει ιδιοτελώς, και προς το συνάνθρωπό του, που επιδιώκει να τον κατεξουσιάσει εγωκεντρικά.

Και δεν του υπενθυμίζει μονάχα τούτη την πραγματικότητα, αλλά συνάμα τον καλεί σε μια διαρκή απελευθέρωση απ' αυτές τις δουλικές εξαρτήσεις, και σε μια πάντοτε καινούρια τελειωτική ζωή μέσω των αγιοπνευματικών ενεργειών, που διαχέονται στο σώμα της Εκκλησίας. Αυτή είναι, κατά το πνεύμα της Εκκλησίας, η πραγματική απελευθέρωση. Σήμερα πλείστοι όσοι συζητούν για την ύπαρξη του Σατανά, ακόμη και απομυθευτές θεολόγοι, αλλά ένα πράγμα είναι σίγουρο· ο άνθρωπος πολλά έμαθε από το Διάβολο, από τότε που έγινε ο κόσμος· όμως τώρα μαθαίνει από τον ίδιο τον άνθρωπο πολλά φρικαλέα, όσα δεν ήξερε πριν, όπως δείχνουν τα σημερινά δαιμονικά και άκρως καταστροφικά έργα της σημερινής πολιτισμένης και φωτισμένης ανθρωπότητας πάνω στην κτίση και την ιστορία των λαών[4].

Επομένως η θεολογία ως ερμηνευτική επιστήμη πραγμάτων και γεγονότων κατ' αναπότρεπτη συνέπεια είναι αφενός μια κοινωνική θεώρηση ενός ζωντανού ιστορικού σώματος, και αφετέρου μια διαρκής υπενθύμιση στον κόσμο ολάκερο με λόγο και έργο για τον προορισμό του, που ολοκληρώνεται σε μια μεταμορφωτική και δοξαστική πορεία με το ξεπέρασμα των φθοροποιών και δαιμονικών δυνάμεων. Κοινωνικό και χαρισματικό λοιπόν είναι τούτο το σώμα της Εκκλησίας σε δραματική πορεία και συνεχή έξοδο *καθ' οδόν*. Πρόκειται για τη φάση της Εκκλησίας του Παρακλήτου, με άλλα λόγια της Πεντηκοστής, της οποίας μονάχα η εικόνα της *Α΄ Προς Κορινθίους Επιστολής*[5] του Αποστόλου Παύλου μπορεί να παραστήσει την πραγματικότητα. Τούτη η πραγματικότητα είναι η *οικοδομή* και η *σύναξη* του σώματος ενός λαού, με άλλα λόγια μιας κοινότητας με χαρισματικούς φορείς διακονίας.

Τρία είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της ζωής αυτού του σώματος: 1) η λειτουργική ενότητα των μελών, 2) η αγαπητική σχέση και 3) η ποικιλία των χαρισμάτων. Σ' αυτή την οικοδομή και τη σύναξη τίποτα δεν είναι στατικό και αποτετελεσμένο. Τα πάντα είναι δυναμικά σε μια στράτευση με κέρδη και απώλειες, με πικρές δοκιμασίες και με θριάμβους. Γι' αυτό οι Χριστιανοί

ἄνθρωπον, οὗ ἐλευθέρα ἡ φύσις καὶ αὐτεξούσιος, καὶ ἀντινομοθετεῖς τῷ Θεῷ, ἀνατρέπων αὐτοῦ τὸν ἐπὶ τῇ φύσει νόμον;». «Μόνου Θεοῦ τὸ δυνηθῆναι τοῦτο· μᾶλλον δὲ οὐδὲ αὐτοῦ σχεδόν τοῦ Θεοῦ».

4. Σύμφωνα με κάποια παρόμοια λόγια του Φώτη Κόντογλου.
5. *Α΄ Κορ* 12, 14, 28: «Καὶ γὰρ τὸ σῶμα οὐκ ἔστιν ἓν μέλος ἀλλὰ πολλά... καὶ εἴτε πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη· εἴτε δοξάζεται ἓν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη». Πρβλ. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, Ε, 462 CD: «Οἷον ὅταν που ἡμῶν δάκτυλός του πληγῇ, πᾶσα ἡ κοινωνία ἡ κατὰ τὸ σῶμα πρὸς τὴν ψυχὴν τεταμένη εἰς μίαν σύνταξιν τὴν τοῦ ἄρχοντος ἐν αὐτῇ ᾔσθετό τε καὶ πᾶσα ἅμα συνήλγησε μέρους πονήσαντος ὅλη, καὶ οὕτω δὴ λέγομεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος τὸν δάκτυλον ἀλγεῖ».

οφείλουν να μην παρασύρονται μήτε από εξιδανικευμένα μήτε από εξαχρειωμένα ιστορικά πρότυπα. Τα δρώμενα των μυστηρίων της Εκκλησίας, ως όραση της θείας δόξας κατά τις θεοφάνειες της αποκάλυψης[6], και ο θείος λόγος ως άκουσμα των μηνυμάτων συγκροτούν τον συνεκτικό ιστό του σώματος.

Ο Ιγνάτιος Αντιοχείας προτρέπει τα μέλη του εκκλησιαστικού σώματος να συνάζονται «πυκνότερον ἐπὶ τὸ αυτὸ» για την Ευχαριστία και τη δοξολογία. Έτσι αφθαρτίζονται καθαιρώντας με τα δρώμενα του μυστηρίου τις δαιμονικές δυνάμεις[7]. Εδώ ο Ιγνάτιος εξάπαντος μας υπενθυμίζει την προτροπή του Αποστόλου Παύλου, που λέγει ρητώς ότι με το μυστήριο της Ευχαριστίας οι πιστοί *καταγγέλλουν* το θάνατο του Χριστού και τον ερχομό του κατά τα έσχατα[8]. Επομένως έχουμε ενεργούμενα συμβάντα και συμβαίνοντα, που δυναμικά μεταμορφώνουν την κτίση και την ιστορία, τον κόσμο ολάκερο. Εξού η μεγάλη ευθύνη των μελών του σώματος, που με *συνεργιακή δράση*, αγάπη και ομόνοια, επίμονα και ασκητικά, κάνουν πράξη τούτη τη δυναμική έκχυση των δωρεών του Αγίου Πνεύματος. Και όλα αυτά πραγματώνονται σε αγωνιστικά και δραματικά πλαίσια. Έτσι καταλαβαίνει κανείς εύκολα ότι η ευχαριστιακή θεολογία υπό τον επίσκοπο, η οποία πολύ σωστά επισημαίνεται επίμονα στις ημέρες μας, καταντά ωστόσο μια γλυκερή ειδυλλιακή ατμόσφαιρα, αν δεν συναρτηθεί προς τη δραματική πορεία της κτίσης και της ιστορίας στη συνεχή καθαίρεση των δαιμονικών δυνάμεων.

Την ενότητα των μελών, την αγαπητική σχέση και την ποικιλία των χαρισμάτων εντός του σώματος του Χριστού η θεολογία θεωρεί ως έργο της Αγίας Τριάδας προς το συνοχικό σώμα της Εκκλησίας. Η τριαδοκεντρικότητα αυτή του εκκλησιαστικού σώματος δεν τεκμαίρεται μόνο από περικοπές πατερικών έργων. Οι θεολόγοι πατέρες, τα βαπτιστήρια σύμβολα, αυτά τα ίδια τα βιβλικά κείμενα, τα λειτουργικά μνημεία, η εικονογραφία και άλλα τονίζουν στο έπακρο την παρουσία της Αγίας Τριάδας ως οικονομικής ιστορικής φανέρωσης.

6. Η θεία λειτουργία και τα μυστήρια, με την *κατάπεμψη* του Αγίου Πνεύματος, είναι συνεχείς θεοφάνειες στο σώμα της Εκκλησίας: «Εἴδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν...». Απαραίτητη προϋπόθεση είναι να μη ζουν οι Χριστιανοί αυτές τις εμπειρίες απλώς με μια ηθική ή ηθικίζουσα νοοτροπία, και να μην ερμηνεύουν τις εκφράσεις των κειμένων μεταφορικά και απλώς λογοτεχνικά. Χρειάζονται ασκημένες αισθήσεις ή καλύτερα *γεγυμνασμένα αισθητήρια*. Βλ. Εβρ 5,14. Γρηγορίου Νύσσης, *Περί κατασκευής ανθρώπου*, PG 44, 197 C: «Οἶμαι γὰρ οὐκ ἐπιστήμην ἐνταῦθα παρὰ τῆς Γραφῆς νοεῖσθαι τὴν γνῶσιν, ἀλλά τινα διαφορὰν ἐκ τῆς γραφικῆς συνηθείας εὑρίσκω, γνώσεώς τε καὶ διακρίσεως. Τὸ μὲν γὰρ διακρίνειν ἐπιστημόνως τὸ καλὸν ἐκ τοῦ κακοῦ τελειοτέρας ἕξεως εἶναί φησιν ὁ Ἀπόστολος, καὶ γεγυμνασμένων αἰσθητηρίων».
7. Ιγνατίου, *Προς Εφεσίους* 13, 1 PG 5, 656 A: «Σπουδάζετε οὖν πυκνότερον συνέρχεσθαι εἰς εὐχαριστίαν καὶ δόξαν· ὅταν γὰρ πυκνῶς ἐπὶ τὸ αὐτὸ γίνεσθε, καθαιροῦνται αἱ δυνάμεις τοῦ σατανᾶ...».
8. *Α΄ Κορ* 11, 26: «Ὁσάκις γὰρ ἐὰν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρι οὗ ἔλθῃ».

Σε λίγες περιπτώσεις και με λίγα αποσαφηνισμένα λόγια οι θεολόγοι πατέρες αναφέρονται στις αΐδιες σχέσεις των προσώπων της Αγίας Τριάδας, μόνο για την απόκρουση των αιρέσεων. Όμως σύμπασα η ζωή της Εκκλησίας με πρωτοστάτες τους θεολόγους πατέρες γνωρίζει την οικονομική και ιστορική Τριάδα[9]. Εξού και η έμφαση στις θεοφάνειες τόσο του *άσαρκου* Λόγου, όσο και του *ένσαρκου*, από τον Ιουστίνο ως το Γρηγόριο Παλαμά συνεχώς και ανελλιπώς[10]. Ο Θεός της αποκάλυψης είναι κινητικός, ιστορικός και κοινωνικός, γι' αυτό είναι τριαδικός. Και είναι τριαδικός, κατά την εμπειρία της Εκκλησίας, επειδή είναι κινητικός, ιστορικός και κοινωνικός.

Εδώ απαραίτητα να παρενθέσω ότι σημερινοί θεολόγοι, κυρίως ορθόδοξοι, παραβλέποντας την τριαδοκεντρικότητα της εκκλησιαστικής ζωής και σωρεύοντας «ἄνθρακας πυρὸς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς» των ετεροδόξων, όπως οι γίγαντες της μυθολογίας όρη επί ορέων, πότε ανακαλύπτουν το *χριστομονισμό*, πότε τον *πνευματομονισμό* και προσφάτως πότε τον *πατρομονισμό*. Τέτοια πράγματα όμως κατά κανένα τρόπο δεν μπορεί κανείς να εντοπίσει στη θεολογία της παράδοσης, που έτσι κι αλλιώς είναι τριαδοκεντρική. Κοντά σε τούτα τα δεινά υπάρχουν και κάποιοι άλλοι σύγχρονοι θεολόγοι, που, πραγματευόμενοι τις αΐδιες σχέσεις των προσώπων της Αγίας Τριάδας με ακατανόητους εν πολλοίς σημερινούς κακέκτυπους τεχνικούς όρους, προκαλούν άλλους ώστε να αποφαίνονται ότι η περί Αγίας Τριάδας διδασκαλία είναι ανακάλυψη του Hegel, του Schelling και άλλων παρομοίων μετά Χριστόν προφητών. Όμως σοβαρώς και υπό σοβαρών δεν μπορούν να συζητηθούν τέτοιες θέσεις, τις οποίες προσωπικά δεν τις θεωρώ ως διαφορετικές επιστημονικές απόψεις, αλλά ως παντελώς ανεπιστημονικές.

Εν πάση περιπτώσει εκείνο που πρέπει να τονιστεί στο έπακρο είναι το γεγονός ότι τόσο η βιβλική θεολογία, όσο και η πατερική την Αγία Τριάδα εντοπίζουν κυρίως και κατεξοχήν σε πλαίσια ιστορικά, κοινωνικά και οικονομικά. Με άλλα λόγια, κυρίαρχη είναι η ιστορία της θείας οικονομίας. Υπό το πρίσμα αυτό η δράση της Εκκλησίας συντελείται και καρποφορεί στο χώρο των λαών, στον πολιτισμό τους και σε συγκεκριμένες μορφές ζωής. Αλλιώτικα δεν

9. Βλ. ενδεικτικά Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον*, PG74, 556D-557A: «... τὴν οὐσιώδη παραλαβὼν ἑνότητα ὁ Χριστός, ἣν ἔχει μὲν ὁ Πατὴρ πρὸς αὐτόν, αὐτὸς δὲ αὖ πάλιν πρὸς τὸν Πατέρα, συνανακιρνᾶσθαι τρόπον τινά καὶ ἡμᾶς ἀλλήλοις βούλεται, ἐν δυνάμει δῆλον ὅτι τῆς ἁγίας τε καὶ ὁμοουσίου Τριάδος, ὡς ἐννοεῖσθαι τὸ σύμπαν τῆς Ἐκκλησίας σῶμα». Ο ίδιος ερμηνεύοντας περικοπή του Ησαΐα (52, 1-2), αποκαλεί την Εκκλησία πόλη αγία, πράγμα που σημαίνει κοινωνία, διάρθρωση και σφύζουσα ζωή, σε σχέση πάντοτε με τις αγιαστικές ενέργειες της Αγίας Τριάδας. Βλ. *Εις τον προφήτην Ησαΐαν* 51 PG 70, 1144C.

10. Η ερμηνεία αυτή των πατέρων στηρίζεται καταρχήν στον Απόστολο Παύλο και τον Ευαγγελιστή Ιωάννη. Βλ. *Α΄ Κορ* 10, 1-4. *Ιω* 12, 40-41.

νοείται ο ιστορικός και εσχατολογικός χαρακτήρας της αποκάλυψης και της Εκκλησίας. Έτσι μόνο μπορούμε να καταλάβουμε πλήρως το τολμηρό και σοφό βυζαντινό πείραμα, που τολμώ να πω ότι υπήρξε μια γόνιμη και γενναία πρόκληση στην ιστορία.

Η ζωή της Ορθόδοξης Εκκλησίας είχε καταρχήν όλως θετική στάση σ' όλα τα πεδία του πολιτισμού. Δέθηκαν οργανικά ουρανός και γη. Η Εκκλησία, κατά τους κανόνες, ρητά και κατηγορηματικά δεν ασκεί καμιά πολιτική εξουσία, όμως παρεμβαίνει σ' όλες τις εκδηλώσεις, ακόμη και τις λεπτομερειακές, της ζωής, του πολιτισμού και κάθε εξουσιαστικής δύναμης, όχι με κατεξουσιαστική ισχύ μήτε με οποιοδήποτε αναγκασμό, αλλά με την ενέργεια του χαρισματικού πλούτου του εκκλησιαστικού σώματος. Γι' αυτό η Εκκλησία, ως συνολικό σώμα, ποτέ δεν συμβιβάζεται, λόγου χάρη, με μια εξουσία τυραννική, ειδωλολατρική και άδικη. Συνάμα παρέχει το αλάτι σε κάθε πτυχή του πολιτισμού. Τηρουμένων των αναλογιών, σε κάθε εποχή, η παρέμβασή της μοιάζει με την (πολιτική) παρέμβαση της Αποκάλυψης του Ιωάννου, που καταδικάζει την αιματόβρεχτη και σατανόμορφη εξουσία του καιρού της. Κι όταν λέμε τούτα τα λόγια, εννοούμε τη δυναμική και δραματική πορεία της Εκκλησίας με όλες τις κακοήθειες της ιστορίας και με όλους τους θριάμβους. Και ως Εκκλησία νοείται ολάκερο το σώμα της.

Εδώ να παρενθέσω ακόμη για μια φορά μια βασική παρατήρηση, που αφορά τούτο το δυναμικό και δραματικό προχώρημα της Εκκλησίας. Αρκετοί θεολόγοι, δυτικοευρωπαίοι καταρχήν και ακολούθως Έλληνες, ισχυρίζονται ότι η βιβλική θεολογία σήμερα ανακάλυψε τον εσχατολογικό και δυναμικό παράγοντα της ιστορίας στο περιεχόμενο των βιβλίων της Αγίας Γραφής, ενώ η θεολογία των πατέρων, κατ' αυτούς πάντοτε, είναι στατική, αντιιστορική και πλατωνίζουσα! Βέβαια, ο ισχυρισμός αυτός διατυπώνεται χωρίς καμιά βασική τεκμηρίωση. Και ενώ περί τα βιβλικά κείμενα οι εν λόγω θεολόγοι «διυλίζουν τον κώνωπα», ενίοτε μάλιστα και στο έπακρο, περί της πατερικής θεολογίας αποφαίνονται γενικώς.

Ωστόσο συμβαίνει το εντελώς αντίθετο. Ξέρουμε ότι τα νεότερα πανεπιστήμια του δυτικού πολιτισμού, όπου γης, εκφράζουν ή εξυπηρετούν τα υπάρχοντα στο περιβάλλον τους κοινωνικά και πολιτιστικά στοιχεία. Έτσι ενώπιον μιας φιλοσοφίας της ιστορίας, που τονίζει στο έπακρο τον τεχνολογικό και τον τεχνοκρατικό παράγοντα μιας δυναμικής εξέλιξης, οι βιβλικοί θεολόγοι, κυρίως προτεστάντες, ανέσυραν επιτυχώς και ορθώς βέβαια, από τα βιβλικά κείμενα μονάχα τον εσχατολογικό και δυναμικό παράγοντα της ιστορίας, εξυπηρετώντας συνειδητά ή ασύνειδα, αλλ' εξάπαντος με το γάντι, κυρίως τον οικονομικό δυναμισμό του καπιταλισμού. Με άλλα λόγια, έχει συμβεί κάτι

παραπλήσιο με αυτό που έχει επισημάνει ο κοινωνιολόγος Max Weber σε ό,τι αφορά του καπιταλισμού τη γένεση.

Περιώνυμη είχε καταστεί η ρήση Ruf = Beruf, δηλαδή η κλήση προς σωτηρία εξισώνεται με το επάγγελμα. Έτσι η βιβλική θεολογία, ανεξάρτητα από την πολύ σπουδαία συμβολή της στην ερμηνεία της ιστορίας της θείας οικονομίας, έχει επιβάλει μια θεολογία *ακοσμική*, ξεχνώντας και θέτοντας την κτίστη στο περιθώριο[11]. Τώρα τελευταία, κυρίως με την απειλή εναντίον του περιβάλλοντος, οι περί ων ο λόγος θεολόγοι αρχίζουν να ψελλίζουν και μερικά οικολογικά, και ίσως παραδόξως ακούσουμε από το στόμα και τη γραφίδα τους τα βαρετά εκείνα περί πλατωνισμού των πατέρων.

Αλλά οι πατέρες, μολονότι είχαν ενώπιόν τους καταλυτικά έναν κόσμο κλειστό και τυποποιημένο, γεωκεντρικά ακίνητο, χωρίς καμιά φιλοσοφία της ιστορίας, κατόρθωσαν να συνεχίσουν τα βιβλικά συμβάντα με μια ρωμαλέα *κτισιολογία*, βάζοντας στο κέντρο τη δημιουργία εκ του μη όντως και τη διάκριση *κτιστού* και *ακτίστου*, κατά την οποία μονάχα ο Θεός είναι απόλυτος και όντως ζωή, ενώ η κτίση είναι σχετική και εξελισσόμενη. Και όλα αυτά δεν ήταν μόνο λόγος και θεωρία, αλλά ενυλώθηκαν στα μυστηριακά δρώμενα του χαρισματικού σώματος της Εκκλησίας και στη μεταμορφωτική δόξα της λειτουργικής και ασκητικής ζωής.

Έτσι, κατά τη θεολογία τους, τόσο η κτίση, όσο και η ιστορία πορεύονται δυναμικά και δοξαστικά σε μια άπαυστη τελείωση. Και τούτο καταφαίνεται όχι μόνο στα πατερικά και λειτουργικά κείμενα, αλλά και στον ίδιο το ρωμαλέο πολιτισμό που δημιούργησαν. Η θεολογία των πατέρων, λόγου χάρη, αφομοίωσε την ελληνική φιλοσοφία με τέτοιο ακριβώς τρόπο, όπως η ορθόδοξη βυζαντινή εικονογραφία την ελληνική τεχνοτροπία και το σπόρο της ελληνικής ιδιοφυΐας. Και όλα τα δημιουργήματα αυτά δεν είναι μίμηση και επανάληψη. Σήμερα όλοι πείστηκαν ότι η ορθόδοξη εικόνα είναι μια πρωτότυπη δημιουργία, όπως ολάκερη η βυζαντινή τέχνη. Αργά ή γρήγορα θα πειστούν και για τη θεολογία, όταν την ερευνήσουν όπως την τέχνη, ότι είναι μια δημιουργία. Όπως λοιπόν η εικόνα δεν πλατωνίζει, έτσι και η θεολογία δεν πλατωνίζει.

Η δυναμική κοινότητα της Εκκλησίας πρωτίστως θεραπεύει τα μέλη της, περιορίζει κατά το εφικτό την εγωκεντρική ατομικότητα και δοξάζει τα πρόσω-

11. Τρανό δείγμα αυτής της πραγματικότητας είναι η αντίδραση όλων των θεολόγων στην ομιλία της Νοτιοκορεάτισσας καθηγήτριας Chuna Hyng Kyung στην Ζ΄ Γενική Συνέλευση του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών, στην Καμπέρα το 1991, που έκανε λόγο για πνεύματα της κτίσης, επειδή κατά βάση οι θεολόγοι ήταν επηρεασμένοι από σύγχρονες βιβλικές έρευνες για μια πνευματολογία των καρδιών και της ιστορίας και όχι της κτίσης. Με βάση την πατερική *κτισιολογία* όμως και τη διδασκαλία για την *ουσίωση* των πάντων από τις άκτιστες ενέργειες του Αγίου Πνεύματος θα μπορούσε να γίνει γόνιμος διάλογος με την εν λόγω Νοτιοκορεάτισσα.

πα, πάντοτε μέσα σε κακοήθειες και δραματικές συγκρούσεις. Τω όντι, όποιος μελετά τη χαρισματική ζωή της κοινότητας τόσο στα μνημεία, όσο και στην ίδια τη ζωντανή εμπειρία, διαβλέπει καθαρά και ξάστερα την άνθιση της προσωπικής ζωής. Εδώ φανερώνεται, σε ζωντανές εκφράσεις, το προσωπικώς υπάρχειν. Σώμα λαού και θεία παρουσία αποτελούν μια κοινωνία, όπου ισχύει το *ενώπιος ενωπίω* και το *πρόσωπον προς πρόσωπον*.

Η ερμηνεία του θεμελίου της ύπαρξης και του προσωπικώς υπάρχειν εξάπαντος οφείλει να κινείται στα πραγματικά δεδομένα της χαρισματικής κοινότητας, αξιοποιώντας τόσο τα μνημεία, όσο και την ίδια τη ζωντανή παρουσία του σώματος. Και μόνο αν ακούσει κανείς τα λόγια των λατρευτικών ύμνων, εκείνο λόγου χάρη, το «*πῶς ὀρθῶ σοι*» και το «*πῶς σε βλέψω*», καταλαβαίνει ότι εδώ για πρώτη φορά θεμελιώθηκε έργω και λόγω η διαπροσωπική σχέση. Μέσω *όρασης* και *λόγου* κοινωνούν τα μέλη του σώματος, πάντοτε σε σχέση με το δοτήρα της ζωής.

Επομένως περιηγήσεις νεότερων θεολόγων στα άδυτα των αΐδιων σχέσεων των προσώπων της Αγίας Τριάδας, για να θεμελιώσουν μια θεολογία του προσώπου και έναν *περσοναλισμό*, πέρα από ότι δεν έχουν κανένα αντίκρισμα στη θεολογία των πατέρων, που τέτοια θέματα τα εντόπιζαν στις ιστορικές και κοινωνικές σχέσεις της θείας οικονομίας, «εκβιάζουν» και «βιάζουν» κάποια κείμενα με την παράθεση πληθωρικών και εν πολλοίς ακατανόητων σχολαστικών όρων χωρίς να υπάρχει προς τούτο καμιά απολύτως ανάγκη. Δίπλα τους υπάρχει ανέγγιχτος ο θησαυρός της θείας οικονομίας, αυτό το λαγαρό πρότυπο της πατερικής θεολογίας και η απλότητα της αλήθειας. Έτσι κι αλλιώς ο καταιγισμός αυτών των νεότερων όρων και ο νεότευκτος σχολαστικισμός κανένα απολύτως δεν ενδιαφέρει, και γι' αυτό το ξυράφι του Όκκαμ είναι απαραίτητο, για να εξαφανίσει κάθε επιζήμια πολυπλοκότητα.

Εκείνο που πρυτανεύει λοιπόν είναι το έργο της Εκκλησίας, που επιζητεί προοδευτικά τη σωτηρία της κτίσης και της ιστορίας, απορρίπτοντας τόσο την ειδωλολατρία της ύλης, όσο και την ειδωλολατρία του πνεύματος, με άλλα λόγια την ειδωλολατρία των ιδεολογιών, οι οποίες κυρίως στις ημέρες μας λυμαίνονται τον κόσμο. Η ηθική των μελών της Εκκλησίας είναι ήθος θεραπευμένης ύπαρξης και ασκητικής λειτουργίας[12]. Άλλωστε το δυναμικό σώμα της Εκκλησίας, με τέτοιο τρόπο ζωής, έχει διαμορφώσει πολιτισμούς, αλατισμένους με το αγιαστικό πνεύμα αυτής της ζωής, τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση.

Πολύ καλύτερα θα ερμήνευαν τη βυζαντινή και τη δυτική μεσαιωνική ιστορία οι ιστορικοί, αν γνώριζαν όλες τις πτυχές της Εκκλησιολογίας. Είτε πρόκειται για την κάθοδο της *καινής Ιερουσαλήμ*, κατά την *Αποκάλυψη* του Ιωάννη,

12. Βλ. Νίκου Α. Ματσούκα, *Ιστορία της βυζαντινής φιλοσοφίας (Με παράρτημα το σχολαστικισμό του Δυτικού Μεσαίωνα)*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 267 κ.ε.

είτε πρόκειται για την κάθοδο των άκτιστων αγιοπνευματικών ενεργειών στον κόσμο, καθώς οι κομψοί και γοητευτικοί τρούλοι των βυζαντινών ναών ενώνουν ουρανό και γη, είτε πρόκειται για τα προτεταμένα τόξα των γοτθικών ναών, που επιχειρούν να τρυπήσουν τον ουρανό, έχουμε ενώπιόν μας το θεολογικό άλας ενός ήθους, που διαμορφώνει πολιτισμούς.

Αλλά από τον ηθικισμό ενός Αρείου και ενός Νεστορίου ως τους σημερινούς ηθικολόγους, ηθικιστές και κοινωνιστές (όχι βέβαια τους ηρωικά αγωνιζόμενους κοινωνικούς εργάτες) ενεδρεύει πάντοτε ο μεγάλος κίνδυνος να διαβρωθεί το εκκλησιαστικό ήθος. Τα δύο τέρατα, δηλαδή ο ηθικισμός και ο Μανιχαϊσμός, αποτελούν τις πιο διαβρωτικές κακοδοξίες. Μύριους όσους αγώνες έκανε και κάνει η θεολογία για να διώξει από την πόρτα τον ηθικισμό, και αυτός κατόρθωσε να εισβάλει από το παράθυρο μασκοφορεμένος με το επικίνδυνο προσωπείο του κοινωνισμού. (Προς Θεού, και πάλι τονίζω ότι ο κοινωνισμός δεν έχει σχέση με την κοινωνική ζωή, όπως και η ηθική με τον ηθικισμό). Από την άλλη μεριά, ο Μανιχαϊσμός, που εκτρέφει ρατσιστικές ιδεολογίες κάθε μορφής, κορυφώνει τον κίνδυνο να διαβρωθεί το εκκλησιαστικό ήθος. Μια ηθική, εμποτισμένη με μανιχαϊστικό πνεύμα και με μανιχαϊστική ιδεολογία, που ρατσιστικά χωρίζει τους ανθρώπους σε καλούς και κακούς, σε προοδευτικούς και συντηρητικούς, εξάπαντος δεν μπορεί να σώσει τον κόσμο.

Στην προκειμένη περίπτωση οφείλω να τονίσω με έμφαση, στο έπακρο οξυμένη, ότι η Εκκλησία ποτέ δεν πρέπει –μήτε και το κάνει– να υποτιμά τη μεγάλη σπουδαιότητα των ηρωικών αγώνων, που διεξάγουν άτομα και λαοί, για ν' αλλάξει ο κόσμος. Ωστόσο δίνει άλλη ερμηνεία, σύμφωνη με το εκκλησιαστικό ήθος της αγιότητας και της άσκησης. Εντούτοις αρκετοί σύγχρονοι θεολόγοι έπαυσαν να κάνουν λόγο για θεραπεία, για αγιότητα, για άσκηση και Σατανά. Οραματίζονται την Εκκλησία σαν ένα κράτος πρόνοιας και ένα σύλλογο ειρηνιστών. Και εδώ ακριβώς βρίσκεται ο μεγάλος κίνδυνος, επειδή όλα αυτά είναι καλά λίαν.

Τούτος ο κίνδυνος αλλοιώνει ακόμη και την επιστημονικότητα της θεολογίας. Δύο δείγματα αρκούν προς τούτο. 1) Ηθικίζουσες a priori παραστάσεις κακοποιούν την ερμηνεία βιβλικών, πατερικών και λειτουργικών κειμένων. Ο όρος *σαρξ*, λόγου χάρη, κυρίως των πατερικών και λειτουργικών κειμένων, πρωτίστως ερμηνεύεται με σεξουαλικές παραστάσεις! 2) Η εξουσία καθεαυτή, ύστερα από το σεξ, κατατάσσεται και αυτή στα θανάσιμα αμαρτήματα, ενώ μονάχα η κατάχρηση εξουσίας και η ειδωλοποίησή της με την κατεξουσίαση αποτελεί ένα τέτοιο αμάρτημα. Όπως ήδη ειπώθηκε, η Εκκλησία παρεμβαίνει πολιτικά και καταδικάζει τη βία και την ειδωλολατρία της εξουσίας, όμως συνεργάζεται με αυτήν, όταν η εξουσία ενδιαφέρεται με χρηστά μέσα για την

πρόοδο του λαού, που τελικά κατά ένα μέρος τουλάχιστον ανήκει στο χαρισματικό σώμα της Εκκλησίας. Η θεολογία επισημαίνει σωστά ότι η κατεξουσίαση και η αρπακτική βουλιμία πηγάζουν απευθείας από την αλαζονική εγωκεντρικότητα, που ακόμη και κατά Θουκυδίδη είναι η «διά πλεονεξίαν και φιλοτιμίαν» φιλαρχία[13].

Χρειάζονται λοιπόν θεραπεία και αγιότητα, εκκλησιαστικό ήθος άσκησης, και παραμερισμός κάθε αγοραίου ηθικισμού και Μανιχαϊσμού. Τούτη τη θεραπευτική δύναμη την παρέχει η κοινωνική διάσταση του σώματος του Χριστού, όπως την παριστάνει με άκρα ζωντάνια, λόγου χάρη, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος[14]. Έτσι, με βάση όσα έχω εκθέσει, επιθυμώ να κλείσω με δύο ουσιαστικές, κατά την άποψή μου, επισημάνσεις: 1) Η Εκκλησία ποτέ δε γίνεται όμοια με τον *κόσμο*, αλλά με το περιεχόμενο της αγιαστικής της ζωής μεταμορφώνει τον κόσμο. Τίποτα δεν πρέπει να χάνεται από τον κόσμο και την πρόοδό του, αλλά στην πορεία του μπορεί να σώζεται, να θεραπεύεται και να αγιάζεται από την Εκκλησία. Τούτο είναι το σωστό, aggiornamento, που διαμέσου των αιώνων πραγματώνει η ζωή της Εκκλησίας. Αρκεί τούτη η ζωή να έχει ρωμαλεότητα και ικανότητα αφομοιωτική. 2) *Εκσυγχρονισμός* –ένας λιγάκι κακός τεχνικός όρος– σημαίνει παροχή εκκλησιαστικού περιεχομένου, ώστε να δημιουργούνται πολιτιστικά αγαθά ή να αλατίζονται τα όποια παρόμοια κοινωνικά αγαθά. Χωρίς πολιτισμό δεν μπορεί να πραγματωθεί καμιά λεγόμενη προσαρμογή της Εκκλησίας και κανένας εκσυγχρονισμός. Γιατί η αποκάλυψη του Θεού στην κτίση και την ιστορία γίνεται για τη μεταμόρφωση και την τελείωση αυτών των δύο διαστάσεων της δημιουργίας.

13. *Θουκυδ.* 3, 82.
14. Βλ. *Εις την Β΄ Προς Κορινθίους Επιστολήν*, PG 61, 527.

Ο καθεδρικός ναός του αγίου Πέτρου (Ρώμη, Βατικανό)

Εκκλησία στο Mali (Αφρική)

Η Εκκλησία ως Κοινωνία*

Μητροπολίτης Περγάμου
Ιωάννης Ζηζιούλας
Μετάφραση: *Αναστασία Μπιτσάνη-Πέτρου*

Εισαγωγή

1. Είναι τιμή για μένα να προσφωνήσω την παγκόσμια αυτή συνδιάσκεψη της Πίστεως και Τάξεως, την πέμπτη σε μια σειρά τέτοιων συνδιασκέψεων, που άρχισαν με εκείνη της Λωζάνης το 1927. Η συνδιάσκεψη αυτή πραγματοποιείται σε μια εποχή που το τμήμα Πίστις και Τάξις του Παγκοσμίου Συμβουλίου των Εκκλησιών δεν ακολουθεί πλέον την αρχικά συγκριτική ομολογιακή προσέγγιση στο πρόβλημα της εκκλησιαστικής ενότητας, κάτι που ήταν έκδηλο στη Λωζάνη και στη Λουντ. Τώρα καλείται να εξετάσει πώς μπορούν οι κοινές ρίζες της βιβλικής και πατερικής μας Παράδοσης να βοηθήσουν την ιερή πορεία της αποκατάστασης της εκκλησιαστικής ενότητας.

Είναι αντίθετο προς το υπόβαθρο της προσέγγισης αυτής του προβλήματος της εκκλησιαστικής ενότητας το ότι πρέπει να εκτιμήσουμε την ανάδειξη της έννοιας της κοινωνίας ως ιδέας-κλειδί στη θεολογική ορολογία του Τμήματος Πίστις και Τάξις. Κανένας χριστιανός δεν είναι δυνατόν να αμφισβητήσει τις βιβλικές και πατερικές απαρχές της έννοιας αυτής. Αν και δεν μπορούν όλες οι χριστιανικές παραδόσεις να διεκδικήσουν τον ίδιο βαθμό εκτίμησης και χρήσης της έννοιας αυτής στη θεολογία, η χρήση της στον Οικουμενικό Διάλογο είναι απίθανο να οφείλεται σε επιρροή οποιασδήποτε συγκεκριμένης χριστιανικής παράδοσης. Ως Ορθόδοξος δεν μπορώ παρά να χαίρομαι για τη χρήση μιας τέτοιας έννοιας στον Οικουμενικό Διάλογο, με δεδομένο το βάθος και τον πλούτο που έχει στη θεολογία των Ελλήνων Πατέρων. Ταυτόχρονα, όμως, είμαι υποχρεωμένος να δεχθώ ότι η ιδέα της κοινωνίας εμφανίζεται εξίσου στους Λατίνους Πατέρες της Εκκλησίας, όπως στον Αμβρόσιο, τον Αυγουστίνο και άλλους, καθώς και στους Μεταρρυθμιστές. Ακόμη και εκείνοι από εμάς που θα μπορούσαν να προσδώσουν μεγαλύτερη ή ακόμη και αποκλειστική σημασία στα ιερά κείμενα, δύσκολα μπορούν να παραβλέψουν τη σημασία του θέματος της

* Παρουσίαση στο θέμα της Ε΄ Παγκόσμιας Συνδιάσκεψης του τμήματος Πίστης και Τάξις του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών στο Santiago de Compostela (1993), που δημοσιεύθηκε στο συλ. τόμο, *On the way to Fuller Koinonia*, εκδ. Th. F. Best και G. Gassmann, Γενεύη 1994.

κοινωνίας στη Βίβλο. Επομένως, διαπραγματευόμαστε ένα θέμα με βαθιές ρίζες σε όλες τις χριστιανικές παραδόσεις, δηλαδή ένα αληθώς οικουμενικό θέμα, με την αρχική σημασία της λέξης. ΄Ολοι μπορούμε να κερδίσουμε από την προσεκτική και βαθιά σπουδή της έννοιας αυτής, καθώς προσπαθούμε να βρούμε τρόπους για να ξεπεράσουμε τη διαίρεση στην Εκκλησία του Χριστού.

2. Η εμφάνιση της έννοιας της κοινωνίας ως ιδέας-κλειδί στη θεολογική γλώσσα της Οικουμενικής Κίνησης, και ιδιαίτερα της κίνησης Πίστις και Τάξις, δεν είναι τυχαίο γεγονός. Νομίζω ότι συνδέεται στενά με μια μεγαλύτερη αλλαγή ή εξέλιξη που συνέβη μεταξύ Εδιμβούργου και Μόντρεαλ, όσον αφορά την εκκλησιολογία. Και η Λωζάνη και το Εδιμβούργο προσδιόριζαν την εκκλησιολογία με βάση τη Χριστολογία. Η Λουντ το 1952 οικοδόμησε πάνω στην προοπτική αυτή και τόνισε τη χριστολογική προσέγγιση στην εκκλησιολογία: «Επειδή πιστεύουμε στον Ιησού Χριστό, πιστεύουμε επίσης στην Εκκλησία ως σώμα του Χριστού». Η επιρροή επιφανών θεολόγων την εποχή εκείνη, όπως του μακαριστού πατέρα Γεωργίου Φλορόφσκυ, είναι εδώ εμφανής: «Η Εκκλησιολογία δεν είναι παρά ένα κεφάλαιο της Χριστολογίας», έγραψε εκείνος. Δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι ακόμη και η βάση του Παγκοσμίου Συμβουλίου των Εκκλησιών (ΠΣΕ) ήταν την εποχή εκείνη αυστηρά χριστολογική.

Τα πράγματα άρχισαν να αλλάζουν στο Νέο Δελχί το 1961. Η βάση του ΠΣΕ διευρύνθηκε, ώστε να συμπεριλάβει μια αναφορά στην Αγία Τριάδα, ενώ οι Ορθόδοξοι θεολόγοι, όπως ο μακαριστός Νίκος Νησιώτης και άλλοι, αγωνίστηκαν να μεταθέσουν το επίκεντρο από τη Χριστολογία στην Πνευματολογία ως προς την εκκλησιολογία. Η παγκόσμια συνδιάσκεψη Πίστεως και Τάξεως στο Μόντρεαλ (1963), στην αναφορά του τμήματος I, τόνισε ότι η κατανόηση της Εκκλησίας από εμάς, δεν θα πρέπει να προέρχεται μόνο από τη Χριστολογία, αλλά από την Τριαδολογική κατανόηση του Θεού.

Την εποχή εκείνη βρισκόμασταν πολύ μακριά από οποιαδήποτε ξεκάθαρη αναφορά της έννοιας της κοινωνίας σε σχέση με την Εκκλησία. Και όμως, όχι πολύ αργότερα, πραγματοποιείται η Β΄ Βατικανή Σύνοδος, χαράσσοντας το δρόμο προς μια θεολογία της κοινωνίας για τη Ρωμαιοκαθολική θεολογία. Μέσω σύγκλισης της Ρωμαιοκαθολικής, Προτεσταντικής και της Ορθόδοξης Θεολογίας, η έννοια αυτή της κοινωνίας αναδεικνύεται ως πρωτεύουσα έννοια στον Οικουμενικό Διάλογο. Η παρούσα παγκόσμια συνδιάσκεψη του τμήματος Πίστις και Τάξις παραμένει πιστή προς το γεγονός αυτό επιλέγοντας την κοινωνία ως κεντρικό θέμα της.

Γιατί όμως η έννοια της κοινωνίας είναι τόσο σημαντική για την Πίστη και Τάξη, στην παρούσα φάση της ιστορικής της διαδρομής; Τι μπορεί η έννοια αυτή να συνεισφέρει στην προώθηση της υπόθεσης της Χριστιανικής ενότητας τη στιγμή αυτή; Αυτό είναι το ερώτημα που θέλω να θέσω κατά την προσφώνηση

αυτή. Στην προσπάθειά μου να προτείνω απάντηση σε ένα τέτοιο ζήτημα θα αντλήσω αναπόφευκτα από τη δική μου θεολογική παράδοση, από την παράδοση των Πατέρων της Εκκλησίας. Ο σκοπός μου είναι να μοιραστώ μαζί σας μερικούς στοχασμούς σχετικά με το πώς θα εμφανιστεί το πρόβλημα της ενότητας της Εκκλησίας και πώς θα το προσεγγίσουμε υπό το φως της κοινωνίας.

Η Κοινωνία ως έννοια θεολογική

Τι εννοούμε όταν χρησιμοποιούμε την έννοια «της κοινωνίας» (Koinonia) στη θεολογία; Σε τι διαφέρει ο όρος αυτός από την κοσμική χρήση της ιδέας «της κοινωνίας» (communion) ή «της συναδελφότητας» (fellowship); Πρέπει να απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό πριν από οποιαδήποτε προσπάθεια να χρησιμοποιήσουμε την έννοια αυτή στην εκκλησιολογία και στο πρόβλημα της ενότητας της Εκκλησίας. Το ίδιο το γεγονός ότι ο αρχικός ελληνικός όρος επιλέχθηκε για επίσημη χρήση σε αυτή την παγκόσμια συνδιάσκεψη υποδεικνύει κάποια αμηχανία για την κοινή χρήση «της κοινωνίας» (communion) ή «συναδελφότητας» (fellowship). Πράγματι η κοινωνία, πηγάζοντας κατ' ευθείαν από την αρχική χρήση της στα ελληνικά κείμενα και την Πατερική Παράδοση, φέρει μια ειδική σημασία η οποία πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν κατά την εφαρμογή της στην εκκλησιολογία. Τα βασικά στοιχεία της έννοιας της κοινωνίας μπορούν να αντληθούν μόνο από τη θεολογία, και από το σημείο αυτό ακριβώς πρέπει να αρχίσει η σύγκλιση στην Οικουμενική Κίνηση. Ποια είναι τα βασικά αυτά στοιχεία μιας θεολογίας της κοινωνίας;

Α. Η κοινωνία αντλεί το περιεχόμενό της όχι από την κοινωνιολογική εμπειρία, όχι από την ηθική, αλλά από την *πίστη*. Δεν καλούμαστε σε κοινωνία, επειδή αυτό είναι «καλό» για μας και την Εκκλησία, αλλά επειδή πιστεύουμε σε έναν Θεό, ο οποίος είναι κοινωνία μέσα στην ίδια την ύπαρξή του. Εάν πιστεύουμε σε έναν Θεό, ο οποίος είναι πρωταρχικά ένα άτομο, ο οποίος πρώτον *υπάρχει* και κατόπιν *σχετίζεται*, δεν είμαστε μακριά από μια κοινωνιολογική κατανόηση της κοινωνίας· στην περίπτωση αυτή, η εκκλησία δεν είναι μέσα στην ύπαρξή της κοινωνία, παρά μόνον κατά δεύτερο λόγο, δηλαδή για χάρη του εὖ ζῆν (bene esse) της. Το δόγμα της Αγίας Τριάδας αποκτά στην περίπτωση αυτή μιαν αποφασιστική σημασία: ο Θεός είναι τριαδικός· εξ ορισμού είναι εν κοινωνία· ένας μη-τριαδικός Θεός δεν είναι κοινωνία στην ίδια την ύπαρξή του. Η Εκκλησιολογία πρέπει να βασίζεται στην Τριαδολογία, εάν πρόκειται να είναι μια Εκκλησιολογία της κοινωνίας.

Β. Η κοινωνία επίσης έχει αποφασιστική σημασία για την κατανόηση του προσώπου του Χριστού από εμάς. Ως προς αυτό η ορθή σύνθεση μεταξύ χριστολογίας και Πνευματολογίας αποβαίνει εξαιρετικά σημαντική. Τι σημαί-

νει ότι ο Χριστός είναι μια «πνευματική» ύπαρξη, ένα πρόσωπο που ενανθρώπησε «ἐκ Πνεύματος Ἁγίου», χρίσθηκε διά του Πνεύματος κτλ, παρά ότι η ίδια η ύπαρξή του είναι εν κοινωνία;

Το Άγιο Πνεύμα είναι Πνεύμα κοινωνίας. Εάν δεν μπορούμε να έχουμε Χριστολογία χωρίς Πνευματολογία, αυτό σημαίνει ότι πρέπει να πάψουμε να σκεφτόμαστε τον Χριστό με ατομικιστικούς όρους και να τον κατανοήσουμε ως «περιληπτικό πρόσωπο» (corporate person), που περιλαμβάνει και ενώνει τους πολλούς. Οι «πολλοί» είναι ένα δομικό στοιχείο του «ενός». Η «κεφαλή» χωρίς το «σώμα» είναι κάτι αδιανόητο. Η Εκκλησία είναι το σώμα του Χριστού, επειδή ο Χριστός είναι μια κατεξοχήν πνευματολογική ύπαρξη, γεννηθείς και υπάρχων στην κοινωνία του Πνεύματος.

Η Εκκλησία ως «Κοινωνία»

Μπορούμε τώρα να θέσουμε το εκκλησιολογικό ερώτημα σε αυτή τη βάση. Εάν το ίδιο το είναι του Θεού, στον οποίο πιστεύουμε, είναι κοινωνία, και εάν το πρόσωπο του Χριστού, στο όνομα του οποίου εμείς οι άνθρωποι και ολόκληρη η δημιουργία έχουμε σωθεί, είναι επίσης στην ίδια την ύπαρξή του κοινωνία, τι συνέπειες έχει αυτή η πίστη για τη θεώρηση της Εκκλησίας από εμάς; Πώς επηρεάζει η έννοια της κοινωνίας την ταυτότητα της Εκκλησίας, τη δομή της και τη διακονία της στον κόσμο; Πώς μπορεί αυτή η κατανόηση της Εκκλησίας ως κοινωνίας να επηρεάσει τις προσπάθειές μας προς μια ορατή ενότητα και προς την υπέρβαση του σκανδάλου της διαίρεσης; Εντέλει, πώς μπορεί η θεώρηση της Εκκλησίας ως κοινωνίας να επηρεάσει την αποστολή της στον κόσμο, συμπεριλαμβανομένης και της σχέσης της με ολόκληρη τη δημιουργία; Αυτά είναι τα ερωτήματα πάνω στα οποία σκοπεύουμε να στοχαστούμε στην προσφώνησή μας αυτή, ελπίζοντας ότι με τον τρόπο αυτό ίσως υπηρετήσουμε το σκοπό της συνδιάσκεψης, ο οποίος είναι

> *να ενθαρρύνει τις εκκλησίες να επιβεβαιώσουν και να ζήσουν την υπάρχουσα, αν και αποσπασματική, κοινωνία μεταξύ τους... να αναγνωρίσουν και να παλέψουν με τα στοιχεία εκείνα... τα οποία ακόμη παραμένουν εμπόδια στην πλήρη κοινωνία*[1]

1. Η ταυτότητα της Εκκλησίας είναι γεγονός κοινωνίας

Εάν μελετήσουμε προσεκτικά τη χρήση του όρου *εκκλησία* στην Καινή Διαθήκη, θα ανακαλύψουμε ότι συνήθως συνοδεύεται από τη γενική του/της,

1. *Towards Koinonia in Faith, Life and Witness*: A Discussion Paper, Faith and Order paper no. 161, Geneva, WCC, 1993, σ. 5.

και αυτό είναι κάτι αμφίδρομο. Ο Απόστολος Παύλος, ο οποίος φαίνεται να είναι ο πρώτος που χρησιμοποιεί ευρέως τον όρο αυτόν, μιλάει από τη μια μεριά για την «εκκλησία του Θεού (ή του Χριστού)», και από την άλλη για την εκκλησία ή τις εκκλησίες «κάποιου συγκεκριμένου τόπου» (Θεσσαλονίκης, Μακεδονίας, Ιουδαίας κτλ.). Δεν υπάρχει εκκλησία που νοείται καθ' εαυτή, παρά μόνο σε σχέση με κάτι άλλο –στην περίπτωση αυτή με τον Θεό ή τον Χριστό και προς έναν συγκεκριμένο τόπο, δηλαδή προς τον κόσμο γύρω της.

Η γενική «του Θεού» δείχνει ξεκάθαρα ότι η ταυτότητα της Εκκλησίας προέρχεται από τη σχέση της με τον Τριαδικό Θεό. Αυτή η σχέση έχει πολλές πλευρές. Πρώτον, σημαίνει ότι η Εκκλησία πρέπει να ανταναχλά μέσα στην ίδια την ύπαρξή της το πώς υπάρχει ο Θεός, δηλαδή τον τρόπο της προσωπικής κοινωνίας. Η απαίτηση ότι πρέπει να γίνουμε «καθὼς καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν» (*Λουκ.* 6, 36 και παράλ.) ή ότι πρέπει να γίνουμε «θείας κοινωνοί φύσεως» (2 *Πέτρ.* 1, 4) υπονοεί ότι η Εκκλησία δεν είναι δυνατόν να υπάρχει και να λειτουργεί δίχως αναφορά στην Αγία Τριάδα, η οποία είναι όπως είναι ο Θεός (πρβλ. τον ορισμό των προσώπων της Τριάδος ως «τρόπο ύπαρξης» από τους Καππαδόκες πατέρες). Το γεγονός ότι ο Θεός αποκαλύπτει σε μας την ύπαρξή του ως προσωπική κοινωνία είναι αποφασιστικό για την κατανόηση της φύσεως της Εκκλησίας. Αυτό σημαίνει πως όταν λέμε ότι η Εκκλησία είναι κοινωνία, δεν εννοούμε κανένα άλλο είδος κοινωνίας παρά την πολύ προσωπική κοινωνία μεταξύ του Πατρός, του Υιού και του Πνεύματος. Εννοεί, επίσης, ότι η Εκκλησία είναι εξ ορισμού ασυμβίβαστη με τον ατομικισμό· η προέλευση και η δομή της, είναι η κοινωνία και η προσωπική σχέση.

Από την άλλη πλευρά, το γεγονός ότι η γενικά «του/της» που αποδίδεται στην Εκκλησία χρησιμοποιείται εξίσου στη Βίβλο με αναφορά σον Χριστό, δείχνει ότι η Εκκλησία δεν μπορεί να είναι μια αντανάκλαση της ύπαρξης του Θεού που διαχωρίζεται από την «οικονομία του Υιού», δηλαδή της υιοθεσίας που μας δόθηκε εν Χριστώ. Η Εκκλησία δεν είναι ένα είδος πλατωνικής «ιδέας» της Τριάδος· είναι κοινωνία με την έννοια ότι είναι ο λαός του Θεού, ο Ισραήλ, και «τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ» υπηρετώντας και πραγματοποιώντας ἐν ἑαυτῇ το σκοπό του Θεού στην ιστορία για χάρη ολόκληρης της δημιουργίας. Ο σκοπός αυτός καθιστά την Εκκλησία σημείο της Βασιλείας που είναι ο τελικός στόχος στη θεία «οικονομία». Η Εκκλησία ως κοινωνία ανταναχλά την ύπαρξη του Θεού ως κοινωνία, με τον τρόπο που η κοινωνία αυτή θα αποκαλυφθεί πλήρως στη βασιλεία. Η κοινωνία είναι εσχατολογική δωρεά. Κατά τη διάρκεια της ιστορικής της ύπαρξης, η Εκκλησία αγωνίζεται να διαπλάσει τον εαυτό της σύμφωνα με τη Βασιλεία, και δεν θα έπρεπε ποτέ να πάψει να το κάνει. Η επίτευξη, όμως, της πλήρους και τέλειας κοινωνίας μέσα στην ιστορία είναι θέμα συνεχούς αγώνα με τις δυνάμεις που την απειλούν. Οποιαδήποτε αυταρέσκεια που αφορά τον αγώνα αυτό για κοινωνία μπορεί να είναι καταστροφική

για την ταυτότητα της Εκκλησίας.

2. Η δομή της Εκκλησίας είναι κοινωνία σχέσεων

Πώς εμφανίζεται η δομή της Εκκλησίας υπό το φως της κοινωνίας; Εδώ πρέπει να ξεχωρίσουμε δύο επίπεδα δομής: την τοπική και την παγκόσμια. Και στα δύο επίπεδα η κοινωνία είναι κρίσιμη. Στο τοπικό επίπεδο μια εκκλησιολογία της κοινωνίας θα σήμαινε ότι κανένας Χριστιανός δεν μπορεί να υπάρξει ως ένα άτομο που έχει μια άμεση κοινωνία με τον Θεό. Unus christianus nullus Christianus, για να θυμηθούμε μια παλιά λατινική ρήση. Ο δρόμος προς τον Θεό περνά μέσω του «πλησίον», ο οποίος στην περίπτωση αυτή είναι συν-άδελφος της κοινότητας. Η Εκκλησία νοείται μόνον ως μια δομημένη τοπική κοινότητα. ΄Ολοι οι Χριστιανοί πρέπει να συμφωνήσουν, εάν πρόκειται να υπάρξει ενότητα στην Εκκλησία.

Η δομή της τοπικής Εκκλησίας πρέπει να είναι τέτοια, ώστε να παρέχονται εγγυήσεις για δυο πράγματα ταυτόχρονα. Αφ' ενός πρέπει να διασφαλισθούν η *ενότητα* και η *μοναδικότητα*. Κανένα μέλος της Εκκλησίας, οποιαδήποτε και αν είναι η θέση του ή της σε αυτήν, δεν μπορεί να πει σε κάποιο άλλο μέλος «Χρείαν σου οὐκ ἔχω» (Α΄ Κορ. 12, 21). Υπάρχει απόλυτη αλληλεξάρτηση μεταξύ όλων των μελών της κοινότητας, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι ταυτόχρονα με την ενότητα και τη μοναδικότητα μέσα στην εκκλησία υπάρχει και η ποικιλία και η διαφορά. Κάθε μέλος της κοινωνίας είναι αναντικατάστατο καθώς φέρει τα *χαρίσματά* του ή της στο ένα σώμα. ΄Ολα τα μέλη είναι απαραίτητα, δεν είναι όμως τα ίδια· είναι απαραίτητα ακριβώς επειδή είναι διαφορετικά.

Η ποικιλία αυτή και η διαφορά μπορεί να εμπεριέχει φυσικές, κοινωνικές καθώς και πνευματικές διαφορές. Σε επίπεδο φύσης, φυλής, φύλου και ηλικίας επισημαίνονται διαφορές, οι οποίες πρέπει να περιλαμβάνονται στη διαφορετικότητα της κοινωνίας. Κανένας δεν πρέπει να εξαιρείται αναφορικά με φυλετικές, ηλικιακές ή διαφορές φύλου. Η κοινωνία σε τοπικό επίπεδο περιλαμβάνει την ποικιλία σχετικά με όλα αυτά τα θέματα. Αυτό είναι αληθές και για τις κοινωνικές διαφορές: πλούσιοι και φτωχοί, ισχυροί και αδύναμοι, όλοι πρέπει να περιχωρούνται στην κοινότητα. Το ίδιο πρέπει να λεχθεί σχετικά με την ποικιλία των πνευματικών χαρισμάτων. Δεν είναι όλοι μέσα στην εκκλησία απόστολοι ούτε όλοι είναι διδάσκαλοι ούτε όλοι έχουν το χάρισμα της ίασης κτλ. Και όμως όλοι τους είναι χρήσιμοι ο ένας στον άλλον. Ο πνευματικός εκλεκτισμός –ο οποίος καταδικάστηκε από τον Απ. Παύλο στην Κόρινθο– δεν έπαψε ποτέ να θέτει σε πειρασμό τις εκκλησίες. Πρέπει αυτός να αποκλεισθεί από μια εκκλησιολογία της κοινωνίας. Δεν υπάρχουν όμως όρια στην ποικιλία και τη διαφορά; Η κοινωνία επιδοκιμάζει τη διαφορετικότητα χωρίς όρους; Αυτό είναι ένα λεπτό ζήτημα και μάλιστα απασχολεί άμεσα την οικουμενική

προβληματική. Γι' αυτό, επομένως, πρέπει να τύχει προσεκτικής θεώρησης.

Η πιο σημαντική προϋπόθεση που αφορά την ποικιλία είναι ότι δεν πρέπει αυτή να καταστρέψει την ενότητα. Η τοπική εκκλησία πρέπει να δομηθεί με τέτοιο τρόπο ώστε η ενότητα να μην καταστρέψει την ποικιλία και η ποικιλία την ενότητα. Σε πρώτη ματιά κάτι τέτοιο εμφανίζεται ως μια ολοκληρωτικά μη-ρεαλιστική αρχή. Και όμως, ανακαλύπτεται η προσεκτική ισορροπία μεταξύ του «ενός» και των «πολλών» στη δομή της κοινότητας, πίσω από όλες τις κανονιστικές προβλέψεις της πρώτης εκκλησίας. Γίνεται λοιπόν φανερή η σπουδαιότητα του λειτουργήματος του επισκόπου και καθίσταται κρίσιμη η σωστή κατανόησή του υπό το φως της κοινωνίας. Κάθε ποικιλία και διαφορά μέσα στην κοινότητα πρέπει κατά κάποιο τρόπο να περνάει μέσα από το λειτούργημα της ενότητας, διαφορετικά κινδυνεύει να στραφεί εναντίον της ενότητας. Η χειροτονία, ως μια πράξη επιβεβαίωσης της θέσης ενός ορισμένου λειτουργού μέσα στην κοινότητα, πρέπει να περιοριστεί σε έναν λειτουργό, εάν πρόκειται να υπηρετεί την ενότητα της κοινότητας. Ομοίως, ο ένας αυτός λειτουργός πρέπει να είναι μέρος της κοινότητας, και να μην ίσταται υπεράνω αυτής ως αυθεντία καθεαυτή. Κάθε πυραμοειδής αντίληψη της εκκλησιαστικής δομής εξαφανίζεται μέσα στην εκκλησιολογία της ενότητας. Υπάρχει *περιχώρησις* των λειτουργημάτων, και αυτό ισχύει επίσης και για το λειτούργημα της ενότητας.

Η ίδια αρχή της αμοιβαιότητας ισχύει επίσης και για τη δομή της εκκλησίας σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο. Μια κοινότητα απομονωμένη από τις υπόλοιπες κοινότητες δεν μπορεί να διεκδικεί κανένα εκκλησιολογικό status· υπάρχει *μία* Εκκλησία στον κόσμο, αν και υπάρχουν *πολλές* εκκλησίες ταυτόχρονα. Το παράδοξο αυτό βρίσκεται στην καρδιά μιας εκκλησιολογίας της κοινότητας. Για μια ακόμη φορά διακυβεύεται η σωστή σχέση μεταξύ της «μιας» και των «πολλών» εκκλησιών. Πώς πρόκειται να εξελιχθεί κάτι τέτοιο στη θεωρία και την πράξη;

Από το πρίσμα της θεολογίας εδώ έχουμε να κάνουμε με μια σωστή σύνθεση μεταξύ Χριστολογίας και Πνευματολογίας (ή ακόμη με μια σωστή κατανόηση του «ενός» και των «πολλών» –των Τριών– μέσα στην Αγία Τριάδα). Το Ἅγιο Πνεύμα συγκεκριμενοποιεί το ένα σώμα του Χριστού παρέχοντας πληρότητα και «καθολικότητα» σε κάθε τοπική Εκκλησία. Κάθε φορά που η πνευματολογία είναι αδύναμη ή εξαρτημένη αναφορικά με τη Χριστολογία (ένα είδος «Φιλιοκβισμού» (Filioquism) στην εκκλησιολογία), είναι αναπόφευκτο να υπάρξει μια υποταγή της τοπικής εκκλησίας στην παγκόσμια εκκλησιαστική δομή. Στην περίπτωση αυτή υποφέρει η «κοινωνία του Αγίου Πνεύματος». Ομοίως, εάν η τοπική εκκλησία δεν συνδέεται με τη μία Εκκλησία του Θεού στον κόσμο, αυτό είναι ένα σημάδι υποταγής της Χριστολογίας στην Πνευματολογία (ένα είδος «Σπιριτουκβισμού» (Spirituquism) στην τριαδολογία, καθώς

και στην εκκλησιολογία). Εάν αποδώσουμε στη Χριστολογία και την Πνευματολογία όμοια σπουδαιότητα, είμαστε υποχρεωμένοι να αναγνωρίσουμε πλήρη καθολικότητα σε κάθε τοπική εκκλησία (ως totus Christus) και ταυτόχρονα να αναζητήσουμε τρόπους διαφύλαξης της μοναδικότητας της Εκκλησίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Πώς μπορεί να γίνει κάτι τέτοιο;

Η απάντηση στο ζήτημα αυτό πρέπει να αναζητηθεί στη σωστή κατανόηση δύο πραγμάτων: του συνοδικού συστήματος και του λειτουργήματος του «πρώτου». Φαίνεται, σε μένα τουλάχιστον, ότι μέσα στην Οικουμενική Κίνηση δεν μπορούμε να αποφύγουμε τα δυο αυτά θέματα, εάν υιοθετήσουμε την προσέγγιση μιας εκκλησιολογίας της κοινωνίας.

Το πρώτο πράγμα το οποίο πρέπει να τονιστεί είναι ότι, σε μια εκκλησιολογία της κοινωνίας ούτε η συνοδικότητα ούτε το λειτούργημα του «πρώτου» μπορούν να κατανοηθούν ως συνεπαγόμενες δομές ή λειτουργήματα που υπέρκεινται της εκκλησιαστικής κοινότητας ή των κοινοτήτων. Μόνο μέσω κάποιας δομής ή κάποιου λειτουργήματος που να εμπλέκει την κοινότητα κάθε τοπικής εκκλησίας μπορούν η συνοδικότητα και το λειτούργημα του «πρώτου» να αποτελέσουν γεγονότα κοινωνίας.

Το πρότυπο που μας προσφέρει η αρχαία εκκλησία σχετικά με τη συνοδική δομή μπορεί να αποβεί εξαιρετικά χρήσιμο. Εάν δεν επιθυμούμε να το αντιγράψουμε, μπορούμε τουλάχιστον να εμπνευστούμε από αυτό. Μπορούμε να βρούμε την ουσία του προτύπου στον ΛΔ΄ κανόνα των αποκαλούμενων «Αποστολικών Διαταγών» (που πιθανόν να είναι του 4ου αι. σύμφωνα με την εκκλησιαστική χρονολόγηση, ο οποίος ορίζει ότι σε κάθε περιοχή οι κεφαλές των τοπικών εκκλησιών –οι επίσκοποι– πρέπει να αναγνωρίζουν μία από αυτές –τον επίσκοπο της πρωτεύουσας– ως *πρώτο* (primus) και να μην κάνουν τίποτε χωρίς αυτόν. Το να μην κάνουν τίποτε, τέλος, χωρίς τους επισκόπους αυτούς, γίνεται –καταλήγει ο κανόνας– ώστε να δοξάζεται ο τριαδικός Θεός.

Η σημασία του προτύπου αυτού βρίσκεται στο γεγονός ότι μέσω αυτού η συνοδικότητα και ο θεσμός του «πρώτου» επιβεβαιώνονται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε η πληρότητα και η καθολικότητα καθεμιάς τοπικής εκκλησίας, που εκφράζεται μέσω του επισκόπου της, να διασφαλίζεται πλήρως. Δεν θα μπορούσε αυτό να χρησιμεύσει ως οδηγός για τους διηρημένους χριστιανούς καθ' οδόν προς την ορατή ενότητα; Χωρίς συνοδικότητα, η ενότητα κινδυνεύει να θυσιαστεί για χάρη της τοπικής εκκλησίας. Όμως μια συνοδικότητα που καταπιέζει την καθολικότητα και την ακεραιότητα της τοπικής εκκλησίας μπορεί να οδηγήσει σε εκκλησιολογική παγκοσμιότητα. Το ίδιο πρέπει να λεχθεί για το λειτούργημα του «πρώτου». Μπορεί να υπάρξει ενότητα της εκκλησίας χωρίς το λειτούργημα του «πρώτου» σε τοπικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο σε μια εκκλησιολογία της κοινωνίας; Πιστεύουμε πως όχι. Γιατί μέσω μιας

«κεφαλής», ένα είδος «πρώτου» (primus) μπορούν οι «πολλοί» –είτε πρόκειται για άτομα χριστιανούς είτε για τοπικές εκκλησίες– να μιλήσουν με μια φωνή.

Όμως ο «πρώτος» (primus) πρέπει να είναι μέρος μιας κοινότητας· όχι αυτο-οριζόμενο, αλλά αληθινά λειτούργημα σχέσεων. Ένα τέτοιο λειτούργημα μπορεί να δρα μαζί με τις κεφαλές των υπολοίπων τοπικών εκκλησιών, τη συναίνεση των οποίων θα εκφράζει.

Ένα τέτοιο πρωτείο είναι και επιθυμητό και ακίνδυνο στην εκκλησιολογία της κοινωνίας.

3. Η εξουσία μέσα στην Εκκλησία είναι κοινωνία σχέσεων

Από ό,τι μόλις ελέχθη προκύπτει ότι η εξουσία στην Εκκλησία εδρεύει όχι σε κάποιο γραφείο per se (καθ' εαυτό), αλλά στο γεγονός της κοινωνίας που δημιουργήθηκε από το Άγιο Πνεύμα, καθώς το Πνεύμα συνάπτει τους πιστούς σε σώμα Χριστού, και τοπικά και παγκόσμια. Είναι παραδοσιακά παραδεκτό, τουλάχιστον από τους Ρωμαιοκαθολικούς και τους Ορθοδόξους, ότι η υψηλότερη εξουσία στην Εκκλησία εναπόκειται στην οικουμενική σύνοδο. Όμως καμιά εκκλησιαστική σύνοδος δεν διαθέτει εξουσία απλώς και μόνον ως θεσμός. Για να έχει εξουσία απαιτείται αποδοχή των αποφάσεών του, από τις τοπικές εκκλησίες. Το παράδειγμα της Συνόδου της Εφέσου το 449 και της Φερράρας-Φλωρεντίας, που πληρούσαν όλες τις θεσμικές απαιτήσεις μιας οικουμενικής συνόδου (παγκόσμια εκπροσώπηση κτλ.) και όμως δεν έγινε αποδεκτό από την Εκκλησία ως σύνολο είναι πασίγνωστο. Είναι αλήθεια ότι χωρίς κάποιο είδος θεσμού που θα διδάσκει και θα αποφασίζει με αυθεντία, δεν θα μπορούσε να υπάρξει ενότητα στην Εκκλησία. Οι τελικές, όμως, αποφάσεις μιας τέτοιας *εξουσίας* πρέπει να δοκιμάζονται από την αποδοχή τους από τις κοινότητες πριν απαιτήσουν πλήρη και αληθινή εξουσία. Όπως κάθε τι άλλο σε μια εκκλησιολογία της κοινωνίας, έτσι και η αυθεντία πρέπει να είναι ζήτημα σχέσεων.

Η παρατήρηση αυτή ισχύει εξίσου και σε δογματικά θέματα. Το δόγμα, επίσης, περνάει μέσα από το σώμα της Εκκλησίας. Επειδή ακριβώς τα δόγματα της εκκλησίας δεν είναι λογικές προτάσεις που πρέπει να ελεγχθούν και να εγκριθούν από τον νου των πιστών ως ατόμων, αλλά δοξολογικές διατυπώσεις που πρέπει να είναι μέρος της λατρείας και της ζωής των κοινοτήτων. Το Σύμβολο της Πίστεως δεν υπάρχει ώστε να το μελετούν οι θεολόγοι, αλλά να το ψάλλουν οι κοινότητες.

4. Η Ιεραποστολή στην Εκκλησία είναι κοινωνία σχέσεων

Για αρκετά μεγάλο διάστημα, η χριστιανική ιεραποστολή εθεωρείτο ως ένα είδος κηρύγματος που απευθυνόταν στον κόσμο. Είναι φυσικά αληθές ότι η εκκλησία δεν είναι εκ του κόσμου τούτου και ότι ο κόσμος μισεί τον Χριστό και

την Εκκλησία του. Όμως η σχέση της Εκκλησίας με τον κόσμο δεν είναι μόνον αρνητική: είναι επίσης και θετική. Αυτό υποδηλώνεται στο γεγονός της ενανθρώπησης και σε ιδέες όπως αυτή της ανακεφαλαίωσης των πάντων εν Χριστώ που υπάρχουν στη Βίβλο (*Εφ.*, *Κολ.*, κτλ.) και στους Πατέρες (Ειρηναίος, Μάξιμος κ.ά.). Στην ορθόδοξη Παράδοση, στην οποία η ευχαριστία είναι το κέντρο, ο κόσμος οδηγείται στην εκκλησία με τη μορφή των φυσικών στοιχείων καθώς και των καθημερινών φροντίδων των μελών της Εκκλησίας. Εάν η κοινωνία κατέστη ιδέα-κλειδί στην εκκλησιολογία, η ιεραποστολή είναι προτιμότερο να κατανοηθεί και να υπηρετηθεί όχι με αντιπαράθεση του ευαγγελίου προς τον κόσμο, αλλά με μία προσαρμογή του στο πολιτιστικό περιβάλλον του. Η θεολογία πρέπει να εξεύρει τρόπους συσχέτισης του ευαγγελίου με τις υπαρξιακές ανάγκες του κόσμου, με οτιδήποτε είναι ανθρώπινο –και όχι μόνον. Αντί να «πετάξουμε» τη Βίβλο ή τα δόγματα της εκκλησίας καταπρόσωπο στον κόσμο, θα ήταν καλύτερο να προσπαθήσουμε να αισθανθούμε και να κατανοήσουμε αυτό που κάθε ανθρώπινη ύπαρξη επιθυμεί βαθιά μέσα της και κατόπιν να δούμε πώς το ευαγγέλιο και το δόγμα θα αποκτήσει νόημα ανάλογα με την επιθυμία εκείνη.

Αυτή η σχετικότητα της ιεραποστολής δεν θα έπρεπε να περιορίζεται στις ανθρώπινες υπάρξεις. Πρέπει να διευρυνθεί ώστε να συμπεριλάβει και τη *δημιουργία* στη μη-ανθρώπινη μορφή της. Η ευαισθησία προς την ακεραιότητα της δημιουργίας δεν ήταν παραδοσιακά μέρος της χριστιανικής ιεραποστολής. Τώρα αντιλαμβανόμαστε ότι έπρεπε να είναι. Η Εκκλησία ως κοινωνία έχει επίσης σχέση με τον έμβιο τον υλικό γενικότερα κόσμο ως σύνολο. Ίσως η πιο επείγουσα ιεραποστολή της Εκκλησίας σήμερα είναι να συνειδητοποιήσει και να διακηρύξει με τις πιο δυνατές εκφράσεις το γεγονός ότι υπάρχει μια εσωτερική κοινωνία μεταξύ των ανθρώπων και του φυσικού τους περιβάλλοντος, μια κοινωνία η οποία θα πρέπει να μεταφερθεί μέσα στην ίδια την ύπαρξη της Εκκλησίας, ώστε αυτή να βρει την πληρότητά της.

5. Κοινωνία εν χρόνω

Η κοινωνία δεν είναι μια οντότητα που ζει έξω από το χρόνο. Η κοινωνία δεν είναι μόνον θέμα σχέσης κάθε τοπικής εκκλησίας με τις υπόλοιπες εκκλησίες χωρικά ή με τον υπόλοιπο κόσμο σε κάποιο συγκεκριμένο χρόνο, αλλά κοινωνία με τις κοινότητες του παρελθόντος, καθώς και του μέλλοντος. Όσον αφορά το παρελθόν, η Εκκλησία χρειάζεται την *Παράδοση* για να υπάρξει ως κοινωνία. Όταν η Παράδοση επηρεάζεται και υπαγορεύεται από την κοινωνία, παύει να είναι τυπική μετάδοση διδασκαλίας και ζωής και γίνεται μια πραγματικότητα που ερμηνεύεται και κατανοείται εκ νέου υπό το φως της συγκεκριμένης συνάφειας στην οποία μεταδόθηκε. Αυτό κάνει την Παράδοση να αναζητήσει τη μορφή παραδόσεων (μικρό «π», πρβλ. την τέταρτη παγκόσμια συνδιά-

σκεψη της Πίστεως και Τάξεως στο Μόντρεαλ), και έτσι η ποικιλία γίνεται μέρος της πραγματικότητας. Στην περίπτωση αυτή, η εκκλησία πρέπει να θέσει το ερώτημα του τι είναι καίριο στην ανακάλυψη της Παράδοσης πίσω ή κάτω από τις παραδόσεις.

Τα κριτήρια που εφαρμόζονται από τις εκκλησίες διαφέρουν και προκαλούν μεγάλες δυσκολίες στην επίτευξη πλήρους κοινωνίας. Κάποιοι νομίζουν ότι μόνον οτιδήποτε είναι κατηγορηματικά εκφρασμένο στις Γραφές συνιστά και το κριτήριο για την Παράδοση. Άλλοι βλέπουν τη Γραφή ως μέρος της Παράδοσης, την οποία θεωρούν ως ευρύτερη πραγματικότητα. Σε μια εκκλησιολογία της κοινωνίας, ο χρόνος δεν διαιρείται σε παρελθόν, παρόν και μέλλον. Το τέλος του χρόνου είναι ο λυτρωμένος χρόνος από τη διάσπαση αυτού του είδους μέσω της παρέμβασης της Βασιλείας μεταξύ παρελθόντος και παρόντος. Επομένως, το αληθές κριτήριο της Παράδοσης, πρέπει να ανευρεθεί μέσα στην αποκάλυψη του πώς θα ήταν ο κόσμος μέσα στη Βασιλεία. Όπως το έθεσε ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής τον έβδομο αιώνα: «Σκιὰ γὰρ τὰ τῆς Παλαιᾶς· εἰκὼν δὲ τὰ τῆς Νέας Διαθήκης· ἀλήθεια δὲ ἡ τῶν μελλόντων κατάστασις». (*Σχόλια*, PG 4, 137D).

Είμαστε προετοιμασμένοι να αναζητήσουμε τα κριτήρια της Παράδοσης στο όραμα της Βασιλείας και όχι απλώς σε αυτό που μας έχει μεταδοθεί από το παρελθόν; Η κοινωνία εγκαίρως θα απαιτούσε στην περίπτωση αυτή ένα όραμα της Βασιλείας, και η Εκκλησία ως κοινωνία εσχάτων θα εκαλείτο να είναι ένα σημείο αυτής στον κόσμο.

Παρόμοιες παρατηρήσεις ισχύουν και για την *αποστολική διαδοχή*. Η κοινωνία με το αποστολικό *κήρυγμα* και την ιεραποστολή δεν είναι απλά ένα θέμα αλυσιδωτών χειροτονιών ή συντήρησης της αποστολικής πίστης στην αρχική της μορφή. Η ίδια η αποστολική διαδοχή διέρχεται μέσα από την κοινότητα της Εκκλησίας (με την προϋπόθεση ότι όλες οι χειροτονίες θα πρέπει να λαμβάνουν χώρα παρούσης της κοινότητας, ειδικά στην ευχαριστιακή έκφρασή της)· είναι μια διαδοχή κοινοτήτων και όχι ατόμων, και είναι μια διαδοχή που φθάνει σε εμάς μέσω της βασιλείας, όπως αυτή απεικονίζεται και προσφέρεται ως πρόγευση στην ευχαριστιακή σύναξη. Με αυτόν τον τρόπο οι κοινότητες του παρελθόντος συναντούν αυτές του παρόντος καθώς επίσης και του μέλλοντος. Χωρίς τη συνάντηση αυτή δεν υπάρχει αληθής κοινωνία.

6. Communio in sacris

Δεν μπορεί να υπάρξει πλήρης κοινωνία χωρίς κοινωνία μέσα στη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας και προπαντός μέσα στην ευχαριστία. Η «διακοινωνία» (intercommunion) πρέπει να αντικατασταθεί από την «κοινωνία» (communion) για να δικαιώσει μια εκκλησιολογία της κοινωνίας. Πλήρης κοινωνία σημαίνει κατά πρώτον ευχαριστιακή κοινωνία, αφού η ευχαριστία είναι

η ανακεφαλαίωση ολόκληρης της οικονομίας της σωτηρίας, στην οποία παρελθόν, παρόν και μέλλον ενοποιούνται και κατά την οποία λαμβάνει χώρα η κοινωνία με την Αγία Τριάδα, με τις υπόλοιπες εκκλησίες, αλλά και με τη δημιουργία ολόκληρη. Το Βάπτισμα, το χρίσμα, η χειροτονία, καθώς και τα υπόλοιπα της μυστηριακής ζωής παρέχονται εν όψει της ευχαριστίας. Η κοινωνία στα μυστήρια αυτά μπορεί να περιγραφεί ως «μερική» ή «κατά πρόληψιν» κοινωνία, αναζητώντας την ολοκλήρωσή της στην ευχαριστία. Δεν είναι χωρίς σημασία το γεγονός ότι σε πολλές γλώσσες, συμπεριλαμβανομένων και των Νέων ελληνικών, η λέξη κοινωνία είναι ένα συνώνυμο της συμμετοχής στην ευχαριστία (Θεία Κοινωνία).

Οι παρατηρήσεις αυτές μου φαίνεται ότι απηχούν τη σημαντική πρόθεση «προς», η οποία βρίσκεται στο θέμα της παγκόσμιας αυτής συνδιάσκεψης (On the way to Fuller Koinonia). Βρισκόμαστε ακόμη σε μια διαδικασία *προς* την πλήρη κοινωνία, που σημαίνει τελικά ευχαριστιακή κοινωνία. Η κοινωνία, παρόλα αυτά, είναι η συνύφανση όχι μόνον του στόχου, αλλά επίσης και της οδού προς το στόχο. Εάν ήδη δεν μοιραζόμαστε τίποτε, δεν μπορούμε ποτέ να ελπίσουμε ότι θα μοιραστούμε το παν. Και εάν επιθυμούμε να οδεύουμε προς τη σωστή κατεύθυνση, δεν πρέπει ποτέ να χάσουμε από τα μάτια μας τον τελικό στόχο.

Συμπέρασμα

Ας προσπαθήσουμε τώρα να καταλήξουμε σε κάποια συμπεράσματα του μικρού αυτού θεολογικού σχολίου.

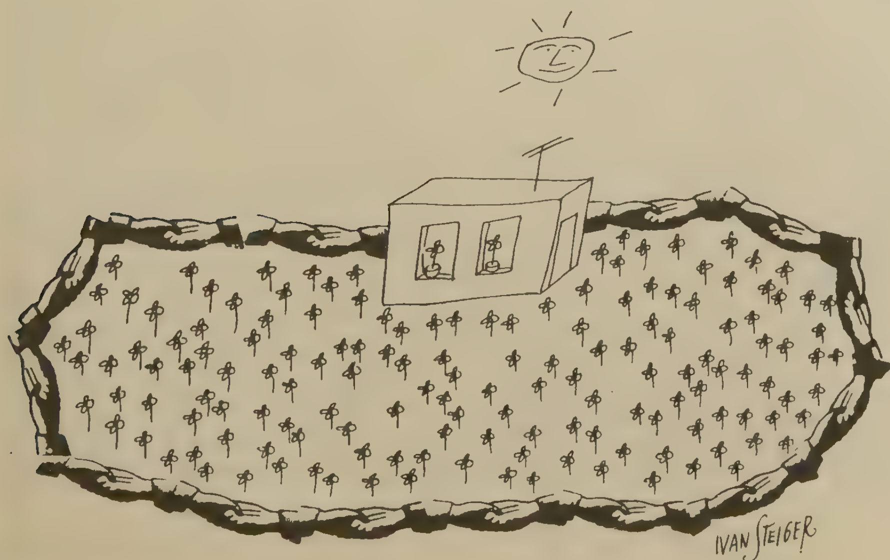
1. Εάν πρόκειται να αναζητήσουμε την ενότητα σε μια σταθερή και υγιή βάση, χρειαζόμαστε ένα σταθερό δόγμα περί Θεού ως Τριάδας προσώπων και περί της εν Χριστώ θείας οικονομίας σε σχέση με το έργο του Αγίου Πνεύματος. Τα δόγματα αυτά δεν είναι απλώς δογματικές διατυπώσεις για θεολόγους, αλλά απαραίτητες προϋποθέσεις για μια εκκλησιολογία της κοινωνίας, καθώς επίσης και για όλες τις προσπάθειες να υπερβούμε τη διαίρεση με τη βοήθεια μιας τέτοιας εκκλησιολογίας. Είναι ζήτημα μεγάλης σπουδαιότητας, επομένως, το να υπάρξει μια ουσιαστική συμφωνία στην πίστη, ιδιαίτερα αναφορικά με τα θέματα αυτά. Η πρόοδος που έγινε στα πλαίσια του τμήματος της Πίστεως και Τάξεως, σε σύνδεση με το πρόγραμμα για την αποστολική πίστη και το Σύμβολο της Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως είναι πολύ ευπρόσδεκτη και πρέπει να προχωρήσει περαιτέρω σε βάθος. Η εμπειρία του διαλόγου μεταξύ Ορθοδόξων και Ρωμαιοκαθολικών έχει δείξει πόσο σημαντικό είναι κάτι τέτοιο.

2. Μια από τις περιοχές στις οποίες η έννοια της κοινωνίας φαίνεται να ενέχει υπολογίσιμη δυναμική για την οικουμενική πρόοδο είναι η αντιμετώπιση

των θεμάτων σχετικά με την εκκλησιαστική δομή, τη διακονία, την εξουσία κτλ. Όπως προσπάθησα εδώ να προτείνω, η έννοια της κοινωνίας μπορεί να μας βοηθήσει να υπερβούμε τις παραδοσιακές διχοτομίες μεταξύ του θεσμικού και χαρισματικού, τοπικού και παγκόσμιου, της συνοδικότητας και του πρωτείου κτλ. Η έννοια αυτή της κοινωνίας, εάν χρησιμοποιηθεί δημιουργικά στην εκκλησιολογία, θα καταστρέψει κάθε νομικιστική και πυραμοειδή αντίληψη της διακονίας, της εξουσίας και της δομής στην Εκκλησία, οι οποίες εμποδίζουν την πρόοδο προς την ενότητα.

3. Το θέμα της κοινωνίας μπορεί να προσθέσει ποιότητα ζωής και υπαρξιακό περιεχόμενο στην εκκλησιαστική ενότητα. Η Εκκλησία είναι μια οντότητα σχέσεων. Είναι η Εκκλησία «του Θεού», υφίσταται όμως ως η εκκλησία *ενός συγκεκριμένου τόπου*. Η χριστιανική θεώρηση της κοινωνίας είναι αδιάρρηκτα συνδεδεμένη με την «κοινωνία των παθημάτων» του Χριστού (1 *Πέτρ.*, 4, 12-19) για τον κόσμο του Θεού. Η αγάπη του Θεού Πατρός και η χάρις του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού δεν μπορούν να χωριστούν από την Κοινωνία του Αγίου Πνεύματος, καθόσον συναποτελούν μια και ενιαία πραγματικότητα.

Τα παραπάνω δεν είναι παρά μια ταπεινή κατάθεση σκέψεων πάνω σε ένα απέραντο θέμα. Η κοινωνία είναι ένα ανεξάντλητο ζήτημα στη θεωρία, καθώς επίσης και στη ζωή. Μας υπενθυμίζει τον τελικό στόχο μας, καθώς και την οδό προς τον στόχο αυτό.

Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολαμαίος προσφέρει στον Γενικό Γραμματέα του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών Δρα Konrad Raiser άγιο Ποτήριο, ως σύμβολο του κοινού πόθου των χριστιανών για ένωση στην αυτή πίστη και στο κοινό Ποτήριο. (11.12.95, φωτογρ. WCC/P.Williams)

Σύνοδος: η Δημοκρατία μέσα στην Εκκλησία

Μάριος Π. Μπέγζος

Η ευχαριστιακή θεολογία είναι η σπονδυλική στήλη της ορθόδοξης εκκλησιολογίας. Η προσωποκεντρική οντολογία είναι ο μυελός των οστών της. Με έναν τέτοιο αρκετά εμφαντικό, αλλά διόλου απλουστευτικό, τρόπο θα διατυπώναμε την αυτοσυνειδησία της εκκλησίας σύμφωνα με την παράδοσή μας.

Πεμπτουσία της Ορθοδοξίας είναι η οντολογική προτεραιότητα του προσώπου, που φέρεται με ποικίλες επωνυμίες: προσωποκρατία, προσωποκεντρισμός, περσοναλισμός. Δύο συνιστώσες του ορθόδοξου προσωποκεντρισμού είναι η εσχατολογία και ο κοινωνισμός. Η εκκλησία συνιστά ευχαριστιακή σύναξη και εσχατολογική κοινότητα. Με την τέλεση της θείας ευχαριστίας προλογίζεται η βασιλεία των Θεού, πρόδρομος της οποίας είναι η εκκλησία. Εγκαινιάζεται με την εκφώνηση «Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» και κορυφώνεται στο «Τὰ Σὰ ἐκ τῶν Σῶν Σοὶ προσφέρομεν».

Ο τρίποδας επί του οποίου στηρίζεται η ορθόδοξη εκκλησιαστικότητα είναι το προσωποκεντρικό, το κοινωνικό και το εσχατολογικό στοιχείο. *Η εκκλησία είναι η εσχατολογική κοινωνία των προσώπων.* Έναν τέτοιο ορισμό θα διακινδυνεύαμε στην περίπτωση που μας ζητείτο με τα λιγότερα δυνατά λόγια να δοθεί η ταυτότητα της εκκλησίας στην Ορθοδοξία.

Υπάρχουν δύο επίπεδα στα οποία ενσαρκώνεται αυτή η τρίπτυχη ταυτότητα της εκκλησίας. Το ένα είναι η ενορία και το άλλο είναι η σύνοδος. Η λαϊκή βάση της εκκλησίας συνιστά την ενορία. Η ηγετική κορυφή της αποτελεί τη σύνοδο. Ενοριακότητα και συνοδικότητα είναι εχέγγυα της εκκλησιαστικότητας. Το λαϊκό στοιχείο πρωταγωνιστεί στην ενοριακή ευχαριστιακή σύναξη: χωρίς λαό δεν τελείται θεία ευχαριστία, άρα δεν συγκροτείται καν εκκλησία: Ο λαός αναγορεύει τους κληρικούς τους «ἀξίους» ή «ἀναξίους» με την αντίστοιχη προσφώνηση.

Σύμφωνα με την ορθόδοξη παράδοση οι ιερείς και οι αρχιερείς αναδεικνύονται «ψήφῳ κλήρου καὶ λαοῦ». Ο λαός αναγορεύει τους αγίους τους οποίους αναγνωρίζει εκ των υστέρων η σύνοδος. Τέλος, ο πιστός λαός του Θεού ως θεματοφύλακας της ορθόδοξης αυτοσυνειδησίας αναγνωρίζει το κύρος μιας συνόδου καταργώντας άλλες παρασυναγωγές ως «ληστρικές συνόδους», αδιάφορο αν συγκλήθηκαν σαν «οικουμενικές» ή αυτοαναγορεύθηκαν σαν «ενωτικές», όπως μαρτυρεί η εκκλησιαστική ιστορία.

Ο ομφάλιος λώρος που διασυνδέει την ενορία με τη σύνοδο είναι ο επίσκοπος. Πρόκειται για τον προεστώτα της ευχαριστιακής σύναξης και ταυτόχρονα για το μέλος της συνόδου. Χειροτονείται ακριβώς γι' αυτό το σκοπό, δηλαδή την τέλεση της ευχαριστίας σε ορισμένο τόπο, «εἰς τόπον καὶ τύπον Χριστοῦ» κατά την αρχαιότατη παράδοση, όχι ατομικά, από κάποιον άλλο επίσκοπο, έστω «ανώτερό» του, αλλά συνοδικά, από τριάδα επισκόπων, που επικυρώνεται από τη λαϊκή αποδοχή του ποιμνίου του με την αναφώνηση «ἄξιος».

Κορυφαίος της ενορίας και πυρήνας της συνόδου παραμένει ο επίσκοπος. Μόλις χρειάζεται να υπενθυμίσουμε βεβαίως ότι η εκκλησία είναι *επισκοποκεντρική* και δεν είναι ποτέ και με κανένα τρόπο *επισκοποκρατική* ή κατά τον αείμνηστο Ι. Καρμίρη, η εκκλησία είναι *ιεραρχική* αλλά όχι *ιεροκρατική*. Η διάκριση ανάμεσα στον επισκοποκεντρισμό και στην επισκοποκρατία είναι ουσιώδης: ο επισκοποκεντρισμός είναι ορθόδοξος, ενώ η επισκοποκρατία παραμένει ανορθόδοξη. Ο επίσκοπος προσωποποιεί την εκκλησία, ενσαρκώνει την ενορία και υποστασιάζει τη σύνοδο. Ο επίσκοπος είναι το *κέντρο* της εκκλησίας, ποτέ το *κράτος* της εκκλησίας, η εξουσία και αυθεντία της με νομικιστικούς όρους.

Ο επισκοποκεντρισμός της εκκλησιολογίας απορρέει από τον προσωποκεντρισμό της οντολογίας. Η κοινωνική διάσταση της εκκλησίας (ευχαριστιακή σύναξη των διεστώτων) και η εσχατολογική παράμετρος (πρόγευση της Βασιλείας του Θεού) προσωποποιούνται, υποστασιάζονται κι ενσαρκώνονται στον επίσκοπο. Η ευχαριστιακή κοινωνικότητα είναι η βίωση της ενότητας στο χώρο. Η εσχατολογία συνιστά την εμπειρία της ενότητας στο χρόνο. Ο χώρος και ο χρόνος διασταυρώνονται στο ον, δηλαδή στο πρόσωπο, το οποίο δειγματίζεται στον επίσκοπο ως προεστώτα της ευχαριστίας. Η κοινωνική και η εσχατολογική συνιστώσα είναι που παραπέμπουν κατευθείαν στη συνισταμένη του προσωποκεντρισμού, η οποία ενυλώνεται κι ενσαρκώνεται στον επισκοποκεντρισμό.

Χρειάζεται να επαναθεμελιώσουμε μερικές ακρογωνιαίες προκείμενες της ορθόδοξης παράδοσης. Γι' αυτό αρκεί τουλάχιστο να παραπέμψουμε ρητά και κατηγορηματικά στον Γέροντα της σύγχρονης ορθόδοξης θεολογίας, τον αείμνηστο π. Γεώργιο Φλωρόφσκυ (1983-1979), που επονομάστηκε πρύτανης των ορθοδόξων θεολόγων του καιρού μας. Παραπέρα βιβλιογραφία μπορεί να αναζητήσει ο φιλίστορας αναγνώστης σε άλλα μελετήματα που μνημονεύουμε στο βιβλίο μας «*Το Μέλλον του Παρελθόντος. Κριτική Εισαγωγή στη Θεολογία της Ορθοδοξίας*» (Αθήνα 1993, ιδ. σελ. 124 επ.). Η μνεία άλλων βοηθημάτων παρέλκει, αφού τα πιο ρηξικέλευθα από αυτά απηχούν απόψεις του Φλωρόφσκυ ή εμπνέονται άμεσα από αυτόν. Οι παραπομπές μας αναφέρονται στην

ελληνική μετάφραση «*Έργα*» (Θεσσαλονίκη, εκδ. Πουρναρά) με ένδειξη του τόμου λατινικά και της σελίδας αραβικά.

Ο *προσωποκεντρισμός* της εκκλησιαστικής οντολογίας επισημαίνεται επανειλημμένα. «Κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα της πατερικής θεολογίας ήταν ο "υπαρξιακός" χαρακτήρ της, εάν μας επιτραπεί η χρήση του συγχρόνου αυτού νεολογισμού» (I, 148), παρατηρεί με προσοχή ο πολιός πρεσβύτης και επιμένει: «να ανακτήσομε το "φρόνημα των Πατέρων"... όμως όχι ως αρχαϊκό τρόπο εκφράσεως, ούτε απλώς ως σεβάσμιο λείψανο, αλλ' ως υπαρξιακή στάση, ως πνευματικό προσανατολισμό» (I, 155). Και διευκρινίζει: «Εάν υφίστανται περιθώρια διά χριστιανικήν μεταφυσικήν, θα πρέπει να είναι μεταφυσική προσώπων» (I, 164).

Πρώτος αυτός ο διακριτικός γέροντας της θεολογίας μάς προειδοποιεί ότι «η αντίληψη του ανθρώπου ως προσώπου, η έννοια της προσωπικότητας, ήταν εντελώς απρόσιτη στον ελληνισμό, ο οποίος θεωρούσε μόνο το προσωπείο ως πρόσωπο» (III, 38). Αλλού τονίζει: «Η ίδια η ιδέα της προσωπικότητας ήταν μια μεγάλη χριστιανική συνεισφορά στη φιλοσοφία» (III, 135). Και διαχωρίζει τον ορθόδοξο ανατολικό προσωποκεντρισμό από τον ετερόδοξο δυτικό υπαρξισμό: «Κατά μίαν έννοια, ο σύγχρονος υπαρξισμός στη θεολογία δεν είναι παρά μια ανανεωμένη παραλλαγή του παλιού πιετιστικού (ευσεβιστικού) θέματος. Σε τελευταία ανάλυση, σημαίνει την πλήρη απογύμνωση της χριστιανικής πίστεως από τον ιστορικό της χαρακτήρα. Τα γεγονότα της ιστορίας επισκιάζονται από τα γεγονότα της εσωτερικής ζωής» (III, 279-280). Ο *υπαρξιακός* προσανατολισμός της θεολογίας δεν σημαίνει καθόλου τον *υπαρξιστικό* τονισμό της, ο οποίος ενέχει τον κίνδυνο του ευσεβισμού (ή ακόμα του «νεοευσεβισμού»!), αλλά σηματοδοτεί τον περσοναλιστικό, προσωποκρατικό και προσωποκεντρικό επαναπροσδιορισμό της, αφού «η ίδια η ιδέα της προσωπικότητας ήταν ίσως η μεγαλύτερη χριστιανική συμβολή στη φιλοσοφία» (IV, 89).

Ο *εσχατολογισμός* της εκκλησιολογίας στην Ορθοδοξία συρράπτεται με τον προσωποκεντρισμό κατά τον Φλωρόφσκυ σύμφωνα τουλάχιστο με όσα αναφέρει προηγουμένως (III, 279-280). Η καισαρική τομή μεταξύ ευσεβιστικού υπαρξισμού και ορθόδοξου περσοναλισμού έγκειται στην εσχατολογία, δηλαδή στην κριτική νοηματοδότηση του χρόνου και την διαλεκτική υπέρβαση της ιστορίας. Η ανιστορικότητα θεμελιώνει τον ευσεβισμό (και το νεοευσεβισμό), ενώ η ιστορικότητα εδραιώνει τον προσωποκεντρισμό της Ορθοδοξίας. Ας ακούσουμε τη φωνή του: «Η εσχατολογία δεν είναι απλώς ένα επιμέρους τμήμα του χριστιανικού θεολογικού συστήματος, αλλά μάλλον η βάση και το θεμέλιό του, η καθοδηγούσα και εμπνέουσα αρχή του, ή, τρόπον τινά, το κλίμα ολόκληρης της χριστιανικής σκέψεως. Ο χριστιανισμός είναι στην ουσία του εσχατολογικός

και η εκκλησία είναι μια «εσχατολογική κοινότης»... Η χριστιανική προοπτική είναι κατ' ουσίαν εσχατολογική» (IV, 73).

Παρατηρεί με αποδοκιμασία ότι «η εσχατολογία ήταν για πολύ καιρό ένας παραμελημένος κλάδος στη σύγχρονη θεολογία» (III, 279), αλλά διαπιστώνει με ευχαρίστηση ότι «εκείνο που είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα της σύγχρονης θεολογικής σκέψεως είναι ακριβώς η επανεύρεση της εσχατολογικής διαστάσεως της χριστιανικής πίστεως. Όλα τα άρθρα της πίστεως έχουν μια πρόσθετη εσχατολογική σημασία» (III, 281). Θυμόσοφα αποφαίνεται σε κάποια άλλη κρίσιμη συνάφεια: «Όποιος μένει απαθής ενώπιον της ιστορίας, αυτός ποτέ δεν μπορεί να είναι καλός χριστιανός» (IV, 225).

Ο *κοινωνισμός* του χριστιανισμού είναι η άλλη όψη του προσωποκεντρισμού σύμφωνα με τον Φλωρόφσκυ. Δεν είναι το «αντίπαλον δέος» της κοινωνικότητας, αλλά το αναπόδραστο ολοκλήρωμά της. Προσωποκεντρισμός χωρίς κοινωνισμό εκφυλίζεται σε ατομικισμό. Αυτή είναι η περίπτωση του θεολογικού νεοϋπαρξισμού που εκπίπτει σε ευσεβισμό (ή νεοευσεβισμό). Αξίζει να παρακολουθήσουμε κατά λέξη τον Φλωρόφσκυ, ο οποίος ασχολείται θεολογικά με το κοινωνικό πρόβλημα, κι αυτό ακριβώς δεν είναι ούτε τυχαίο μήτε συμπτωματικό.

«Ο χριστιανισμός είναι βασικά κοινωνική θρησκεία. Υπάρχει ένα παλιό λατινικό ρητό: "Ένας χριστιανός ίσον κανένας". Κανένας χριστιανός δεν μπορεί να είναι αληθινά χριστιανός σαν μονήρης και απομονωμένη ύπαρξη. Ο χριστιανισμός δεν είναι πρωταρχικά δόγμα ή τάξη που τα άτομα θα μπορούσαν να υιοθετήσουν για προσωπική τους χρήση και καθοδήγηση. Ο χριστιανισμός είναι ακριβώς κοινότητα, δηλαδή εκκλησία... Από την αρχή ο χριστιανισμός είχε κοινωνικό χαρακτήρα. Το όλο πλαίσιο της χριστιανικής υπάρξεως είναι κοινωνικό και οργανικό. Όλα τα χριστιανικά μυστήρια είναι ουσιαστικά "κοινωνικά μυστήρια", δηλαδή μυστήρια ενσωματώσεως» (II, 165). Αν δεν υπέγραφε ο Φλωρόφσκυ, θα νόμιζε κανείς ότι ο συντάκτης αυτών των γραμμών που παρατέθηκαν είναι κάποιος «χριστιανοσοσιαλιστής» (!) εκκοσμικευμένος διανοούμενος, άσχετος με την ... ακραιφνή Ορθοδοξία, την οποία φανταζόμαστε αιθεροβάμονα, μυστικιστική, νεφελώδη και πνευματοποιημένη.

Ο μοναχισμός κατά τον Φλωρόφσκυ είναι κοινωνικός. «Ο μοναχισμός δεν ήταν ποτέ αντι-κοινωνικός. Ήταν προσπάθεια ανοικοδομήσεως μιας άλλης πολιτείας. Ένα μοναστήρι ήταν κατά κάποια έννοια άλλου πολιτεύματος αποικία σ' αυτό το μάταιο κόσμο. Ακόμη και ερημίτες κατοικούσαν συνήθως σε ομάδες και παροικίες και ήταν ενωμένοι υπό την κοινή καθοδήγηση κάποιου πνευματικού πατρός. Έτσι το κοινόβιο θεωρήθηκε σαν προσφορότερη ενσάρκωση για το ασκητικό ιδεώδες. Η μοναχική κοινότητα είναι καθ' εαυτήν κοινω-

νικός οργανισμός, ένα "σώμα", μια μικρή εκκλησία. Ο μοναχός άφηνε τον κόσμο για να χτίσει νέα πολιτεία, νέα κοινωνική ζωή» (II, 157). Χρειάζονται άραγε άλλες μαρτυρίες για την ανάδειξη της κοινωνικότητας της εκκλησίας;

Ανάμεσα στη θεωρία και στην πράξη υπάρχει πάντα ένα κάποιο κενό, μικρό ή μεγάλο, που κάποτε γίνεται σωστό χάσμα. Από την εκκλησιολογία ως την εκκλησιαστική καθημερινότητα χάσκει μια μικρή άβυσσος. Ό,τι μπορεί να τη γεφυρώσει, αυτό γίνεται στη σύνοδο. Το νευραλγικό σημείο τοποθετείται στο συνοδικό θεσμό, στην ύπαρξη και στην ομαλή λειτουργία του. Ακόμα και η λειτουργικότητα της ενορίας εξαρτάται από τη σύνοδο, όπου αποφασίζεται καθετί το οποίο αφορά την εκκλησία. Άλλωστε η εκκλησία είναι το συνώνυμο της συνόδου, όποια ανακαίνιση της εκκλησίας εξαρτάται άμεσα από την ανανέωση της συνόδου της.

Το τρίπτυχο της προσωποκεντρικότητας, της εσχατολογίας και της κοινωνικότητας της εκκλησίας μεταγγίζεται από την εκκλησιολογία προς την εκκλησιαστική ζωή χάρη στη διαμεσολάβηση της συνόδου. Γι' αυτό αποδίδουμε τεράστια σημασία στο συνοδικό θεσμό, όχι εμείς μόνο, αλλά η ίδια η τρέχουσα ιστορία. Ας προσέξουμε ότι κάθε εκτροπή στη ζωή της ελλαδικής εκκλησίας προπολεμικά και μεταπολεμικά συνοδεύθηκε με εκτροπή στην ομαλή λειτουργία του συνοδικού θεσμού (συγκρότηση αριστίνδην συνόδων ή μεταβίβαση αρμοδιοτήτων από την πολυμελή ιεραρχία σε ολιγομελή σύνοδο). Όπως κάθε ανανέωση της εκκλησίας προωθήθηκε από αναβίωση του συνοδικού θεσμού, είτε πρόκειται για το παράδειγμα της Β΄ Βατικανής Συνόδου είτε ακόμα για τις Πανορθόδοξες Συνάξεις των Προκαθημένων πρόσφατα, που συνιστούν ευοίωνο σημάδι των καιρών μας και ελπιδοφόρο σήμα για την Ορθοδοξία.

Η σύνοδος είναι η δημοκρατία πριν από τη δημοκρατία. Αν η δημοκρατία είναι ο πολιτικός εκείνος θεσμός που καθιερώνεται στους Νέους Χρόνους, συνεπώς ανήκει στη νεωτερικότητα, τότε η σύνοδος είναι το αντίστοιχό της στην παραδοσιακότητα. Πριν από τη λέξη «δημοκρατία» λειτουργούσε στην εκκλησία η ίδια η πράξη της δημοκρατίας: αυτό είναι η σύνοδος, δηλαδή η δημοκρατία avant la lettre, η δημοκρατία πριν από τη δημοκρατία. Η συνοδικότητα είναι ο εκκλησιασμός της δημοκρατικότητας. Όταν η δημοκρατία εκκλησιαστικοποιείται, τότε ζωοποιείται η σύνοδος. Όπου συνοδικότητα, εκεί και δημοκρατικότητα: κάπως έτσι θα ήταν δυνατόν να συνθηματολογήσουμε τη σημασία της συνόδου για τη ζωή της εκκλησίας χθες, σήμερα κι αύριο.

Η σύνοδος είναι η δημοκρατία μέσα στην εκκλησία. Κάθε αίτημα για ανανέωση της εκκλησίας σημαίνει την απαίτηση για δημοκρατία μέσα στην εκκλησία. Αυτό μεταφράζεται εκκλησιολογικά στην απαίτηση για συνοδικότητα μέσα

στην εκκλησία, για τη θέσπιση του συνολικού θεσμού, όπου λείπει, και για την ομαλή κι απρόσκοπτη λειτουργία του, όπου υπάρχει, αλλά υπολειτουργεί. Η εκκλησία δεν έχει τίποτε να φοβηθεί από τη δημοκρατία, ούτε βέβαια η δημοκρατία έχει τίποτε να χάσει από την εκκλησία. Δεν θα παραπέμψουμε στη φραστική –και όχι μόνο– συνήχηση «εκκλησία του δήμου» για να δείξουμε πόσο συμφυείς είναι, ή καλύτερα πρέπει να είναι η εκκλησία και η δημοκρατία. Αρκεί ο συνοδικός θεσμός στην εκκλησιολογική του θεμελίωση και στην ιστορική του πραγμάτωση για να πείσουν περί της κατευθείαν αναφοράς της εκκλησιαστικότητας προς τη δημοκρατικότητα και τη συνοδικότητα.

Η σύνοδος μπορεί να αποτρέψει τις τρεις γνωστές εκκλησιολογικές αλλοιώσεις του επισκοποκεντρισμού. Η πρώτη είναι ο *παπισμός* και επικράτησε στο ρωμαιοκαθολικισμό: ο ένας επίσκοπος ή «υπερεπίσκοπος», ο πάπας Ρώμης, εκμηδενίζει κάθε σύνοδο. Η άλλη είναι ο *πρεσβυτεριανισμός* που κυριάρχησε στον προτεσταντισμό: οι «πολλοί» του ιερατείου (ποιμένες, πάστορες, πρεσβύτεροι, επίσκοποι) καθαιρούν τον έναν επικεφαλής και στοχεύουν σε μιαν ακέφαλη σύνοδο. Η τρίτη αλλοίωση είναι ο *δεσποτισμός* που διαδίδεται δυστυχώς στην Ανατολική Ορθοδοξία: κάποιος επίσκοπος επισκιάζει τη λαϊκή βάση της τοπικής εκκλησίας, περιφρονεί τη συνοδικότητα και εκφυλίζει τον ορθόδοξο επισκοποκεντρισμό σε ανορθόδοξη επισκοποκρατία, κατιτί σαν τον παπισμό σε σμικρογραφία. Σε κάθε περίπτωση καταστρατηγείται η σύνοδος, δηλαδή αναιρείται η δημοκρατία μέσα στην εκκλησία.

Όποιος επιθυμεί, εύχεται και εργάζεται το καλό της εκκλησίας, μπορεί και πρέπει να απεργάζεται την εύρυθμη λειτουργία της συνόδου. Η συνοδικότητα είναι το βαρόμετρο της εκκλησιαστικότητας. Μπορεί να προσμετρηθεί η ευεξία του εκκλησιαστικού κλίματος με βάση την ύπαρξη και τη λειτουργία της συνόδου. Εάν ο επίσκοπος είναι εις «τόπον και τύπον Χριστού», τότε η σύνοδος είναι εις «τόπον και τύπον» της εκκλησίας Του: «οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν» (Ματθ. 18, 20).

Η Ορθοδοξία από το χθες στο αύριο: Προβλήματα και προοπτικές

Αντώνιος-Αιμίλιος Ν. Ταχιάος

Στις μέρες μας πολύς λόγος γίνεται για την Ορθοδοξία, χωρίς ωστόσο να προσδιορίζεται με ακρίβεια τι σημαίνει αυτός ο όρος. Αν διαβάσει ή ακούσει κανείς όσα γράφονται και λέγονται γι' αυτήν, καθώς και για την επιτακτική ανάγκη δραστηριοποίησής της, ασφαλώς θα βρεθεί μπροστά σε μια συγκεχυμένη δέσμη εννοιών, οι οποίες καλύπτουν ένα πολύ ευρύ φάσμα, μέσα στο οποίο πολύ συχνά χάνεται το πραγματικό αντικείμενο. Άνθρωποι, οι οποίοι δεν είχαν ποτέ καμιά ουσιαστική και ενεργό σχέση με την Εκκλησία, τη λατρευτική ζωή της και τη δράση της, εμφανίστηκαν ξαφνικά συνήγοροι της Ορθοδοξίας, μέσα από άρθρα, τηλεοπτικές εμφανίσεις, συνέδρια και άλλες εκδηλώσεις, αναπτύσσοντας απόψεις για το πώς πρέπει να ενεργήσει η Ορθοδοξία μέσα στο σύγχρονο κόσμο, πώς να εντείνει την ενότητά της, πώς να δημιουργήσει ενιαίο «ορθόδοξο τόξο» κτλ. Έτσι, η Ορθοδοξία ανέλπιστα απόκτησε αυτόκλητους υπερασπιστές, εκεί που δεν τους είχε, και όλη αυτή η νέα φιλολογία δημιούργησε, σ' αυτούς που πραγματικά ζουν την εκκλησιαστική ζωή, μια ψευδαίσθηση σχετικά με την αναζωογόνηση της Ορθοδοξίας.

Όσο και αν αυτό φανεί περίεργο, πριν από οτιδήποτε άλλο, θα έπρεπε να διευκρινίσουμε τι ακριβώς εννοούμε με τη χρήση του όρου Ορθοδοξία. Προκειμένου να αποφευχθεί οποιαδήποτε εκτροπή προς έννοιες που έχουν περιεχόμενο ξένο προς την ουσία του πράγματος, θα έπρεπε να επιμείνουμε απόλυτα στην ταύτιση του όρου Ορθοδοξία με αυτή την ίδια Ορθόδοξο Καθολική και Αποστολική Εκκλησία στην εγκόσμια έκφρασή της, όπου λειτουργούν η ιεραρχία, ο κλήρος και ο λαός, στη μυστηριακή, και γενικότερα τη λατρευτική ζωή της. Κάθε άλλο πρόσθετο στοιχείο, ιστορικού, πολιτισμικού ή και πνευματικού ακόμη χαρακτήρα, δημιουργεί τον κίνδυνο της εκτροπής από το σωστό δρόμο, ενώ συγχρόνως οδηγεί στην αποδοχή εννοιών και πραγμάτων που αποστερούν τον όρο Ορθοδοξία από την ουσία του, η οποία δεν είναι τίποτε άλλο παρά η ίδια η Εκκλησία, με την οποία και είναι οργανικά ταυτισμένη. Έτσι λοιπόν, μιλώντας στη συνέχεια για την Ορθοδοξία, θα πρέπει ουσιαστικά να έχουμε υπόψη την Ορθόδοξο Καθολική και Αποστολική Εκκλησία, όπως αυτή εμφανίζεται μέσα στον κόσμο, ως ενιαίο σύνολο ή και ως μερικώς εκφραζόμενη με τις κατά τόπους Αυτοκέφαλες Εκκλησίες.

Ωστόσο, εκείνο που δεν πρέπει να διαφεύγει από την προσοχή μας είναι ότι

εμείς οι Έλληνες έχουμε συνηθίσει να βλέπουμε την Ορθοδοξία μέσα από το πρίσμα της δικής μας εκκλησιαστικής πραγματικότητας, η οποία είναι μοναδική στον κόσμο και αποτελεί ιδιότυπη εξαίρεση σε σχέση με την πραγματικότητα που ισχύει σε όλες τις άλλες Ορθόδοξες Εκκλησίες. Η δική μας Εκκλησία εκφράζει την επίσημη θρησκευτική ομολογία του Ελληνικού Κράτους, στο οποίο είναι αρκετά υποτελής, και το οποίο της παρέχει απόλυτη προστασία έναντι οποιουδήποτε εξωτερικού εχθρού. Αυτοί οι όροι ούτε ίσχυσαν στο πρόσφατο παρελθόν, ούτε και ισχύουν και σήμερα για τις υπόλοιπες Ορθόδοξες Εκκλησίες, οι οποίες είτε ζουν υπό ανοχήν εντός αλλοθρήσκων χωρών, όπως τα Πατριαρχεία Κωνσταντινουπόλεως, Αλεξανδρείας, Αντιοχείας και Ιεροσολύμων, είτε εντός αλλοδόξου περιβάλλοντος και σε ίσους ή υποδεέστερους όρους με άλλες ομολογίες ή θρησκείες, όπως συμβαίνει για ορισμένες αυτοκέφαλες Εκκλησίες, ή εκείνες της Αμερικής και Αυστραλίας. Ό,τι λοιπόν είναι δεδομένο για την ελληνική εκκλησιαστική ζωή, δεν είναι καθόλου έτσι για τις λοιπές Εκκλησίες. Εμείς εδώ εξακολουθούμε να αισθανόμαστε ότι αποτελούμε συνέχεια αυτού που ίσχυε στην εποχή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, και δυστυχώς, ιδίως στη σκέψη πολλών κληρικών, δεν έχει καταστεί συνείδηση η ραγδαία μεταβολή της πραγματικότητας που επιτελείται σήμερα, μεταβολή που επιταχύνεται καθημερινά με τη μεταφύτευση στην Ελλάδα αυτούσιων στοιχείων της ζωής άλλων χωρών, στοιχείων που δεν πηγάζουν καθόλου από μια ομοειδή με τη δική μας παράδοση. Ακριβώς αυτά τα στοιχεία θα απογυμνώσουν την εκκλησιαστική ζωή από το στοιχείο του μυστικισμού, το οποίο είναι εγγενές στην ορθόδοξη πνευματικότητα, και θα εκκοσμικεύσουν ακόμη περισσότερο τη ζωή αυτή.

Τα τελευταία χρόνια, η Ορθοδοξία περνάει γενικότερα μια μεταβατική φάση του ιστορικού της βίου, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας είναι η απαλλαγή των λεγόμενων ανατολικών κρατών από την καταπίεση και τους απαγορευτικούς όρους που έθετε για τη θρησκεία η κομμουνιστική ιδεολογία. Οι Εκκλησίες της Ρωσίας, Ρουμανίας, Γεωργίας, Βουλγαρίας, Σερβίας, όπως γνωρίζουμε, ζούσαν κάτω από το κράτος μιας τέτοιας καταπίεσης, η οποία πολλές φορές έφτανε στα όρια του διωγμού ή και περνούσε σ' αυτόν. Για την Εκκλησία της Αλβανίας τα πράγματα ήταν ακόμη χειρότερα, γιατί εκεί το κομμουνιστικό καθεστώς είχε επιβάλει την ολοσχερή κατάργηση της ορατής ύπαρξης του ιερού αυτού καθιδρύματος. Η κατάσταση που δημιουργήθηκε στις ορθόδοξες αυτές Εκκλησίες, από τη στιγμή που στις χώρες όπου αυτές υπήρχαν επικράτησε ο αρνησίθρησκος κομμουνισμός, είχε πολλαπλές επιπτώσεις. Η καταπίεση των θρησκευομένων, και ιδιαίτερα της νεολαίας, είχε ως αποτέλεσμα να στερηθεί αυτή οποιαδήποτε θρησκευτική αγωγή. Έτσι, μεγάλωσαν γενιές ολόκληρες, χωρίς ποτέ να έχουν, έστω και εμμέσως, δεχτεί μιαν οποιαδήποτε ορθόδοξη κατήχηση. Μιλούσαμε στο παρελθόν για ορθόδοξη Ρωσία, Βουλγαρία, Ρουμα-

νία κτλ., χρησιμοποιώντας απλώς μια καθιερωμένη από πολύ παλιά έκφραση, η οποία όμως από πολύ καιρό δεν είχε πια κανένα αντίκρισμα στην πραγματικότητα. Αγνοήθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα η ουσιαστική διαφοροποίηση που είχε επέλθει, και συνηθίζαμε να μιλάμε π.χ. για μεγάλη Εκκλησία της Ρωσίας, χωρίς να συνειδητοποιούμε ότι αυτή ήταν απλώς μια αναφορά στο παρελθόν ή σε μιαν εν δυνάμει πραγματικότητα.

Η νεολαία των χωρών αυτών είχε μια πολύ αόριστη και έμμεση γνώση για την Ορθοδοξία, γνώση η οποία προερχόταν κυρίως από τα ιστορικά κείμενα, κάποια μνημεία, τους ναούς που είχαν απομείνει ανοικτοί ή είχαν βεβηλωθεί, την παρουσία μοναχών και ιερέων σε κάποιες τελετές, πράγματα τα οποία, έτσι όπως εμφανίζονταν, επέτειναν την εντύπωση ότι η Ορθοδοξία ήταν κάτι που ανήκε στο παρελθόν, κάτι το οπισθοδρομικό και ξεπερασμένο, και γι' αυτό το λόγο, κοινωνικά και κρατικά όχι αποδεκτό. Όλα αυτά τα δεδομένα συμπλήρωνε η συνεχής και συστηματική μαρξιστική αγωγή με βάση τον ιστορικό υλισμό, ο οποίος οδηγούσε στην οριστική έξωση του Θεού από τις συνειδήσεις των ανθρώπων και από την Ιστορία. Στα μάτια των ανθρώπων που ανατράφηκαν με τη μαρξιστική κοσμοθεωρία η Ορθόδοξος Εκκλησία είχε καταντήσει να φαντάζει σαν ένα μουσειακό έκθεμα, ένα είδος απολιθώματος, το οποίο, στην καλύτερη περίπτωση, έπρεπε να μνημονεύεται με κάποιο σεβασμό, επειδή είχε διαδραματίσει κάποτε στο παρελθόν ένα θετικό ρόλο στη ζωή του συγκεκριμένου έθνους, και είχε παραγάγει κάποιες αξίες με συγχρονική απλώς διάσταση. Έως εδώ λοιπόν έφταναν οι θετικές κριτικές για την Ορθοδοξία των πιο καλοπροαίρετα τοποθετημένων απέναντί της, οι οποίοι στη συνέχεια έμεναν αδιάφοροι γι' αυτήν, ανεξάρτητα από το βαθμό αποδοχής από μέρος τους των μαρξιστικών αρχών.

Ωστόσο, παρόλα αυτά οι Ορθόδοξες Εκκλησίες υπήρχαν και λειτουργούσαν ως θεσμοί. Ενώ ο κατώτερος κλήρος και ο λαός υφίσταντο παντοειδείς, και μερικές φορές, αφόρητες καταπιέσεις, αντίθετα οι αρχιερείς, ή τουλάχιστον μεγάλος αριθμός αυτών, ζούσαν μια πολυτελή ζωή, με ανέσεις που θα ζήλευαν πολλά στελέχη του κομμουνιστικού κόμματος. Μέσα στα πλαίσια της προπαγάνδας του κομμουνιστικού στρατοπέδου ήταν να αποδείξει στους δυτικούς λαούς ότι στις χώρες της επιρροής του υπήρχαν δημοκρατικές ελευθερίες, και έτσι η φαινομενική ελευθερία της Εκκλησίας αποτελούσε ένα ισχυρό τεκμήριο για παρόμοιους ισχυρισμούς. Η ιεραρχία, βέβαια, προσπαθούσε να εκμεταλλευτεί αυτή την ανοχή του κράτους, χωρίς πολλές φορές να συνειδητοποιεί πως μια τέτοια κατάσταση συνέτεινε στη δημιουργία διάστασης με τον πιστό λαό, ή στην άμβλυνση της δικής της αγωνιστικότητας και στο συμβιβασμό με το δυνάστη. Μεταξύ της κατά επίφαση ελευθερίας της Εκκλησίας και της πραγματικότητας υπήρχε ένα μεγάλο κενό, μέσα στο οποίο κινιούνταν απροσδιόριστοι και σκοτεινοί παράγοντες. Ωστόσο όμως, η κατάσταση αυτή δημιουργούσε ένα

νοσηρό κατεστημένο φαινομενικής ελευθερίας της Εκκλησίας, το οποίο επιβεβαιωνόταν με το γεγονός ότι το κομμουνιστικό καθεστώς μεριμνούσε για τη διατήρησή του, και μάλιστα και για την προστασία του. Συνέβαινε κάποιες φορές, όταν ανεξέλεγκτες μαρξιστικές ομάδες ή ακόμη και εγκάθετοι αποπειρόνταν να βεβηλώσουν εκκλησιαστικές ακολουθίες ή να προπηλακίσουν κληρικούς, να επεμβαίνει αμέσως η λαϊκή πολιτοφυλακή, ακριβώς για να τεκμηριωθεί η προστασία δήθεν της Εκκλησίας από το κράτος, και να βεβαιωθεί στα μάτια των ξένων η επίφαση της θρησκευτικής ελευθερίας. Εννοείται ότι αυτό το κατεστημένο, και προπαντός ο πολυτελής βίος των αρχιερέων, σε βαθμό μάλιστα πολύ υψηλότερο από εκείνον των αρχιερέων των Ορθοδόξων Εκκλησιών που ζούσαν κάτω από συνθήκες απόλυτης ελευθερίας, βύθιζε τις ορθόδοξες Εκκλησίες των ανατολικών χωρών όλο και περισσότερο στο σκοτάδι του δεσμωτηρίου, και δημιουργούσε στις σκεπτόμενες μάζες πολύ επιβαρυντικές υποψίες για συνεργασία με το άθεο καθεστώς και για αθέμιτες παραχωρήσεις προς αυτό. Όταν τελείωσε ο κομμουνιστικός έλεγχος στις χώρες αυτές, η αντίδραση προς το ύποπτο αυτό κατεστημένο, και η αμφισβήτηση που αφορούσε ένα μέρος της ιεραρχίας, εκδηλώθηκαν με τον πιο απροσχημάτιστο και δυναμικό τρόπο. Το χτες λοιπόν των Εκκλησιών αυτών κληροδότησε ένα μεγάλο πρόβλημα στο αύριό τους.

Το κλονισμένο κύρος της εκκλησιαστικής ιεραρχίας άνοιγε διάπλατα τις πύλες στις κάθε είδους αιρέσεις, οι οποίες ερχόμενες απ' έξω ευαγγελίζονταν έναν χριστιανισμό αγνό και μη μολυσμένο από τη συνεργασία με το προηγηθέν άθεο καθεστώς. Ιδιαίτερα στη Ρωσία ένα τέτοιο κήρυγμα έβρισκε αμέσως απήχηση, αφού είναι γνωστή η ευαισθησία των Ρώσων σε θέματα καθαρότητας της πίστης. Αυτού του είδους η ευαισθησία συνέβαλε ώστε το 15ο αιώνα, μετά τη Σύνοδο της Φλωρεντίας, να δημιουργηθεί στους Ρώσους η ιδέα ότι από την ένωση με τη Ρώμη η Ελληνική Εκκλησία είχε όχι μόνο χάσει την Ορθοδοξία της, παρά και επλήρωσε την πράξη της αυτή με την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως. Παρόμοιες πεποιθήσεις δημιουργούν κατάλληλο έδαφος για την εξάπλωση αιρέσεων, οι οποίες επαγγέλλονται την επιστροφή στην αρχαία δήθεν πράξη της Εκκλησίας, την οποία δεν έχει αλλοιώσει η ταύτισή της με παρελθούσες αυτοκρατορίες, μοναρχικές ή προλεταριακές. Οι πρώην ανατολικές χώρες κατακλύζονται σήμερα από τους κήρυκες των κάθε είδους αιρέσεων, όπως κατακλύζεται και η Ελλάδα, με τη διαφορά ότι εδώ, λόγω της υφής των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας, υπάρχει η υποστήριξη της δεύτερης, ενώ εκείνες οι Εκκλησίες είναι εντελώς έκθετες στις προπαγάνδες, και πρέπει να αντεπεξέλθουν με τα δικά τους πνευματικά μέσα. Βεβαίως αυτή η πρόκληση πρέπει να οδηγήσει οπωσδήποτε σε μία δραστική ανασύνταξη των δυνάμεων της Εκκλησίας, και προπαντός στην εγκατάλειψη της ιδέας ότι επειδή είμαστε Έλληνες ή Ρώσοι είναι αυτονόητο ότι πρέπει να είμαστε και ορθόδοξοι. Το ότι προερ-

χόμαστε από την ορθόδοξη παράδοση είναι γνωστό, ότι όμως για κάποιους από εμάς υπάρχει ο κίνδυνος να πέσουμε μέσα στο δίχτυ της αιρέσεως, που θα μας αποξενώσει από αυτή την παράδοση, είναι εξίσου ενδεχόμενο.

Η επιβολή του κομμουνιστικού καθεστώτος, με όλες τις προεκτάσεις που είχε στον πνευματικό βίο των ανατολικών χωρών, είχε αναμφισβήτητα ιδιαιτέρως βλαπτικές επιπτώσεις στο χώρο της Θεολογίας. Η απαγόρευση δημοσίευσης θεολογικών βιβλίων στη Ρωσία, και η επιβολή αυστηρότατης λογοκρισίας, η οποία, και εκεί ακόμη που επιτρεπόταν μια σχετική εκδοτική δραστηριότητα (Ρουμανία, Βουλγαρία, Σερβία), απαγόρευε απόλυτα τα έστω και μικρά, ελεύθερα πετάγματα της σκέψης σε χώρους κριτικής θεώρησης της πραγματικότητας, αυτή λοιπόν η απαγόρευση είχε ως αποτέλεσμα την ολοκληρωτική αποτελμάτωση της θεολογικής σκέψης. Θεολόγοι του ύψους ενός Ιουστίνου Πόποβιτς και ενός Δημητρίου Στανιλοάε, έζησαν ισοβίως υπό καθεστώς κράτησης, περιορισμού ή λογοκρισίας. Τόσο αυτοί όσο και οι μαθητές τους υπέστησαν απηνείς διώξεις, ακριβώς για να κατασιγάσει ο ελεύθερος θεολογικός λόγος, αυτός που δημιουργεί τις ανανεωτικές τάσεις μέσα στην Εκκλησία. Στη Ρωσία τα πράγματα υπήρξαν πολύ πιο τραγικά. Στην Εκκλησία της χώρας αυτής, η οποία πριν από το 1917 είχε τέσσερις Θεολογικές Ακαδημίες και μια πλουσιότατη θεολογική συγγραφική παραγωγή, έπεσε, μετά το έτος αυτό, απόλυτο σκοτάδι. Έστω και υπό καθεστώς εκκλησιαστικής λογοκρισίας, η οποία κατοχύρωνε τα βάθρα εξουσίας του τσαρικού καθεστώτος, η ρωσική προεπαναστατική θεολογική παραγωγή υπήρξε πλουσιότατη, καλύπτοντας ένα τεράστιο φάσμα θεολογικών γνώσεων, και καλλιεργώντας ιδιαίτερα σε βάθος ορισμένους ειδικούς κλάδους της ιερής επιστήμης. Από το 1917 όμως και ύστερα, ρωσική θεολογία υπήρχε μόνο στους Ρώσους θεολόγους της διασποράς, οι οποίοι, για πρώτη ίσως φορά, εκφράστηκαν εντελώς ελεύθερα, και γι' αυτό ακριβώς παρήγαγαν θεολογικό έργο εκπληκτικής δυναμικότητας, γεμάτο σφρίγος και ρωμαλεότητα.

Κι όμως, στα χρόνια που οι ορθόδοξες Εκκλησίες ζούσαν δέσμιες του κομμουνιστικού καθεστώτος, στη ρωμαιοκαθολική και προτεσταντική Δύση προχωρούσε μια ανθούσα διεργασία στη θεολογική σκέψη, με βαθείς προβληματισμούς, τους οποίους προκάλεσαν οι συγκλονιστικές πολιτικές, οικονομικές και πνευματικές εξελίξεις του 20ού αιώνα. Οι θεολόγοι των ανατολικών χωρών δεν σύναψαν ποτέ μια έστω και στοιχειώδη γνωριμία με τη θεολογική σκέψη των K. Barth, E. Brunner, R. Bultmann, Y. Congar, O. Culmann, H. de Lubac κ.ά. –για να αναφέρω λίγους μόνο από τους μεγάλους Ρωμαιοκαθολικούς και Διαμαρτυρόμενους θεολόγους. Δεν γνωρίστηκαν όμως ούτε και με τη θεολογική παραγωγή των μεγάλων Ρώσων θεολόγων και στοχαστών S. Bulgakov, N. Afanasieff, P. Evdokimov, K. Bezobrazov, V. Zenkovksy, L. Zander, N. Berdyaev και πολλών άλλων, οι οποίοι, με το πλούσιο έργο τους, σημάδεψαν την ορθόδοξη θεολογική σκέψη και τον θεοκεντρικό στοχασμό του αιώνα μας. Πολύ περισσό-

τερο δεν είχαν ποτέ την ευκαιρία να ακούσουν μαθήματα των μεγάλων Ρώσων θεολόγων της Διασποράς και να γίνουν μαθητές τους. Αυτή η θεολογική στέρηση είχε ως συνέπεια την παραμονή τους σε κατάσταση ακινησίας, στην απλή συντήρηση των παλαιών, και μάλιστα αυτών που ήταν ανώδυνα για το κρατικό κατεστημένο, δηλαδή στην υποτονικότητα και τη στασιμότητα. Η θεολογική πενία που παρουσιάστηκε σε ορισμένες Ορθόδοξες Εκκλησίες των ανατολικών χωρών, εκδηλώθηκε πολλές φορές και στο διορθόδοξο διάλογο, όπου κληρικοί και θεολόγοι αυτών των Εκκλησιών εμφανίζονταν ακατατόπιστοι και σε στοιχειώδεις ακόμη θεολογικές και ιστορικές γνώσεις. Βέβαια, εξαίρεση αποτελούσαν πάντοτε οι Ρουμάνοι και Σέρβοι θεολόγοι, οι οποίοι είχαν οπωσδήποτε πολύ καλύτερη ενημέρωση, και οι οποίοι, μετά τη δεκαετία του 1960, πέρασαν με μια πολύ δυναμικότερη παρουσία μέσα στην ορθόδοξη και οικουμενική θεολογική συζήτηση.

Τα αρνητικά στοιχεία που αναφέρθηκαν, τα οποία μόνο μελαγχολικές σκέψεις μπορεί να προκαλούν για τη συμφορά που έπληξε την Ορθοδοξία και τις πληγές που άφησε πίσω της, έρχεται σε μεγάλο βαθμό να εξισορροπήσει μια άλλη πραγματικότητα, η οποία ανέδιδε πνοή καρτερίας, ελπίδας και εσωτερικής χαράς: πρόκειται για τη λειτουργική ζωή, για την ορθόδοξη λατρεία. Αυτή, εκτός από την περίπτωση της Αλβανίας, διατηρήθηκε όλα αυτά τα χρόνια ακατάπαυστη στις υπόλοιπες Ορθόδοξες Εκκλησίες του κομμουνιστικού στρατοπέδου. Το επαναλαμβανόμενο συνεχώς «Ευλογητός ο Θεός», με το οποίο άρχιζε κάθε ακολουθία, άνοιγε τη θύρα της πονεμένης ψυχής και εισήγε τον ορθόδοξο χριστιανό στον κόσμο της παρηγοριάς, της χαράς και της ελπίδας. Συγχρόνως, τον κρατούσε συνδεδεμένο με την Εκκλησία και τη ζωή της, με την κοινή λατρεία, μέσα στην οποία αισθανόταν αυτός να διαφοροποιείται από την παγερή κοινωνία που είχε δημιουργήσει το μαρξιστικό καθεστώς, και ένιωθε τη θέρμη της αδελφοσύνης και της κοινότητας «ἐν Χριστῷ». Το κοινό ποτήριο της θείας Μεταλήψεως τον ένωνε με το Χριστό, αλλά και διαχρονικά και υπερχρονικά, με την επίγεια και ουράνια Εκκλησία, και έτσι ένιωθε ότι ανήκει κάπου αλλού, εκεί όπου δεν έφτανε η εξουσία του άρχοντος του κόσμου τούτου. Οι εκκλησιαστικές ακολουθίες, οι ιερές εικόνες, τα λείψανα των αγίων, το περιβάλλον του ναού, συνέθεταν το πλαίσιο μιας σωστικής κιβωτού, μέσα στην οποία κυριαρχούσε η κατάνυξη και η υπέρβαση του επίγειου και φθαρτού, το οποίο ταυτιζόταν στη συνείδηση του πιστού με τον πόνο και τη στέρηση, υλική και, προπαντός, πνευματική. Η θεία Λειτουργία, τα τροπάρια και τα αναγνώσματα κρατούσαν αυτό το λαό δεμένο με τις αλήθειες και το δόγμα της Εκκλησίας, διότι τα λειτουργικά κείμενα του μετέφεραν ανόθευτο το ομολογιακό πλαίσιο και τη δογματική διδασκαλία της Ορθοδόξου Θεολογίας. Έτσι, αυτός που κράτησε την Ορθοδοξία άσβεστη ήταν ο λειτουργών ναός, και η δύναμη αυτού του ναού δοκιμάστηκε στην Αλβανία, όπου, όταν άνοιξε και πάλι, η λαϊκή

ψυχή έβγαλε αμέσως από μέσα της ακριβώς εκείνο που είχε κρατήσει από τις ιερές ακολουθίες των χρόνων που είχαν προηγηθεί. Αν γίνει ποτέ σκέψη σε κάποιους εκκλησιαστικούς και θεολογικούς κύκλους για οποιαδήποτε μεταρρύθμιση της ισχύουσας λειτουργικής πράξης και του τυπικού, θα πρέπει οπωσδήποτε να ληφθεί σοβαρά υπόψη η τεράστια δύναμη που απέδειξαν οι ακολουθίες του μοναστηριακού τύπου για την Εκκλησία μας. Η δύναμή τους δοκιμάστηκε στη ροή της Ιστορίας και φάνηκε σαφώς η θετική συμβολή τους στη θρησκευτική ζωή του λαού.

Αυτό, μέσα σε γενικότητες, ήταν περίπου το χτες στις Ορθόδοξες Εκκλησίες των ανατολικών χωρών, το οποίο άφησε πίσω του βαθιές πληγές, που μόνο με τη βοήθεια του Θεού και πολλή εργασία μπορούν να επουλωθούν. Τα προβλήματα όμως δε λείπουν και από τις υπόλοιπες Ορθόδοξες Εκκλησίες, και τα περισσότερα από αυτά είναι κατάλοιπα του παρελθόντος. Το γεγονός ότι ένα μεγάλο τμήμα της Ορθοδοξίας ζούσε υπό συνθήκες απαγορευτικές, παρείχε λόγους δικαιολογίας για πολλά πράγματα, οι αιτίες όμως αυτές σήμερα έχουν εκλείψει. Τόσο για τον υπόλοιπο κόσμο όσο και για την Ορθοδοξία, η εποχή που ζούμε είναι ταραχώδης, μεταβατική και κρίσιμη. Βεβαίως, ο προσδιορισμός «κρίσιμη» δύσκολα μπορεί να προσιδιάζει στην ίδια την ουσία της Εκκλησίας, η οποία, ως ίδρυμα που έχει για κεφαλή τον ίδιο το Χριστό, στέκεται πάνω από τους κλυδωνισμούς των κοσμικών πραγμάτων, εφόσον μάλιστα, σύμφωνα με τη διαβεβαίωση του ιδρυτού της, «πύλαι Ἅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς». Ωστόσο, υπό εσχατολογική προοπτική, μία κατά τόπον Εκκλησία μπορεί να υπόκειται στη θεία τιμωρία και παίδευση, όπως αυτό μαρτυρείται μέσα στο βιβλίο της Αποκαλύψεως, με τις επιστολές προς τις εφτά Εκκλησίες της Μικράς Ασίας. Εδώ λέγεται: «Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Λαοδικείᾳ ἐκκλησίας γράψον· τάδε λέγει ὁ ἀμήν, ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινός, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ· οἶδα σου τὰ ἔργα, ὅτι οὔτε ψυχρὸς εἶ οὔτε ζεστός· οὕτως ὅτι χλιαρὸς εἶ, καὶ οὔτε ζεστὸς οὔτε ψυχρός, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου. Ὅτι λέγεις ὅτι πλούσιός εἰμι καὶ πεπλούτηκα καὶ οὐδενὸς χρείαν ἔχω, καὶ οὐκ οἶδας ὅτι σὺ εἶ ὁ ταλαίπωρος καὶ ἐλεεινὸς καὶ πτωχὸς καὶ τυφλὸς καὶ γυμνός, συμβουλεύω σοι ἀγοράσαι παρ' ἐμοῦ χρυσίον πεπυρωμένον ἐκ πυρὸς ἵνα πλουτήσῃς, καὶ ἱμάτια λευκὰ ἵνα περιβάλῃ καὶ μὴ φανερωθῇ ἡ αἰσχύνη τῆς γυμνότητός σου, καὶ κολούριον ἵνα ἐγχρίσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς σου ἵνα βλέπῃς. Ἐγὼ ὅσους ἂν φιλῶ, ἐλέγχω καὶ παιδεύω...». Και καταλήγει: «Ὁ ἔχων οὖς ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς Ἐκκλησίαις» (Απ. 3, 14-19, 22).

Είναι σαφές, λοιπόν, ότι το χωρίο αυτό της Αποκαλύψεως και τα άλλα παρεμφερή προς αυτό, μας επιτρέπουν να δούμε καθαρά τον κίνδυνο της εξαφάνισης μιας ολόκληρης αυτοκέφαλης Εκκλησίας, όταν σ' αυτήν έχει χαθεί ο ζήλος και η θέρμη της αγάπης προς το Χριστό, και έχει μέσα της επικρατήσει το πνεύμα της εκκοσμίκευσης. Γιατί, αν δε δεχτούμε το μήνυμα του βιβλίου της

Αποκαλύψεως υπό διαχρονική και μάλιστα εσχατολογική προοπτική, τότε το ανάγουμε σε μύθο συγχρονικής διάστασης και απορρίπτουμε το θείο του μήνυμα. Δεν είναι τυχαίο ότι στον κανόνα της Καινής Διαθήκης η Αποκάλυψη τοποθετήθηκε τελευταία, για να μαρτυρεί την επικείμενη έλευση του Κυρίου, και να μεταφέρει την τελευταία υπόσχεσή Του προς την Εκκλησία Του: «ναί, ἔρχομαι ταχύ» (Απ. 22, 20). Αυτή η εσχατολογική προοπτική, αυτή η συναίσθηση της διαρκούς έλευσης του Χριστού, η βαθιά συνείδηση της παρουσίας Του μέσα στην Ιστορία, μέσα στη ζωή της Εκκλησίας, μιας παρουσίας που είναι και ελεγκτική των δικών μας πράξεων, αλλά και ενισχυτική της πνευματικής μας ζωής, παρουσία αενάως ζωογόνα, είναι το στοιχείο που πρέπει να κυριαρχήσει στην καθημερινή πρακτική της Εκκλησίας. Μια τέτοια προοπτική δεν είναι κάτι καινούριο, δεν είναι κάτι που δεν υπάρχει ήδη στη ζωή της Εκκλησίας· δεν έχουμε παρά να προσέξουμε την ίδια τη Θεία Λειτουργία, για να τη βρούμε διάχυτη μέσα της, γιατί η ίδια η Θ. Λειτουργία είναι μια εσχατολογική πράξη, αρκεί βεβαίως να την βιώνουμε σωστά και σε βάθος, και προπαντός να γίνει συνείδηση των πιστών ότι δεν μετέχουν σ' αυτήν παθητικά, αλλά ενεργητικά, ότι δεν είναι μια μαγική πράξη των λειτουργών κληρικών, αλλά συμπράττουμε όλοι στην τέλεσή της.

Το εσχατολογικό μήνυμα της Αποκαλύψεως και η θεία υπόσχεση «ναί, ἔρχομαι ταχύ», δημιουργούν τις βάσεις για οποιαδήποτε νέα προοπτική της Ορθοδοξίας μέσα στο σύγχρονο κόσμο. Δεν αρκεί να διατηρούμε απλώς το ορθόδοξο δόγμα αλώβητο σαν θησαυρό σε σκοτεινό θησαυροφυλάκιο, πρέπει συγχρόνως να το βιώνουμε και να το διδάσκουμε στον κόσμο. Πρέπει να ακούσουμε «τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς Ἐκκλησίαις», και ο λόγος του Πνεύματος δεν είναι λόγος κοσμικός, παρά λόγος θείος. Το χτες μάς έχει κληροδοτήσει ένα πλήθος από προβλήματα, ένα σωρό αμαρτήματα, κλήρου και λαού, από τα οποία έχουμε χρέος να απαλλαγούμε. Ο κίνδυνος της εκκοσμίκευσης της εκκλησιαστικής μας ζωής ελλοχεύει, και μάλιστα περισσότερο από ό,τι νομίζουμε, και σ' αυτόν μπορεί να οδηγηθούμε από τη στέρηση της βίωσης του βαθύτερου νοήματος του δόγματος. Στην Ορθόδοξο Εκκλησία το δόγμα δεν είναι υπόθεση του νοητικού, είναι βιωματική εμπειρία, στην οποία οδηγείται κανείς μέσω της πνευματικής ζωής. Αυτός ο μυστικός χαρακτήρας της πνευματικής ζωής, ο οποίος δεν υπάρχει σ' αυτή τη μορφή στις άλλες χριστιανικές ομολογίες, αποτελεί την ιδιάζουσα δύναμη της Ορθοδοξίας, δύναμη που της εξασφαλίζει την επιβίωση μέσα σ' έναν κόσμο αντίξοο και ξένο προς την πνευματική της υφή. Εάν η Ορθοδοξία χάσει αυτό το ιδιαίτερο στοιχείο θα μεταπέσει σε μια εκκοσμίκευση, σε μια κατάσταση που όλο και περισσότερο θα την ωθεί προς την ταύτιση με τον κόσμο και θα τη μεταστοιχειώνει σ' ένα θρησκευτικό σύστημα περισσότερο δεμένο με την εγκοσμιότητα και λιγότερο με την υπερβατική πραγματικότητα. Αυτό έχει πια σε μεγάλο βαθμό συμβεί με τη Ρωμαιοκαθολική

Εκκλησία, η οποία, με τις διαρκείς συγκαταβάσεις της προς τον κόσμο, έχει βαθιά αλλοιωθεί και παραπαίει σημαντικά.

Συχνά μιλάμε για αναβίωση της Ορθοδοξίας και βαυκαλιζόμαστε γι' αυτό, παραβλέποντας όμως ένα πλήθος από παράγοντες που τη σπιλώνουν. Τη στιγμή που η Ορθοδοξία έπρεπε να είναι το φως και ο λύχνος του κόσμου τούτου, αυτή εμφανίζεται στους αλλόδοξους και αλλόπιστους διαιρεμένη και κατακερματισμένη. Στη Ρωσία υπάρχουν σήμερα τέσσερις τουλάχιστον ορθόδοξες εκκλησιαστικές δικαιοδοσίες και ιεραρχίες, στην Ελλάδα δύο ή και περισσότερες, στη Βουλγαρία τρεις, στην τέως Γιουγκοσλαβία δύο, και απειλείται ήδη η ίδρυση τρίτης, ενώ στην Αμερική, την Αυστραλία και την Ευρώπη υπάρχει ένα αμέτρητο πλήθος από ορθόδοξες δικαιοδοσίες. Πώς μπορεί λοιπόν να πείσει η Ορθοδοξία σήμερα τον αλλόδοξο κόσμο για την ενότητά της, όταν αυτός βλέπει με τα ίδια του τα μάτια τους ανταγωνισμούς και τις εθνικιστικές αντιδικίες των ορθοδόξων; Πώς θα ασκήσει η Ορθοδοξία την ιεραποστολική της κλήση, όταν οι εκκλησιαστικές της δικαιοδοσίες στην Ευρώπη, την Αμερική και την Αυστραλία αποτελούν ένα μωσαϊκό εθνικών ομάδων, και το χειρότερο, όταν καταστρατηγείται κατάφωρα ο αρχαιότατος και κανονικός θεσμός του επισκοπικού αξιώματος με την ύπαρξη περισσοτέρων από έναν ορθοδόξων επισκόπων στην ίδια πόλη, και όταν η διοικητική δικαιοδοσία του επισκόπου καθορίζεται από κριτήρια εθνικά, δηλαδή καθαρά κοσμικά και όχι εκκλησιαστικά; Όλα αυτά αποτελούν σημαντικό ανασταλτικό παράγοντα για την άσκηση του ιεραποστολικού έργου της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Εδώ ίσως θα έπρεπε να αναφερθούμε σε κάποια πραγματικότητα που αποτελεί ένα πολύ λεπτό πρόβλημα, το οποίο όμως δεν πρέπει να παραβλέπεται. Ο λόγος περί Οικουμενισμού. Είναι σαφές ότι η επανένωση των χριστιανών είναι κάτι το οποίο πρέπει να επιθυμούμε και για το οποίο πρέπει να προσευχόμαστε. Ωστόσο πρέπει να μας γίνει συνείδηση ότι ο θεολογικός διάλογος σήμερα διεξάγεται με χριστιανικές ομολογίες, μερικές από τις οποίες έχουν πολύ συγκεχυμένα και αδιευκρίνιστα δογματικά όρια, σε σημείο μάλιστα που όταν συνδιαλεγόμαστε μαζί τους περί Χριστού και Αγίου Πνεύματος, να μην εννοούμε τα ίδια πράγματα. Το τραγικότερο είναι ότι, εκείνο που παραγνωρίζεται στην οικουμενική συζήτηση, είναι η πνευματικότητα της κάθε ομολογίας, γιατί, για εμάς τους Ορθοδόξους, αυτή εκφράζει τη βίωση του δόγματος. Όπως επίσης απαράδεκτο είναι ότι στο Οικουμενικό Συμβούλιο των Εκκλησιών, όλες οι συμμετέχουσες εκκλησίες νοούνται ίσες ως προς την κατοχή μέρους της αλήθειας, και ως εκφράζουσες τμήμα της μιας και αδιαιρέτου Εκκλησίας. Το γεγονός ότι το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, και πιο πρόσφατα η Εκκλησία της Ρωσίας, αποχώρησαν από το Συμβούλιο των Εκκλησιών, δημιουργεί μια πραγματικότητα, που δεν συνηγορεί υπέρ του ενιαίου προσώπου της Ορθοδοξίας στην υπόθεση του οικουμενισμού. Η σκοπιμότητα συμμετοχής των Ορθοδόξων

Εκκλησιών του τέως κομμουνιστικού στρατοπέδου στην οικουμενική κίνηση ρυθμιζόταν παλαιότερα με βάση πολιτικά κριτήρια, και ήταν απόλυτα ελεγχόμενη από τον κομματικό μηχανισμό. Σήμερα αυτές οι δεσμεύσεις δεν υπάρχουν, και ο ενοχλητικός προσηλυτισμός που ασκείται από θρησκευτικές ομολογίες που συμμετέχουν στην οικουμενική κίνηση σε βάρος των Ορθοδόξων Εκκλησιών οδηγούν σε μιαν επανεκτίμηση παλαιοτέρων αποφάσεών των.

Εδώ όμως αναπόφευκτα γεννιέται στη συνείδηση των ορθοδόξων ένα ερώτημα, το οποίο οπωσδήποτε περιμένει μιαν απάντηση: Ενώ καταβάλλεται τόση προσπάθεια για την πραγματοποίηση διαλόγου με ομολογίες, με τις οποίες τόσα λίγα κοινά σημεία έχουμε, γιατί δεν καταβάλλεται καμιά προσπάθεια για ένα διάλογο με τους οπαδούς του παλαιού ημερολογίου, με τους οποίους μας χωρίζει μόνο το ημερολογιακό θέμα; Και ενώ κοντεύουμε να φθάσουμε στην πλήρη κοινωνία με τους μονοφυσίτες, και μάλιστα μέσα από ομιχλώδεις συμπτώσεις δογματικών θέσεων, πώς εξακολουθούμε να αφήνουμε εκτός κοινωνίας ανθρώπους με τους οποίους έχουμε απόλυτη ταυτότητα δόγματος και λειτουργικής πράξης; Η αδιαφορία μας προς την κατεύθυνση αυτή δημιουργεί καθημερινά νέες κοινότητες παλαιοημερολογιτών στην Ελλάδα, τη Ρωσία, τη Βουλγαρία, την Αμερική, την Αυστραλία και αλλού. Επιπλέον συμβαίνει οι κοινότητες αυτές να θέτονται σε πλήρη κοινωνία μεταξύ τους, με αποτέλεσμα, ενώ προσπαθούμε να διαλεγόμαστε και να ενωθούμε με αιρετικούς, με τους οποίους δύσκολα μπορούμε να βρούμε μια κοινή θεολογική γλώσσα, η Ορθοδοξία όλο και περισσότερο κατακερματίζεται, και το πρόβλημα των εκκλησιαστικών δικαιοδοσιών της περιπλέκεται ακόμη περισσότερο. Πού είναι μια οικουμενική κίνηση μέσα στο χώρο της Ορθοδοξίας; Κάτι εδώ μας θυμίζει τους λόγους του Κυρίου: «εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε· πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ».

Τα αδύνατα σημεία που έως εδώ αναφέρθηκαν θα μπορούσαν να διορθωθούν σε σημαντικό βαθμό, αν υπήρχε υψηλής στάθμης θεολογική επιστήμη μέσα στις ορθόδοξες Εκκλησίες. Δυστυχώς κάτι τέτοιο δεν μπορούμε να το υποστηρίξουμε με σοβαρότητα. Μιλήσαμε παραπάνω για τις Εκκλησίες που έζησαν μέσα στο σκοτάδι των μαρξιστικών καθεστώτων. Τι μπορούμε όμως να πούμε και για εκείνες που ζουν ελεύθερες; Θεολογικές σχολές βέβαια έχουμε αρκετές, το επίπεδό τους όμως βρίσκεται πολύ μακριά από το επιθυμητό. Στον ελλαδικό χώρο ισχύει διδακτικό σύστημα που έχει επιφέρει την απίσχναση των θεολογικών γνώσεων, και ο τρόπος επιλογής των φοιτητών της Θεολογίας είναι απαράδεκτος. Οι υψηλής στάθμης ορθόδοξοι θεολόγοι είναι σήμερα ελάχιστοι, και αυτοί κάποιας ηλικίας. Υπερασπιζόμαστε το κύρος των Ελλήνων Πατέρων της Εκκλησίας, και δεν έχουμε πια νέους ανθρώπους που να μπορούν να διαβάζουν τα έργα τους στο πρωτότυπο. Ας μη μιλήσουμε και για τους Λατίνους

Πατέρες, για τους οποίους υπάρχει παχυλή άγνοια. Αναρωτιέται κανείς ποια μπορεί να είναι η προοπτική της ελληνικής Θεολογίας, όταν αυτή όλο και περισσότερο εξικνείται σε θεολογικά δοκίμια συνθηματικού και εντυπωσιογενούς περιεχομένου; Όλο και περισσότερο χάνεται το βάθος και η σύνθεση της πατερικής σκέψης, ενώ οι θεολογικές συζητήσεις του μεγάλου πλήθους των θρησκευτικών και θεολογικών ακόμη εντύπων που μας κατακλύζουν περιορίζονται απλώς στην επιφάνεια των πραγμάτων. Οι νεαροί θεολόγοι δεν γνωρίζουν καν να εκφράζονται με τη σωστή θεολογική ορολογία. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι μέσα στο θόρυβο των πρόσφατων αντεγκλίσεων κληρικών και λαϊκών στους κόλπους της Εκκλησίας της Ελλάδος για το πολύ γνωστό θλιβερό ζήτημα, εκείνο ακριβώς που έλειψε ήταν ο βαθύς θεολογικός λόγος, έλειψε η εκκλησιολογική θεώρηση της κρίσης, και η υπόδειξη λύσης μέσα στα πλαίσια της πατερικής σκέψης. Όσο περισσότερο οξύνεται η διαμάχη, τόσο περισσότερο το ύφος του λόγου γίνεται κοσμικό, θυμίζει διαμάχη αντιπάλων πολιτικών κομμάτων.

Αν οι διαπιστώσεις αυτές μπορεί να μας προκαλούν μελαγχολικές σκέψεις, ωστόσο δεν αναφέρονται σε πράγματα που δεν επιδέχονται θεραπεία, γιατί μέσα στη ζωή της Εκκλησίας μόνο η βλασφημία του Αγίου Πνεύματος μπορεί να θεωρηθεί αθεράπευτη. Με πολύ λίγες εξαιρέσεις, η Ορθοδοξία ζει σε μια κατάσταση στασιμότητας, λείπει μια ανανεωτική πνοή, και ίσως αυτή η πραγματικότητα μπορεί να εξηγήσει γιατί τόσο μεγάλος αριθμός νέων ανθρώπων στρέφεται προς το μοναχικό βίο, όπου, μέσα στη σιγή και την προσευχή, δημιουργούν το προσωπικό τους εσχατολογικό βίωμα, αυτό που έχει εκλείψει γενικότερα από τη ζωή της εκκλησιαστικής κοινότητας. Για προοπτικές της Ορθοδοξίας δεν είναι εύκολο να μιλήσουμε. Οι προοπτικές ισχύουν συνήθως για τους εγκόσμιους θεσμούς, εκεί όπου υπάρχουν προγραμματισμοί, οι οποίοι βασίζονται σε μαθηματικούς υπολογισμούς. Στο χώρο της Εκκλησίας οι οποιεσδήποτε προοπτικές βασίζονται στη συνάρτηση του βαθμού σχέσης μας με το Χριστό, με την τήρηση των εντολών Του, με την υποταγή στο θείο θέλημά Του, και αυτοί είναι παράγοντες που δεν μπορούν να τεθούν υπό προγραμματισμό. Θα ήταν ίσως δυνατό να ελπίσουμε σε μια γενική αφύπνιση και στην επιδίωξη μιας ανανέωσης, η οποία θα προέκυπτε από μια συνοδική αντιμετώπιση των υπαρχόντων προβλημάτων. Η προετοιμασία της Μεγάλης Συνόδου θα πρέπει οπωσδήποτε να επισπευθεί, και ίσως θα έπρεπε να επαναπροσδιοριστεί η ημερήσια διάταξή της υπό το πρίσμα των νεότερων δεδομένων. Εκείνο όμως που πρωτεύει είναι να επαναβεβαιωθεί η πανορθόδοξη εμπιστοσύνη και η προσήλωση προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο είναι εξ ορισμού η μητέρα Εκκλησία, που διαθέτει τη μακραίωνα πείρα στο να διευθετεί τις αντιθέσεις, και να κατευθύνει τα πράγματα ολόκληρης της Ορθοδοξίας. Σήμερα, περισσότερο από άλλοτε, ο ρόλος του καθίσταται πρωταρχικός για την

επίλυση των εκκρεμοτήτων, και κυρίως εκείνης των εκκλησιαστικών δικαιοδοσιών –πρόβλημα σοβαρό, το οποίο, όσο διαιωνίζεται, αποτελεί σκάνδαλο και τεκμηριώνει μια τρομερή αδυναμία της Ορθοδοξίας να αρθεί στο ύψος εκείνης της τάξης που επικρατούσε στην αρχαία Εκκλησία.

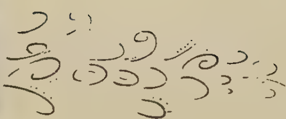
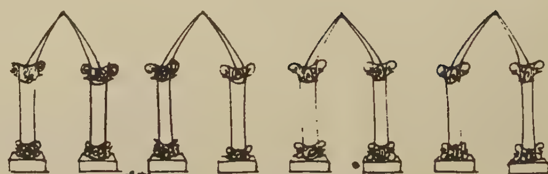
Δεν πρέπει να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο ότι γρήγορα θα διαπιστώσουμε πόσο πολύ μας λείπει η σοβαρή θεολογική παιδεία. Η προπαγανδιστική και προσηλυτιστική δράση των διαφόρων χριστιανικών ομολογιών και αιρέσεων μέσα στον παραδοσιακό χώρο της Ορθοδοξίας, δεν μπορεί και δεν πρέπει να αντιμετωπιστεί με αστυνομικά μέτρα, παρά με την αφύπνιση της ιεραποστολικής ιδιότητας της Εκκλησίας, η οποία πρέπει να επανευαγγελιστεί το λαό της, που σε μεγάλο βαθμό έχει περάσει σε μια λατρευτική ζωή ρουτίνας. Η τυπική προσέλευση στη θεία Λειτουργία της Κυριακής και τις ακολουθίες των μεγάλων εορτών δεν μπορεί να αποτελεί λόγο επανάπαυσης. Όσο μορφώνονται οι μάζες τόσο περισσότερο θα απαιτούν μια πιο ενεργό συμμετοχή στη λατρεία, θα επιζητούν μια συνολικά προσευχόμενη εκκλησιαστική κοινότητα, και αυτά ακριβώς τα στοιχεία κηρύττουν οι προσηλυτιστές, ενώ όλα αυτά υπάρχουν δυνάμει πολύ πιο ζωντανά μέσα στην Ορθοδοξία, αλλά δυστυχώς δεν τα αναζωογονεί μια ρωμαλέα θεολογική και λειτουργική κίνηση. Μας λείπει μια λειτουργική αναγέννηση, και όταν λέμε λειτουργική αναγέννηση δεν εννοούμε κατάργηση ακολουθιών ή νεοτεριστικές αλλαγές, αλλά μόρφωση του λαού μας επάνω στη λειτουργική ζωή, εξοικείωση με το λειτουργικό βιβλίο και τις ακολουθίες, ώστε να μπορέσει να ξεφύγει από την παθητική παρακολούθηση της λειτουργικής ζωής και να ενεργοποιηθεί μέσα σ' αυτήν. Αν δεν καλλιεργηθεί και πάλι στο λαό η πεποίθηση για την ενεργό συμμετοχή του στη λειτουργική ζωή, κινδυνεύουμε να περιπέσουμε στην κατάσταση που έχει περιέλθει η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, όπου το κυριαρχούν συστατικό στη λειτουργική πράξη είναι μόνος ο ιερέας, ο οποίος μπορεί να λειτουργεί για μόνο τον εαυτό του, εν απουσία «περιεστῶτος λαοῦ». Δεν είναι δυνατό να διατηρούνται σήμερα καταστάσεις που είχαν διαμορφωθεί σε εποχές όπου ο λαός ήταν βαθιά αγράμματος, ο δε κλήρος σε ελαφρώς καλύτερο από αυτόν επίπεδο.

Για την επίτευξη όμως όλων αυτών των στόχων απαιτείται βαθιά και πολυετής θεολογική παιδεία. Αυτό πρέπει να αποτελέσει πρωταρχικό μέλημα των ταγών της Εκκλησίας. Η ιερή επιστήμη δεν περιορίζεται στο να προετοιμάζει επαγγελματίες, παρά οφείλει να προετοιμάζει εκείνους που θα ορθοτομήσουν το λόγο της αλήθειας, θα κηρύξουν και θα φωτίσουν τον ευσεβή λαό, και αυτό το λειτούργημα είναι ιερό, σοβαρότατο και πολύ υπεύθυνο. Ο προσηλυτιστής έρχεται πάντα με άριστη βιβλική και θεολογική κατάρτιση, και για να αντιμετωπιστεί πρέπει να υπάρξει αντίστοιχη προετοιμασία από μέρος των ορθοδόξων κληρικών και θεολόγων. Τη δημιουργία θεολογικών σχολών στην Ουκρανία και τη Ρωσία το 16ο και 17ο αιώνα υποκίνησε ακριβώς η δράση της

ρωμαιοκαθολικής ουνιτικής προπαγάνδας, η οποία διέθετε υψηλής στάθμης θεολόγους και μάλιστα Ιησουΐτες. Αυτό πρέπει να γίνει σύντομα συνείδηση της ιεραρχίας της Εκκλησίας, διότι η σωστή θεολογική προπαρασκευή απαιτεί μεγάλη προετοιμασία και βαθιά μόρφωση.

Το πολύ ευοίωνο σημείο στη ζωή των Ορθοδόξων Εκκλησιών είναι το γεγονός ότι ο λαός στρέφεται όλο και περισσότερο προς το θρησκευτικό βιβλίο, η ανάγνωση του οποίου τον οδηγεί οπωσδήποτε πιο κοντά στην Εκκλησία, υπό τον όρο ότι η επαφή του με την ιεραρχία και τον κλήρο δεν θα τον απογοητεύσει. Στην Ελλάδα το θρησκευτικό βιβλίο κατέχει ίσως την πρώτη κυκλοφορία. Στις πρώην κομμουνιστικές χώρες η δίψα για τη γνωριμία με την Ορθοδοξία είναι πολύ μεγάλη. Αυτό όμως δημιουργεί τεράστιες ευθύνες για την ιεραρχία, και καλεί για μια θερμή σε συναίσθημα επαφή με το λαό. Δεν χρειάζονται μόνο κήρυκες, χρειάζονται πατέρες, και αυτό ο Απόστολος Παύλος το τόνισε διαχωρίζοντας τους ρόλους και τη βαρύτητά τους: «Οὐκ ἐντρέπων ὑμᾶς γράφω ταῦτα, ἀλλ' ὡς τέκνα μου ἀγαπητά νουθετῶ. Ἐὰν γὰρ μυρίους παιδαγωγοὺς ἔχητε ἐν Χριστῷ, ἀλλ' οὐ πολλοὺς πατέρας· ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα». Και πατέρας πάνω από όλα σημαίνει αγάπη, και κυρίως αυτό.

Το λαϊκό στοιχείο πρέπει να διαδραματίσει ενεργώς το ρόλο του μέσα στη ζωή της Ορθοδοξίας. Αυτή η δραστηριοποίησή του μπορεί να ανοίξει μεγάλες προοπτικές αναζωογόνησης της Ορθοδοξίας, γιατί πραγματικά η αναζωογόνηση αποτελεί επιτακτική ανάγκη και πρέπει να συντελεστεί με πρωτοβουλία της ιεραρχίας. Σήμερα διαβάζουμε πολλά σε εφήμερα έντυπα για την ανάγκη δημιουργίας ορθοδόξου τόξου για τη σωτηρία των ορθοδόξων λαών και άλλα παρόμοια. Ακόμη γίνεται λόγος και για κίνημα νεορθοδόξων. Όλα αυτά κινούνται σε νοητικές κατηγορίες ξένες προς το πνεύμα της Εκκλησίας, ξεκινούν από αφετηρίες πολιτικής υφής και, αν επικρατήσουν, θα προκαλέσουν απόκλιση από τον ορθό δρόμο. Η Ορθοδοξία, υπό οποιαδήποτε έννοια και αν ληφθεί, δεν μπορεί να κινηθεί έξω από τα πλαίσια της κοινοτικής και λατρευτικής ζωής της Εκκλησίας, της οποίας το βασικό ιστό αποτελεί η ίδια η ιεραρχία. Η Ορθοδοξία πρέπει να διαφυλαχτεί αμέτοχη από σχήματα ξένα προς την ουσία της, γιατί Ορθοδοξία, όπως είπαμε, είναι η ίδια η Εκκλησία. Οποιαδήποτε διαδικασία προς αναζωογόνηση βιωμάτων και θεσμών της Ορθοδοξίας πρέπει να διενεργηθεί με βάση την ίδια της την παράδοση και τους αποταμιευμένους θησαυρούς της στο δόγμα, τη λατρεία και την ιστορική της πείρα. Οτιδήποτε δώσει μια νέα πνοή στη ζωή της, θα πρέπει να βγει μέσα από τα ίδια της τα σπλάχνα: «Καὶ τοῦτο, εἰδότες τὸν καιρόν, ὅτι ὥρα ἡμᾶς ἤδη ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι· νῦν γὰρ ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν. Ἡ νὺξ προέκοψεν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν» (Ρωμ. 13, 11-12). Οι προοπτικές μας, λοιπόν, και η σωτηρία μας βρίσκονται μέσα στην Εκκλησία και ποτέ έξω από αυτήν.

Εκκλησιαστική διοίκηση και λαϊκοί ΄Αλλοτε και τώρα*

Νικόλαος Θ. Μπουγάτσος

Οὐκ οἰκείᾳ γνώμῃ (οἱ Ἀπόστολοι) ἔπραττον, ἀλλά πρότερον ἀπελογοῦντο τῷ πλήθει· οὕτω καί νῦν γίνεσθαι ἔδει.
Ἰωάννης Χρυσόστομος

Ψήφῳ τοῦ λαοῦ παντός.
Γρηγόριος Ναζιανζηνός

Ματιές στην ιστορία

Λέμε πως είμαστε «Αποστολική» Εκκλησία, γι' αυτό έχουμε για πρότυπο τη ζωή και τη διδασκαλία των Αποστόλων. Στην Αποστολική λοιπόν εποχή βλέπουμε την πλήρη συμμετοχή των λαϊκών-«λαός του Θεού», σ' όλες τις (διοικητικές) αποφάσεις των Αποστόλων. Αναφέρω τις δύο πρώτες και κλασικές περιπτώσεις. Γενικά: τη συμμετοχή του λαού στην Αποστολική Σύνοδο[1]. Και ειδικά: τη συμμετοχή του λαού στην εκλογή του αποστόλου Ματθία[2].

Την Αποστολική Σύνοδο αποτελούσαν «οἱ Ἀπόστολοι, οἱ πρεσβύτεροι» και «πᾶν τὸ πλῆθος» (άντρες και γυναίκες). Τελικά αποφάσισαν: «ἔδοξε τοῖς Ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ». Και στην επιστολή που έστειλε στην Εκκλησία της Αντιοχείας αρχίζει με τα εξής: «Οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοί», οι λαϊκοί, άντρες και γυναίκες. Επομένως η σημερινή κατάσταση που στη Σύνοδο μετέχουν μόνο οι Επίσκοποι (και ένας δυο πρεσβύτεροι, μόνο για γραμματέας) δεν είναι σύμφωνη με την «αποστολική» οργάνωση, είναι μια εξαίρεση που πρέπει να διορθωθεί, αν θέλουμε να είμαστε συνεπείς ορθόδοξοι = αποστολικοί.

Για την εκλογή του Ματθία: Στη συγκέντρωση «ἦν τε ὄχλος ὀνομάτων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὡς ἑκατὸν εἴκοσιν», δηλαδή οι ένδεκα Απόστολοι και λαϊκοί «σὺν γυναιξὶ καὶ Μαρίᾳ τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ». Μετά την

* Απόσπασμα μελέτης που το πλήρες περιεχόμενό της είναι το εξής: Η Εκκλησία - Ο προϊστάμενος της διακονίας - Οι λαϊκοί - Κοινωνία και κατεστημένο - Η διοίκηση - Η προσφορά στην Εκκλησία - Ματιές στην ιστορία - Η σύγχρονη πραγματικότητα - Τι πρέπει να γίνει; -Σημειώσεις.

1. *Πραξ.* 15, 6-29.
2. *Πραξ.* 1, 12-26.

εισηγητική ομιλία του Πέτρου «επρότειναν δύο» («ἔστησαν δύο») και με κλήρο εξελέγει ο Ματθίας.

Ώστε οι Απόστολοι, οι πρεσβύτεροι κι όλοι οι λαϊκοί, άντρες και γυναίκες, εξέλεξαν το Ματθία, ως δωδέκατο Απόστολο, που είναι πολύ ανώτερος από έναν Επίσκοπο. Σήμερα σχεδόν μόνο στην ελλαδική Εκκλησία (κι όχι στις άλλες) εκλέγουν τους Επισκόπους μόνο οι Επίσκοποι. Αυτό είναι μια εξαίρεση απ' τον αποστολικό τρόπο ζωής, που πρέπει να επανορθωθεί, γιατί έτσι δεν μπορεί να ονομαζόμαστε «Αποστολική» Εκκλησία.

Για τα χρόνια μετά τους Αποστόλους αναφέρω ενδεικτικά τις ακόλουθες περιπτώσεις:

Ο άγιος Κλήμης, επίσκοπος Ρώμης (+ 101 μ.Χ.) έλεγε ότι η εκλογή των κληρικών γινόταν «συνευδοκησάσης τῆς Ἐκκλησίας πάσης»[3].

Στις «Αποστολικές Διαταγές» (4ος ή 5ος αιώνας)[4] διαβάζω: «Ἐπίσκοπον χειροτονεῖσθαι... ἐν πᾶσιν ἄμεμπτον, ἀριστίνδην ὑπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ ἐκλελεγμένον».

Στην Αφρική, στα χρόνια του αγίου Κυπριανού (+258 μ.Χ.) αναφέρει ο ίδιος πως ο λαός παρακολουθεί τη Σύνοδο και εκφράζει τη γνώμη του στη συζήτηση.

Ο άγιος Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός ή Θεολόγος (+ 389)[5] επανειλημμένως γράφει ότι οι Επίσκοποι εκλέγονται «ψήφῳ τοῦ λαοῦ παντός».

Στο Μιλάνο, ο άγιος Αμβρόσιος Μεδιολάνων (+ 397) συνιστά στις συνεδριάσεις της Συνόδου να ακούγονται οι γνώμες των πρεσβυτέρων και των λαϊκών.

Στην Ελβίρα της Ισπανίας που έγινε Σύνοδος το 350 μ.Χ. έλαβαν μέρος 19 επίσκοποι, 26 πρεσβύτεροι, διάκονοι και όλος ο λαός.

Κοντά στη Μασσαλία, Β.Δ. της, στο Αραούστο το 529 μ.Χ. που αναφέρεται Σύνοδος, έλαβαν μέρος και λαϊκοί και υπέγραψαν κι αυτοί τα πρακτικά.

Ο Ιεροσολύμων Σωφρόνιος εξελέγη (634 μ.Χ.)[6], «βίᾳ [χωρίς να το θέλει] θεοφιλῶν κληρικῶν καὶ ευλαβῶν μοναχῶν καὶ πιστῶν λαϊκῶν τῶν πάντων πολιτῶν τῆς ἀρχαίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν πόλεως» των Ιεροσολύμων.

Το ίδιο με το Αραούστο έγινε το 789 μ.Χ. στη Σύνοδο της Καλκούτας (στην Ινδία).

Στις Οικουμενικές Συνόδους: Τα ακριβή Πρακτικά των περισσοτέρων δεν σώζονται για να πληροφορηθούμε το μέγεθος της συμμετοχής των πρεσβυτέρων και των λαϊκών. Απ' ό,τι όμως γνωρίζουμε θυμίζω: Ο Μ. Αθανάσιος στην Α΄

3. Κλήμης Ρώμης, *ΒΕΠ*, 1, 30, 39.
4. «Ἀποστολικαί Διαταγαί», 4. Μ 1, 1069-1072.
5. Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Λόγος 21, 8. Λογ. 18. Μ 35, 1089-1032.
6. Επιστολή Συνοδική. Μ 87 Γ΄, 3148.

Οικουμενική Σύνοδο (325 μ.Χ.) ήταν διάκονος κι όμως ήταν ο κύριος εισηγητής –η ψυχή της ορθόδοξης άποψης.

Στη Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο (451 μ.Χ.) έλαβαν μέρος και λαϊκοί, αναφέρονται επωνύμως μόνον 17 πολιτικοί αξιωματούχοι, που με εξαιρετική μαεστρία προκάλεσαν τη λεπτομερή και εξονυχιστική διαλεύκανση σ' όλα τα σημεία του θέματος, ένα ένα. Έπειτα οι Επίσκοποι διαφωτισμένοι ψήφισαν την ορθόδοξη άποψη.

Δικαιολογία για τον περιορισμό των λαϊκών στη Σύνοδο ήταν: οι λαϊκοί δεν ήταν πνευματικά καταρτισμένοι. (Η δικαιολογία αυτή δεν ισχύει σήμερα, που λ.χ. κι αυτοί οι κληρικοί και οι Επίσκοποι διδάσκονται την ορθόδοξη πίστη τους από λαϊκούς θεολόγους στις πανεπιστημιακές σχολές). Μετά τον Μ. Κωνσταντίνο, που επεκράτησε ο Χριστιανισμός, έσπευσαν πολλοί να γίνουν χριστιανοί, από μόδα και από συμφέρον. Δημιουργήθηκε λοιπόν ένας ακατάρτιστος όχλος χριστιανών. (Υπεύθυνοι είναι οι κληρικοί που βιάστηκαν να τους βαφτίσουν ακατάρτιστους). Ήταν όμως ακατανόητο να μη μετέχουν λαϊκοί στη Σύνοδο, γι' αυτό κατ' οικονομίαν (δηλαδή κατ' εξαίρεση) μετείχαν ex officio μορφωμένοι λαϊκοί αξιωματούχοι. Το εκκλησιαστικό κατεστημένο έτσι άρχισε με τον περιορισμό των λαϊκών να φθάσει σήμερα στην ελλαδική Εκκλησία να μην υπάρχει ούτε ένας λαϊκός στη Σύνοδο. Ενώ το Οικουμενικό Πατριαρχείο το 1922 καταρτίζει Κληρικολαϊκή Συνέλευση για την εκλογή του Πατριάρχη με 12 κληρικούς και 69 λαϊκούς[7].

Ο σύγχρονος Πατριάρχης Αλεξανδρείας (Παρθένιος) εξελέγη από Κληρικολαϊκή Συνέλευση με 61 μέλη. Απ' αυτούς μόνο 11 ήσαν Επίσκοποι, οι άλλοι ήταν ιερείς και οι περισσότεροι λαϊκοί.

Στην Κύπρο ο Αρχιεπίσκοπος εκλέγεται από Κληρικολαϊκή Συνέλευση.

Μόνο στην ελλαδική Εκκλησία δεν συμμετέχει ο λαός, αν και το Σύνταγμα του 1832 (της Ε΄ Εθνοσυνέλευσης) ορίζει: «Ἐκλεγομένων τῶν ὑποψηφίων (Ἐπισκόπων) καί προβαλλομένων ὑπὸ τῶν ἐπαρχειωτῶν [κληρικῶν καί λαϊκῶν] εἰς τὴν Κυβέρνησιν κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς Κανόνας». Τελικά όμως ο Μάουρερ κατάργησε και τη διάταξη αυτή και επέβαλε στο κράτος να εκλέγει τους Επισκόπους μεταξύ τριών υποψηφίων που προτείνει η Σύνοδος των Επισκόπων.

Το 1931 ο Α. Παχός, θεολόγος και βουλευτής Χίου, πρότεινε στην Κοινοβουλευτική επιτροπή του Υπουργείου Παιδείας στην εκλογή των Επισκόπων να μετέχουν και λαϊκοί, αλλά η πρότασή του με μία ψήφο μειοψήφισε[8].

Το 1951 η «Ορθόδοξος Χριστιανική Εταιρεία» πρότεινε η εκλογή των

7. *Κανονισμός περί εκλογής και διορισμού των Πατριαρχών (Κωνσταντινούπολις 1860), Κεφ. Γ΄, άρθ. 1-2.*
8. [Α. Παχός], Η συμμετοχή του κλήρου και του λαού εις την Διοίκησιν της Εκκλησίας και την εκλογήν των Επισκόπων. Έκθεσις μειοψηφίας της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής του Υπ. Παιδείας επί του σχεδίου νόμου «Περί Καταστάσεως Νόμου της Εκκλησίας της Ελ.», στο π. «Ιερός Σύνδεσμος», 1931, σ. 79-82.

Επισκόπων να γίνεται «ψήφῳ κλήρου καὶ λαοῦ»[9]. Με αφορμή την πρόταση αυτή η Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών στη Συνεδρία της 22ας Νοεμβρίου 1952, με Κοσμήτορα τον Ν. Λούβαρη «ἀπεφάνθει ὅτι καὶ δίκαιον καὶ σκόπιμον εἶναι νὰ μετέχῃ ὁ λαὸς δι' ἐκλεκτόρων εἰς τὴν ἐκλογήν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου καὶ τῶν Μητροπολιτῶν, συμφώνως πρὸς τὰ κρατοῦντα κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους»[10].

Στην ελλαδική Εκκλησία, όπως είπαμε, η τελική εκλογή των Επισκόπων γινόταν απ' το κράτος, αλλά απ' το 1943 η Σύνοδος των Ιεραρχών εκλέγει μόνη της τους Επισκόπους. Με αυτή κυρίως την αφορμή ο πρύτανης και συντηρητικός θεολόγος Π. Μπρατιώτης είπε με κλασική έκφραση: «Μετεπέσαμεν ἀπὸ τὴν Σκύλλαν τῆς πολιτειοκρατίας εἰς τὴν Χάρυβδην τῆς ἀρχιεροκρατίας»[11].

Η Ενοριακή Επιτροπή (ή Ενοριακό Συμβούλιο) με πρόεδρο τον ιερέα από το '21 διοριζόταν απ' το Δήμαρχο, σαν πολιτικό ρουσφέτι για οικονομική εκμετάλλευση. Το 1910 ο Αθηνών Μελέτιος Μεταξάκης επέβαλε η Ενοριακή Επιτροπή να εκλέγεται από τους λαϊκούς (τους αρχηγούς των οικογενειών της Ενορίας), αλλά ο Ι. Μεταξάς με τη δικτατορία του, όρισε ο Επίσκοπος να διορίζει τους Επιτρόπους, αφού τους έλεγχε η αστυνομία.

Ο Αρχιεπίσκοπος Ιερώνυμος Κοτσώνης, παρά τη δικτατορία του 1967, όρισε να καταρτίζεται Ενοριακή Συνέλευση με 200 μέλη, που τα όριζε ο Επίσκοπος και τα έλεγχε η Αστυνομία. Απ' αυτή τη Συνέλευση εκλεγόταν με κλήρο και σ' αυτή λογοδοτούσε η Ενοριακή Επιτροπή. Τώρα μετά τη δικτατορία, με πρόταση του Αρχιεπισκόπου Σεραφείμ Τίκα καταργήθηκε και η Ενοριακή Συνέλευση και επεβλήθηκε πάλι η μονοκρατορία των Επισκόπων, έστω και αν ο Αμίλκας Αλιβιζάτος το 1963 έλεγε στην Ακαδημία Αθηνών πως «ὁ φιλελεύθερος χαρακτὴρ (εἶναι) τὸ κατ' ἐξοχὴν γνώρισμα τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας»[12]. (Δηλαδή μόνο θεωρία. Αλλά Χριστιανισμός και Ορθοδοξία σημαίνει πράξη). Σκεφθείτε, όταν η Ρωμαϊκή πολιτεία είχε αυτοκρατορία, η Εκκλησία είχε απόλυτα δημοκρατικό σύστημα διοίκησης, τώρα η πολιτεία (λέει πως) έχει δημοκρατία, αλλά η Εκκλησία διοικείται μοναρχικά, Αρχιεροκρατικά.

Η επίμονη απομάκρυνση των λαϊκών απ' τη διοίκηση της Εκκλησίας αποδεικνύει τη μονοκρατορία των Επισκόπων στην Ελλάδα, εκτός βέβαια εξαιρέσεων. Η δικαιολογία ότι σήμερα ο «λαός του Θεού» υστερεί πνευματικά, δεν είναι αληθινή. Η πίστη βέβαια στην Ελλάδα σε έκταση δεν έχει την άβουλη παραδο-

9. «Ορθόδοξος Χριστιανική Εταιρεία», Εκλογή Αρχιεπισκόπου και Μητροπολιτών «ψήφῳ κλήρου καί λαοῦ». Εισήγηση και Σχέδιο Νόμου (1951) ανατ. π. Ενορία - Η Εισήγηση αναδημοσιεύθηκε στο π. «Ανάπλασις». Ιδέ και «Ορθ. Χρ. Ετ.», Το δικαίωμα των λαϊκών εις την Ορθόδοξον Εκκλησίαν (1952).
10. Κοσμητεία Θεολογικής Σχολής Παν. Αθηνών, Έγγραφο υπ' αρ. πρ. 914/27/11/1952.
11. Ιδέ πρόχειρα π. «Ν. Εστία», Χριστούγεννα 1950, σ. 190β.
12. Αμ. Αλιβιζάτος, Ο φιλελεύθερος χαρακτήρ, το κατ' εξοχήν γνώρισμα της Ελληνικής Ορθοδόξου Εκκλησίας. (1963. Λόγος στην Ακαδημία Αθηνών).

σιακή αποδοχή, που είχε άλλοτε, αλλά υπάρχουν αρκετοί λαϊκοί με μεγάλη συνειδητή ευσέβεια, πίστη κατ' επίγνωση και αφοσίωση στην Ορθοδοξία. Ο αυταρχισμός όμως και η εγωκεντρική ψυχολογία του κατεστημένου πολλών Επισκόπων τους απογοητεύει.

Είναι γνωστό ότι ο Ρωμαιοκαθολικισμός, με το μοναρχικό σύστημα διοίκησης, προκάλεσε τον αντικληρικισμό, το λαϊκιστικό πνεύμα στην Ευρώπη, και σε αντίδρασή του δημιουργήθηκε ο Προτεσταντισμός, που βασίζεται κι αυτός μόνο στους λαϊκούς. Έτσι, θεωρητικά η Ορθοδοξία βρέθηκε στη μέση, γιατί έχει σύστημα Συνοδικό-συλλογικό. Σέβεται την ιεροσύνη, ως ειδική χάρη, που αποκτά ο κληρικός με τη χειροτονία, τον οποίο αναγνωρίζει ως «προεστό», αλλά όχι να αποφασίζει μόνος του για την Εκκλησία. Η τελική απόφαση ανήκει στη «συνείδηση της Εκκλησίας»[13], δηλαδή το σύνολο των μελών της Εκκλησίας (κληρικών και λαϊκών), εκφράζεται δε απ' τους Επισκόπους συλλογικά (Συνοδικά). Λ.χ. το 446 μ.Χ. στην Έφεσσο συνεκλήθη Σύνοδος ως οικουμενική, αλλά, «ἐκπεσούσα τῆς κοινῆς χριστιανικῆς συνειδήσεως»[14], αποκηρύχθηκε και χαρακτηρίστηκε «ληστρική» σύνοδος.

Στη Νεοελληνική Εκκλησία η δεσποτοκρατία, ως «ἐκκλησιαστικό κατεστημένο», το «καπετανάτο», όπως το χαρακτήρισε ο καθηγητής Σ. Αγουρίδης[15], αντιδρώντας στη συνεργασία με τους λαϊκούς, έφθασε στο ρωμαιοκαθολικό αυταρχισμό και δημιούργησε μια «ταξική» συνείδηση των κληρικών (ιδίως των Επισκόπων[16]) προκαλώντας έτσι την καλλιέργεια «ταξικής» συνείδησης, που ενισχυόταν άλλωστε και από τη λαϊκιστική (αντικληρική) ψυχολογία των ευρωπαίων. Έτσι απ' τη δημοκρατικότητα που επικρατεί σήμερα (και με την προτροπή από την αντίληψη για την «πάλη των τάξεων») δημιουργήθηκε ασυναίσθητα μια κάποια αντιπαράθεση μεταξύ κληρικών και λαϊκών. Ενώ οι Επίσκοποι «οφείλουν», όπως είπε ο Ι. Καρμίρης[17], να ακούν με προσοχή τη φωνή του λαού, συλλαμβάνοντας και κατανοώντας τα σημεία και τα μηνύματα των καιρών». Και ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος[18] λέει χαρακτηριστικά: «ὡς σῶμα ἓν διάκεισθαι πάντες» κληρικοί και λαϊκοί. (Η παλαιά εγκάρδια ψυχική ενότητα, μεταξύ του «παπά» και του λαού στην ενορία, άρχισε να χάνεται –ο κλήρος άρχισε να φέρεται επαγγελματικά. Και τώρα θριάμβευσε ο σατανάς και μέσα στην Εκκλησία!).

13. Αμ. Αλιβιζάτος, Η συνείδησις της Εκκλησίας (1954), ανατ. Επ. Επ. Θεολ. Σχολ. Παν. Αθ.).
14. Β. Στεφανίδης, Εκκλ. ιστορία (1948), σ. 276.
15. Σ. Αγουρίδης, Ο «βασιλεύς των ορέων», ή το εκκλησιαστικό πρόβλημα, εφ. «Η Καθημερινή», 18-24/2/1977.
16. Ο μοναρχισμός μερικών Επισκόπων δημιούργησε «ταξικές διαφορές» όχι μόνο με τους λαϊκούς, αλλά και με τους πρεσβυτέρους. Ιδέ λ.χ. π. Ενορία, 1988, σ. 53.
17. Καρμίρης, *ό.π.*, σ. 40.
18. Ι. Χρυσόστομος, Μ. 61, 528.

Έτσι αρχίσαμε αντί να μιλάμε ορθόδοξα (με αγάπη και «διακονία») να μιλάμε όλοι νομικιστικά («Κανονικό Δίκαιο», ποινικό δίκαιο): να εξονυχίζουμε τα δικαιώματά μας και να ξεχνάμε τα «καθήκοντά» μας. Επίσκοποι και λαϊκοί. (Αυτά ακριβώς που κατέκρινε και ο Χρυσόστομος: το «δικό μου» και το «δικό σου»).

Η σύγχρονη πραγματικότητα

Στη συνέχεια θα αναφέρω μερικά παραδείγματα που μας παρουσιάζουν την ψυχολογία κληρικών και λαϊκών σ' αυτή τη μεταβατική περίοδο.

Ο Απόστολος Μακράκης (+ 1905)[19] με το ζήλο του αποκάλυψε τον επαγγελματισμό και τη σιμωνία ορισμένων Επισκόπων –τα γνωστά «σιμωνιακά»[20], που ανάγκασαν την κυβέρνηση του Βούλγαρη να παραιτηθεί. Οι Επίσκοποι τώρα προσπαθούν να εξοντώσουν το Μακράκη, χαρακτηρίζοντάς τον σαν αιρετικό.

Ο κρητικός (παπαδοπαίδι και αδελφός παπά) Γ. Τσατζάνης, θεολόγος, νομικός και υπουργός, μου ανέφερε το ακόλουθο: Στην Κρήτη, ένας Επίσκοπος (δε θυμάμαι το όνομα και την Επισκοπή), που ήταν αυταρχικός «δεσπότης», δε δεχόταν καμιά συζήτηση με τους λαϊκούς. Κάποτε τον επισκέφτηκε μια επιτροπή λαϊκών να τον παρακαλέσει κάτι για τον ενοριακό ναό τους. Ο Επίσκοπος απέρριψε αμέσως το αίτημά τους, χωρίς ούτε να προσέξει τι του είπαν. «Θα μας κάνεις, δέσποτα, να πεθάνουμε μπροστά στην Εκκλησία» (Ναό), του είπαν στο τέλος. Και αυτός τους απαντά: «Έχω παπάδες να σας θάψω».

Ο περίφημος πρωτοπρεσβύτερος Γεώργιος Μακρής (+1942)[21] μου ανέφερε ένα σλόγκαν των ευσεβών λαϊκών της παλαιάς εποχής: «Μακριά απ' το ιερό, το ψαλτικό και το επιτροπικό, αν θες να έχεις την ψυχή σου καθαρή». Έτσι απογοήτευσαν οι Επίσκοποι-κληρικοί τους ευσεβείς λαϊκούς, ώστε η σχέση τους με τη «διοικούσα Εκκλησία» (αντορθόδοξη έκφραση) να μένει μόνο σ' έναν τυπικό σεβασμό κι όχι στην εγκάρδια συνεργασία, όπως πριν. «Το πλήρωμα της Εκκλησίας ελάχιστα ενδιαφέρεται διά τα ζητήματά της και δι' αυτό διοικείται αύτη σήμερον από καθεστώς αντίθετον προς την παράδοσίν της», γράφει στη «Διακήρυξή» της (1951) η «Ορθόδοξη Χριστιανική Εταιρεία».

Σήμερα προσπαθώντας κι εγώ να αναζωογωνήσω τη συνεργασία των λαϊκών με τους «προεστῶτες» της «διακονίας», τους Επισκόπους, είπα σ' έναν φίλο, αλλά απ' τους πιο καλούς σύγχρονους Μητροπολίτες: Πώς θα κάνουμε τους πιστούς να ενδιαφερθούν για την Εκκλησία; Εγώ πάντοτε τους ρωτάω, μου είπε. Τι θέλετε να κάνω; — Τι σας λένε; Ρωτώ. — Τίποτα. Δεν ανοίγει ένας το στόμα

19. Ν. Θ. Μπουγάτσος, *Στοιχεία εσωτερικής ιεραποστολής* (1953), σ. 19 εξ. Και *ΘΗΕ*, 8, 514-517.
20. Ν. Θ. Μπουγάτσος, Τα Σιμωνιακά, «Ευθύνη υπουργών», «Ευθύνη Επισκόπων», π. *Ανάπλασις*, 1989-1990.
21. *ΘΗΕ*, 8, σ. 520-523.

του, να πει κάτι. — Θέλετε να τους κάνετε να σας πουν κάτι; Ρωτώ. — Ναι. Βέβαια. — Να τους ρωτήσετε συγκεκριμένα πράγματα: Ποιον να διορίσω επίτροπο στον τάδε Ναό; Θα δείτε πώς θ' ανοίξει η γλώσσα τους! Του είπα. Αυτός όμως δε συνέχισε τη συζήτηση. Όλα καλά. Όλα καλά. Μην ακούσουν για θέματα διοικήσεως. Δηλαδή η εφαρμογή του: «ὅπως δόξει τῷ προεστῶτι», χωρίς δηλαδή λογική αιτιολόγηση, είναι η υποσυνείδητη ψυχολογία του κατεστημένου[22]. (Η «πεφωτισμένη μοναρχία» το ίδιο σύστημα χρησιμοποιούσε).

Ο τότε παπάς της ενορίας μου, επί Ιερωνύμου, εξέλεξε για πρώτη φορά Ενοριακή Επιτροπή, με κλήρο, όπως είπαμε. Πώς όμως τα κατάφερε και εκλέχτηκαν πάλι οι ίδιοι δουλοπρεπείς τύποι, που επί δεκαετίες ήταν επίτροποι; (Με κλήρο και μπροστά σε 200 ενορίτες;). Έτσι διόρισε τον πεθερό του υπάλληλο του Ναού, για να συμπληρώσει το ΙΚΑ και να πάρει σύνταξη.

Και τα αντίθετα: Ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος σεβόταν και τον λαϊκό (είχε μια δημοκρατική συμπεριφορά). Όταν τον επισκεφθήκαμε δυο τρεις φοιτητές της θεολογίας, τις παραμονές εκλογής «βοηθού επισκόπου» και του εκθέσαμε τις απόψεις μας, μας φέρθηκε με ευγένεια και κατανόηση, αλλά προπάντων προσέξαμε απ' τις ενέργειές του ότι αποδέχθηκε και εφάρμοσε τις απόψεις μας.

Ένας νέος ευσεβής και ορεξάτος ιερέας διορίστηκε σε μια σχεδόν διαλυμένη ενορία, σ' ένα προάστιο των Αθηνών. Σ' ένα δυο μήνες, μια Κυριακή μετά τη Θ. Λειτουργία, παρεκάλεσε τους ενορίτες του να έρθουν το απόγευμα να συζητήσουν για τα προβλήματα της Ενορίας. Ήρθαν κι άρχισαν μια θαυμάσια συνεργασία (με δημοκρατικό ύφος και χριστιανικό ήθος) για να διορθώσουν τα «κακώς κείμενα». Αυτό επαναλαμβανόταν σχεδόν κάθε μήνα με θαυμάσια και πολύ πρακτικά αποτελέσματα. Σε μια κάποια τέτοια συγκέντρωση ο ιερέας τούς είπε: Η Μητρόπολη μου ζητάει να προτείνω για διορισμό ενοριακούς επιτρόπους. Σεις όμως μεταξύ σας γνωριζόσαστε πολύ καλά. Τι λέτε; Ποιον να προτείνω; Έπειτα από ανοιχτή συζήτηση κατέληξαν σε ορισμένα πρόσωπα. Αυτά τα πρόσωπα τα πρότεινε στη Μητρόπολη, κι αυτά διορίστηκαν. Αν ο κληρικός σέβεται τους λαϊκούς ως «εικόνα Θεού», δε χρειάζεται νόμος να ορίσει ορθόδοξες-αποστολικές («δημοκρατικές») διαδικασίες. «Τῷ δικαίῳ νόμος οὐ κεῖται». Οι θεσμοί βέβαια και οι «νόμοι» βοηθάνε, αλλά το χριστιανικό ήθος εμπνέει και ζωοποιεί την Εκκλησία. Με το ήθος διατηρείται η Αποστολικότης-Η Ορθοδοξία. Ειδάλλως η αντίδραση είναι αρετή που επαινείται, καθώς λέει η θεία φωνή στον Ευαγγελιστή Ιωάννη[23], για τον επίσκοπο της Εφέσου: «Ξέρω τα έργα σου... και ότι δεν μπορείς να βαστάξεις τους κακούς, και

22. Ν. Μπουγάτσος, Το «κατεστημένο» και η πρόοδος, π. *Καθ' οδόν*, 1993, Μάιος, και Ν. Μπουγάτσος-Α. Πόντιος, Ανοιχτή επιστολή στον Επίσκοπό μου, στην εφ. *Η Χριστιανική*, 5/10/1987, σ. 10.
23. *Αποκάλυψις*, 2, 2.

δοκίμασες εκείνους που λένε για τον εαυτό τους ότι είναι απόστολοι [διάδοχοι των Αποστόλων], ενώ [με τη ζωή τους] δεν είναι, και τους βρήκες ψεύτικους...».

Τελειώνω με τα λόγια του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου[24]: «Οὕτω καὶ νῦν γίνεσθαι ἔδει». Οι Απόστολοι τίποτα «δεν έκαναν [μόνο] με τη δική τους γνώμη, αλλά προηγουμένως έπειθαν όλους τους χριστιανούς· και σήμερα έτσι έπρεπε να γίνεται». Με αυτό τον τρόπο το ενδιαφέρον των λαϊκών για την Εκκλησία αναπτύσσεται και φθάνει να δώσουν και την καρδιά τους.

Τι πρέπει να γίνει

Με βάση τη θεωρία και την ιστορία που είδαμε, φθάνουμε στο «δέον» για να 'μαστε Ορθόδοξη-Αποστολική Εκκλησία. Όσο αδιαφορούμε, τόσο αμφισβητείται η Ορθοδοξία μας, γιατί δεν είναι και Ορθοπραξία. Δικαιολογίες πάντοτε υπάρχουν για όλα. Μόνο η συνέπεια-το ήθος τις κάνει πιστευτές. Η διαφορά της θεωρίας απ' την πράξη δεν είναι απλώς μια ασυνέπεια (Ορθοδοξία-Ορθοπραξία), αλλά είναι το βάθρο όπου μπορεί να στηριχθεί η διαβολική υποκρισία.

Για το τι πρέπει να γίνει υπέβαλα «Υπόμνημα, Προς την Μεικτή Επιτροπή Σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας» στις 2 Μαρτίου 1988[25].

Βασικά πρέπει να υπάρξει ηθική-πνευματική ανάπτυξη, αφοσίωση στο Χριστό και στην Εκκλησία του. Σ' αυτά καταλήξαμε καθώς είδαμε. Όπου υπάρχουν πραγματικά χριστιανοί δεν χρειάζονται νομοθετικές ρυθμίσεις, για να γίνει το σωστό. Αλλά, για να μη δικαιολογούνται με τη δήθεν άγνοια, πρέπει να αναφέρω μερικά τεχνικά-θεσμικά, που, αν υπάρχει καλή πρόθεση, θα διευκολύνουν την πράξη. (Αν όχι, στην Ορθόδοξη ελλαδική Εκκλησία θα συνεχίζεται επάπειρον η πνευματική κρίση, που θα εμφανίζεται σαν νομικιστική διαφορά).

Πρέπει να γίνουν τα ακόλουθα, που ενδεικτικώς αναφέρω ως βασικά:

1. *Κατάλογος ενοριτών*. Να καταρτιστεί κατάλογος τέλεια ενημερωμένος των ενοριτών σε κάθε Ενορία: Ορθόδοξοι, όχι ετερόδοξοι, αλλόδοξοι ή δηλωμένοι άπιστοι. «Ὁ ποιμὴν τῶν προβάτων... τὰ ἴδια πρόβατα καλεῖ κατ' ὄνομα»[26].

2. *Ενοριακή Συνέλευση*. Μια φορά το χρόνο συγκεντρώνονται σε συνεδρίαση όλοι οι ενορίτες, με πρόεδρο τον Πρεσβύτερο. Εκλέγουν ενοριακούς επιτρόπους και μέλη του φιλόπτωχου ταμείου, τους κατάλληλους λαϊκούς για ιερείς ή διακόνους, ψάλτες κ.λπ. (με την αποδοχή του Αρχιερέα). Ελέγχουν την επιτρο-

24. Ι. Χρυσόστομος: *Εις τας Πράξεις*, όμ. 14, 2. Μ. 60, 115: «Οὐκ οἰκείᾳ γνώμῃ ἔπραττον, ἀλλὰ πρότερον ἀπελογοῦντο τῷ πλήθει· οὕτω καὶ νῦν ἔδει».
25. Ν. Θ. Μπουγάτσος, *Υπόμνημα Προς την Μεικτήν Επιτροπήν των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας*, π. Ενορία, 1988, σ. 51-54· 64-69.
26. *Ιωάν.* 10, 1 εξ.

πή και το φιλόπτωχο στη διοίκηση και στα οικονομικά, όπως και τη γενική προοπτική για δράση στην Ενορία.

3. *Ενοριακό Συμβούλιο*. Το Εν. Συμβ. με πρόεδρο τον Πρεσβύτερο προβλέπει, καθορίζει και παρακολουθεί τα έργα της Ενορίας και τα οικονομικά. Συντάσσει προϋπολογισμό, απολογισμό, που τον κοινοποιεί σ' όλους τους ενορίτες και στο Μητροπολιτικό Συμβούλιο.

4. *Μητροπολιτική Συνέλευση*. Κάθε χρόνο συγκαλείται συνέλευση όλων των μελών των ενοριακών συμβουλίων, με πρόεδρο το Μητροπολίτη, συμμετέχουν δε οι ηγούμενοι των μονών των και όλοι οι κληρικοί (πρεσβύτεροι, διάκονοι, ψάλτες). Εκλέγει τα κληρικά και λαϊκά μέλη του Μητροπολιτικού Συμβουλίου. Ελέγχει τα οικονομικά της Μητροπόλεως, ενημερώνεται και σχολιάζει τη δράση του, προβληματίζεται για το μέλλον και προτείνει τη μέλλουσα δράση. Εκλέγει νέο Μητροπολίτη, αφού διπλασιάσει τα λαϊκά μέλη του και προεδρεύει ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών με δύο πλησιόχωρους Μητροπολίτες ως συνεργάτες.

5. *Μητροπολιτικό Συμβούλιο*. Προεδρεύει ο Αρχιερέας, μετέχει και ένας ηγούμενος Μονής. Εκλέγει έναν κληρικό και έναν λαϊκό για μέλος της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος. Εποπτεύει τη διοίκηση των Ναών και Μονών. Διαχειρίζεται τα οικονομικά της Μητροπόλεως. Συντάσσει προϋπολογισμό και απολογισμό οικονομικών και τον κοινοποιεί στη Σύνοδο και σ' όλες τις Ενορίες και τις Μονές της Μητροπόλεως. Προγραμματίζει, εκτελεί και επιβλέπει το έργο της Μητροπόλεως, συντάσσει και κοινοποιεί απολογισμό.

6. *Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος*. Προεδρεύει ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών, μετέχουν 2 ηγούμενοι, 2 διάκονοι, 2 ψάλτες, και από κάθε Μητρόπολη: ο Μητροπολίτης, ένας πρεσβύτερος και ένας λαϊκός. Εκλέγει τη Διοικούσα Επιτροπή της Εκ. Ελλάδος. Αποφασίζει, προγραμματίζει, επιβλέπει και ελέγχει ό,τι αφορά την Εκ. της Ελ. Εκλέγει και ελέγχει τα μέλη όλων των Δ. Σ. των εκκλησιαστικών οργανισμών, ιδρυμάτων και επιτροπών. Εποπτεύει και ελέγχει τις Μητροπόλεις, την εκ. εκπαίδευση, την ιεραποστολή και όλη τη δράση της Εκκλησίας. Ρυθμίζει τις εξωτερικές σχέσεις της Εκ. με το κράτος, τις άλλες Αυτοκέφαλες Ορθ. Εκ., τις εξωτερικές ιεραποστολές, με τα άλλα δόγματα, θρησκεύματα, ΟΗΕ, ΕΕ, κ.λπ. Κατ' έτος συντάσσει πνευματικό, διοικητικό και οικονομικό απολογισμό του έργου της και τον δημοσιοποιεί.

7. *Διοικούσα Επιτροπή της Εκκλησίας της Ελλάδος*. Πρόεδρος ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και μέλη 3 Ιεράρχες, 3 κληρικοί και 6 λαϊκοί. Εκτελεί τις αποφάσεις της Ιεράς Συνόδου, στην οποία λογοδοτεί, αποφασίζει για την τρέχουσα υπηρεσία και προετοιμάζει την εργασία της Ιεράς Συνόδου.

Δηλαδή, ο «λαός του Θεού» τώρα δύναται με τη συνεργασία του κλήρου να βοηθήσει άμεσα και ενεργά το έργο της Εκκλησίας για τη δόξα του Θεού, εφόσον και όσο πραγματικά πιστεύει στον Ιησού Χριστό, ενδιαφέρεται για την Εκκλησία του, έχει τις κατάλληλες γνώσεις και ικανότητες.

Υπάρχει ελπίδα σωτηρίας έξω απ' την Εκκλησία;

Ελένη Παυλίδου

Το θέμα του τίτλου μας αποτελεί το αντικείμενο πολλών συζητήσεων στα πλαίσια της καθολικής εκκλησίας και έχει συγκεκριμένες και σοβαρές συνέπειες για τη ζωή του σύγχρονου χριστιανού σε οποιαδήποτε ομολογία κι αν ανήκει. Έχοντας υπόψη ότι αυτό το τεύχος του *Καθ' οδόν* ασχολείται με την *Εκκλησία σήμερα* θέλησα να συμμετάσχω με τις παρακάτω συνεπτυγμένες σκέψεις, που αποτέλεσαν την εισήγησή μου σ' ένα ιταλικό συμπόσιο σχετικά με το θέμα *Εκκλησία και σωτηρία*[1].

Στους περισσότερους δεν πρέπει να είναι άγνωστο το αξίωμα «*έξω απ' την εκκλησία δεν υπάρχει ελπίδα σωτηρίας*» που ανάγεται στις αρχές του χριστιανισμού. Στις μέρες μας όμως το πρωταρχικό ερώτημα δεν είναι πλέον αν οι άνθρωποι που δεν ανήκουν στην εκκλησία μπορούν να σωθούν –πράγμα που δεν φαίνεται ν' αμφισβητείται σοβαρά– αλλά αν η εκκλησία και η πίστη της είναι απαραίτητες για τη σωτηρία.

Στα πλαίσια του καινούριου αυτού ερωτήματος, που αναφέρεται όχι τόσο σε όποιον δεν ανήκει στην εκκλησία αλλά στους ίδιους τους χριστιανούς, πρέπει να διερωτηθούμε κατά πόσο είναι δυνατή η εναρμόνιση της πίστεως του παρελθόντος (έξω από την εκκλησία δεν υπάρχει δυνατότητα σωτηρίας) με αυτή του παρόντος (είναι απαραίτητη η εκκλησία και η πίστη για τη σωτηρία), στην προσπάθειά μας να βοηθήσουμε τους χριστιανούς να παραμείνουν μέλη της εκκλησίας με τιμιότητα και πλήρη συνείδηση του ρόλου και του είναι τους. Ενόψη μιας έγκυρης απαντήσεως αξίζει να εξετάσουμε κατά πρώτο λόγο την ιστορική εξέλιξη του αξιώματος «*έξω απ' την εκκλησία δεν υπάρχει ελπίδα σωτηρίας*» για να περάσουμε στη συνέχεια στη σύγχρονη αντιμετώπιση του προβλήματος.

1. Σύντομη ανασκόπηση της εξέλιξης του αξιώματος

Οι ιστορικές και πατρολογικές έρευνες των ρωμαιοκαθολικών επιστημό-

1. Σαν καθολική θεολόγος, όταν μιλάω για την εκκλησία, αναφέρομαι, όπως είναι φυσικό, στην καθολική εκκλησία. Ο ορθόδοξος πιστός, όμως, δεν κωλύεται ν' αποδεχθεί και να εφαρμόσει όσες σκέψεις κρίνει ορθές όπου αλλού αυτός νομίζει.

νων[2] τοποθετούν την αρχή του αξιώματος στα πλαίσια του όψιμου ιουδαϊσμού, όταν, στη σωτηρία του Νώε και της οικογενείας του απ' τον κατακλυσμό, δόθηκε ο συμβολικός χαρακτήρας της σωτηρίας του υπολοίπου του Ισραήλ. Το βιβλίο της Σοφίας εξειδικεύει ότι αυτή η σωτηρία παρασχέθηκε χάρη στην ξύλινη κιβωτό (πρβλ. Σοφ 10, 4), γι' αυτόν τον λόγο ξεσπάει σ' έναν εγκωμιαστικό ύμνο προς το ξύλο αυτό καθαυτό (πρβλ. *στο ίδιο μέρος* 14, 7). Στον αίνο αυτό οι πατέρες της εκκλησίας είδαν την εικόνα του ξύλου του σταυρού, απ' το οποίο απορρέει η σωτηρία των ανθρώπων[3].

Η Καινή Διαθήκη δεν εκφράζεται με κανένα τρόπο υπέρ της αποκλειστικότητας της εκκλησίας σχετικά με τη σωτηρία. Παρά ταύτα τα θεμέλια του περί ου πρόκειται αξιώματος υποστηρίζεται ότι μπορούν ν' ανευρεθούν στο ευαγγέλιο κατά Μάρκο (16, 16) και στις Πράξεις των Αποστόλων (4, 12)[4].

Το αξίωμα φαίνεται πως για πρώτη φορά διατυπώθηκε με σαφήνεια σ' ένα κείμενο του Ωριγένη[5], στην προσπάθειά του να πείσει τους εβραίους ότι για τη σωτηρία τους δεν επαρκεί η Παλαιά Διαθήκη[6]. Επομένως το αξίωμα στην πρώτη διατύπωσή του δεν εξυπηρετεί την ανάπτυξη μιας γενικής θεωρίας σχετικά με τη σωτηρία του κόσμου και την καταδίκη των μη χριστιανών, αλλ' αντίθετα, αποτελεί μια συγκεκριμένη προτροπή προς εκείνους που επιμένουν να θεωρούν έγκυρη μόνο την Παλαιά Διαθήκη. Τα λόγια του Ωριγένη έχουν ποιμαντική πρόθεση: προσπαθούν να πουν στους εβραίους της εποχής του ότι η σωτηρία τους δεν εξαρτάται απ' την υπηρεσία του νόμου, αλλά απ' την εγκατάλειψή τους με εμπιστοσύνη στον σταυρωμένο και αναστημένο Χριστό.

Κατά τον τρίτο αιώνα, ο Κυπριανός διατύπωσε στη Δύση το ίδιο αξίωμα, αλλά κάτω από διαφορετικές συνθήκες. Πολεμώντας κατά των διαιρέσεων μέσα στην ίδια την εκκλησιαστική κοινότητα, ο εκκλησιαστικός αυτός πατέρας προσπάθησε να υπερασπισθεί την ενότητα κάτω απ' την ηγεσία των καθέκαστον επισκόπων. Με αυτή την έννοια αποφάνθηκε με τα παρακάτω λόγια: «Αν υπήρξε κάποιος που μπόρεσε να γλιτώσει ακόμη και χωρίς να είναι στην κιβωτό του Νώε, τότε υπάρχει κάποια έξοδος σωτηρίας και για όποιον είναι έξω απ'

2. Πρβλ. H. Rahner, *Symbole der Kirche* [Τα Σύμβολα της εκκλησίας], Salzburg 1964, 505 επ.
3. Πρβλ. *όπου παραπάνω*, 432-472 και 504-547.
4. Πρβλ. J. Ratzinger, *Il nuovo popolo di Dio. Questioni ecclesiologiche* [Ο νέος λαός του Θεού. Εκκλησιολογικά θέματα], Brescia [4]1992, 368.
5. Πρόκειται για την Γ΄ Ομιλία πάνω στο βιβλίο του Ιησού του Ναυή, που έφθασε σ' εμάς μόνο στη λατινική μετάφραση του Ρουφίνου. Σχετικά με τις μεταφράσεις του Ρουφίνου πρβλ. *όπου παραπάνω*, 368 και σημειώσεις 6-7.
6. Αναφερόμενος στον Ιη, 6, 1επ σχετικά με την καταστροφή της Ιεριχούς και τη σωτηρία του οίκου της Ραάβ (6, 24επ), ο Ωριγένης, απευθυνόμενος στους συγχρόνους του και κυρίως στους εβραίους, τους παρακινεί με τα παρακάτω λόγια: «Κανείς ας μην παραπλανάται. Έξω από αυτόν τον μοναδικό οίκο, δηλαδή έξω από την εκκλησία, κανείς δεν θα σωθεί. Εντούτοις, αν κάποιος βγει έξω, είναι υπεύθυνος για τον θάνατό του», *όπου παραπάνω*, 369.

την εκκλησία»[7].

Και στην περίπτωση αυτή δεν τίθεται το πρόβλημα της σωτηρίας της ανθρωπότητας σαν γενική θεωρία. Αυτό που ενδιαφέρει τον Κυπριανό είναι η ενότητα της εκκλησίας που πλήττεται εξωτερικά απ' τους διωγμούς και εσωτερικά απ' τις διαιρέσεις. Πρόκειται και πάλι για μια παραίνεση συνδεδεμένη με μια συγκεκριμένη περίπτωση[8].

Με τον Λακτάντιο[9], τον Ιερώνυμο[10] και τον Αυγουστίνο[11] η φράση αποκτά μια πιο γενική έννοια –παίρνει τη μορφή αξιώματος– χωρίς όμως ν' αποκόπτεται ολοκληρωτικά από τα παραινετικά πλαίσια. Τελικά με τον μαθητή του Αυγουστίνου, τον Φουλγκέντιο της Ρούσπης, το αξίωμα ενδύεται τη συγκεκριμένη διατύπωσή του που θ' αποκρυσταλλωθεί στους αιώνες που θ' ακολουθήσουν[12]. Η διατύπωση του Φουλγκεντίου γίνεται στη συνέχεια αποδεκτή με σημαντική πιστότητα απ' τη σύνοδο της Φλωρεντίας[13]. Από τότε και μετά ο παραινετικός χαρακτήρας της φράσεως υποχωρεί συνεχώς στα πλαίσια ενός θεωρητικού σχήματος που υπερισχύει. Όμως αν εξετάσουμε σε βάθος τόσο τη διατύπωση του Φουλγκεντίου[14] όσο κι εκείνη της συνόδου της Φλωρεντίας[15] δεν μπορούμε να μην αναγνωρίσουμε την αναφορά τους σε μια συγκεκριμένη περίπτωση.

Για να καταλάβουμε σε βάθος την έννοια του αξιώματος πρέπει να έχουμε υπόψη μας και τα επόμενα τρία σημεία:

7. ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ, *De cath. eccl. unit.*, 6, στη σειρά των χριστιανών συγγραφέων της λατινικής εκκλησίας CSEL III, 214επ. Κάτω από παρόμοιες συνθήκες και ο ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ εκφράσθηκε σχετικά στην προς *τους εις Φιλαδέλφεια Επιστολή* (3, 3).
8. Πρβλ. J. Ratzinger, *στο παραπάνω έργο*, 371.
9. Πρβλ. *Divinae institutiones*, 4, 30, 11 επ., στη σειρά CSEL 19, 396.
10. Πρβλ. *Ep. ad Damasum* 2, στη σειρά CSEL 54, 63.
11. Πρβλ. *Sermo ad Caes. eccl. plebem* 6, στη σειρά CSEL 53, 174. Και στην περίπτωση αυτή δεν λείπει η συγκεκριμένη περίσταση κάτω απ' την οποία διατυπώνεται η φράση, δηλαδή η αντιπαράθεση με τους σχισματικούς.
12. Πρβλ. *De fide Ib. ad Petrum* 38, 79 και 39, 80, στη σειρά των λατίνων πατέρων PL 65, 704A-B.
13. Πρβλ. στο εγχειρίδιο των συμβόλων, όρων και διακηρύξεων πάνω στην πίστη και την ηθική του H. Denzinger, DS 1351.
14. Το παραπάνω έργο του Φουλγκεντίου έχει τη μορφή διαλόγου, απαντώντας στις ερωτήσεις κάποιου Πέτρου σχετικά με την καθολική πίστη. Κάθε παράγραφος αρχίζει με την έκφραση: «Έχε σαν σίγουρο και να μην αμφιβάλεις...». Επομένως η φράση δεν αναφέρεται σ' εκείνους που είναι «έξω απ' την εκκλησία», αλλά απευθύνεται στον συγκεκριμένο πιστό υπογραμμίζοντάς του την απολυτότητα και αναγκαιότητα της πίστης.
15. Και η σύνοδος της Φλωρεντίας δεν ασχολείται με θεωρίες, αλλά προσπαθεί να επανασυνδέσει την Ανατολή με τη Δύση. Στα πλαίσια αυτής της προσπάθειας τοποθετείται και η προειδοποίησή της σχετικά με το θέμα μας: «Κανείς που ζει έξω απ' την καθολική εκκλησία [...] δεν μπορεί να συμμετάσχει στην αιώνια ζωή [...]». Παρά ταύτα η διατύπωση είναι σκληρή, όπως παραδέχεται και ο ίδιος ο Ράτζινγκερ, ο οποίος στο έργο που ήδη μνημόνευσα μιλάει για ένα «severo richiamo alla chiesa indivisibile» (σελ. 372).

Πρώτ' απ' όλα δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο Αυγουστίνος δεν επεξεργάσθηκε μόνο την ιδέα της αποκλειστικότητας της εκκλησίας σχετικά με τη σωτηρία, αλλ' ανέπτυξε και την ιδέα της υπάρξεως της εκκλησίας μαζί με τον πρώτο άνθρωπο. Επομένως είχε υπόψη του τη δυνατότητα ν' ανήκει κανείς στην εκκλησία έξω από τα πλαίσια της ορατής νομικής πραγματικότητάς της[16].

Κατά δεύτερο λόγο η εικόνα του κόσμου στην αρχαιότητα ήταν διαφορετική απ' ό,τι σήμερα· ο κόσμος θεωρείτο σαν κατεξοχήν χριστιανικός. Κάτω απ' αυτή την προοπτική πιστευόταν ότι μόνο μια υπαίτια σκλήρυνση θα μπορούσε να κρατήσει τον άνθρωπο μακριά απ' την εκκλησία. Στο φως αυτής της αντιλήψεως θεωρείτο σωστό το αξίωμα σύμφωνα με το οποίο όποιος είναι έξω απ' την εκκλησία, το θέλει αυτός ο ίδιος κι επομένως μένει έξω απ' αυτή με δική του απόφαση.

Τελικά το περί ου πρόκειται αξίωμα μπορεί να γίνει πλήρως κατανοητό μόνο στα πλαίσια της εξελίξεως των δογμάτων. ΄Οπως δεν μπορούμε να εκτιμήσουμε μεμονωμένα τις φράσεις της Αγίας Γραφής, αλλά πρέπει να τις δούμε σαν ένα ενιαίο σύνολο στα πλαίσια ολόκληρης της Βίβλου, έτσι και οι δογματικές φράσεις αποκτούν συγκεκριμένη αξία στα πλαίσια της εξελίξεως των δογμάτων. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, χάρη στις νέες ιεραποστολικές εμπειρίες και στην πτώση της αρχαίας εικόνας του κόσμου που τις ακολούθησε, παρατηρήθηκε μια αλλαγή· οι άνθρωποι άρχισαν να διακρίνουν την ουσία της θεολογίας και να την διαχωρίζουν από μια συγκεκριμένη άποψη περί κόσμου. Αυτό συνέβη με αρνητικό τρόπο με την καταδίκη του ακραίου ιανσενισμού[17].

Από τον 19ο αιώνα και μετά η καθολική εκκλησία προσπάθησε, όσο της ήταν δυνατό, να φθάσει σε μια σωστή κατανόηση του εαυτού της σαν εκκλησία. Ο Πίος Θ΄ απέκρουσε τη «θλιβερή και εσφαλμένη άποψη» σύμφωνα με την οποία σε κάθε θρησκεία μπορεί κανείς να βρει την οδό προς την αιώνια σωτηρία· με άλλα λόγια απέκρουσε την άποψη ότι όλες οι θρησκείες ανεξαιρέτως είναι ισότιμες μορφές έκφρασης της άφατης θεότητος. Από την άλλη πλευρά ο ίδιος πάπας βεβαίωσε ότι οι παραπάνω διακηρύξεις δεν θέλουν «να βάλουν όρια στη

16. Πρβλ. Y. Congar, *«Ecclesia ab Abel» [Εκκλησία από τον ΄Αβελ], στο έργο των H. Elfers - F. Hofmann, Abhandlungen über Theologie und Kirche [Πραγματείες πάνω στη θεολογία και την εκκλησία], Düsseldorf 1952, 79-108. Εκτίθεται και η προϊστορία αυτής της ιδέας που φθάνει μέχρι τον Ειρηναίο της Λυών.*

17. Η καθολική εκκλησία καταδίκασε τόσο το αξίωμα του Ιανσενίου: «Είναι ημιπελαγιανική η έκφραση ότι ο Χριστός πέθανε για όλους» (πρβλ. DS 2005), όσο και εκείνο του Κουέσνελ: «΄Εξω απ' την εκκλησία δεν υπάρχει χάρη» (πρβλ. DS 2429). Με αυτόν τον τρόπο η εκκλησία διαχώρισε τη θέση της από τον εσφαλμένο αυγουστινισμό που ρέπει προς μια αρνητική θεωρία. Χωρίς να έχει φθάσει ακόμη σε μια θετική αντίληψη του προβλήματος, η εκκλησία κρατούσε ανοιχτό τον δρόμο για μια πιο εμπεριστατωμένη απάντηση διατηρώντας ανέπαφη τη διαλεκτική σχέση μεταξύ του αξιώματος «δεν υπάρχει σωτηρία έξω απ' την εκκλησία», και εκείνου «η χάρη υπάρχει και έξω απ' την εκκλησία», πρβλ. J. Ratzinger, *όπου παραπάνω*, 374-375.

θεϊκή σπλαχνικότητα, που είναι απεριόριστη»· εξάλλου «η ανυπαίτια άγνοια της αληθινής θρησκείας» δεν επιφέρει καμία ενοχή. Όσοι αγνοούν ανυπαίτια την αληθινή θρησκεία «μπορούν να φθάσουν στην αιώνια ζωή» αν τηρούν την εντολή του Θεού που είναι γραμμένη στην καρδιά τους[18].

Προκύπτει με αυτό τον τρόπο η διαλεκτική σχέση μεταξύ της αναγκαιότητας της εκκλησίας στα πλαίσια της παγκόσμιας σωτηρίας –που συνδέεται με την υπεροχή της χριστιανικής θρησκείας σαν αποκεκαλυμμένης– και της θεϊκής υποσχέσεως της σωτηρίας προς όλους τους ανθρώπους. Μέχρι τη Β΄ Σύνοδο του Βατικανού δόθηκε ιδιαίτερο βάρος στο γεγονός ότι ο χριστιανισμός δεν είναι, όπως οι άλλες θρησκείες, ένα απλό σύμβολο της ανθρώπινης αναζητήσεως του Θεού, αλλά η απάντηση που ο ίδιος ο Θεός με τον Ιησού Χριστό, τον ενσαρκωμένο Λόγο του, δίνει στο πλάσμα του[19].

Τελικά με τη Β΄ Σύνοδο του Βατικανού η καθολική κοινότητα προσπάθησε να καταλάβει τον παγκόσμιο χαρακτήρα της σωτηρίας όχι μόνο στα πλαίσια της αναγκαιότητας της εκκλησίας, αλλά και σαν ελπίδα της κτίσεως, σαν υπόσχεση προς όλους τους ανθρώπους· κάτω απ' αυτό το πρίσμα υπογραμμίσθηκαν τα θετικά στοιχεία των άλλων θρησκειών. Και η Βατικανή Σύνοδος τονίζει ότι μόνο ο Χριστός είναι η «Οδός» της σωτηρίας· ταυτόχρονα όμως δέχεται ότι αυτό που φαινομενικά είναι έξω απ' τον Χριστό είναι «οδός» χάρη σ' αυτόν: είναι «οδός» που απορρέει απ' την «Οδό». Σύμφωνα με τη Δογματική Διάταξη *Περί εκκλησίας*, η συνείδηση, κάτω απ' την επιρροή της χάρης, οδηγεί τον άνθρωπο στη σωτηρία[20], ενώ σύμφωνα με την Ποιμαντική Διάταξη *Η εκκλησία μέσα στο σύγχρονο κόσμο*, κάθε άνθρωπος, με τη βοήθεια του Αγίου Πνεύματος, παίρνει μέρος στο Πάσχα του Κυρίου σύμφωνα με οδούς και τρόπους που μόνο ο Θεός γνωρίζει[21].

2. Η σύγχρονη αντιμετώπιση του προβλήματος

Η ιστορική εξέλιξη του προβλήματος και οι θέσεις της Βατικανικής Συνόδου αποτελούν το σημείο ενάρξεως για μια σύγχρονη απάντηση πάνω στο θέμα μας, έχοντας υπόψη και την παρακάτω παρατήρηση.

18. Πρβλ. DS 2866· J. Ratzinger, *όπου παραπάνω*, 375-376.
19. Πρβλ. *όπου παραπάνω*, 377.
20. Πρβλ. Β΄ Συνόδου Βατικανού, Δογματική Διάταξη *Περί εκκλησίας*, 16 [μετάφραση Αθήνα Καλός Τύπος].
21. Πρβλ. ιδίου, Ποιμαντική Διάταξη *Η εκκλησία μέσα στον σύγχρονο κόσμο*, 22 [μετάφραση Αθήνα Καλός Τύπος]. Με το θέμα αυτό ασχολήθηκα στο βιβλίο μου *Οι λαϊκοί και τα σημεία των καιρών. Η διάκριση των αγιοπνευματικών σημαδιών της ιστορίας της σωτηρίας σύμφωνα με την ποιμαντική διάταξη της Β΄ Συνόδου του Βατικανού «Η εκκλησία μέσα στο σύγχρονο κόσμο» και τη μετασυνοδική παραίνεση του Ιωάννη Παύλου Β΄ «Οι λαϊκοί πιστοί»* (στα ιταλικά), Ρώμη, Dehoniane 1994, 105-168.

Χάρη στις προόδους της επιστήμης γνωρίζουμε πια πολύ καλά ότι, σχετικά με την έναρξη της ανθρώπινης ιστορίας, πρέπει να σπρώξουμε την αρχή της τουλάχιστον μισό εκατομμύριο χρόνια πίσω· έτσι τα 4.000 χρόνια της βιβλικής ιστορίας της σωτηρίας δεν αποτελούν παρά μόνο ένα μικρό σταθμό στο σύνολο της ιστορίας αυτής καθαυτής. Από την άλλη πλευρά, αναμένεται μια σταδιακή μελλοντική μείωση του ποσοστού της εκκλησίας μέσα στον κόσμο[22]. Ο καθολικισμός δεν φαίνεται να παραμένει για πολύ ακόμη η πιο εξαπλωμένη θρησκεία. Ήδη η αριθμητική υπεροχή του είναι προβληματική τουλάχιστον από πνευματικής πλευράς· όπως τονίζει ο σημερινός προϊστάμενος του Συμβουλίου για τη διδασκαλία της καθολικής πίστης, καρδινάλιος Ιωσήφ Ράτζινγκερ, ο Χίτλερ, ο Χίμλερ και ο Γκαίμπελς ανήκαν και αυτοί στην καθολική εκκλησία[23].

Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες δεν επείγει τόσο η καθησυχαστική εγγύηση της σωτηρίας των «άλλων», όσο μια ανανεωμένη κατανόηση της θέσεως και της αποστολής της εκκλησίας μέσα στην ιστορία, που να βοηθάει τους χριστιανούς να πιστεύουν τόσο στην προσφορά της σωτηρίας προς όλους από τον ίδιο τον Θεό, όσο στην αναγκαιότητα της εκκλησίας κατά την τάξη της σωτηρίας.

Στην εποχή μας επομένως έχει αλλάξει η οπτική γωνία του προαναφερθέντος αξιώματος «έξω απ' την εκκλησία δεν υπάρχει σωτηρία». Εκείνο που κυρίως ενδιαφέρει είναι γιατί *εγώ ο συγκεκριμένος χριστιανός* πρέπει, παρά ταύτα, να πιστεύω και ν' ανήκω στην εκκλησία[24].

Έτσι επανερχόμαστε στον αρχικό λόγο της διατυπώσεως του αξιώματος σαν μια πρόσκληση αποδοχής του χριστιανισμού και όχι σαν μια θεωρία σχετικά με τους μη χριστιανούς. Για να δοθεί μια έγκυρη απάντηση προς τους σημερινούς χριστιανούς πάνω σ' αυτό το θέμα πρέπει να ληφθούν υπόψη τόσο οι υποκειμενικές συνθήκες της σωτηρίας όσο η αντικειμενική δυνατότητά της. Έτσι θεμελιώνεται και η ελπίδα σωτηρίας όλων των ανθρώπων ανεξαιρέτως και η υποχρεωτικότητα της πίστεως και της εκκλησίας επί παγκοσμίου επιπέδου.

2.1. Η υποκειμενική πλευρά του προβλήματος[25]

Σχετικά με τη στάση του χριστιανού η Καινή Διαθήκη δίνει δύο απαντήσεις που αλληλοσυμπληρώνονται: όποιος έχει αγάπη, έχει τα πάντα (πρβλ. Μτ. 22, 35-40· Ρωμ. 13, 9· Μτ. 25, 31-46)· στην πραγματικότητα όμως κανείς δεν κατέχει την αληθινή αγάπη (πρβλ. Ρωμ 3, 23), γιατί στον άνθρωπο είναι παραμορφωμένη απ' τον εγωισμό. Εδώ υπεισέρχεται η δεύτερη απάντηση, σύμφωνα με την

22. Πρβλ. H. Küng, *Christenheit als Minderheit*. [Ο χριστιανισμός σαν μειονότητα], Einsiedeln 1965, 9επ.
23. Πρβλ. J. Ratzinger, *όπου παραπάνω*, 379.
24. Πρβλ. *στο ίδιο μέρος*.
25. Σε γενικές γραμμές εκθέτω μια σειρά σκέψεων, κατά τη γνώμη μου πολύ εποικοδομητικών, που ο Ράτζινγκερ αναπτύσσει στο δοκίμιό του *Vom Sinn des Christseins* [Πάνω στο νόημα του χριστιανικού είναι], München [2]1966, 53-63, όταν ακόμη ήταν πανεπιστημιακός καθηγητής θεολογίας στη Γερμανία.

οποία δικαιωματικά θα ήμασταν καταδικασμένοι, αν ο Χριστός δεν κάλυπτε με την υπεραφθονία της αντιπροσωπευτικής αγάπης του το παραπάνω *ελάττωμά* μας. Εμείς δεν έχουμε παρά ν' αποδεχθούμε το δώρο της ευνοίας του αγκαλιάζοντάς το· αυτό το δυναμικό άνοιγμα του ανθρώπου ο Παύλος το ονομάζει «πίστη».

Για να είναι πλήρης, η πίστη απαιτεί την εκπλήρωση όλων εκείνων των αντικειμενικών προϋποθέσεων που αναφέρονται στην Καινή Διαθήκη· όμως με τρόπο σιωπηρό και ατελή ανευρίσκεται ήδη σ' εκείνη τη στάση του ανθρώπου που αποκρούει την αυτοϊκανοποίηση και την αυτοδικαίωση, σ' εκείνη την απλότητα της καρδιάς που η Γραφή ονομάζει «πτωχεία του πνεύματος».

Ανακεφαλαιώνοντας μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η Καινή Διαθήκη, σχετικά με τη σωτηρία του ανθρώπου, βεβαιώνει ότι μόνο η αγάπη φθάνει και συγχρόνως ότι μόνο η πίστη είναι αρκετή. Σε τελευταία ανάλυση αυτά τα δύο στοιχεία εκφράζουν μια συμπεριφορά υπερπήδησης του εγώ, κατά την οποία ο άνθρωπος, εγκαταλείποντας τον εγωισμό του, ανοίγεται στον άλλο.

Με αυτή την έννοια ο πλησίον, όπως και άλλες συνθήκες της ζωής του ανθρώπου, χρησιμεύουν σαν μέσα και τρόποι πλησιάσματος του κρυμμένου Θεού. Έτσι πολλά στοιχεία της θρησκευτικής και λαϊκής τάξης μπορούν ν' αποτελέσουν κάλεσμα για μια σωτήρια έξοδο του ανθρώπου μέσω της υπερνικήσεως του εγώ του. Από την άλλη πλευρά υπάρχουν στάσεις, τάσεις και συμπεριφορές –όπως ο εγωισμός, η υπερηφάνεια ή το μίσος– που δεν μπορούν ποτέ ν' αποτελέσουν κρυμμένη μορφή παρουσίας του Θεού.

Δεν είναι επομένως ορθή η άποψη σύμφωνα με την οποία καθένας πρέπει να ζει σύμφωνα με τις πεποιθήσεις του και θα σωθεί με βάση την «ευσυνειδησία» του σχετικά με αυτές. «Μπορεί κανείς ν' αποδεχθεί ότι ο ηρωισμός ενός SS (ναζί) και η άγρια ακρίβεια της διεστραμμένης υπακοής του αποτελούν ένα είδος *ασαφούς επιθυμίας προς ένταξή του στην εκκλησία του Χριστού*; Σε καμία περίπτωση βεβαίως!»[26].

Η συνείδηση δεν μπορεί να εκφυλιστεί σε ευσυνειδησία, ούτε τα διάφορα συστήματα σε «οδούς σωτηρίας»: ένας Ινδός δεν μπορεί να σωθεί αποκλειστικά και μόνο επειδή είναι ένας «καλός Ινδός», ένας κανίβαλος επειδή είναι αποκλειστικά και μόνο «καλός κανίβαλος» κι ένας πεπεισμένος ναζί επειδή είναι απόλυτα ευσυνείδητος στο άγριο καθήκον του[27].

Το σφάλμα στην περίπτωση αυτή έγκειται στην ειδωλοποίηση των συστημάτων και των θεσμών. Όμως δεν είναι το σύστημα που σώζει τον άνθρωπο, αλλά η υπερκέρασή του, όπου αυτό πάσχει, με την αγάπη και την πίστη που δίνουν τέλος στον καταστροφικό εγωισμό. Με βάση τις παραπάνω σκέψεις οι άλλες

26. J. Ratzinger, «*Il nuovo popolo di Dio*, *μνημονευθέν*, 383.
27. Πρβλ. *στο ίδιο μέρος*.

θρησκείες βοηθούν στο δρόμο προς τη σωτηρία μόνο εφόσον και κατά το μέτρο που προάγουν την αγάπη και την πίστη. Να γιατί μπορεί κανείς να σωθεί και έξω απ' την εκκλησία, αλλά, όπως θα δούμε σε λίγο, πάντα χάρη στην εκκλησία.

Η αληθινή συνείδηση, η μόνη που μπορεί ν' αξιώσει υπακοή απ' τον άνθρωπο, δεν υπαγορεύει στον καθένα διαφορετικά πράγματα: σε έναν ότι πρέπει να είναι Ινδός, σε άλλον μουσουλμάνος και σε έναν τρίτο κανίβαλος. Υπαγορεύει αντίθετα σ' όλους κάτι το συγκεκριμένο και παγκόσμιο και συχνά η φωνή της αντιτίθεται προς τα συστήματα, καλώντας τον καθένα να είναι άνθρωπος με τον συνάνθρωπό του και να τον αγαπά.

Μπορούμε να πούμε ότι ένας άνθρωπος έχει μέσα του την «επιθυμία του Χριστού», και επομένως και της εκκλησίας, όπως αμέσως παρακάτω θα πούμε, όταν υπακούει σ' αυτή τη φωνή. Το να ζει κανείς σύμφωνα με τη συνείδησή του δεν σημαίνει να επαναπαύεται στις πεποιθήσεις του, αλλά ν' ακολουθεί αυτό το κάλεσμα στην πίστη και στην αγάπη. Μόνο αυτά τα δύο, που αποτελούν τον θεμελιώδη νόμο του χριστιανισμού, μπορούν να στηρίξουν κάτι παρόμοιο με έναν «ανώνυμο χριστιανισμό», αν βέβαια είναι θεμιτό να επικαλεσθούμε, διατηρώντας κάθε επιφύλαξη, αυτόν τον προβληματικό όρο του Κ. Ράνερ[28].

2.2. Η αντικειμενική πλευρά του προβλήματος

Ενόψη του ότι η αγάπη που σώζει είναι διαστρεβλωμένη στον άνθρωπο εξαιτίας του εγωισμού του, κι επομένως δεν επαρκεί, ανακύπτει η απαραίτητη μεσολάβηση του αντικειμενικού γεγονότος –Ιησού Χριστού. Εδώ υπεισέρχεται και η παγκόσμια αναγκαιότητα της εκκλησίας κατά την τάξη της σωτηρίας[29]. Ενόψη του ότι όλη η ανθρωπότητα ζει χάρη στην αγάπη του Ιησού, χάρη στο ότι έζησε, πέθανε και αναστήθηκε «για χάρη μας», η εκκλησία είναι καλεσμένη να εισέλθει στην αντιπροσωπευτική διακονία του, που ο ίδιος θέλησε να ενεργήσει σαν «όλος Χριστός», δηλαδή σαν κεφαλή μαζί με τα μέλη.

Με άλλα λόγια, σύμφωνα με τη χριστιανική πίστη, στη σωτηρία του κάθε ανθρώπου, το γνωρίζει ή όχι, είναι πάντοτε σε δράση ο Χριστός. Όπου όμως βρίσκεται ο Χριστός, εκεί βρίσκεται και η εκκλησία, ακριβώς επειδή αυτός ο ίδιος δεν θέλησε να είναι μόνος του. Στην πραγματικότητα ο Χριστός δεν είναι ένα απλό άτομο, αλλά όντας ο Χριστός, δηλαδή ο χρισμένος με το Άγιο Πνεύμα, ήδη σαν Ιησούς της Ναζαρέτ δεν είναι μόνος αλλά έχει ένα «σώμα». Το «σώμα του Χριστού» υποδηλώνει τη συμμετοχή των ανθρώπων στο είναι και στο έργο του· ο ίδιος ο Ιησούς Χριστός δεν είναι κατανοητός χωρίς την ανθρω-

28. Η προβληματικότητα του παραπάνω όρου υπογραμμίσθηκε κυρίως απ' τον Η. Schlier, στο άρθρο του *Der Christ und die Welt [ο χριστιανός και ο κόσμος], που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό Geist und Leben* [Πνεύμα και ζωή] 38(1965), 416-428.
29. Πρβλ. J. Ratzinger, *IL nuovo popolo di Dio, μνημονευθέν*, 385 επ.

πότητα[30]. Κάτω απ' αυτό το πρίσμα είναι αλήθεια ότι μόνο ο Χριστός σώζει, αλλά αυτός ο Χριστός, που μόνο σώζει, δεν είναι ποτέ μόνος, καθόσον αρνείται να μεταβάλλει τον άνθρωπο σε απλό παθητικό δέκτη του δώρου του, αλλά τον αναμειγνύει στο έργο του: ο άνθρωπος σώζεται εφόσον συνεργάζεται στη σωτηρία των άλλων· σώζεται προς χάρη των άλλων και γι' αυτό ακριβώς χάρη των άλλων.

Όντας ο Ιησούς Χριστός εκείνος που ζει και υπάρχει «προς χάρη των άλλων», αν η σωτηρία συνίσταται στο να γίνουμε σαν αυτόν, τότε αυτή η σωτηρία λαμβάνει τη συγκεκριμένη μορφή της συμμετοχής μας σ' αυτό το «για χάρη των άλλων». Επομένως *το χριστιανικό είναι* συνίσταται σ' ένα αδιάκοπο *πάσχα (= πέρασμα)* από το να είμαστε κλεισμένοι στον εαυτό μας στο να είμαστε *εν Χριστώ* ο ένας για τον άλλο. Κάτω απ' αυτή την οπτική γωνία η ερώτηση «γιατί πρέπει να είμαστε χριστιανοί;» βρίσκει την τελευταία και πιο βαθιά απάντησή της σ' αυτό το «για χάρη των άλλων». Χωρίς αμφιβολία η σαφής και αντικειμενική ένταξη στην εκκλησία δεν είναι ιδιότητα όλων των ανθρώπων, αλλά είναι διακονία και ιδιότητα *προς χάρη όλων των ανθρώπων*[31]. Η ανθρωπότητα και όλη η κτίση ζουν ακριβώς επειδή υπάρχει αυτό το εκκλησιαστικό διακόνημα και είναι.

Ανακεφαλαιώνοντας, είναι κανείς χριστιανός και μέλος της εκκλησίας με τρόπο σαφή και αντικειμενικό προς χάρη των άλλων, και γι' αυτό το λόγο, και προς χάρη του εαυτού του. Η διακονία του χριστιανού είναι ύψιστη όχι επειδή μόνο αυτός σώζεται ενώ οι άλλοι καταδικάζονται, αλλά επειδή μέσω αυτού σώζονται και οι άλλοι[32]. Να γιατί, ενώ είναι δυνατή η σωτηρία κι έξω απ' την εκκλησία, *εγώ σαν χριστιανός ή χριστιανή* πρέπει να παραμείνω ενσυνείδητα μέσα σ' αυτή· είναι ένα δώρο για το οποίο δεν έκανα απολύτως τίποτα για να το αποκτήσω, γι' αυτό και πρέπει πάντοτε να ευχαριστώ τον Θεό που το έχω και να κάνω ό,τι μπορώ για να μην το χάσω.

Για να σωθούν όλοι, η εκκλησία δεν χρειάζεται να ταυτισθεί και εξωτερικά με όλους, αφού το είναι της είναι ριζωμένο στον Ένα που σηκώνει όλη την ανθρωπότητα στους ώμους του. Η εκκλησιαστική κοινότητα αποτελείται απ' τους λίγους, μέσω των οποίων ο Θεός στον Χριστό θέλει να σώσει τους πολλούς· είναι η έκφραση του γεγονότος ότι ο Θεός οικοδομεί την ιστορία πάνω στην

30. Πρβλ. *όπου παραπάνω*, 385. Σ' αυτό το σημείο πιστεύω να γίνεται αντιληπτή η συνάφεια μεταξύ καθολικής και ορθόδοξης δογματικής σκέψης. Το κοινό σημείο μας είναι, χωρίς αμφιβολία, ο Μάξιμος ο Ομολογητής. Πάνω σ' αυτό το θέμα ασχολήθηκα διεξοδικά στο τελευταίο βιβλίο μου που θα δοθεί στη δημοσιότητα από τον εκδοτικό οίκο Dehoniane της Ρώμης τον Απρίλιο 1996 με τον τίτλο *Χριστολογία και Πνευματολογία μεταξύ της νεοελληνικής ορθόδοξης Ανατολής και της καθολικής Δύσεως. Μια μελέτη αλληλοσυμπλήρωσης μεταξύ του Ι. Ζηζιούλα και του W. Kasper με οικουμενική προοπτική.*
31. Πρβλ. J. Ratzinger, *Il nuovo popolo di Dio, μνημονευθέν*, 386.
32. Πρβλ. *όπου παραπάνω*, 386-387.

ανθρώπινη αμοιβαιότητα φωτισμένη απ' το φως του Χριστού[33] και βοηθούντος του Αγίου Πνεύματος.

Επομένως στο ερώτημα αν υπάρχει σωτηρία έξω απ' την εκκλησία, πρέπει ν' απαντήσουμε καταφατικά. Υπάρχει σωτηρία, μέσο οδών και τρόπων που είναι γνωστοί μόνο στο ΄Αγιο Πνεύμα, ακριβώς επειδή ο Θεός θέλει να σωθούν όλοι οι άνθρωποι φθάνοντας στη γνώση της αλήθειας (πρβλ. Α΄ Τιμ. 2, 4). Το διακόνημα της εκκλησίας συνίσταται στο γεγονός ότι μέσω αυτής και σ' αυτή, που είναι το «σώμα του Χριστού», σώζεται η κτίση· ο άκτιστος Θεός κοινωνεί με τα δημιουργήματά του και τ' αγκαλιάζει στην αγάπη της αιώνιας ζωής του χάρη στην αγάπη και την πίστη των λίγων. Να γιατί πρέπει, παρά ταύτα, να είμαι χριστιανός ή χριστιανή και ν' ανήκω ενσυνείδητα και με πληρότητα στην εκκλησία: για να είμαι κανάλι της σωτήριας αγάπης του τριαδικού Θεού «για χάρη» και προς όφελος του σύμπαντος κόσμου, όλης της κτιστής πραγματικότητας και της ιστορίας της οποίας κι εγώ, μέλος του «σώματος του Χριστού», αποτελώ ένα απειροελάχιστο τμήμα και για την έκβαση της οποίας, ενόψει της βασιλείας του Θεού, φέρω μια ορισμένη ευθύνη στα πλαίσια των δυνατοτήτων μου[34].

33. Πρβλ. *όπου παραπάνω*, 387.
34. Πρβλ. Β΄ Συνόδου Βατικανού Ποιμαντική Διάταξη *Η εκκλησία μέσα στο σύγχρονο κόσμο*, αρ. 1.

Μια πτυχή από το σύγχρονο εκκλησιολογικό προβληματισμό:

Το Αυτοκέφαλο και ο τρόπος ανακήρυξής του

Γιώργος Μπασιούδης

Εισαγωγικά

Το ερώτημα για τη φύση και την ουσία της Εκκλησίας έγινε αντικείμενο προβληματισμού, συζήτησης και έρευνας για πρώτη φορά στην Ορθόδοξη Εκκλησία στον 20ό αιώνα. Το ερώτημα αυτό δεν είχε τεθεί τους προηγούμενους αιώνες για τον κύριο λόγο ότι οι Ορθόδοξες Εκκλησίες ζούσαν σε γεωγραφικά μήκη και πλάτη που κατοικούσαν μόνο μέλη τους και όχι μέλη των άλλων χριστιανικών ομολογιών. ΄Ετσι, το γεγονός της Εκκλησίας θεωρήθηκε περισσότερο υποκείμενο πίστης και βιώματος και λιγότερο αντικείμενο μελέτης και προβληματισμού. Από τότε όμως που μέλη των ορθόδοξων πληθυσμών μετακινήθηκαν σε γεωγραφικά όρια όπου πλειοψηφούσαν οι χριστιανοί των άλλων Εκκλησιών, το ερώτημα τέθηκε αυθόρμητα, αλλά με ιδιαίτερη οξύτητα. Ποια είναι τελικά η Εκκλησία, τι είναι η Εκκλησία, ποια είναι τα όριά της και τι την ξεχωρίζει και την κάνει Ορθόδοξη σε σχέση με τη Ρωμαιοκαθολική ή τις Προτεσταντικές Εκκλησίες; Τα ερωτήματα αυτά τα επεξεργάστηκαν κατ' αρχήν οι Ρώσοι εμιγκρέ θεολόγοι και διανοούμενοι που βρέθηκαν στη Δυτική Ευρώπη και Αμερική μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917. Ο προβληματισμός τους ακολούθησε παράλληλη χρονικά πορεία με τον προβληματισμό πάνω στο ίδιο θέμα και θεολόγων των άλλων χριστιανικών ομολογιών και ιδιαίτερα της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Ο προβληματισμός μάλιστα των θεολόγων αυτών, αμφοτέρων των δύο μεγάλων χριστιανικών Εκκλησιών βοήθησε σημαντικά στην ανανέωση της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησιολογίας που πραγματοποιήθηκε με τη Β΄ Βατικανή σύνοδο (1962-1965). Η γενιά αυτή παρήγαγε, για τις ανάγκες αρχικά της Οικουμενικής Κίνησης, ένα σημαντικότατο έργο στην Εκκλησιολογία. Παράλληλα έδωσε και μια ώθηση στις λειτουργικές σπουδές, με τον αείμνηστο πρωτοπρεσβύτερο Alexander Schmemann, καθώς επίσης και στην Πνευματολογία με το Lossky και τη Χριστολογία με το G. Florovsky.

Στην πορεία ωστόσο, και ζώντας τα τεράστια και ποικίλα προβλήματα της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη διασπορά –ένας όρος που χρησιμοποιείται ανεπιτυ-

χώς για να δηλώσει τις Ορθόδοξες Εκκλησίες στην Αμερική, Αυστραλία και Δυτική Ευρώπη– διαπιστώθηκε ασυμφωνία ανάμεσα στη λειτουργική και κανονική εκκλησιολογική κατάσταση της Παράδοσης με την εικόνα που παρουσίαζαν οι Ορθόδοξες Εκκλησίες στον 20ό αιώνα, ιδίως στη διασπορά. Τα προβλήματα μάλιστα αυτά όσο πήγαινε και περιπλέκονταν περισσότερο.

Η γενιά αυτή απευθύνθηκε ('40) στο Οικουμενικό Πατριαρχείο για την επίλυση αυτών των προβλημάτων. Στο Οικουμενικό Πατριαρχείο ήδη από την αρχή του 20ού αι. είχε αρχίσει να πνέει ένας ανανεωτικός άνεμος. Μάλιστα η Εκκλησία Κωνσταντινουπόλεως είναι μία από τις Εκκλησίες που συνέβαλαν τα μέγιστα στη δημιουργία του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών (1948)[1]. Είχε γίνει λοιπόν συνείδηση η ανάγκη σύγκλισης Οικουμενικής Συνόδου των Ορθοδόξων Εκκλησιών, οι περισσότερες από τις οποίες μόλις είχαν βγει από την Οθωμανική κυριαρχία αιώνων και τη συνεπαγόμενη απομόνωσή τους. Η Σύνοδος αυτή, που αρχικά προγραμματίστηκε για το έτος 1925, θα εξέταζε όλα τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν στη ζωή των Ορθοδόξων Εκκλησιών τόσους αιώνες από τότε που έλαβε χώρα η τελευταία Οικουμενική Σύνοδος και κυρίως τους δύο τελευταίους αιώνες, καθώς και τις ενδεχόμενες παρεκτροπές από τη λειτουργική και κανονική παράδοση της Μίας, Αγίας, Καθολικής και Αποστολικής Εκκλησίας. Έτσι το 1961 τελικά στάθηκε δυνατό να βρεθούν για πρώτη φορά εκπρόσωποι απ' όλες σχεδόν τις Ορθόδοξες Εκκλησίες στη Ρόδο, με την πρωτοβουλία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Το έτος αυτό αποτελεί το σταθμό αφετηρίας στη συνοδική διαδικασία που εγκαινιάσθηκε τότε και συνεχίζεται στις μέρες μας με τελικό στόχο τη σύγκλιση της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου των Ορθοδόξων Εκκλησιών. Μέχρι σήμερα έχουν συνέλθει τέσσερις Πανορθόδοξες Διασκέψεις (1961, 1963, 1964, 1968) και τρεις Προσυνοδικές Πανορθόδοξες Διασκέψεις (1976, 1982, 1986). Για την καλύτερη προετοιμασία της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου συστήθηκε το 1971 η Διορθόδοξη Προπαρασκευαστική Επιτροπή και η μόνιμη Γραμματεία της, που εδρεύει στο Σαμπεζύ της Γενεύης (Ελβετία), στο Ορθόδοξο Κέντρο του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Το εκκλησιολογικό πρόβλημα που συνδέεται με το αυτοκέφαλο

Ένα από τα σημαντικότερα θέματα και ακανθώδες πρόβλημα στο οποίο οφείλει να δώσει μια λύση και μια θέση η Αγία και Μεγάλη Σύνοδος είναι το θέμα του Αυτοκεφάλου και του τρόπου ανακήρυξής του. Το Αυτοκέφαλο ανήκει

1. Γεωργίου Τσέτση, Μ. Πρωτοπρεσβυτέρου, Η συμβολή του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην ίδρυση του Παγκοσμίου Συμβουλίου των Εκκλησιών, Κατερίνη 1988.

στους θεσμούς διοίκησης της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Η διοίκηση στην Ορθόδοξη Εκκλησία έχει πολύ μεγάλη σημασία, αφού εκφράζει την ενότητα της Εκκλησίας. Ωστόσο ο όρος Αυτοκέφαλος, Αυτοκέφαλη Εκκλησία, έχει χρησιμοποιηθεί σε διάφορες περιστάσεις, γι' αυτό και δεν υπάρχει ομοφωνία ως προς το ακριβές περιεχόμενό του. Εκτός αυτού, τις περισσότερες φορές και ιδίως στο 19ο και 20ό αιώνα, τη διαδικασία για την ανακήρυξη μιας Εκκλησίας ως αυτοκέφαλης την κίνησε η πολιτική εξουσία και το Οικονομικό Πατριαρχείο, ασκώντας εκκλησιαστική οικονομία, για λόγους ποιμαντικούς, το παραχώρησε. Ουσιαστικά τα περισσότερα από τα σημερινά αυτοκέφαλα ακολούθησαν την πορεία ανάδυσης της εθνικής ιδεολογίας και της δημιουργίας των εθνικών κρατών κατά το 19ο αιώνα. Κι ενώ αρχικά φάνηκε ότι έτσι εξυπηρετείται καλύτερα ο ρόλος της Εκκλησίας στην Κοινωνία των λαών αυτών στα πλαίσια της καινούριας πολιτικής πραγματικότητας των εθνικών κρατών, αποδείχτηκε τελικά ότι η έλλειψη εκκλησιαστικού και θεολογικού προσδιορισμού της Αυτοκεφαλίας δημιούργησε πλείστα όσα προβλήματα. Αθόρυβα αλλά σταθερά εισχώρησε στις Ορθόδοξες Εκκλησίες ένας ισχυρότατος όσο και ολέθριος εθνικισμός που τις κράτησε μακριά τη μία από την άλλη και που δε δίστασε ακόμη και να τις φέρει σε ανοιχτή πολεμική σύγκρουση (το κομιτάτο της βουλγαρικής εξαρχείας, Μακεδονικός Αγώνας 1904-1908). Ο εθνικισμός αυτός δηλητηρίασε ολόκληρο το σώμα των εκκλησιών αυτών, ακόμα και τη θεολογία τους, με αποτέλεσμα να «διαβάζουν» εθνικιστικά και αυτό το κοινό τους παρελθόν! Παράλληλα τους κληροδότησε μία θριαμβολογία για το παρελθόν τους που αρμόζει περισσότερο τους πολιτικούς παρά στη σεμνότητα της Εκκλησίας του Ιησού που έχει εσχατολογική προοπτική και καυχιέται μεν για πολλά, αλλά όχι προς το θεαθήναι τοις ανθρώποις! Επίσης επέτρεψε τη συχνότατη επέμβαση του κράτους στα εσωτερικά της Εκκλησίας και στην εκ των έσω άλωση και αυτής ακόμα της περιουσίας της! Η Εκκλησία χρησιμοποιήθηκε πάρα πολύ στη στήριξη της κυρίαρχης εθνικής ιδεολογίας του κράτους. Στην Ελλάδα ιδίως, ουσιαστικά ταυτίστηκε με το αντικομμουνιστικό μένος του κράτους, βοηθώντας έτσι στον αναίτιο και άδικο διχασμό των ίδιων της των μελών!

Τέλος, καλλιέργησε έναν απομονωτισμό και μια εσωστρέφεια που βοήθησαν στην ανάδυση ποικίλων φουνταμενταλιστικών τάσεων στο εσωτερικό των Εκκλησιών, τραυματίζοντας έτσι την οικουμενικότητα του χριστιανικού μηνύματος και τη μαρτυρία της Ορθόδοξης Εκκλησίας προς το σύγχρονο κόσμο.

Η ανάλυση του εκκλησιαστικού προβλήματος από τον π. A. Schmemann

Ευαίσθητος θεολογικά όσο και ποιμαντικά στις συνέπειες των καταστάσεων

αυτών ο π. A. Schmemann το 1971 στο άρθρο του «A meaningful Storm: Some Reflections on Autocephaly, Tradition and Ecclesiology», ελληνική μετάφραση στον τόμο «Η Αποστολή της Εκκλησίας στο σύγχρονο κόσμο», Αθήνα 1983, έκανε μία καταπληκτική ανάλυση των αιτιών που μας οδήγησαν στη σημερινή τραγική κατάσταση ως προς το θέμα του αυτοκεφάλου. Διέκρινε ιστορικά τρία επίπεδα στην κανονική παράδοση διαφορετικά μεταξύ τους, με διαφορετικές προϋποθέσεις και διαφορετικές συνέπειες στην Εκκλησιολογία.

Το πρώτο, μέχρι τον 4ο αι., το στάδιο της διαμόρφωσης της κανονικής και λειτουργικής παράδοσης, στα πλαίσια της Εκκλησιολογίας της «ουσίας».

Το δεύτερο, από τον 4ο μέχρι τον 13ο περίπου αιώνα, το στάδιο της βυζαντινής συμφωνίας Εκκλησίας και Πολιτείας, κατά το οποίο έχουμε την προοδευτική οργανωτική ενσωμάτωση των εκκλησιαστικών δομών μέσα στο διοικητικό σύστημα της αυτοκρατορίας. Η θεμελιακή σημασία και αξία αυτής της ιστορικής περιόδου είναι η προσπάθεια της Εκκλησίας να εκφράσει την ιστορικότητά της, την ουσιαστική σχέση της με τον κόσμο, να συσχετίσει δηλαδή την αμετάβλητη ουσία της Εκκλησίας με τον αεί μεταβαλλόμενο κόσμο. Κι ενώ πράγματι αυτό το πέτυχε αρκετά καλά η Εκκλησία στο Βυζάντιο, δεν κατάφερε να αποφύγει τις παρενέργειές του. Η εξουσία που απέκτησε και οι δικαιοδοσίες της μπερδεύτηκαν κάποια στιγμή με την εκκλησιολογία της «ουσίας» και θεωρήθηκαν και αυτές ουσιαστικές. Το συμπέρασμα λοιπόν της ανάλυσης αυτής είναι ότι «αυτό που αρχικά ήταν ένας τρόπος σχέσης της Εκκλησίας μ' έναν συγκεκριμένο "κόσμο" άρχισε να διαποτίζει την ίδια τη νοοτροπία της Εκκλησίας και να συγχέεται με την "ουσία" της. Αυτή είναι και η κύρια πηγή της σημερινής μας σύγχυσης και διαφωνίας»[2].

Το τρίτο επίπεδο, από το 13ο περίπου αιώνα μέχρι σήμερα, ο π. Schmemann το ονομάζει εθνικό. Κατ' αυτό έχουμε την ανάδυση της ιδέας του χριστιανικού έθνους, με μια εθνική κλήση, ένα είδος συλλογικής ταυτότητας ενώπιον του Θεού. Η πολιτική ανεξαρτησία των Σλαβικών λαών σηματοδοτεί και την εκκλησιαστική. Έτσι, η αυτοκεφαλία, αν όχι στην προέλευσή της, τουλάχιστον όμως στην εφαρμογή της είναι προϊόν όχι της Εκκλησιολογίας, αλλά ενός εθνικού φαινομένου. Το συμπέρασμα εδώ είναι: «σε μια εποχή που το ιδεώδες και η πραγματικότητα της οικουμενικής χριστιανικής αυτοκρατορίας και του ομολόγου της, της "αυτοκρατορικής" Εκκλησίας, φθειρόταν, τα έθνη δικαιώθηκαν τελείως. Αυτό που δεν δικαιολογείται όμως είναι να συγχέεται αυτή η ιστορική ανάπτυξη με την εκκλησιολογία της "ουσίας" και να υποτάσσεται πράγματι η δεύτερη στην πρώτη»[3].

2. Αλεξάνδρου Σμέμαν, Η αποστολή της Εκκλησίας στο σύγχρονο κόσμο, Αθ. 1983, σελ. 113 κ.ε.
3. Ό.π.

Η συνοδική διαδικασία διαμόρφωσης ενιαίας θέσης για το Αυτοκέφαλο στις Ορθόδοξες Εκκλησίες

Σιγά σιγά λοιπόν άρχισε να καλλιεργείται το έδαφος και ο προβληματισμός για μια εκτίμηση των προβλημάτων που συνδέονται με το θέμα του Αυτοκεφάλου. Ιδιαίτερα σαφές έγινε ότι το θέμα πρέπει να απασχολήσει τη μέλλουσα να συνέλθει Αγία και Μεγάλη Σύνοδο των Ορθοδόξων Εκκλησιών, η οποία και θα πρέπει να δώσει μία ξεκάθαρη απάντηση για το περιεχόμενο του όρου αυτοκέφαλη Εκκλησία, τις προϋποθέσεις που πρέπει να έχει μια Εκκλησία για να κηρυχτεί αυτοκέφαλη, καθώς και τις διαδικασίες που απαιτούνται για το σκοπό αυτό. Το έργο της προετοιμασίας και του καταρτισμού προτάσεων σχετικά με το θέμα, ανέλαβε –σύμφωνα με τον κανονισμό προετοιμασίας της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου– η Διορθόδοξη Προπαρασκευαστική Επιτροπή και η Γραμματεία. Για το σκοπό αυτό τα μέλη της συνήλθαν στο Σαμπεζύ της Γενεύης από τις 7 μέχρι τις 13 Νοεμβρίου 1993. Ο Γραμματέας, Σεβασμιότατος Μητροπολίτης Ελβετίας κ. Δαμασκηνός, παρουσίασε μια εισηγητική έκθεση, στην οποία απέδωσε σύντομα και περιεκτικά τις θέσεις των Εκκλησιών που απέστειλαν στη γραμματεία συμβολές πάνω στο θέμα αυτό και κυρίως τα σημεία σύγκλισης και απόκλισης. Κατόπιν διεξήχθη μια πολύ εποικοδομητική συζήτηση για τον καταρτισμό των κοινών θέσεων των Ορθοδόξων Εκκλησιών στο θέμα του Αυτοκεφάλου και του τρόπου ανακήρυξής του. Και πράγματι επιτεύχθηκε συμφωνία στο περιεχόμενο του όρου και στις απαραίτητες προϋποθέσεις. Εκκρεμές έμεινε μόνο το θέμα του ποιος κινεί τη διαδικασία για τη χορήγησή του, το Οικουμενικό Πατριαρχείο ή η Εκκλησία-μητέρα.

Σε μια πρόσφατη μεταπτυχιακή μου εργασία παρουσίασα και σχολίασα το περιεχόμενο των συζητήσεων αυτών, σε σύγκριση μάλιστα με την ανάλυση του π. Schmemann που παρουσίασα πιο πάνω[4].

Σκέψεις-προβληματισμοί

Το πρόβλημα όμως σε τελική ανάλυση είναι το κατά πόσο αυτοί οι εκπρόσωποι εκφράζουν ή αντιπροσωπεύουν την αυτοσυνειδησία της Εκκλησίας τους. Μήπως οι απόψεις που εκφράζουν είναι το προϊόν της δικής τους ευαισθησίας, μελέτης και πεφωτισμένης εκκλησιαστικής συνείδησης; Και μήπως αυτή η συνείδηση διαφέρει κατά πολύ από τις κυριαρχούσες θεολογικές αντιλήψεις και πρακτικές στο σώμα της τοπικής τους Εκκλησίας; Κατά συνέπεια το να

4. Γ. Μπασιούδη, Σχόλια στην πορεία της συνοδικής διαδικασίας προς την Αγία και Μεγάλη Σύνοδο γύρω από το θέμα του Αυτοκεφάλου και του τρόπου ανακήρυξής του, Θεσσαλονίκη Οκτώβριος 1995, αδημοσίευτη.

βρουν λύσεις αυθεντικές και παραδοσιακές, μέσα στα πλαίσια της ορθόδοξης Εκκλησιολογίας, αυτοί οι πεφωτισμένοι εκκλησιαστικοί άνδρες τι νόημα και τι επιδράσεις μπορεί να έχει στην καθημερινή εκκλησιαστική ζωή, που πολλές φορές κάθε άλλο παρά ορθόδοξη και στα πλαίσια της κανονικής παράδοσης είναι;

Υπάρχει δηλαδή ο κίνδυνος, όπως επισήμανε ο επίσκοπος Βροτσλάβας Ιερεμίας κατά τη διάρκεια της συζήτησης πάνω στο θέμα του Αυτοκεφάλου στην προπαρασκευαστική επιτροπή[5], να δημιουργηθούν κάποιες «συνταγές» ως προς τη λύση κάποιων εκκλησιαστικών προβλημάτων, οι οποίες θα εφαρμοστούν τυπικά, αλλά η αλλαγή που θα φέρουν θα αγγίζει μόνο την επιφάνεια. Το πιο επείγον ερώτημα είναι πώς θα φτάσουν οι Εκκλησίες σε μία εσωτερική καθολική ανανέωση της εκκλησιαστικής ζωής, η οποία μάλιστα θα πρέπει να φθάνει –ή μάλλον– να αρχίζει από το κύτταρο της εκκλησιαστικής ζωής, την ενορία και την επισκοπή;

Στο σημείο αυτό, κατά τη γνώμη μου, σημαντικότατο ρόλο μπορεί να παίξει η αυτοκριτική στο εσωτερικό των Εκκλησιών, με βάση την αρχική και αυθεντική κανονική παράδοση. Αυτό ακριβώς τόνισε και ο Μητροπολίτης Μπάτσκας Ειρηναίος. Για να γίνει όμως αυτό θα πρέπει να γίνει εγχείρηση, θα πρέπει να μπει το νυστέρι βαθιά στην πληγή για να την καθαρίσει από την εστία μόλυνσης. Κατά το Μητροπολίτη Δαμασκηνό «η ορθοδοξία έχει πρώτιστο χρέος να σκύψει με ευαγγελική ταπείνωση στο τραυματισμένο σώμα της για να θεραπεύσει τις πληγές του και να αποκαταστήσει την εσωτερική του ενότητα τόσο σε τοπική όσο και σε παγκόσμια κλίμακα, ώστε να καταστήσει αξιοπιστότερη τη δική της μαρτυρία σε έναν διεσπασμένο και αλλοπρόσαλλο κόσμο»[6].

Παρακολουθήσαμε σε προηγούμενη ενότητα το πώς ένας σύγχρονος θεολόγος και εκκλησιαστικός άνδρας έβαλε το δάχτυλο στον τύπο των ήλων εκεί που πονάει και εντρύφησε στην ιστορία για να βρει τις ρίζες της σημερινής σύγχυσης στην τωρινή κανονική κατάσταση των Ορθοδόξων Εκκλησιών. Ευτυχώς, πολλοί σύγχρονοι άνθρωποι, θεολόγοι και εκκλησιαστικοί άνδρες τολμούν με φόβο Θεού αυτό το εγχείρημα[7]. Η παθολογία της σύγχρονης εκκλησιαστικής ζωής

5. Γραμματείας επί της προπαρασκευής της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας, Διορθόδοξος Προπαρασκευαστική Επιτροπή της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου 7-13 Νοεμβρίου 1993, σελ. 300.

6. Εφημερίδα Θεσσαλονίκη. φ. Σαββάτου 14 Οκτωβρίου 1995, σελ. 14, 43, Η Ορθοδοξία στην τρίτη χιλιετία.

7. Στην κατεύθυνση αυτή εξάλλου κινούνται και τα δύο σπουδαιότερα θεολογικά περιοδικά στον Ελλαδικό χώρο σήμερα. Η «Σύνταξη» από το 1982 στην Αθήνα και το «Καθ' οδόν» από το 1992 στη Θεσσαλονίκη. Για το θέμα αυτό βλ. και Π. Βασιλειάδη, Προοπτικές της Ελλαδικής Θεολογίας. Γεγονότα και τάσεις στη δεκαετία του '80-Οραματισμοί για τη δεκαετία του '90, στο Η Ορθοδοξία στο Σταυροδρόμι, Θεσ/νίκη 1992, σελ. 61-91.
Επίσης σ' αυτόν τον άξονα κινείται το έργο και άλλων σύγχρονων θεολόγων όπως ο π. Ιωάννης

έχει επισημανθεί από πολλούς και επισημαίνεται καθημερινά. Εκνομίκευση, εκκοσμίκευση, μιμητισμός, θρησκειοποίηση του εκκλησιαστικού γεγονότος και υιοθέτηση δυτικών προτύπων σκέψης από αιώνες στη θεολογία και την εκκλησιαστική ζωή και κυρίως ο εθνικισμός αποτελούν σήμερα τις μεγαλύτερες απειλές για μια αυθεντική εκκλησιαστική ζωή και κατανόηση του γεγονότος της Εκκλησίας. Το ζητούμενο είναι να ληφθεί σοβαρά υπ' όψη και να συζητηθεί από τις Εκκλησίες αυτή η προβληματική. Το έργο μεγάλων θεολόγων, όπως του Schmemann, μας δείχνει το δρόμο. Θα πρέπει να ανατρέχουμε συνεχώς στην ιστορία και να ξεκαθαρίζουμε ορισμένα πράγματα, αν θέλουμε να κατανοήσουμε το παρόν, αλλά και να κάνουμε κάτι ουσιαστικό και μόνιμο.

Ένα πρότυπο ήθους, σεμνότητας και μετάνοιας

Το ήθος αυτό της σεμνότητας, της σοβαρότητας και της εποικοδομητικής αυτοκριτικής διάθεσης μετέφερε πρόσφατα στην κοινωνία της Θεσσαλονίκης ο Σεβασμιότατος Μητροπολίτης Ελβετίας και Έξαρχος Ευρώπης, κ. Δαμασκηνός, σε μία εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε στο μνημειακό χώρο της Ροτόντας με πρωτοβουλία του ιδρύματος «Ιωάννης και Άννα Βελίδη», στις 13 Οκτωβρίου 1995. Στην ομιλία του με θέμα: «η αποστολή της Ορθοδοξίας ενώπιον της τρίτης χιλιετίας» σε πολλά σημεία άσκησε αυτοκριτική εντυπωσιάζοντας το ακροατήριο με την ειλικρίνεια και εμβρίθεια των λόγων του. Όσον αφορά το θέμα του Αυτοκεφάλου ανέφερε: «πράγματι, ο θεσμός της εκκλησιαστικής αυτοκεφαλίας, ο οποίος απέρρεε από την ορθόδοξη εκκλησιολογία για την κανονική λειτουργία της κοινωνίας των τοπικών εκκλησιών, αποψιλώθηκε από το κανονικό του περιεχόμενο για να υπηρετήσει την κρατική επιλογή της μονοσήμαντης εθνικής εσωστρέφειας ή να εξουδετερώσει την οποιανδήποτε υπερόρια εκκλησιαστική επιρροή στη λειτουργία του κράτους. Η καταχρηστική αυτή ερμηνεία του κανονικού θεσμού της αυτοκεφαλίας συμπαρέσυρε τις κατά τόπους Ορθόδοξες Εκκλησίες και τροφοδότησε με θρησκευτικό φανατισμό κάθε μορφής εθνικισμό ή εθνοφυλετισμό, οι οποίοι καταδικάσθηκαν από τη Μεγάλη Σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως του 1872, αλλά πρόσφατα από τους Προκαθημένους των Ορθοδόξων Εκκλησιών στην Πάτμο, οι οποίοι στο μήνυμά τους της 26ης Σεπτεμβρίου καταδικάζουν «πάντα εθνικιστικόν φανατισμόν, δυνάμενον να οδηγήσει εις διαίρεσιν και μίσος μεταξύ των ανθρώπων, εις αλλοίωσιν ή αφανισμόν των πολιτισμικών και θρησκευτικών ιδιαιτεροτήτων άλλων λαών της γης και εις την καταπάτησιν του ιερού δικαιώματος της ελευθερίας και αξιοπρεπείας του ανθρωπίνου προσώπου και των εκασταχού μειονοτήτων». Και συνέ-

Meyendorff, ο Σ. Αγουρίδης, ο Χρ. Γιανναράς κι ο Ι. Πέτρου, καθώς ο Σεβ. Μητρ. Γέρων Εφέσου κ. Χρυσόστομος (Κωνσταντινίδης).

χισε γενικότερα:

«Η σύγχρονη λοιπόν εικόνα της ορθοδοξίας έχει τις φωτεινές και τις σκοτεινές της πτυχές, όχι μόνο στη λειτουργία του δικού της σώματος, αλλά και στις σχέσεις της με τον λοιπό Χριστιανικό κόσμο. Οι πτυχές αυτές επηρεάζουν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό και την ιδιαιτερότητα της αποστολής της σε έναν διχασμένο κόσμο, ο οποίος δεν έχει ακόμη απαλλαγεί από τις οδυνηρές εμπειρίες της αντιπαλότητας μεταξύ Ανατολής και Δύσεως». Και κατέληξε: «συνεπώς, οι προοπτικές της σύγχρονης αποστολής της ορθοδοξίας στην αυγή της τρίτης χιλιετίας προσδιορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τη σάρκα της εποχής μας, η οποία υποφέρει ακόμη από τις ποικίλες πληγές του παρελθόντος και αντιδρά με σπασμωδικές κινήσεις για τη θεραπεία τους»[8].

Επίλογος

Προσπάθησα να παρουσιάσω το σύγχρονο προβληματισμό πάνω σε μια πτυχή του σημερινού εκκλησιολογικού προβλήματος στο χώρο των Ορθοδόξων Εκκλησιών. Υπάρχουν και άλλες πτυχές. Σίγουρα δεν μπορούμε να είμαστε υπερ-αισιόδοξοι. Ωστόσο βρισκόμαστε σε πολύ καλύτερη θέση από την εποχή που ο π. Schmemann έγραφε πως «για αρκετούς αιώνες η εκκλησιολογική σκέψη και κάθε πραγματικό ενδιαφέρον για την Εκκλησιολογία ήταν στην Ορθοδοξία σχεδόν τελείως ατροφικά». Σήμερα μπορούμε με χαρά και δοξολογία προς το Θεό να πούμε ότι οι Ορθόδοξες Εκκλησίες κάνουν μια προσπάθεια για να σταματήσουν τις διαιρέσεις τους, τον επαρχιωτισμό, τη θεολογική σκλήρυνση και να αποβάλλουν τον εθνικισμό. Ωστόσο πολλή δουλειά έχει ακόμη να γίνει. Γι' αυτό και θεωρώ ακόμη επίκαιρη τη διαπίστωση του π. Schmemann ότι «το πιο επείγον καθήκον του οικουμενικού πρωτείου σήμερα είναι να μας απελευθερώσει από κάθε παγανιστικό και αιρετικό εθνικισμό που πνίγει την οικουμενική και σωστική κλήση της Ορθοδοξίας».

8. Βλ. υποσ. 7.

Από το πρόσωπο στο προσωπείο

π. Βασίλειος Θερμός

Τι περιμένει, άραγε, ο κόσμος από την Εκκλησία σήμερα; Από ποιο σημείο να «πιάσει» κανείς το ερώτημα, αλλά χωρίς η απάντηση να εκπέσει στις προγραμματικές του δηλώσεις; Θα αποπειραθώ να το προσεγγίσω ως «κοινός νους», ζητώντας συγνώμη και για τούτο το δάνειο και για τον δανεικό και παραλλαγμένο τίτλο.

*

Αν θελήσετε ποτέ να συγκεντρώσετε τις φωτογραφίες από την ενθρόνιση όλων των Μητροπολιτών (περίπου 80) της Εκκλησίας της Ελλάδος, θα διαπιστώσετε ότι για το 1/3 εξ αυτών οι φωτογραφίες είναι ασπρόμαυρες. Πρόκειται για όσους εξελέγησαν περίπου πριν από το 1970.

Ήταν η περίοδος του ραγδαίου κοινωνικού μετασχηματισμού. Τα σπίτια αποκτούσαν ηλεκτρική κουζίνα, ψυγείο, πλυντήριο· τα αυτοκίνητα άρχιζαν δειλά να αυξάνονται, πάντα προνόμιο λίγων· η τηλεόραση μόλις είχε ξεκινήσει. Ακόμη και στις ίδιες τις φωτογραφίες διακρίνονται τα σημάδια της εποχής: χαμηλά σπίτια με κεραμίδια, λίγα και παλαιικά αυτοκίνητα, αυστηρά ανδρικά κουρέματα και μουσειακά γυναικεία ντυσίματα. Κι ανάμεσά τους να ευλογεί τον λαό ο ίδιος επίσκοπος, που και σήμερα περιφέρεται στην ίδια αλλά θορυβώδη πόλη του.

Αυτά συμβαίνουν σε 25 περίπου Μητροπόλεις! Αν θελήσουμε τώρα να ανατρέξουμε στην εποχή που οι σημερινοί Μητροπολίτες έγιναν κληρικοί, θα δούμε το βεληνεκές να εκτείνεται μέχρι την αδιαφοροποίητη αγροτική Ελλάδα. Σχεδόν οι μισοί επίσκοποι χειροτονήθηκαν για πρώτη φορά όταν οι άνθρωποι κυκλοφορούσαν με ζώα ή κάρα, όταν οι νοικοκυρές έπλεναν στην σκάφη με αλυσίβα, όταν πολλά χωριά φωτίζονταν με λάμπες πετρελαίου.

Οι συνταρακτικές αυτές αντιθέσεις για πρώτη φορά παρατηρούνται στον τόπο μας. Η ζωή 50 χρόνια πριν κυλούσε σχεδόν όπως και 200 χρόνια πριν. Ο νέος κληρικός τις εποχές εκείνες ήταν βέβαιος ότι πεθαίνοντας θα άφηνε τον κόσμο γύρω του με αμετάβλητες νοοτροπίες και με τους ίδιους ρυθμούς.

Σήμερα, όμως, η κατάσταση είναι απροσδόκητα απαιτητική. Οι εξελίξεις επιτάσσουν στον ίδιο κληρικό που του φώναζαν «άξιος!» χωρικοί που αναλώνονταν στο χωράφι τους και νοικοκυρές που πάλευαν με τα ξύλα και την γκαζιέρα, σήμερα να γνωρίζει τις αγωνίες του διπλά εργαζόμενου ζευγαριού, που με το βλέμμα στο ρολόι μεταφέρει τα παιδιά του στα φροντιστήρια και να

κατανοεί τον τρόπο σκέψης του νέου που κινείται μεταξύ pub και CD-ROM.

Πώς καλύπτει αυτό το κενό; Απλώς δεν το καλύπτει. Συνήθως απευθύνει κηρύγματα με γενικόλογες νουθεσίες. Βουλιάζει πίσω από ένα χαρτοβασίλειο ασκώντας την περίφημη ποιμαντική των εγκυκλίων, μοιράζει τρόφιμα τις μεγάλες γιορτές, προικοδοτεί άπορες κορασίδες, και πλειοδοτεί σε μεγαθυμία διακηρύσσοντας πως η Εκκλησία «ως φιλόστοργος μήτηρ» αναμένει τον παραστρατημένο άνθρωπο της εποχής μας όταν αποφασίσει να επιστρέψει.

Η ανικανότητα να αισθανθεί ο κληρικός τον πιστό και τα προβλήματά του και να τον «συναντήσει» εκεί που ο πιστός βρίσκεται, δεν είναι κατ' ανάγκην συνάρτηση της ηλικίας. Η πείρα βοά πως υπάρχουν εμπνευσμένοι υπερήλικες ποιμένες, αλλά και νεότατοι κληρικοί-ξένα σώματα. Στις δεκαετίες που διανύουμε, όμως, ο παράγων «ηλικία» συμβάλλει καθοριστικά στην πλήρη ψυχική αποκοπή από το ποίμνιο, αν δεν υπήρχε επαρκής ψυχική επαφή στην αρχή. Σ' αυτή την ψυχική απόσταση πρέπει να προστεθεί και η βιολογική και διανοητική αδυναμία, που δυσχεραίνει τη συστηματική κατανόηση και προάγει την επιπολαιότητα, αφού συντομεύει τις διαδικασίες των εκκλησιαστικών οργάνων.

Η ιστορία της Εκκλησίας μας έχει χτισθεί με συνόδους μαραθώνιας διάρκειας και εξαντλητικής διαπραγμάτευσης επί δογματικών και κανονικών ζητημάτων, για εβδομάδες και μήνες. Πώς αλλιώς εξηγείται σήμερα να αδημονούμε για συνεδριάσεις λίγων ωρών; Από πλευράς δε συχνότητας κινδυνεύουμε σήμερα, που οι Μητροπολίτες διαθέτουν Mercedes και BMW, να συνεδριάζουν αραιότερα από τα βυζαντινά χρόνια· όταν αντιμετώπιζαν θύελλες, ερήμους, βαρβάρους και ληστές για να πάνε με το ζώο στη σύνοδο.

Υπάρχει και μία άλλη υπολογίσιμη συνέπεια που επέφερε η παράταση του μέσου όρου ζωής. Σήμερα είναι πολύ πιθανό ο επίσκοπος να παραμείνει 25 ή 30 χρόνια στην επαρχία του, ακόμη και 40. Αυτό σημαίνει ότι τα παιδιά που γεννήθηκαν όταν αυτός ενθρονιζόταν, στο τέλος της ζωής του θα έχουν ήδη παιδιά εφήβους. Χαρακτηριστικά αναφέρω ότι ο εθνομάρτυρας Γρηγόριος ο Ε´ πατριάρχευσε συνολικά 6 χρόνια, ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς αρχιεράτευσε 12 χρόνια, ο άγιος Μάρκος Εφέσου ο Ευγενικός 7 χρόνια, οι Αρχιεπίσκοποι Αθηνών Χρύσανθος 3 χρόνια, Δαμασκηνός 8 χρόνια, Σπυρίδων 7 χρόνια· ενώ ο σημερινός Αρχιεπίσκοπος πέρασε τα 21 χρόνια (συνολικά 40 ως επίσκοπος)!

Με άλλα λόγια, η ποιμαντική αγωγή μιας ολόκληρης γενιάς και της μισής επόμενης, σε μια δεδομένη περιοχή, χρωματίζεται καθοριστικά από ένα και μόνο πρόσωπο (με τις εξαιρέσεις εκείνες, φυσικά, που η χάρη του Θεού εργάζεται). Αν πρόκειται για πνευματικό άνθρωπο και φωτισμένο ποιμένα, ο τόπος εκείνος θα ευτυχήσει εκκλησιαστικά και θα ανθίσει ό,τι καλύτερο κρύβει

μέσα του. Αν, όπως συνήθως, πρόκειται για μετριότητα ή –αλίμονο!– και για λυκοποιμένα, τότε θα καταστρέψει μία και παραπάνω γενιά μαζί του.

Συμπέρασμα: Στην εποχή μας *άλλαξε ριζικά η κλίμακα του χρόνου, του χώρου και των ανθρωπίνων σχέσεων*. (Δες, για παράδειγμα, την κατάργηση των αποστάσεων που επέφερε η τηλεόραση). Έτσι, ό,τι αρνούνται να επιτελέσουν ως καθήκον οι σχετικοί εκκλησιαστικοί μηχανισμοί (προβλέπονται από τους κανόνες διαδικασίες απομακρύνσεως όσων επισκόπων αδυνατούν ν' ανταποκριθούν στο χρέος τους, όσων δεν διδάσκουν τον λαό, όσων επιζητούν μετάθεση, όσων χειροτονούν απερίσκεπτα κλπ.), εναπόκειται στη φιλοπατρία των ιδίων. Καλούνται να υπερβούν εαυτούς αναγνωρίζοντας με ρεαλισμό εγκαίρως τα όριά τους. Πράξη ανύπαρκτη, αφού αν συμβαίνουν όσα αναφέραμε πριν, δεν θα είχαν δεχθεί καν να γίνουν επίσκοποι.

Ερχόμαστε, λοιπόν, σε μια άλλη πτυχή του ερωτήματος, με οδηγό πάντα τον κοινό νου. Με ποια κριτήρια εκλέγονται οι επίσκοποι; Κατά την γνώμη μου η κατάσταση θυμίζει μία από τις πολλές δραματικές εποχές της Εκκλησίας μας που περιγράφει ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος. «Επαινώ», λέει, «την συνήθεια των ναυτικών, που κάνουν πλοίαρχο όποιον ξεκίνησε από τα κουπιά και το παρατηρητήριο για να φτάσει κάποτε στο τιμόνι. Αλλά και γιατρός δεν μπορεί να γίνει κάποιος αν δεν σπούδασε στην πράξη τα είδη των ασθενειών· ούτε ζωγράφος αν δεν έμαθε να αναμιγνύει και να δοκιμάζει τα χρώματα»... «Ὁ δὲ πρόεδρος εὑρίσκεται ῥαδίως μὴ πονηθεὶς καὶ πρόσφατος τὴν ἀξίαν, ὁμοῦ τε σπαρεὶς καὶ ἀναδοθείς, ὡς ὁ μῦθος ποιεῖ τοὺς Γίγαντας. Πλάττομεν αὐθημερὸν τοὺς ἁγίους καὶ σοφοὺς εἶναι κελεύομεν τοὺς οὐδὲν σοφισθέντας, οὐδὲ τοῦ βαθμοῦ προεισενεγκόντας τι, πλὴν τοῦ βούλεσθαι» (ΒΕΠΕΣ, τ. 60, σ. 150). Μόνη τους «προσφορά» ότι θέλουν την δόξα του βαθμού.

Κληρικοί που πέρασαν την ζωή τους σε γραφεία, και έμαθαν την εκκλησιαστική εθιμοτυπία και εκπροσωπούσαν τον επίσκοπο σε επίσημες εκδηλώσεις, αλλ' ανίκανοι ν' ακούσουν έναν άνθρωπο με προσοχή και να τον καταλάβουν, με την αναπηρία να μην μπορούν να συμπονέσουν και να συνεννοηθούν ανθρωπινά, αυτοί κατά κανόνα κρίνονται ότι «υπηρέτησαν ευδοκίμως την Εκκλησίαν» και πρέπει να προαχθούν, ωσάν η έννοια «Εκκλησία» να εξαντλείται στα χαρτιά και στο τυπικό. Κι αν δεν φαντάζονται από πριν τον εαυτό τους ν' ανήκει στους Γίγαντες, το ύψος στο οποίο τους ανεβάζουν τους διαβεβαιώνει περί αυτού σύντομα.

Και ο άγιος συνεχίζει: «Οὐκ ἐπαινῶ γὰρ ἐγὼ τὴν παρ' ἡμῖν ἀταξίαν καὶ ἀκοσμίαν, ἔστιν ὅτε καὶ ἐφ' ὧν προεδρευόντων ἐν βήμασιν... Νῦν δὲ κινδυνεύει τὸ πάντων ἁγιώτατον τάγμα τῶν παρ' ἡμῖν πάντων εἶναι καταγελαστότατον. Οὐ γὰρ ἐξ ἀρετῆς μᾶλλον ἢ κακουργίας ἡ προεδρία, οὐδὲ τῶν ἀξιωτέρων, ἀλλὰ τῶν

δυνατωτέρων οἱ θρόνοι. Καὶ ὁ μὲν στέργει τὴν κάτω χώραν καὶ ταπεινῶς ἕστηκεν, ὁ τῆς ὑψηλῆς ἄξιος καὶ πολλὰ μὲν τοῖς θείοις λόγοις ἐμμελετήσας, πολλὰ δὲ τῇ σαρκὶ νομοθετήσας εἰς ὑποταγὴν πνεύματος· ὁ δὲ σοβαρῶς προκαθέζεται καὶ τὴν ὀφρὺν αἴρει κατὰ τῶν βελτιόνων καὶ οὐκ ἐπιτρέμει τοῖς θρόνοις, οὐδὲ φρίσσει τὴν ὄψιν τὸν ἐγκρατῆ κάτω βλέπων· ἀλλ' ὁμοῦ τῷ κράτει καὶ σοφώτερον ἑαυτὸν ὑπολαμβάνει, κακῶς εἰδὼς καὶ τὸ φρονεῖν ὑπὸ τῆς ἐξουσίας ἀφηρημένος» (ό.π.). Μετάφραση: «παίρνει τα μυαλά» η εξουσία από όποιον δεν τα είχε περιφρουρήσει διά ταπεινώσεως και εγκρατείας.

Αλλά ο κοινός μου νους επιμένει πως η εν τη πράξει *υποβάθμιση του επισκοπικού αξιώματος* αποτελεί μία από τις σημαντικότερες αιτίες της κρίσεως της Εκκλησίας· ίσως την πιο καίρια. Και αυτό γιατί μάθαμε ότι ο επίσκοπος είναι ο «λύχνος και οφθαλμός της Εκκλησίας». Αυτός θα επιλέξει ποιοι θα είναι κληρικοί για 50 χρόνια και θα συναναστρέφονται τους πιστούς, αυτός και θα τους πτερώσει ή θα τους νεκρώσει. (Σημείωση: Όλα όσα γράφονται στο κείμενο αυτό ισχύουν στο ακέραιο και για τους πρεσβυτέρους· απλώς η κλίμακα των επιπτώσεων προκειμένου περί των επισκόπων είναι ασύγκριτα μεγαλύτερη). Ένα ερώτημα που θέτει ο κοινός νους εδώ είναι γιατί η ιεραρχία δεν εισάγει στη διαδικασία εκλογής τουλάχιστον τους κληρικούς της Μητροπόλεως; Έτσι θα περνούσε σε αυτούς η ευθύνη και ουδείς θα την κατηγορούσε για εσφαλμένη εκλογή.

Το σκηνικό αλλάζει τώρα και μεταφερόμαστε σε κεντρικό ναό της πρωτεύουσας. Γνωστή μου κυρία μού εκμυστηρεύεται ότι αποφάσισε τελικά να εξομολογηθεί και κατέφυγε στον εν λόγω ναό. Της είπαν ότι δεν μπορούν τη μέρα εκείνη και ζήτησαν να επανέλθει την επομένη. Επανήλθε, αλλά τεχνίτες επισκεύαζαν το γραφείο και δεν μπορούσε να γίνει εκεί εξομολόγηση. Την επόμενη μέρα έλειπε ο πνευματικός, που οι συνεφημέριοί του της είχαν πει να ζητήσει. Η κυρία δεν ξαναπήγε πια να εξομολογηθεί, διότι από τα τρία απογεύματα τα δύο είχε κλείσει το κατάστημά της για να μεταβεί.

Εδώ έχουμε την περίπτωση μιας πιστής, που είναι πρόθυμη να υποστεί και οικονομική ζημιά προκειμένου να κάνει κάτι για την ψυχή της. Ήδη αυτό είναι ένα δεδομένο όχι αυτονόητο για εμάς τους κληρικούς, που δεν τελούμε σχεδόν καμιά ιεροπραξία χωρίς αμοιβή. Εξάλλου είναι πρόθυμη να ανοίξει την ψυχή της σ' έναν άγνωστο και να πει πράγματα που την ντροπιάζουν. Όμως δεν υπάρχει εκεί κανείς να την δεχθεί.

Το περιστατικό, φυσικά, δεν είναι αντιπροσωπευτικό του τι συνήθως συμβαίνει. Όμως, είναι αρκετά ενδεικτικό της νοοτροπίας που έχει κυριεύσει την συντριπτική πλειονότητα των κληρικών μας. *Δεν θεωρούμε ως κύριο έργο μας τη διαποίμανση των ανθρώπων*, αλλά την τέλεση ευχελαίων, αγιασμών, εγκαι-

νίων, τρισαγίων κλπ. Με αυτό το σκεπτικό αναζητούνται και επιλέγονται οι περισσότεροι κληρικοί. Απόδειξη αυτού είναι το γεγονός ότι και αυτές οι ιεροπραξίες συνήθως τελούνται αναξιοπρεπώς, χωρίς στο τέλος να μπορούμε να αρθρώσουμε ούτε μια επιγραμματική αλλά προσήκουσα ευχή.

Συχνά διαμαρτυρόμαστε για την απροθυμία του κόσμου να πλησιάσει την Εκκλησία, αλλά διαπιστώνει κανείς ότι, αν αυτό συνέβαινε ξαφνικά, θα είμαστε εντελώς ανίκανοι να το χειριστούμε. Τα γεγονότα είναι συντριπτικά: Από τα χέρια μας (κυριολεκτικά) περνούν τα εκατομμύρια των Ελλήνων που βαπτίζονται, στεφανώνονται, κηδεύονται· ακόμη, ο μισός πληθυσμός με τον στρατό και μία υπολογίσιμη μερίδα στις πρόσφορες συνθήκες των νοσοκομείων. Αλλ' είμαστε ανήμποροι να συναντηθούμε πραγματικά με αυτούς τους ανθρώπους, διότι *δεν έχουμε κληρικούς που να θέλουν να τους συναντήσουν*. Ή, έχουμε και κληρικούς που *δεν πρέπει να τους συναντήσουν*. Διότι υπάρχει και η άλλη εκδοχή: η κυρία να κατόρθωνε να εξομολογηθή τελικά, αλλ' η εμπειρία της αυτή να την οδηγούσε να αρνηθεί πλήρως τα μυστήρια της Εκκλησίας μέχρι την επιθανάτια κλίνη της (κάτι όχι σπάνιο, δυστυχώς).

Δεν δικαιούμαστε και δεν αξίζουμε την μαζική μεταστροφή της ελληνικής κοινωνίας που όλοι ποθούμε. «Ἐπὶ ὀλίγα ἧς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω...» (Ματθ. κε΄ 23), αυτός είναι ο φυσικός και θεϊκός νόμος. Ο κοινός νους διαπιστώνει ότι και να θέλουμε *δεν γνωρίζουμε πώς να συναντήσουμε τον άλλο*. Δεν μπορούμε να μιλήσουμε στη γλώσσα του, στην πράξη «τὴν δύναμιν ἠρνημένοι» (Β΄ Τιμ. γ΄ 5) του αρχετυπικού γεγονότος της Πεντηκοστής. Και τότε η σκέψη που ακολουθεί είναι: Μήπως στην πραγματικότητα δεν είμαστε σε θέση ή δεν θέλουμε να συναντήσουμε *τον ίδιο μας τον εαυτό*; Μήπως ζούμε καταδικασμένοι σε μόνιμη ξενιτιά από την αληθινή μας ταυτότητα; Και –το τραγικότερο– μήπως μερικές φορές αυτή η αλλοτρίωση αποτελεί και το κίνητρο προς την ιερωσύνη;

Αν αυτό σας φαίνεται βαρύ, θυμηθείτε πως η ιερωσύνη είναι και *εξουσία* –τουλάχιστον βιώνεται στην πράξη πολύ περισσότερο απ' όσο είναι· και πως κάθε εξουσία έχει τη δύναμη να αλλοτριώνει μέσω του *προσωπείου* που χαρίζει, όταν η έμφαση από το πρόσωπο περνάει στον *ρόλο*. Και αφθονούν γύρω μας εκείνοι που ανεπίγνωστα αναζητούν ένα σχήμα κοινωνικής παρουσίας και δράσεως, το οποίο θα τους αποσπάσει από την επαφή με τον εαυτό τους.

Ένα τέτοιο πρόσφορο προσωπείο είναι το *τελετουργικό*, γι' αυτό και στις εκκλησιαστικές σχολές λαμβάνουν χώρα κωμικοτραγικά γεγονότα από νεαρά παιδιά, που παριστάνουν τους αρχιμανδρίτες και τους επισκόπους. Η έμφαση που δόθηκε τα τελευταία χρόνια στην Ορθόδοξη λατρεία, ενώ ξεκίνησε με θεολογικές προϋποθέσεις και ήταν όντως επιβεβλημένη, κατάντησε στα χέρια

κληρικών και υποψηφίων ουρανοκατέβατο δώρο για να ξεφύγουν από τη συνάντηση με τον εαυτό τους και με τον άλλο. Ήταν πλέον αίτημα της εποχής, αφού σ' ένα περιβάλλον πιο «πολιτισμένο» από το αγροτικό παρελθόν δεν μπορούσε να επικαλεσθεί κάποιος το ωμό κίνητρο της επαγγελματικής αποκατάστασης. Το κοινό και στις δύο περιπτώσεις είναι ότι κάποιος γίνεται κληρικός όχι επειδή το αγαπά, αλλά επειδή είναι *ανίκανος για ο,τιδήποτε άλλο από εκείνα που θα του έδιναν αυτοεκτίμηση*.

Και ενώ όλα αυτά συμβαίνουν, ο εκκλησιαστικός οργανισμός κοιμάται μακάρια. Κανένα πρόβλημα δεν υπάρχει κατ' αυτόν, ικανό να κινητοποιήσει τα θεσμικά (Σύνοδο) και επιτελικά (συνοδικές επιτροπές) όργανα της Εκκλησίας και να τα βάλει να συσκεφθούν με πνεύμα αυτοκριτικής. Ο ψυχολογικός μηχανισμός της *απώθησης* κυριαρχεί, διότι τα προβλήματα προκαλούν *άγχος*. Αν δεν λυθούν ώστε να εκλείψει το άγχος, πρέπει να εκδιωχθούν και να υποκρινόμαστε έτσι ότι δεν υπάρχουν. Στην πραγματικότητα, συνέβη ό,τι και σε επίπεδο ατομικής παθολογίας: τον εκκλησιαστικό οργανισμό ως σύνολο τον χαρακτηρίζει το ίδιο προσωπείο.

Όσοι αμφιβάλλουν γι' αυτό ας ρίξουν μια ματιά σε επιστολές των Πατέρων, στις οποίες ασχολούνται με εκκλησιαστικά προβλήματα της εποχής τους. Θα δουν να περιγράφεται ζωντανά η πραγματικότητα, να εκφράζονται συναισθήματα (ακόμη και δυσαρέσκεια, παράπονα, θλίψη), να διεκπεραιώνεται μέσα από ανοικτό διάλογο η επίλυση των διαφορών. Στα σημερινά επίσημα εκκλησιαστικά κείμενα έχει κανείς την εντύπωση ότι χρησιμοποιείται μια ουδέτερη γλώσσα, που θυμίζει μάλλον *διπλωματική* σύνταξη: γενικόλογη, χωρίς συναισθήματα, με υπαινιγμούς, με κυριαρχία των ουσιαστικών απέναντι στα ρήματα, με χρήση περισσότερο της μέσης φωνής των ρημάτων (όλα χαρακτηριστικά συναισθηματικής αποστάσεως). Διπλωματικές δικαιολογίες επιστρατεύονται για να κρύψουν δυσαρέσκειες και, γενικά, υιοθετούνται πλέον σαν αυτονόητες οι κοσμικές μέθοδοι της πολιτικής.

Στα εκκλησιαστικά έντυπα δημοσιεύονται συνήθως το χρονικό των επίσημων επαφών, τα κοινά ανακοινωθέντα και οι προπόσεις των γευμάτων. Η ουσία των συζητήσεων ουδέποτε αποκαλύπτεται, σε αντίθεση με την Πατερική πρακτική, από την οποία είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε το περιεχόμενο των διαλόγων και τον χαρακτήρα των πρωταγωνιστών. Το αποτέλεσμα είναι ένα προσωπείο ακόμη και προς το πλήρωμα της Εκκλησίας –τι λέω; και προς τα στελέχη της: κληρικούς και θεολόγους– ενώ το κενό προσπαθεί να καλύψει ενίοτε η κοσμική δημοσιογραφία με φημολογία, έτσι ώστε ένα άλλο προσωπείο, αρκετά αλλοιωμένο, να προωθείται τελικά και προς τους θύραθεν.

Ακόμη και όταν διενεργείται αυτοκριτική από τους κληρικούς μας, ένα σύνδρομο φοβίας επιβάλλει να μην εξέρχεται αυτή «έξω της παρεμβολής», δηλαδή του στενού κύκλου μέσα στον οποίο εκφέρεται. Η κοινή στάση προς τα έξω είναι η άμυνα: είτε η επινόηση κάποιου εχθρού προς τον οποίο αντιτάσσεται η «καλή» Εκκλησία, είτε η διόγκωση και ο εξωραϊσμός των (ολίγων) πεπραγμένων.

Πρόσφατα δημοσιογραφικός κάλαμος έγραψε πως η Εκκλησία (και ο στρατός) αποτελούν «θεσμούς θανάτου». Νομίζω πως δεν το είπε επειδή η Εκκλησία ασχολείται με μεγαλύτερη προθυμία με τους νεκρούς παρά με τους ζωντανούς. Κατά την γνώμη μου ο συγγραφέας αισθάνθηκε ασυνείδητα το γεγονός πως η Εκκλησία σήμερα αδυνατεί να συναντήσει τους ανθρώπους ως πρόσωπα κι έτσι τους εξωθεί να φτιάξουν προσωπεία. Με τον τρόπο αυτό, αντί να κινητοποιεί κάθε στοιχείο ζωής και αλήθειας που κρύβουν μέσα τους, υπηρετεί την ορμή του *θανάτου* και το υπαρξιακό τους *ψεύδος*, μέσω του αντίστοιχου δικού της. «Ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ» (Ιω. ιδ΄ 6) πηγαίνουν πάντα μαζί. Σε εορταστική εκδήλωση, στην οποία παρευρισκόμουν, μαθήτρια του δημοτικού επρόκειτο σε λίγο ν' απαγγείλει ένα ποίημα. Επειδή, λοιπόν, της είχαν συστήσει «να φιλήσει το χέρι του δεσπότη» στράφηκε και με ρώτησε: «Ποιος είναι ο δεσπότης; Εκείνος με το σκήπτρο;» Το σύμβολο της αγαπητικής φροντίδος και της ποιμαντικής μέριμνας, τη ράβδο, την εννόησε αυθόρμητα ως σύμβολο της εξουσίας· μια εικόνα που έρχεται από τα παιδικά παραμύθια και την απολυταρχική μοναρχία. Εναργής η παρανόηση, εξ απαλών ονύχων ριζωμένη.

Συχνά την ανικανότητά μας την καλύπτουμε υποκρινόμενοι ότι κατέχουμε το ζητούμενο. Αλλά χρησιμοποιώντας *για προσωπείο μας ό,τι για κάποιους άλλους κάποτε ήταν το πρόσωπό τους* γινόμαστε καταγέλαστοι. ΄Οταν ήμουν νέος προσπάθησα κάποτε, με τον σχετικό ενθουσιασμό, να πείσω ορισμένα πρόσωπα σε μια συντροφιά για την αλήθεια της Ορθοδοξίας. Αράδιασα πολλά χωρία, ώσπου ξαφνικά μια κοπέλα με διέκοψε: «Συγνώμη, γιατί τόση ώρα μιλάτε όλο από βιβλία;»

Μία όψη του εν λόγω προσωπείου, για παράδειγμα, είναι το να βγαίνει η Εκκλησία στη δημοσιότητα στηλιτεύοντας την κοινωνική κρίση, την ίδια στιγή που με το πραγματικό της πρόσωπο ευόδωσε την κρίση, και κρυφά και φανερά. Στην ελεγκτική της πρακτική εμφανίζεται Πατερική, ενώ στην πραγματική της ζωή ενεργεί αυθαίρετα και παραπτωματικά. Επομένως δεν είναι ζήτημα αβροφροσύνης το να αποδίδουμε οι κληρικοί τις ευθύνες για τα σημερινά προβλήματα της Εκκλησίας σε μας τους ίδιους μόνο· είναι θέμα εντιμότητας και κοινού νου. Υπάρχουν νέα παιδιά κατηχητές που απορεί κανείς γιατί επιμένουν να εργάζονται με όρεξη μετά τα τόσα εμπόδια που τους θέτουν οι εφημέριοί τους.

Χρειαζόμαστε καθρέφτισμα στο ήθος και την νοοτροπία των Πατέρων. Εκτός από την δογματική τους αλήθεια, για την οποία καυχώμαστε, έχουμε ανάγκη και από την υπαρξιακή τους αλήθεια. Μια τέτοια αλήθεια δεν φοβάται τίποτε απολύτως (Βλ. Αρχιμ. Βασιλείου (Γοντικάκη), «Εἰσοδικόν», σ. 141 κ.ε.). Το πλοίο θα αναταράσσεται συνεχώς όσο εμείς οι υπεύθυνοι δεν μιμούμαστε τον Ιωνά πηδώντας στην θάλασσα της μετάνοιας. Και ναι μεν δεν θα βουλιάζει, αλλά δεν πρέπει να μας αφήνει αδιάφορους ο φόβος και η ναυτία των επιβατών...

Φυσικά δεν θα πρέπει να αυταπατώμεθα ότι με την αλλαγή μερικών υπευθύνων προσώπων θ' αλλάξει αυτομάτως το κλίμα στους υφισταμένους και το προφίλ της Εκκλησίας. Η δύναμη της συνήθειας είναι ισχυρότατη και τα αντανακλαστικά των ανθρώπων διαμορφώνονται στα πρώτα χρόνια της επαγγελματικής τους δράσεως. Οι σχηματισμένες αντιλήψεις και οι αυτοματισμοί των συναισθημάτων και της συμπεριφοράς αλλάζουν πολύ δύσκολα και σε λίγους. Πολλές εντολές ή παρακλήσεις προϊσταμένων «νέου τύπου» θα γίνονται δεκτές με απορία ή και δυσφορία, αφού κατ' ουσίαν θα τίθενται εξετάσεις «σε αδίδακτο κείμενο».

Πάντως αξίζει να σημειωθεί ότι, όσο κι αν φαίνεται παράξενο για όποιον διάβασε το κείμενο αυτό, είμαι αισιόδοξος. Όχι τόσο γιατί προσβλέπω σε αλλαγές προσώπων, που δεν θα πάψουν να αποτελούν τους καθοριστικούς μοχλούς των βημάτων προς τα εμπρός. Αλλά κυρίως διότι ελπίζω στην μεταβολή της νοοτροπίας μέσα από την πίεση των γεγονότων. Στην ενιαία «αγορά» των θρησκειών μετά λίγες δεκαετίες η λατρεία και η ποιμαντική των θρησκευτικών ομάδων θα βρίσκονται έκθετες στον μεταξύ τους «ανταγωνισμό» μέσω της τηλεοράσεως, στα νοσοκομεία, στα σχολεία, στις φυλακές κλπ. Εξάλλου η προϊούσα αποδυνάμωση της Εκκλησίας στην Ελλάδα από το φαντασιακό της κύρος, την οποία ευοδώνει μόνη της αυτοεξευτελιζόμενη, θα γεννήσει βαθμιαία νέους ποιμένες, που θα πατούν στα πόδια τους και θα ξέρουν να μιλήσουν πηγαία στην γλώσσα του άλλου. Αυτή θα είναι η θετική όψη της κρίσης, η ευλογία της.

* * *

Τελικά, τι περιμένει ο κόσμος από την Εκκλησία;

Όχι πολλά: απλώς να επιθυμεί να συναντηθούν, αλλά να κοιτάζεται στον καθρέφτη προηγουμένως.

Α, ναι· και να μη βάφεται για το ραντεβού τους.

Από τη ζωή και τη δράση της Ενορίας μου σήμερα*

π. Fritz Leinung

Μετάφραση: *Γεώργιος Τσανανάς*

Θεία λατρεία

Προσπαθούμε να μην παραμένει μεμονωμένη η θεία Λειτουργία της Κυριακής. Έτσι, κάθε πρωί ώρα 7 τελούμε την ακολουθία των Ωρών. Αμέσως μετά υπάρχει, για όσες και όσους συμμετείχαν, πρόγευμα στο πρεσβυτερείο. Εκεί μιλάμε για πνευματικά πράγματα, καθώς και για το κήρυγμα της περασμένης Κυριακής.

Το απόγευμα κάθε μέρα τελούμε από κοινού Εσπερινό, στον οποίο συμμετέχει ένας άλλος κύκλος προσώπων. Ο Εσπερινός κάθε Παρασκευής είναι οικουμενικός. Κάθε Δευτέρα βράδυ γίνεται συζήτηση πάνω στα βιβλικά αναγνώσματα της θείας Λειτουργίας της ερχόμενης Κυριακής. Ιερείς και μέλη της Ενορίας προετοιμάζουν μαζί το κήρυγμα. Μ' αυτό τον τρόπο συνδέονται οι καθημερινές και η Κυριακή των μελών της Κοινότητας.

Μελέτη Αγίας Γραφής

Υπάρχει ένας κύκλος μελέτης της Αγίας Γραφής που συναντιέται μια φορά την εβδομάδα. Μέσα σε 10 χρόνια μελετήθηκε ολόκληρη η Βίβλος. Τώρα ξεκινάμε πάλι από την αρχή. Έχουμε και άλλους κύκλους μελέτης της Γραφής που κάνουν συνάξεις μια φορά το μήνα. Οι πιο πολλοί ασχολούνται με τις επιστολές του αγίου αποστόλου Παύλου. Σ' αυτά τα βιβλικά βραδινά προσέρχονται και Ευαγγελικοί χριστιανοί.

* Με τον π. Fritz (Friedrich) Leinung, Γερμανό Καθολικό ιερέα, με συνδέει βαθιά φιλία από τα χρόνια των μεταπτυχιακών σπουδών μου στο Münster Βεστφαλίας της Γερμανίας. Κατ' επανάληψη επισκέφτηκε τη χώρα μας. Γνωρίζει καλά την ιστορία και τον πολιτισμό του Βυζαντίου. (Έγραψε μάλιστα ένα ωραίο βιβλίο για τη βυζαντινή Θεοφανώ, σύζυγο του Γερμανού αυτοκράτορα Όθωνα του Β΄, μητέρα του Όθωνα Γ΄ και αυτοκράτειρα της Γερμανίας το 972-991). Ξανασυναντηθήκαμε αυτό το καλοκαίρι στη Θεσ/νίκη. Ευχαρίστως δέχτηκε να γράψει γι' αυτό το τεύχος του «Καθ' Οδόν» κάτι από τη ζωή και τη δράση της Ενορίας του, της οποίας είναι και προϊστάμενος. Αυτή βρίσκεται στο κέντρο της μικρής πόλης Kleve (κοντά στα γερμανο-ολλανδικά σύνορα). Υπάγεται στην Καθολική Επισκοπή του Münster. Αριθμεί 2.500 πιστούς. Η εκκλησία της είναι αφιερωμένη στην αγία Σύλληψη της Παναγίας (St. Mariä Empfängnis).

Κατήχηση για την πρώτη θεία Κοινωνία

Η 7μηνη προετοιμασία για την πρώτη Κοινωνία των παιδιών, όταν γίνουν 8 ετών, γίνεται ως εξής: Παράλληλα προς την εβδομαδιαία κατήχηση από τον ιερέα υπάρχουν και συναντήσεις που διευθύνονται από μητέρες. Σπουδαιότερη από όλες είναι η κάθε πρώτη Κυριακή του μήνα. Τότε συναντιούνται μεταξύ τους τα προς Κοινωνία παιδιά και οι γονείς τους μισή ώρα πριν από τη Λειτουργία στην εκκλησία και τελούν ορισμένα πράγματα κατά τρόπο παιδικό. Κατά τη διάρκεια της Λειτουργίας του λόγου τα παιδιά μεταβαίνουν στο πρεσβυτερείο και προετοιμάζουν την πομπή με τις προσφορές· με την πομπή ξαναγυρίζουν στον ναό. Μετά το τέλος της Λειτουργίας, γονείς και παιδιά πίνουν έναν καφέ ή χυμό στο πρεσβυτερείο και συζητούν για όσα έχουν να κάνουν τον ερχόμενο μήνα.

Κατήχηση για το Χρίσμα

Η 15μηνη προετοιμασία για το Χρίσμα γίνεται ως εξής: Στους 14χρονους που πρόκειται να λάβουν το Χρίσμα ανατίθεται κάποιο έργο: π.χ. η οργάνωση και προετοιμασία μιας λιτανείας την Κυριακή των Βαΐων, μιας βάπτισης, μιας πυράς τη νύχτα της Ανάστασης· την Κυριακή της Πεντηκοστής η επίσκεψη της ετερόγλωσσης γειτονικής Ολλανδίας· επίσκεψη στο κατάστημα με προϊόντα από τον «Τρίτο κόσμο», στο γηροκομείο, στο νοσοκομείο· η περιποίηση παραμελημένων τάφων, και άλλα παρόμοια.

Την κάθε δεύτερη Κυριακή του μήνα οι προς το Χρίσμα μεταφέρουν τις εμπειρίες τους στη Λειτουργία της εκκλησιαστικής μας Κοινότητας και συμμετέχουν στην επίκαιρη διαμόρφωσή της. Κι αυτοί συναντιούνται μισή ώρα νωρίτερα με μέλη της Ενορίας, με τα οποία συζητούν για το ποια σχέση έχουν οι εμπειρίες τους με τη χριστιανική πίστη.

Λειτουργίες με αλλοδαπούς

Η εκκλησιαστική μας Κοινότητα έχει επαφές με πολλούς αλλοδαπούς. Με Ελληνορθόδοξους χριστιανούς επιχειρήσαμε ένα κοινό προσκύνημα με πλοίο στην Κολωνία. Μαζί μας στο κατάστρωμα ήταν και ο Μητροπολίτης των Ελληνορθοδόξων της Γερμανίας Αυγουστίνος.

Με Τούρκους Μουσουλμάνους είχαμε μια κοινή συνάντηση διαλογισμού. Με Ινδουϊστές Ταμίλ είχαμε μια κοινή λατρευτική συνάντηση. Ινδουϊστές προσκάλεσαν και μας σε λατρευτικές τους συνάξεις (νεκρόδειπνα, κηδείες).

Κάθε μήνα οι Ισπανοί που κατοικούν στην πόλη μας τελούν στην εκκλησία μας τη Λειτουργία στη γλώσσα τους. Το ίδιο κάνουν και οι Πολωνοί κάτοικοι στην πόλη μας κάθε εβδομάδα. Φιλοξενήσαμε τον Πριμάτο της Πολωνίας

Glemp (Βαρσοβία), τον Αρχιεπίσκοπο Stroba (του Posen) και τον ιερέα Jankowski από το Danzig, συνιδρυτή της «Αλληλεγγύης» (Solidarnosc).

Εργασία για την ειρήνη

Πέντε φορές ταξιδέψαμε με μέλη της Κοινότητάς μας (κάθε φορά 30 έως 40 πρόσωπα) στην Πολωνία και προσευχηθήκαμε από κοινού με Πολωνούς χριστιανούς για την ειρήνη. Εκεί ζητήσαμε συγχώρηση για όσα οι Γερμανοί διέπραξαν σε βάρος των Πολωνών.

Ισάριθμες φορές και με ισάριθμα πρόσωπα ταξιδέψαμε στην Αγγλία και προσευχηθήκαμε για ειρήνη στον τόπο, όπου κατοικεί εκείνος ο Άγγλος αεροπόρος, ο οποίος το έτος 1944 με βόμβες κατέστρεψε την πόλη μας Kleve και το ναό μας, και ο οποίος το 1984 τόλμησε να μας επισκεφτεί για να ζητήσει συγχώρηση[1]. Κατά παρόμοιο τρόπο ταξιδέψαμε στη γειτονική μας χώρα Ολλανδία, μια φορά μάλιστα με πλοίο και με 300 πρόσωπα στο κατάστρωμα.

Οι επισκέψεις μας αυτές δεν ήταν μονόδρομοι επικοινωνίας. Ισάριθμες φορές με ισάριθμα πρόσωπα δεχτήκαμε επισκέψεις. Σ' αυτούς τους φιλοξενούμενούς μας πάντοτε προσφέρθηκαν διαμονή και διατροφή από μέλη της εκκλησιαστικής μας Κοινότητας.

«Τρίτος Κόσμος»

Η Κοινότητά μας συντηρεί ένα κατάστημα, όπου πωλούνται αγαθά από λατινοαμερικανικές και αφρικανικές χώρες. Οι τιμές τους είναι λίγο ακριβότερες απ' όσο σε άλλα καταστήματα, διότι προέρχονται από μια παραγωγή, στην οποία οι αμοιβές που δίνονται είναι δίκαιες. Αυτό το κατάστημα είναι συνάμα και ένας τόπος συνάντησης, όπου είναι δυνατόν να γίνουν συζητήσεις. Στο κατάστημα είναι προσαρτημένη μια βιβλιοθήκη, όπου μπορούν να δανείζονται κείμενα που πληροφορούν για προβλήματα του «Τρίτου κόσμου».

Μια ινδιάνικη χορωδία από το El Salvador επισκέφτηκε την Ενορία μας, για να ευχαριστήσει με τραγούδια της πατρίδας της την εκκλησία μας για τη βοήθεια που έλαβαν από το Kleve.

1. Την ιστορία αυτού του γεγονότος, που αγγίζει τα όρια θαύματος, και όσα συγκλονιστικά έζησαν τότε και στη συνέχεια μαζί του οι πιστοί του Kleve και του Whitby (στα ανατολικά παράλια της κεντρικής Αγγλίας) ο π. Leinung διηγείται με γλαφυρότητα και θέρμη στο βιβλίο του «*Wege zueinander. Gemeinde unterwegs im Dienst der Versöhnung*» (= Δρόμοι προς αλλήλους. Κοινότητα καθ' οδόν στην υπηρεσία της συμφιλίωσης), Kleve: Eigenverlag 1991, σσ. 87.

Ηλικιωμένοι και άρρωστοι

Για τους ηλικιωμένους τελείται κάθε Τρίτη, ώρα 3 το απόγευμα, ειδική Λειτουργία. Αμέσως μετά οι ηλικιωμένοι συγκεντρώνονται στο πρεσβυτερείο για ένα φλιτζάνι καφέ και για κάποια συζήτηση για περασμένες μέρες. Άλλοι συναντιούνται για εργόχειρα και για συζήτηση. Οργανώνονται επίσης και εκδρομές και προσκυνηματικά ταξίδια.

Άρρωστοι, που για μεγάλο διάστημα δεν μπορούν να εκκλησιαστούν, δέχονται τη θεία Κοινωνία στο σπίτι τους, που τους τη μεταφέρνουν εκεί εν μέρει ιερείς και ενμέρει ειδικώς για το έργο αυτό εντεταλμένα μέλη της Ενορίας.

Μια ομάδα γυναικών της Κοινότητάς μας επισκέπτεται τακτικά άρρωστους ενορίτες μας, που για κάποιο διάστημα χρειάζεται να μείνουν κλινήρεις στο νοσοκομείο. Μια άλλη ομάδα γυναικών της Ενορίας επισκέπτεται ηλικιωμένους και ασθενείς ανθρώπους στο γηροκομείο. Μερικοί ασθενείς έχουν εθελοντική περιποίηση από μέλη της Ενορίας στο σπίτι τους, προκειμένου να αποφευχθεί γι' αυτούς το γηροκομείο.

Αλκοολικοί και ναρκομανείς

Στο πρεσβυτερείο υπάρχει ένα στέκι συνάντησης για ασθενείς από αλκοόλ και ναρκωτικές ουσίες. Εκεί ετοιμάζουν όλες τις εργάσιμες ημέρες δύο γεύματα: πρωινό και μεσημεριανό. Όποιος απ' αυτούς πηγαίνει για ψώνια, μαγειρεύει, ξεφλουδίζει πατάτες, πλένει πιάτα και μαγειρικά σκεύη ή φροντίζει για την καθαριότητα, τρώει το φαγητό δωρεάν. Για φαγητό πηγαίνουν εκεί και μέλη της Κοινότητας καθώς κι ο ιερέας.

Η Ενορία κατέχει έναν κήπο, όπου οι άνθρωποι αυτοί καλλιεργούν λαχανικά και οπωρικά γι' αυτά τα γεύματα. Μερικοί απ' αυτούς ξανακέρδισαν μ' αυτό τον τρόπο τόση αυτοπεποίθηση, ώστε να υπερνικήσουν την ασθένειά τους. Αυτοί βρήκαν στο μεταξύ κάποια θέση εργασίας (νοσοκόμοι, εφαρμοστές, καλλιεργητές, κηπουροί, ειδικοί χειριστές κομπιούτερ κ.ά.).

Μερικοί δεν τα καταφέρνουν και πεθαίνουν από την αρρώστια τους. Η ομάδα των επιζώντων οργανώνει γι' αυτούς πένθιμες λειτουργίες πολύ ξεχωριστού είδους.

Τέλος, όταν έχουμε στην Κοινότητα γιορταστικές εκδηλώσεις για γάμους ή παρόμοια γεγονότα και περισσεύουν εδέσματα, αυτά παραδίδονται στο παραπάνω στέκι δωρεάν ή έναντι μικρού τιμήματος για χάρη αυτής της ομάδας συνανθρώπων.

Άστεγοι

Στο πρεσβυτερείο και σε ένα πλαϊνό παρεκκλήσιο του ναού προσφέρθηκε

και ακόμη προσφέρεται κατάλυμα για αστέγους, κάποτε και σε πέντε κάθε νύχτα. Πριν από λίγο καιρό η Ενορία μας απέκτησε δικό της οίκημα, όπου άστεγοι μπορούν να εξασφαλίζουν φτηνή διαμονή.

Μια φορά φιλοξενήθηκε στο πρεσβυτερείο μας ένας ιουδαϊκής καταγωγής Μαροκινός, που είχε ζητήσει άσυλο στη χώρα μας. Διαπιστώσαμε ότι κατείχε πολύ καλά την Παλαιά Διαθήκη. Ο εφημέριος τον παρακάλεσε ένα βράδυ στη θέση του να διευθύνει εκείνος τη βιβλική συζήτηση. Ο φιλοξενούμενος το δέχτηκε και τα κατάφερε. Όμως σε ένα ερώτημα δεν μπορούσε να δώσει ικανοποιητική απάντηση. «Αυτό πρέπει να το εξετάσει ο ραββίνος», είπε· «θα του ζητήσω να έλθει εδώ». Αυτό δεν το λάβαμε εμείς σοβαρά υπόψη. Όμως το επόμενο βράδυ είχε καταφθάσει ο αρχιραββίνος της Βορείου Ρηνανίας Βεστφαλίας από το Ντύσσελντορφ, αφού είχε διανύσει 100 χιλιόμετρα, για να βρεθεί κοντά μας και να εξηγήσει το χωρίο που είχε μείνει αμφίβολο. Είπε: «Μια χριστιανική Κοινότητα που δέχεται έναν δικό μας και που κάθε εβδομάδα μελετάει την Τορά, αυτή λοιπόν θέλω να την γνωρίσω».

Μορφωτική εργασία

Τουλάχιστον μια φορά τον μήνα, και συχνότερα, έχουμε στην Ενορία διαλέξεις. Τα θέματα είναι πολύ διάφορα. Μπορεί να είναι λογοτεχνικής, ιστορικής, πολιτικής, ηθικής, θεολογικής ή ποικίλης άλλης φύσεως. Μετά τις διαλέξεις ακολουθούν αμέσως ερωτήσεις, τοποθετήσεις και συζητήσεις. Συχνά τέτοιες διαλέξεις γίνονται όχι σε χώρους της Ενορίας αλλά σε εστιατόρια και κέντρα αναψυχής, προκειμένου να γίνουν προσιτές και σ' εκείνα τα πρόσωπα που έχουν ανασταλτικά και απωθητικά αισθήματα μπρος από τα κατώφλια εκκλησιαστικών κτηρίων. Και πράγματι έχουμε εκεί προσέλευση ανθρώπων, που αλλιώς δεν θα έρχονταν.

Φτωχική εκκλησία στην Arequipa του Περού.

Μετα-αστική πρωτοβουλιακή Εκκλησία. Μια νοτιο-αμερικανική εκκλησιαστική Κοινότητα βάσης τελεί τη Θ. Ευχαριστία.

«Τι να κάνουμε»

Σταμάτης Σακελλίων

Εν τω μεταξύ συνέχιζα να τους ρωτάω όλους στο Παρίσι, πού είναι θαμμένος ο Πασκάλ; Πού βρίσκεται το νεκροταφείο του Μπαλζάκ; Κάποιος τελικά μου 'πε ότι ο Πασκάλ θα πρέπει φυσικά να 'ταν θαμμένος έξω από την πόλη στο Πορτ Ρουαγιάλ, κοντά στην ευσεβή αδελφή του, Γιάνσενιτς και όσο για το νεκροταφείο του Μπαλζάκ δεν ήθελα να πάω σε κανένα νεκροταφείο του Μπαλζάκ δεν ήθελα να πάω σε κανένα νεκροταφείο νυχτιάτικα, και τέλος πάντων καθώς περνάγαμε τρέχοντας σε μια ζόρικη διαδρομή με ταξί στις 3 το πρωί κοντά στο Μονπαρνάς, ούρλιαξαν, Να ο Μπαλζάκ σου, Το άγαλμά του στην πλατεία.

Σατορί στο Παρίσι
Τζακ Κέρουακ

Α. Σύγχυση εννοιών και ο ρόλος της θεολογίας;

Τι είναι το Σατορί; Είναι ο δρόμος για την ευτυχία. Μέσα από εικόνες ολέθριες ή ηδονικές, μέσα από καταστάσεις σύγχυσης, ο Τζακ Κέρουακ περπατάει το Σατορί. Προσπαθεί να ανιχνεύσει, να ξεκαθαρίσει, να βρει το ποθούμενο.

Ποια η σχέση του μικρού εισαγωγικού σημειώματος με το ζητούμενο του παρόντος άρθρου και με τον δάνειο τίτλο του Βλαντιμίρ ΄Ιλιτς Ουλιάνωφ; Κατά την άποψη που θα εκτεθεί παρακάτω ο Ουλιάνωφ και ο Τζακ Κέρουακ έχουν άμεση σχέση με το ζητούμενο, αλλά και τα δρώμενα στην Εκκλησία.

Η ουσία των εννοιών έχει σκεπασθεί από μια σκόνη, με αποτέλεσμα να καθίσταται δυσχερής η εκ νέου ανάγνωσή τους. Η Θεολογία οφείλει να διαβάσει δυνατά τους όρους Εκκλησία, Διακονία, Σωτηρία. Οφείλει να διαβάσει πιο δυνατά το Ευαγγέλιο. Στο διάβα των χρόνων οι έννοιες αυτές μπερδεύτηκαν, πολλές φορές ακυρώθηκαν στο όνομα σκοπιμοτήτων. Είναι πλέον εμφανής η σύγχυση των εννοιών και, αν αποτολμηθεί μια μεγάλης ακτίνας έρευνα στους πολίτες, η πλειονότητα θα αποφανθεί ότι η Εκκλησία ταυτίζεται με την κληρική της έκφραση και με τη διοίκησή της. Δηλαδή με τη μειοψηφία του Σώματος του Χριστού. Με μεγάλη βεβαιότητα οι συμπολίτες μας θα αποποιηθούν την εκκλησιαστική τους ιδιότητα ως μη ώφειλαν. Ο λόγος απλός, η άγνοια πρωτίστως και

δευτερευόντως η ιδιώτευση.

Αναπόφευκτα αν το ερωτηματολόγιο προεκταθεί και στη λέξη Διακονία και πάλι οι ερωτώμενοι θα περιοριστούν στην κατ' έθιμον ενίσχυση του ζητιάνου της ενορίας τους. Επιπρόσθετα, η αντίληψη για τη Σωτηρία εξαντλείται σ' ένα επίπεδο κάποιων καλών ατομικών πράξεων. Όσον αφορά βέβαια το Ευαγγέλιο, δηλαδή την ουσία της Χριστιανική πίστης, ελάχιστα γίνεται κατανοητό. Όλα αυτά βεβαίως συμβαίνουν σε μια χώρα που σεμνώς καυχάται για την εθνική και θρησκευτική της ομοιογένεια και μάλιστα σε ποσοστό 97%. Λες και είναι τάχατες ιδιαίτερο προνόμιο αυτή η ομοιογένεια, ή μήπως η ανομοιογένεια να είναι ύβρις και μειονέκτημα.

Βέβαια η αλαζονεία δεν είναι μόνο ελληνικό προνόμιο και μάλιστα δεν παρουσιάζεται αποκλειστικά στην Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδας· θα την δούμε ως έκφραση δύναμης στο Παπικό Πρωτείο ή στη μοναδικότητα που εκφράζουν οι φουνταμενταλιστές του Ισλάμ. Όμως είπαμε ότι Σατορί είναι το ψάξιμο για την Ευτυχία. Επομένως ας αδιαφορήσουμε για την επιφάνεια των πραγμάτων και να ανιχνεύσουμε το υποκρυπτόμενο. Αυτή ελπίζω ότι είναι η δουλειά της Θεολογίας. Να ξεκαθαρίσει τις έννοιες, να ξαναδιαβάσει κριτικά τα κείμενα, να ανατρέψει τα έθιμα όπου χρειάζεται, να ανιχνεύσει την κοινωνία και τις ιδιαιτερότητές της, γενόμενη η ίδια νέα, δηλαδή κάνοντας χρήση της πολυθρύλητης προσαρμοστικότητας στον Καιρό χωρίς να ενσωματώνεται.

Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να ασκήσει την κριτική της απέναντι στα θεσμικά όργανα έκφρασης της Εκκλησίας, αλλά και ταυτόχρονα να προχωρήσει στην εκ νέου ανάδειξη του ανθρώπου και του κόσμου ως των πολύτιμων σημείων της ιστορίας, αλλά και του μέλλοντος, κατοχυρώνοντας έτσι τον διφυή χαρακτήρα της, αφενός Θεός, αφετέρου άνθρωπος και κτίση, όχι ως διχαστικές και αντιτιθέμενες πραγματικότητες, αλλά ως εν αρμονία ευρισκόμενες.

Η επί σειρά ετών επίκληση εκ μέρους της Ιεραρχίας του Παναγίου Πνεύματος, επέτυχε τη νομιμοποίηση των λίγων ως θεσμικών εκφραστών, στα μάτια των πολλών (λαού). Ακόμη περισσότερο νομιμοποίησε οποιαδήποτε ανθρώπινη πράξη προερχόμενη εκ μέρους των λίγων ως πράξη που έχει τη θεϊκή συγκατάνευση.

Αυτή και μόνο η επιβολή αριστοκρατικών αντιλήψεων αποτελεί το μεγαλύτερο εμπόδιο σε οποιαδήποτε προσπάθεια διόρθωσης ή ανανέωσης της κατάστασης.

Β. Ο ανυπόμονος καιρός

Αν η έννοια του χρόνου παίρνει άλλες σημασίες στην ορθόδοξη θεολογία εν τούτοις αυτό δεν σημαίνει ότι παραγνωρίζεται ο παρών χρόνος.

«Καιρός παντί πράγματι»... επομένως οφείλουμε να συζητήσουμε τι είδους καιρός είναι αυτός που θα κλείσει τη δεύτερη χιλιετία σε πέντε χρόνια και θα μας εισαγάγει αισιόδοξους ή απαισιόδοξους στην 3η χιλιετία από την έλευση του Χριστού. Αν κάποιος φίλεργος αναγνώστης ασχοληθεί με τους δείκτες της Παγκόσμιας Οικονομίας φοβάμαι ότι η αισιοδοξία του θα έχει άμεσα ανάγκη υποστήριξης από τη Μεταφυσική, γιατί οι δείκτες της οικονομίας επιτρέπουν ελάχιστη αισιοδοξία για την πλειονότητα των ανθρώπων. Η υπερχρέωση των χωρών του 3ου κόσμου και η ύφεση της οικονομίας των αναπτυγμένων χωρών προδικάζει ένα όχι ευχάριστο μέλλον. Γιατί και στην Οικονομία έγινε ό,τι και στην Εκκλησία. Σύγχυση εννοιών με προφανείς σκοπούς το κέρδος και την εξουσία. Όμως και στις δύο περιπτώσεις υπάρχει το έλλειμμα που δεν είναι άλλο από την πλειονότητα των ανθρώπων. Κι αν βέβαια το Π.Σ.Ε. έχει κάνει μια σημαντική δουλειά τα τελευταία χρόνια σ' ένα επίπεδο κοινωνικό, παρόλο που αρκετές τοπικές εκκλησιαστικές ιεραρχίες αρνούνται να παρακολουθήσουν τις εξελίξεις, στην οικονομία οι ιερείς της ομολογούν ότι ο δρόμος που ακολουθείται είναι μονόδρομος, για να 'ρθει κάποτε η ανάσταση, δηλαδή η ανάκαμψη.

Όμως αυτή η μονιστική αντίληψη αδικεί κατάφωρα τον άνθρωπο και το κέρδος είναι η αύξηση αυτών που ο Καρλ Μαρξ είχε χλευαστικά ονομάσει λούμπεν προλεταριάτο, δηλαδή των απόκληρων, των άσπεγων, των άνεργων.

Το ζητούμενο και εδώ είναι για ποια οικονομία μιλάμε και για ποιες κοινωνικές κατοχυρώσεις ενδιαφερόμαστε. Χωρίς να θέλω να επεκταθώ στο θέμα, έχει καταστεί σαφές ότι και η οικονομία και οι μηχανισμοί της εξυπηρετούν τους λίγους έναντι των πολλών. Από άποψη συνθηκών ζωής, όχι μόνο οικονομικών, αρκετοί ανήσυχοι άνθρωποι φοβούνται ένα «νέο Μεσαίωνα» όχι πια μόνο για τους μακρινούς κατοίκους του Τρίτου κόσμου αλλά και για τους παρίες της Ευρώπης. Βέβαια ο όρος «Νέος Μεσαίωνας» μπορεί να ευχαριστεί αρκετούς θρησκευόμενους με την έννοια ότι η θρησκευτική καθαρότητα ήταν δεδομένη και προλαβαίνοντας την ένσταση ότι η Ανατολή δεν είχε τέτοιου είδους καταστάσεις, θα τους παραπέμψω σε έγγραφα κρατικών υπηρεσιών (Ε.Υ.Π., περ. Έψιλον), που ταξινομούσαν τους πολίτες αυτής της χώρας με βάση το θρήσκευμα. Προλαβαίνοντας και την δεύτερη ένσταση ότι η Ε.Υ.Π. είναι κρατική υπηρεσία, θα ήθελα να θυμίσω στους αναγνώστες ότι η εκκλησιαστική ιεραρχία ουδέποτε τα τελευταία χρόνια έδειξε σημάδια διάθεσης αποχωρισμού από την κρατική εξουσία, σημάδια που να πείθουν για την πρόθεσή της αυτή και όχι κινήσεις εντυπωσιασμού.

Επιστρέφοντας στην ανησυχία αρκετών ανθρώπων για την έλευση ενός νέου Μεσαίωνα, εκείνο που διαπιστώνεται σήμερα δεν είναι απλώς η απουσία ενός εναλλακτικού οικονομικού μοντέλου, ίσως αυτό δεν αρκεί πλέον, αλλά το έλλειμμα ενός ή πολλών πολιτισμών, ικανών να δώσουν στον άνθρωπο και τον

κόσμο τη χαμένη τιμή και αξιοπρέπεια.

Η αναζήτηση του Μπαλζάκ εκ μέρους του Κέρουακ φαντάζομαι δεν ισοδυναμεί με την κραυγή του ταξιτζή, «να ο Μπαλζάκ σου, το άγαλμά του». Με την έννοια αυτοί οι ανήσυχοι άνθρωποι δεν ζητούν απλώς τα αγάλματα των πολιτισμών, αλλά κυρίως την προοπτική για τον κόσμο, που θα προέρχεται από μια αληθινή και στέρεη γνώση αλλά και αμφισβήτηση όσων έγιναν και εγρήγορση γι' αυτά που θα γίνουν. Επομένως πολλαπλές είναι οι προκλήσεις, Ιστορία, Τέχνη, Λογοτεχνία. Ποίηση, Πολιτική είναι τα πεδία όπου ο άνθρωπος μπορεί να είναι ενεργό υποκείμενο της Πράξης και όχι αντικείμενο οικονομικών πειραματισμών.

Και πάλι ο καλοπροαίρετος αναγνώστης θα ρωτήσει τη σχέση αυτών με τη Θεολογία και την Εκκλησία. Στο σημείο αυτό συναντώνται ο τίτλος του Β.Ι.Ου. (Λένιν), ο Τζακ Κέρουακ και ο Θεολόγος.

Γ. Οι επίμονες ερωτήσεις

Στο εισαγωγικό σημείωμα ο Κέρουακ ρωτά με επιμονή, το ίδιο πράττει πριν απαντήσει και ο Βλαντιμίρ Ίλιτς στο ομώνυμο βιβλίο του. Με την έννοια αυτή οι επίμονες ερωτήσεις θα δείξουν τα πεδία του ενδιαφέροντός μας. Πολλές ερωτήσεις θα ενοχλήσουν την υφιστάμενη συνθήκη πραγμάτων και βέβαια οι επίμονες ερωτήσεις αξιώνουν ισόλογου κύρους απαντήσεις και όχι απαξιωτικούς αφορισμούς.

Ένας θεολόγος, ξεχνώντας τα αυτονόητα, οφείλει να ρωτήσει για την υφιστάμενη απόσταση ανάμεσα στους κληρικούς και τους λαϊκούς. Οφείλει να ρωτήσει από πού εκπορεύεται η νομιμοποίηση της Ιεραρχίας της Εκκλησίας και των πράξεών της. Οφείλει να ρωτήσει για τη δυσαρμονία Ιεραρχίας και κοινωνίας. Πρέπει να προχωρήσει στην ανίχνευση της εθνικής ιδεολογίας και τέλος να ρωτήσει με επιμονή για το πραγματικό νόημα του Ευαγγελίου. Βέβαια η τελευταία ερώτηση ενσωματώνει όλες τις απορίες για την κοινωνία, την Οικονομία, την Πολιτική και την εξουσία, συνακόλουθα δε και για την ποιότητα των ανθρωπίνων σχέσεων.

Οι ερωτήσεις αυτές επίμονα και επιτακτικά πρέπει να τίθενται σε οποιονδήποτε φέρεται ότι εκφράζει έναν μηχανισμό ή που εκφράζει την οποιαδήποτε μορφή εκκλησιαστικής ιεραρχίας.

Πρέπει να γίνουν οι έννοιες σαφείς, έτσι ώστε να μην υπάρχουν παρερμηνείες στην αναζήτηση ή τουλάχιστον να ξεκαθαρίζουν οι ρόλοι. Η επίκληση εκ μέρους των ολίγων των πανανθρώπινων χριστιανικών αξιών μάλλον συσκοτίζει την κατάσταση και αδυνατίζει αυτές καθεαυτές τις αξίες.

Η μεθοδολογία αυτή σκοπό έχει την τόνωση της ιστορικής μνήμης, αλλά και

την απόπειρα να μπουν οι βάσεις για τη δημιουργία του νέου οράματος. Επαναφέρω τον όρο «Νέος Ουμανισμός» σε αντιδιαστολή με τον επαπειλούμενο «Νέο Μεσαίωνα». Εκτιμώ ότι ο Χριστιανισμός ως όραμα και ποιότητα ζωής δεν έχει κλείσει τον κύκλο του, όμως αυτή η πεποίθηση δεν αρκεί. Δεν ζητάμε το άγαλμα του Χριστού, αλλά τον Χριστό και τα ερωτήματα που τέθηκαν ισχύουν αναμένοντα απαντήσεις. Παραδείγματος χάριν, διάβασα στο τελευταίο τεύχος του περιοδικού Έξοδος την απάντηση του κ. Νίκα, παρέδρου του Π.Ι., σε άρθρο του π. Θ. Ζήση σχετικά με το θέμα του διορισμού εκπαιδευτικών θεολόγων στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Ο π. Θ. Ζ. φέρεται να προτείνει ότι ο θεολόγος, εκτός από το πτυχίο του, οφείλει να προσκομίσει και βεβαίωση του οικείου επισκόπου, έτσι ώστε να είναι δυνατός ο διορισμός του στην εκπαίδευση.

Ερώτημα πρώτο: Από πού θα αντλεί αυτή την πανίσχυρη δικαιοδοσία ο επίσκοπος;

Ερώτημα δεύτερο: Πώς ο επίσκοπος θα παρέμβει σε μια καθαρά κρατική διαδικασία;

Ερώτημα τρίτο: Ποια τα κριτήρια του επισκόπου;

Ερώτημα τέταρτο: Ποια τα εχέγγυα δικαιοσύνης που θα έχει ο υπό κρίσιν συνάδελφος εκ μέρους του επισκόπου και μάλιστα σε μια διαδικασία που θα αφορά την προσωπικότητα του εξεταζομένου και, τέλος, κατ' εμέ, σε μια διαδικασία εντελώς διαβλητή. Τα ερωτήματα αυτά τίθενται ως υπόθεση εργασίας, γιατί ο συγγραφέας του παρόντος άρθρου αδυνατεί να συλλάβει τα περιθώρια ή την αναγκαιότητα ενός διαλόγου ανισομερούς. Με λίγα λόγια, αυτός που θα έχει την εξουσία (επίσκοπος, μονοπρόσωπη αρχή) θα καθορίσει το μέλλον αρκετών ανθρώπων.

Έφερα αυτό το παράδειγμα για να δείξω με ποιον τρόπο η κρατούσα εκκλησιαστική άποψη φροντίζει να κατοχυρώσει τα δικά της εξουσιαστικά πλέγματα. Όποια διαφορετική φωνή καθίσταται εχθρός ομολογημένος.

Θα είχε ενδιαφέρον να γίνει μια παράλληλη ανάγνωση των θέσεων του π.Ζ. (περ. Εκκλησία 15-3 1994 αρ. 5 σ. 166-168, 1-4-1994 αρ. 6, σ. 201-204) και του κεφαλαίου Μεγάλος Ιεροεξεταστής από τους Αδελφούς Καραμαζώφ του Φ. Ντοστογιέφσκι. Στο τέλος του κεφαλαίου ο Μ.Ι. δηλώνει στο Χριστό ότι θα τον κάψει γιατί ήρθε να ανακατέψει την κατεστημένη τάξη πραγμάτων.

> Ἀλλά τότε μέν οὐκ εἰδότες Θεόν ἐδουλεύσατε τοῖς μή φύσει οὖσι θεοῖς. νῦν δέ γνόντες Θεόν, μᾶλλον δέ γνωσθέντες ὑπό Θεοῦ, πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπί τα ἀσθενῆ καί πτωχά στοιχεῖα, οἷς πάλιν ἄνωθεν δουλεύειν θέλετε; ἡμέρας παρατηρεῖσθε καί μῆνας καί καιρούς καί ἐνιαυτούς. Φοβοῦμαι ὑμᾶς μήπως εἰκῆ κεκοπίακα εἰς ὑμᾶς.*(πρ. Γαλάτας, 4, 8-11)*

Ο Παύλος κατηγορεί τους Γαλάτες ότι ασχολούνται με μέρες και χρόνια και,

αφού γνώρισαν τον Θεό, γιατί πισωγυρίζουν. Η οργισμένη επιστολή του Αποστόλου μάλλον ελάχιστα ενδιαφέρει τα σημερινά πράγματα.

Όμως οι Παύλειες ερωτήσεις είναι έργο πολύτιμο στα χέρια του θεολόγου ώστε να βρει το πρόσωπο του Χριστού και όχι το άγαλμά του. Όσοι ενδιαφέρονται για το άγαλμα λειτουργούν ανασχετικά στην πορεία για το πρόσωπο.

Οι επίμονες ερωτήσεις είναι πράξη οφειλόμενη στην ίδια την κοινωνία, αλλά και στο πρόσωπο του Χριστού. Αυτό νομίζει ο συγγραφέας του παρόντος άρθρου ότι πρέπει να είναι το έργο του Θεολόγου αλλά και του ευγενικού ιεράρχη.

Ο Κέρουακ ζητάει τον Μπαλζάκ όχι το άγαλμά του, ο χριστιανός ψάχνει να βρει τον Χριστό και τον άνθρωπο και όχι τις διοικητικές πράξεις που φανερώνουν ένα συνεχές αλισβερίσι κρατικής εξουσίας και Εκκλησιαστικής Ιεραρχίας.

«Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τα έθνη», τι, ποιοι και πώς είναι πλέον τα τρία ερωτήματα του αδυσώπητου καιρού. Στα τρία αυτά ερωτήματα οφείλουμε να απαντήσουμε χωρίς αναστολές και κυρίως χωρίς βεβαιότητες για τον δικό μας ρόλο. Διαφορετικά οι έχοντες ανάγκη θα στρέψουν οριστικά την πλάτη στα καμώματα των βέβαιων ανθρώπων που με τα έργα τους απώθησαν το Ευαγγέλιο στο χώρο της απλής αναφοράς ενός ιστορικού κειμένου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Τζακ Κέρουακ, Σατόρι στο Παρίσι, εκδ. Πλέθρον

2. Ιωάννης Πέτρου, Εκκλησία και Πολιτική, έκδ. Κυριακίδη

3. Α. Σμέμαν, Η Αποστολή της Εκκλησίας στον σύγχρονο κόσμο, εκδ. Ακρίτας

4. Β. Στογιάνου, Η Εκκλησία στην Ιστορία και το Παρόν, εκδ. Πουρναρά

5. π. Γ. Φλωρόφσκυ, Αγία Γραφή Εκκλησία Παράδοσις, εκδ. Πουρνάρα

6. Περ. Έξοδος, τ. 14 (18)

Ο Χριστιανισμός ως πολιτισμός μνήμης και ανάμνησης*

Fulbert Steffensky

Μετάφραση: *Γεώργιος Τσανανάς*

Αναπολώντας την προσωπική μου ιστορία ανακαλύπτω μέσα της διάφορες σχέσεις προς την παράδοση και την κληρονομιά. Την πρώτη μου σχέση θα μπορούσα να περιγράψω ως εξής: Δεν γνώριζα ότι είχα μια παράδοση και κληρονομιά, αλλά ζούσα μέσα σ' αυτήν ολότελα αφελώς και χωρίς εναλλακτικές επιλογές. Οι θεσμοί, οι σοφίες, οι ερμηνείες ζωής και η ηθική του τότε επαρχιακού καθολικού κόσμου μάς είχαν γίνει φύση. Δεν είχαμε συγκρίσεις. Ήταν ένας κλειστός κόσμος: κανένας προτεστάντης δεν υπήρχε· το χωριό δεν είχε κίνηση και η πόλη δεν μπορούσε να διεισδύσει μέσα σ' αυτό. Δεν υπήρχαν καθόλου βιβλία, από τα οποία θα μπορούσε να γνωρίσει κάποιος έναν διαφορετικό κόσμο πέρα από τον δεδομένο· κι αν βρίσκονταν βιβλία, αυτά προέρχονταν από τον καθολικό σύλλογο «Borromeus», ένα ίδρυμα δηλαδή που επιβεβαίωνε και καθόριζε το καθολικό χωριό. Υποφέραμε μέτρια στην αιχμαλωσία αυτών των ιδρυμάτων, διότι δεν είχαμε μέσα μας την παράσταση εναλλακτικών προσφορών. Τη φυσικότητα της κατάστασης των πραγμάτων η παράδοση ως παράδοση μάς την είχε κάνει αθέατη (έτσι όπως συμβαίνει όταν κάποιος δεν γνωρίζει ότι είναι αντισημίτης, εκεί όπου όλοι είναι αντισημίτες).

Ακριβέστερα μπορούμε να πούμε ότι δεν είχαμε σχέση με την παράδοση, διότι η σχέση προϋποθέτει απόσταση και ευκαμψία. Δεν ήταν δυνατόν να σκεφθεί κάποιος νέους ορίζοντες. Ξεκινούσε από την αυτονόητη συνέχεια των παλαιών θεσμών, αξιολογήσεων και κατευθύνσεων ζωής. Παρελθόν, παρόν και μέλλον πραγματικά δεν ήταν χωρισμένα, διότι το παρελθόν είχε καταπιεί το παρόν και το μέλλον ήταν απλή συνέχεια του παρελθόντος. Εμείς *ήμασταν* η παράδοση και όχι *είχαμε* μια παράδοση.

Ήταν αυτή η παράδοση κληρονομιά; Η έννοια κληρονομιά προϋποθέτει ότι υπάρχει διάσταση μεταξύ του χθες και του σήμερα· ότι κάποιος έχει πεθάνει και ότι το χθες δεν συνεχίζει να ζει πανίσχυρο μέσα στο σήμερα. Το να μπορείς να έχεις μια κληρονομιά προϋποθέτει ότι η παράδοση στην τυφλή φυσικότητά της έχει χάσει την ισχύ της. Όποιος θέλει να μας κληροδοτήσει κάτι, αυτός

* Διάλεξη που έδωσε ο συγγραφέας την 7.10.95 ώρα 8 μ.μ. στο Γερμανικό Σχολείο Θεσσαλονίκης με αφορμή τον εορτασμό των 100 χρόνων από την ίδρυση της γερμανόφωνης Ευαγγελικής Κοινότητας στην πόλη.

πρέπει πρώτα να πεθάνει. Δεν θέλω να πω ότι όλα τα περιεχόμενα εκείνης της παράδοσης ήταν άσχημα, όμως αυτά δεν μας είχαν επιτρέψει να έχουμε ελευθερία και υποκειμενικότητα. Γι' αυτό και μας ήταν οικεία όπως μέσα σε μια φυλακή.

Αυτή η πρώτη σχέση προς την παράδοση είχε διάρκεια μέχρι περίπου το 20ό έτος της ζωής μου. Τα επόμενα 15 χρόνια είχα μάθει να υποφέρω κάτω απ' αυτές τις παραδόσεις. Υπήρξε μια σειρά από ρήξεις, μέσα από τις οποίες μπόρεσα να κερδίσω μια επεξεργασμένη με τη σκέψη μου σχέση προς αυτές τις παραδόσεις. Διδάχθηκα ότι αυτές δεν είναι φυσικές. Έμαθα να σκέφτομαι και να βρίσκω εναλλακτικές διεξόδους, αν και δεν μπορούσα ακόμη να τις κάνω προσωπικό μου κτήμα. Την περίοδο αυτή θέταμε το ερώτημα: Πώς θα ξεφύγουμε από την κυριαρχία των νεκρών; Αυτοί κάθονταν πάνω στο στήθος μας με τις δικές τους παραστάσεις για τη ζωή, κι εμείς το ξέραμε αυτό.

Μάθαμε να υποφέρουμε διάφορα: να μην μπορούμε να μιλήσουμε τη δική μας γλώσσα· να μας υπαγορεύουν οι νεκροί τις σημαντικότητες· να είναι αυτοί οι τελετάρχες της σκέψης μας και της ζωής μας· αυτοί να μας αναγκάζουν να διαβάζουμε από τα χείλη τους τις δικές μας ταυτότητες και τις παραστάσεις για τη ζωή. Πολλοί της γενιάς μου έκαναν λανθασμένους αγώνες στην αντιμετώπιση αυτών των παραδόσεων. Ξεσκέπασαν προσωπεία και απέρριψαν· πέρα όμως απ' αυτή τη χειρονομία δεν προχώρησαν. Το λέω αυτό χωρίς μομφή. Διότι η δύναμη της ζωής του ανθρώπου είναι λιγοστή, και για περισσότερα ίσως να μην περίσσευε.

Η μεταβολή αυτής της σχέσης προς την παράδοση συναρτήθηκε με δύο ρήξεις: Διέρρηξα τους δεσμούς μου με τη νοοτροπία και την πραγματικότητα του χωριού και ήλθα στην πόλη. Έθραυσα τους δεσμούς μου με τον Καθολικισμό και μεταστράφηκα στον Προτεσταντισμό. Η ρήξη αυτή μού έδωσε τη δυνατότητα να αποδεχτώ την κληρονομιά. Έγινα ικανότερος στο να επιλέγω και πλουσιότερος στο να βρίσκω διεξόδους. Κι αυτό, όχι διότι μετακινήθηκα από το ασχημότερο χωριό στην πόλη κι από τον παραδοσιακότερο Καθολικισμό στον Προτεσταντισμό, αλλά διότι πραγματοποίησα ρήξεις και διότι εγκατέλειψα παλαιά τοπία ζωής.

Κάθε ρήξη μού διδάσκει κάτι απλό: δηλαδή ότι κάποιος μπορεί να προβεί σε ρήξεις κι ότι μπορεί να συμπεριφερθεί αλλιώτικα. Στη ρήξη προέχει όχι το ότι απαρνιέσαι μια κληρονομιά κι εγκαταλείπεις το παλαιό, αλλά το ότι αποκτάς μιαν αλλιώτικη σχέση προς την παράδοση. Δραπετεύοντας κάποιος από τη δικτατορία της παράδοσης μπορεί να έχει τη δυνατότητα να του γίνει η παράδοση κληρονομιά. Πρόκειται για μετατροπή μιας σχέσης κυριαρχίας σε σχέση

φιλίας.

Η ρήξη μού διδάσκει ότι οι παραδόσεις κι εγώ ο ίδιος είμαστε διαφορετικοί. Με εξασκεί στη γνώση, ότι παραδόσεις προέρχονται από άλλες εποχές, είναι διατυπωμένες από άλλους ορίζοντες και έχουν άλλες σπουδαιότητες. Πρέπει να μάθω ότι η παράδοση και εγώ μιλούμε διαφορετικές γλώσσες, ώστε να μπορέσω να την κατανοήσω. Τότε μόνον είναι δυνατή η επικοινωνία. Κάτι σαν την επικοινωνία μεταξύ ΄Αγγλων και Αμερικανών: αυτή τότε είναι δυνατή, όταν γνωρίσουν ότι μιλούν διαφορετικές γλώσσες.

Χωρίς διαφώτιση και χωρίς τη βασική δυνατότητα να χωριστείς από το παρελθόν δεν είναι δυνατή μια επικοινωνιακή σχέση μ' αυτήν. Διότι η διαφώτιση μού κάνει δυνατό όχι μόνον να ξεφύγω από τους οίκους των νεκρών, αλλά και να πάω προς τους νεκρούς και να παραλάβω ελεύθερα και ταπεινά την κληρονομιά τους.

Θα ήθελα να κάνω τη διάκριση μεταξύ επιτυχημένων και αποτυχημένων ρήξεων. Στην επιτυχημένη ρήξη κερδίζω την ελευθερία μου και τη δυνατότητα για εναλλακτικές επιλογές και ενέργειες, χωρίς να πρέπει να μισήσω την προσωπική προέλευσή μου. Μπορώ να διδαχθώ, να ερμηνεύσω την παράδοση της προέλευσής μου από απόσταση και εκ νέου, και να ανακαλύψω σ' αυτήν έναν πλούτο, τον οποίο προηγουμένως δεν μπορούσα να δω, διότι η πανίσχυρη παρουσία της με είχε τυφλώσει.

Στην αποτυχημένη ρήξη ναι μεν καταγγέλλεται η παράδοση· όμως –για διάφορους λόγους– δεν έχουμε μια κίνηση πιο πέρα από την υποψία, την άρνηση ή ακόμη και το μίσος. Στην αποτυχημένη ρήξη μπορώ να πραγματοποιήσω μόνον ένα μέρος της ελευθερίας· δηλαδή να φύγω μακριά από τους νεκρούς. ΄Ομως το υπέροχο γεγονός, να συμμαχήσω ελεύθερα μαζί τους, με τους χώρους της ζωής τους και με τις επιθυμίες και επιλογές τους, δεν είναι δυνατόν να συμβεί.

Στις αποτυχημένες ρήξεις συγκαταλέγω την ολοκληρωτική επικράτηση της ερμηνευτικής της καχυποψίας, την οποία βλέπω να υπάρχει σε μερικούς χώρους της Εκκλησίας μας. Σε πολλές ομάδες τα κείμενα και οι παραδόσεις του Χριστιανισμού εμφανίζονται και αντιμετωπίζονται ως κατηγορούμενοι και ως κάτι που πρέπει να του αφαιρεθεί το προσωπείο. Οι ιστορικώς ενδιαφερόμενοι τα κατηγορούν ως ιστορικώς αναξιόπιστα· φεμινίστριες τα διαβάζουν κάτω από την υποψία της καταπίεσης των γυναικών· οι επικριτές των αυθεντιών κάτω από την υποψία αυταρχικών παραστάσεων· οι ψυχολογικώς ενδιαφερόμενοι υπαγορεύουν στα κείμενα ό,τι αυτά θα όφειλαν να εννοούν.

Από τη μια μεριά όλοι έχουν δίκαιο, διότι η ερμηνευτική της υποψίας είναι απαραίτητη για όλους, που δεν θα ήθελαν να πνιγούν σ' αυτό από το οποίο

προέρχονται. Όταν όμως η υποψία της διαφθοράς αποτελεί το υπερέχον είδος της προσέγγισης αυτής της παράδοσης, τότε αυτή δεν μπορεί πλέον να μας είναι διδάσκαλος και φωνή στη συζήτηση διαμέσου των γενεών. Αυτές οι παραδόσεις δεν είναι κύριοί μας· αυτό το μάθαμε στο πέρασμά μας από τη Διαφώτιση. Όμως δεν είμαστε και οι μόνιμοι ανώτατοι εισαγγελείς της πίστης και των μορφών της πίστης των πατέρων και μητέρων μας.

Παρελθόν, μνήμη και παράδοση δεν είναι αντικειμενικές κατηγορίες. Το παρελθόν δεν είναι αυτοφυές· είναι μια «πολιτιστική δημιουργία» (J. Assmann, 1992, σ. 48). Είναι μια κοινωνική δομή που προκύπτει από τις ανάγκες για νόημα ζωής, τα ενδιαφέροντα και τις θεωρήσεις των εκάστοτε παρόντων. Θα μπορούσε να συμβεί, ώστε ακριβώς αυτή η απολυτοποίηση της υποψίας να ερμηνεύσει τη θρησκευτική παράδοση μέσα σε μια τέτοια μαυρίλα και κατάπτωση, ώστε η συμπεριφορά κάποιου απέναντί της να μην μπορεί να είναι τίποτε άλλο από καταδικαστική.

Θα ήθελα να αναφέρω μιαν άλλη περίπτωση τραυματισμού της ταπεινοσύνης απέναντι στην κληρονομιά, και θα ήθελα να την περιγράψω ως τον εκπυρηνισμό (το ξεκουκούτσιασμα) της κληρονομιάς – ή σαν το ξεσπίτωμά της (ανεστιοποίησή της). Δύο παραδείγματα: Ένας εφημέριος έχει ως κείμενο κηρύγματος την παραβολή των φρονίμων και των μωρών παρθένων. Δηλώνει ότι θα ομιλήσει μόνον για τις φρόνιμες παρθένες. Δικαιολογείται λέγοντας ότι οι μωρές παρθένες και η τύχη τους είναι τάχα έκφραση μιας αυταρχικής περί Θεού εικόνας, και γι' αυτό δεν τον ενδιαφέρουν. Μία εφημέριος έχει ως κείμενο τη συνάντηση του Ιησού με τη Σαμαρείτιδα στο πηγάδι. Ακρωτηριάζει το κείμενο με άλλο τρόπο: λέει ότι τάχα εδώ ο Ιησούς συμπεριφέρεται αρκετά απαράδεκτα· γι' αυτό θα ήθελε, αφορμώμενη από το παράδειγμα της Σαμαρείτιδας, να ομιλήσει για τη δύναμη των γυναικών.

Αυτά μ' ενοχλούν. Τα υποκείμενα αναζητούν εδώ την αλήθεια όχι στην αντιμετώπιση της ξένης φωνής της παράδοσης· την αναζητούν όχι στο διάλογο, κατά τον οποίο η ξένη φωνή λαμβάνεται σοβαρά υπόψη. Με ενοχλεί η ναρκισσιστική απολυτοποίηση του Εγώ. Νομίζουν ότι ξέρουν πάντοτε τι είναι ορθό, καλό και σπουδαίο. Αποσπούν λοιπόν απ' αυτή τη διήγηση αυθαίρετα μόνον ό,τι τους ταιριάζει. Η παράδοση εδώ δεν είναι όπως περιγράφτηκε πιο πάνω ο εχθρός, εναντίον του οποίου πρέπει να αγωνιστώ. Είναι η υπηρέτρια (η δούλα), στην οποία αναθέτω πότε τούτο και πότε εκείνο, που όμως δεν έχει δική της φωνή.

Τα κείμενα και οι ιστορίες σ' αυτή την περίπτωση δεν λένε τίποτε πλέον, ή λένε μόνον αυτό που εγώ τα έχω προστάξει να πουν. Έχουν καταντήσει εκπαιδευμένοι πίθηκοί μου. Εγώ όμως είμαι μόνος με τον εαυτό μου. Είναι μια

κατάσταση παραφροσύνης: να είσαι μόνος με τον εαυτό σου και, στο καθρέφτισμά σου μέσα σε όλους που σε έχουν περιβάλει, να συνεχίζεις να αναγνωρίζεις ακόμη μόνον τον εαυτό σου.

Θέλω τώρα να ρωτήσω συστηματικότερα: Τι πράττουν οι άνθρωποι όταν παίρνουν θέση απέναντι στο παρελθόν και το κάνουν κληρονομιά τους; Θα αναφέρω ένα παράδειγμα, και αναλύοντάς το θα εκθέσω τις σκέψεις μου σχετικά.

Το 1993 οργανώθηκαν στο Αμβούργο γιορταστικές εκδηλώσεις στη μνήμη των θυμάτων της επιχείρησης Ghomorra, των νυχτερινών βομβαρδισμών πριν από 50 χρόνια. Στο ναό του αγίου Μιχαήλ τελέσθηκε ειδική λειτουργία-μνημόσυνο, με καλεσμένους από το Κόβεντρυ και το Λένινγκραντ, με τον δήμαρχο και με την επίσκοπο της πόλης· προπάντων όμως με ηλικιωμένους ανθρώπους, οι οποίοι είχαν ζήσει αυτές τις επιθέσεις ή είχαν χάσει εκείνες τις νύχτες οικείους τους. Κατά τη διάρκεια της θείας λατρείας υπήρξαν ενοχλήσεις. Μια ομάδα νεαρών ανθρώπων εισέβαλαν στον ναό και κατέλαβαν τα μικρόφωνα. Ύστερα από λογομαχία και έντονες εντεγκλήσεις μπόρεσαν να διαβάσουν μια δήλωση. Γι' αυτούς τους νεκρούς δεν συντρέχει λόγος να πενθούμε, είπαν. Το πένθος για τους νεκρούς των νυχτών του βομβαρδισμού εκτοπίζει το πραγματικό πένθος, δηλαδή το πένθος για τους νεκρούς των στρατοπέδων συγκέντρωσης. Η συνέπεια από τη γερμανική ιστορία θα μπορούσε να ηχεί μοναχά: Ποτέ ξανά Γερμανία!

Με βάση το ανωτέρω παράδειγμα θα επιθυμούσα να δείξω τι σημαίνει οικείωση του παρελθόντος και ενασχόληση με την κληρονομιά και κοντά σ' αυτά να διατυπώσω μια πρώτη πρόταση, την εξής:

1. *Το παρελθόν κατέχει κάποιος όχι σαν κάτι το αντικειμενικό. Τα ενδιαφέροντα και οι επιθυμίες και επιλογές που έχει και κάνει κάποιος άνθρωπος, συγκροτούν και φτιάχνουν καταγωγή τους το παρελθόν.* Στη θεία λειτουργία του Αμβούργου παρατηρούμε πως δύο ομάδες, που έχουν *ένα* αντικειμενικό παρελθόν, χτίζουν για τους εαυτούς των δύο καταγωγές. Αμφότερες οι ομάδες έχουν δύο είδη μνήμης. Μνημονεύω θα πει οικοδομώ για μένα ένα παρελθόν. Οι μεν θυμούνται τα θύματα των βομβών στο Αμβούργο. Πολλοί ηλικιωμένοι άνθρωποι ανάμεσά τους πενθούν για αδέλφια και γονείς, των οποίων βίωσαν τον θάνατο. Δεν λησμονούν την αιτία αυτού του πολέμου. Αλλά το υπερέχον περιεχόμενο της μνήμης τους αυτή την ημέρα είναι τα θύματα του Αμβούργου. Από την ανάμνηση αντλούν μια συνέπεια: θέλουν μια Γερμανία, στην οποία να μην υπάρξει πια δικτατορία και από την οποία να μην ξεκινήσει πια πόλεμος.

Η ομάδα που εισέβαλε στην εκκλησία έχει άλλα ενδιαφέροντα, γι' αυτό και

μια άλλη μνήμη. Πενθούν άλλους νεκρούς: τα θύματα του ΄Αουσβιτς και της Τρεμπλίνκα. Με τη μνήμη αυτών των νεκρών αρνούνται στην πρώτη ομάδα το δικαίωμα να σκέφτεται τους νεκρούς της στο Αμβούργο. «Δεν υπάρχει τίποτε για να πενθείτε», λένε. Από τη δική τους ανάμνηση συνάγουν άλλες συνέπειες. «Ποτέ ξανά Γερμανία!», είχαν γράψει στα πανό τους. Λοιπόν, *ένα* παρελθόν και *δύο* καταγωγές.

Από το παράδειγμά μου θα επιθυμούσα να διατυπώσω μια περαιτέρω πρόταση:

2. *Η μνήμη των νεκρών είναι η πρωταρχικότερη μορφή της ανάμνησης.* Σε όλους τους πολιτισμούς υπάρχει μια βασική πρόθεση και μέριμνα για τους νεκρούς: να τους φέρουμε στο σπίτι και να μην αφήσουμε να είναι θαμμένοι σε ξένη γη· να φέρνουμε κοντά μας τους νεκρούς και να τους ασφαλίζουμε. Δεν υπάρχει καμιά ανθρωπιά που να μην έχει συλλογική μνήμη. Και δύο πράγματα θέλουμε να ξέρουμε για τους νεκρούς: *τι υπέφεραν και τι όνειρα είχαν κάνει.*

Θα ήθελα –ίσως ασυνήθιστα σ' αυτή τη συνάφεια– να αναφέρω την έννοια πατρίδα. Πατρίδα είναι ο τόπος της συσσωρευμένης ανάμνησης. Σ' αυτή την ανάμνηση ανήκει η μνήμη των νεκρών. Ισχύουν και τα δύο: πατρίδα σημαίνει τον τόπο ανάμνησης των νεκρών, και η ανάμνηση των νεκρών παράγει πατρίδα. Στο σπίτι, στην πατρίδα, είμαστε σε χώρους φωτιζόμενους· σε χώρους που τους έχουμε γνωρίσει. Και σ' αυτήν την πατριδογνωσία ανήκει η μνήμη και μνημόνευση των ονομάτων των νεκρών. Μπορούμε να κατοικήσουμε καλύτερα σε μια χώρα, αν και εφόσον γνωρίσουμε τις συνάφειές της, ακόμη και τις συνάφειες ενοχής και καταστροφής. Πατρίδα λοιπόν δεν είναι ο τόπος της ανέφελης αρμονίας. Είναι ο τόπος της ανάμνησης επιτυχιών και απωλειών ζωής, άρα ο τόπος όπου οι νεκροί έχουν τα ονόματά τους. ΄Οταν κάνουμε λεία και γυαλιστερή τη μνήμη, καταστρέφουμε την πατρίδα, και μάλιστα περισσότερο από όσο όταν ισοπεδώνουμε τα τοπία της.

΄Οταν θυμόμαστε και μνημονεύουμε τους νεκρούς, αυτό όχι μόνον διασώζει αυτούς και τα ονόματά τους, αλλά χαρακτηρίζει και εμάς τους ίδιους και μας χαρίζει πρόσωπο, αξιοπρέπεια. Στην πράξη της ανάμνησης μαθαίνουμε: τι είναι σε μας σπουδαίο, τι επιθυμούμε και για τι πασχίζουμε και εγγυόμαστε. Η μνήμη και μνεία των νεκρών θεμελιώνει και δραματοποιεί την ίδια μας την ταυτότητα.

Με κάθε ανάμνηση συναντάμε τις δικές μας επιθυμίες και επιλογές ζωής· ξεχωρίζουμε ως εκείνοι που αγαπούν τούτο και απωθούν το άλλο· ως εκείνοι που αισθάνονται χρέος προς τα ονόματα ορισμένων νεκρών, όχι όλων. Δεν μπορεί κανείς να θυμάται τους νεκρούς του ΄Αουσβιτς και τη νεαρή κοπέλα από το Αμβούργο που έχασε τη ζωή της πριν ακόμη να τη ζήσει, χωρίς τα ονόματα να γίνονται καθοριστικός κανόνας ζωής για το μέλλον.

Τουλάχιστον τούτο διδασκόμαστε από τους νεκρούς για κάθε μέλλον: Τι *δεν* πρέπει να συμβαίνει και τι δεν πρέπει να γίνεται σε βάρος ανθρώπων. Καθοριστικοί κανόνες σκέψης φυτρώνουν και αυξάνουν από την ανάμνηση· η κατά το δοκούν σκέψη και ζωή και η αδιαφορία του κόσμου απέναντι στα παιδιά μας αναπτύσσονται από την αμνησία και τη λησμονιά. Έτσι, η αξιωματική αρχή της ανάμνησης είναι ταυτόχρονα και η αρχή της συνείδησης.

Θα διατυπώσω μια ακόμη πρόταση από το παράδειγμα του Αμβούργου:

3. *Κληρονομιά και ανάμνηση αντέχουν και διατηρούνται, εφόσον κυκλοφορούν εντός κάποιας ομάδας*. Στις ομάδες που συναντήθηκαν μέσα στο ναό του Μιχαήλ του Αμβούργου πρατηρούμε διαμορφωμένα δύο σχήματα ανάμνησης. Έτσι, οι μεν θυμούνται τους νεκρούς των νυχτερινών βομβαρδισμών (χωρίς να αποκλείουν τους άλλους). Τους θρηνούν με τα παλαιά κείμενα, τα οποία μπροστά σ' αυτή τη συγκεκριμένη κατάσταση αποκτούν πάλι φωνή. Θυμούνται την ενοχή του δικού τους λαού. Η ανάμνηση παίρνει δύναμη κανονιστικής αρχής: γίνεται ανάμνηση αντιπολεμική· ανάμνηση για ό,τι δεν πρέπει να ξαναγίνει. Οι άλλοι δεν είναι πλήρως διαφορετικοί. Όμως έχουν ένα άλλο σχήμα. Θυμούνται άλλους νεκρούς. Ομιλούν με άλλα κείμενα. Και η κανονιστική δύναμη της *δικής τους* ανάμνησης απαιτεί ένα άλλο μέλλον: Ποτέ ξανά Γερμανία!

Κοινό και στις δύο ομάδες είναι: θυμούνται *ομού*, ο ένας μαζί με τον άλλο. Ωστόσο το είδος της πρώτης ομάδας είναι κάτι διαφορετικό από το είδος της δεύτερης. Υποθέτω ότι τους πολίτες του Αμβούργου που είχαν έρθει στο ναό του Μιχαήλ για το μνημόσυνο Ghomorra η εκδήλωση τους άγγιξε πρωταρχικότερα και ατομικότερα. Είναι πιο ηλικιωμένοι. Τους ήταν γνωστοί μερικοί από τους νεκρούς που σκοτώθηκαν εκείνες τις νύχτες. Η ανάμνησή τους, λοιπόν, χαρακτηρίζεται λιγότερο από κάποιο συλλογικό σχήμα· είναι προσωπικότερη και ισχυρότερα συνδεδεμένη με τη δική τους εμπειρία: Η μητέρα μου σκοτώθηκε εκεί, οι γείτονάς μου, το παιδί μου.

Η ανάμνηση της νεότερης και ενοχλητικής ομάδας είναι σχηματικότερη. Είναι συλλογικότερη, θεμελιακότερη (και γι' αυτό ευκολότερα ζηλωτιστική). Στο σχήμα τους καθόλου δεν εμφανίζονται συγκεκριμένα ονόματα και πρόσωπα. Αντί γι' αυτά έχουμε συλλογικές ονομασίες: Ναζί, Ιουδαίοι, Γερμανοί, αντιφασίστες. Αυτό το είδος της ανάμνησης χρειάζεται πολύ περισσότερο την ομάδα.

Λοιπόν πώς συσχετίζονται μεταξύ τους από τη μια μεριά η ανάμνηση και κληρονομιά και από την άλλη η ομάδα; Μύθος, κανονιστική σκέψη και ανάμνηση μόνον σε ομάδες παραμένουν ζωντανά. Μακροπρόθεσμα εγώ θυμάμαι μόνον όσα διηγείται στον εαυτό της η για μένα σημαντικότερη ομάδα. Τη σπουδαιότητα της γνώσης της αφηγηματικής αυτής ομάδας τη διαβάζω από τα

χείλη τους.

Για ανθρώπους ξεχωριστούς, που είχαν οράματα και παραστάσεις ζωής υψηλού και κανονιστικού επιπέδου μπορεί να γράφτηκαν πολλά βιβλία και να ερευνηθούν επιστημονικά ακόμη πολύ. Αν όμως δεν υπάρξει κάποιος που να διηγηθεί όλα αυτά και αφηγηματικά να τα κάνει παρόντα, το πολύ να μείνουν μέσα στην καρδιά μου σαν μια αμυδρή και αδύναμη σκιά.

Δεν υπάρχει λοιπόν μακροπρόθεσμη, σταθερή και σχετική με τη μόρφωση και τη δράση θρησκευτική ανάμνηση χωρίς την Εκκλησία. Το πλαίσιο συσχέτισης και το σχήμα ερμηνείας της κοινής ανάμνησης είναι εκείνα που αρχικά κάνουν να αποτελεί για μένα το παρελθόν γνωστή κληρονομιά· αυτά είναι που αρχικά παρέχουν σ' αυτό τη σπουδαιότητα και που το φέρνουν υπαρξιακά στη ματιά μου.

Η ομάδα δίνει σχήμα και μορφή στην ανάμνηση. Εξίσου ορθό είναι και το αντίστροφο: Η ανάμνηση δίνει σχήμα και μορφή και θεμελιώνει την ομάδα. Το τι είναι η ομάδα και ποιο το χρέος της, αυτά τα αφηγείται η ίδια στο μύθο και στη μνήμη των νεκρών. Αυτό μπορούμε να το διακρίνουμε πολύ εύκολα στα μνημεία των πολεμιστών. Οι επιβιώσαντες παρατηρητές τοποθετούνται «κάτω από μια προσφορά ταυτότητας, απέναντι στην οποία οφείλουν και πρέπει να πάρουν θέση. "Mortui viventes obligant"... Αυτωνών (των νεκρών) η υπόθεση είναι και δική μας. Το μνημείο των πολεμιστών μάς θυμίζει όχι μόνο τους νεκρούς· η ζωή που χάθηκε κάνει αγωγή για την επιβίωση, ώστε να την κάνουμε να είναι γεμάτη νόημα» (R. Koselleck: *Kriegerdenkmale als Identitätsstiftungen der Überlebenden*, στον τόμο: O. Marquard και K. Stierle (έκδ.), *Idenditãt*, 1979).

Η κυκλοφορία της ανάμνησης μέσα στην ομάδα γίνεται κοινό νόημα, και το κοινό νόημα αρχικά γεννιέται μόνον από την κυκλοφορία της ανάμνησης. Νόημα, μακροπρόθεσμες και θεμελιακές αυτοπαραστάσεις αντέχουν μόνον ως συλλογικές. Η καθαρά ατομιστική αναζήτηση νοήματος είναι καταδικασμένη σε αποτυχία. Ο Norbert Elias κατηγορεί τα μοναχικά άτομα, των οποίων έργο ζωής είναι «να αναζητούν ένα είδος νοήματος μόνο για τον εαυτό τους, ένα νόημα που να είναι ανεξάρτητο απ' όλους τους άλλους ανθρώπους. Διόλου παράδοξο, ότι σε ανθρώπους που αναζητούν ένα τέτοιο είδος νοήματος η ζωή τους εμφανίζεται ως ανόητη και παράλογη» (N. Elias: *Über die Einsamkeit der Sterbenden in unseren Tagen*, 1982, σ. 54 εξ.).

Η τρέχουσα έννοια της ταυτότητας προϋποθέτει μια αυτοπαράσταση, στην οποία το υποκείμενο σε σταθερότητα και μακροπροθεσμιακότητα συμφωνεί με τον εαυτό του. Ανάμνηση και αυτοκατανόηση μέσα από μια κοινή προέλευση δεν εγκαταλείπουν την προσωπική ταυτότητα και την ατομική γνώση και συνεί-

δηση. Όμως προκύπτει ένα υποκείμενο, που κατανοεί τον εαυτό του από έξω προς τα έσω. «Στα επιμέρους οικοδομείται δυνάμει της συμμετοχής του στα πρότυπα κοινής δράσης και επικοινωνίας της ομάδας, στην οποία αυτός (!) ανήκει, και δυνάμει της συμμετοχής του στην αυτοεικόνα της ομάδας. Η εμείς-ταυτότητα της ομάδας έχει έτσι το πρωτείο σε σχέση με την εγώ-ταυτότητα του ατόμου, ή: Ταυτότητα είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο, όπως επίσης και "κοινωνιογενές"» (J. Assmann, 1992, σ. 130).

Ο άνθρωπος που έχει μια κληρονομιά και μια συλλογική ανάμνηση είναι όχι μόνον αυτός ο ίδιος και έχει όχι μόνον ένα ατομικό πρόσωπο. Έχει κάτι το προτομιακό, αγαλματικό. Η κληρονομιά και η ομάδα, που είναι ο φορέας της, έχουν δώσει τη σφραγίδα τους. Ο άνθρωπος αυτός έχει παραλάβει τις σπουδαιότητες της ομάδας. Για διάφορες καταστάσεις πραγμάτων, που συγκινούν την ομάδα, οργίζεται, λυπάται και πενθεί ή αισθάνεται ευτυχισμένος. Τότε τι τον ξεχωρίζει από την παραδοσιακή κατάσταση του χωριού, στην οποία η δική του υποκειμενικότητα πάντοτε καταπνιγόταν από το γενικό;

Η διαφορά είναι η αλλιώτικη συνάφεια: Ζούμε σε έναν μεταπαραδοσιακό και μεγαλοαστικό χώρο ζωής, μέσα στον οποίο υπάρχει όχι μόνο μία ομάδα με το δικό της σχέδιο ζωής. Οι πολλές επιθυμίες και επιλογές σχετικοποιούνται αμοιβαία. Αυτό στο οποίο ανήκει κανείς τώρα είναι κάτι αυτοπαθές, αλληλοπαθές και το διαπερνούν η σκέψη και ο λογισμός. Κρίση και σύγκριση γίνονται δυνατές. Έτσι η κληρονομιά και η ομάδα –που είναι ο φορέας της– χάνουν τον ολικό και ολοκληρωτικό τους χαρακτήρα. (Εδώ θέλω να αφήσω εκτός προσοχής τον ζηλωτισμό, εκείνη την περίπτωση της δραματοποιημένης παραδοσιοκρατίας, στην οποία γίνονται σκοπός η αυτοκατάργηση και η διάλυση της υποκειμενικότητας).

Θυμίζω ακόμη μια φορά τις δυο ομάδες στο Αμβούργο και προχωρώ σε μια παραπέρα πρόταση:

4. *Οι πολιτισμοί μνήμης και ανάμνησης παραδίδουν όχι μόνο τα ονόματα των νεκρών και βασικές ιστορίες της οικείας παράδοσης. Οικοδομούν και λειτουργίες συν-ανάμνησης, οι οποίες αποτελούνται από χρόνους, τόπους και τελετουργικά μνημόνευσης.* Οι ομάδες του Αμβούργου δεν καταχώνιασαν την ανάμνηση των νεκρών μέσα στις καρδιές τους. Αρθρώνουν λόγο γι' αυτήν και γίνονται σκηνοθέτες της, καθώς τους διαθέτουν χρόνους, τόπους και λειτουργικά τυπικά μνήμης τους.

Διαθέτουν για τους νεκρούς καθορισμένους *χρόνους*: Δεν θυμούνται κάθε στιγμή τα θύματα των βομβών με τον ίδιο τρόπο. Έχουν ετήσιες γιορτές γι' αυτούς και τους θυμούνται κάθε δεκαετία. Η ομοιομορφία των χρόνων διαρθρώνεται με ρυθμούς. Χρονική διάρθρωση και επανάληψη αποτελούν βασικές

εκδηλώσεις πολιτισμών συλλογικής μνήμης. Μπορεί η αποσημασιοποίηση των χρονικών διαρθρώσεών μας να αποτελεί ένα σημάδι ότι τίποτε το σημαντικό δεν έχουμε να παραδώσουμε. Οι γιορταστικές ημέρες υπάρχουν ακόμη, αλλά η σημασία τους έχει χαθεί για τους περισσότερους. Οι Κυριακές είναι απλώς ελεύθεροι εργασίας χρόνοι και τίποτε περισσότερο. Και οι πολιτικές και κρατικές διαρθρώσεις και διαιρέσεις χρόνου για τους περισσότερους δεν σημαίνουν τίποτε πια. Δεν υπάρχει πλέον τίποτε για να το επαναλαμβάνουμε και να το παροντοποιούμε, διότι δεν υπάρχει διαθέσιμη μια γενική πίστη και μια συλλογική συνείδηση.

Πολιτισμοί μνήμης έχουν *τόπους*. Ιστορίες που αποτελούν τη βασική συγκατάθεση μιας ομάδας συνδέονται με τόπους: Εδώ ήταν που ο Ιησούς μετέβαλε το νερό σε κρασί· όπου ο οδοιπόρος περιέπεσε στους ληστές και όπου ο Ιησούς επειράσθη από τον διάβολο. Ας ξαναθυμηθούμε τις ομάδες του Αμβούργου με τα διαφορετικά ενδιαφέροντά τους. Διαλέγουν τόπους με τους οποίους κατά τρόπο ξεχωριστό συνδέεται η ανάμνηση: λόγου χάρη την εκκλησία του Αγίου Νικολάου που διατηρήθηκε ερειπωμένη για χάρη της μνήμης των θυμάτων. Ένας άλλος τόπος: το μέρος όπου ορθωνόταν η παλαιά ιουδαϊκή συναγωγή κοντά στο πανεπιστήμιο του Αμβούργου. Το δάπεδο στην παλαιά θέση καλύπτεται σήμερα με ένα μωσαϊκό. Πάνω απ' αυτό το μέρος βάδιζα πριν λίγο καιρό με έναν συνάδελφο, που είναι δεινός καπνιστής. Έπρεπε να διασχίσουμε την πλατεία, και ο συντομότερος δρόμος ήταν να περάσουμε πάνω απ' εκείνο το μωσαϊκό, δηλαδή νοερά μέσα από την παλιά συναγωγή. Αυτός όμως έκανε μια κυκλοτερή παράκαμψη, και μου εξήγησε ότι δεν ήθελε να περάσει καπνίζοντας πάνω από τη θέση όπου άλλοτε ήταν η συναγωγή.

Τα τοπία χρόνων και τόπων γίνονται αντικείμενα ανάμνησης μιας ομάδας. Αυτή η αντικειμενική ανάμνηση –ο ρυθμός του χρόνου και ο τόπος– μας οικοδομούν από έξω προς τα μέσα. Η αντικειμενική μνήμη δημιουργεί υποκειμενική ανάμνηση. Λοιπόν, όταν εγώ κοντά στον χώρο εργασίας μου στο Αμβούργο περπατώ πάνω από τη θέση της παλαιάς συναγωγής, αυτός ο τόπος οικοδομεί εμένα και τη μνήμη μου. Δεν είμαι μόνον αφημένος στη δύναμη της καρδιάς μου και της μνήμης μου. Οικοδομούμαι από έξω προς τα μέσα.

Η ιστορία παράγεται, παίρνει σάρκα και οστά, καθόσον συνδέεται με χρόνους και τόπους. Χρόνοι και τόποι είναι σήμανση νοήματος. Αποκαλώ το *λειτουργικό τυπικό* ως περαιτέρω σκηνοθεσία της ταυτότητας και της ανάμνησης. Κάποιο τυπικό ήταν και ο κυκλικός δρόμος του συναδέλφου μου, ο οποίος δεν ήθελε να βαδίσει καπνίζοντας πάνω από την πλατεία της συναγωγής. Δραματοποιεί και οικοδομεί την ανάμνησή του. Παρουσιάζεται ως κάποιος που δεν θέλει να λησμονήσει· παίζει έναν ρόλο, και στη συμπεριφορά του αυτή γίνεται μονοσήμαντα σαφής. Συνειδητοποιεί τον εαυτό του.

Η σαφήνεια των επιθυμιών και προθέσεων ζωής εξαρτάται από το αν θα μπορέσουμε να τη βάλουμε στο παιχνίδι, να την κάνουμε έμπρακτα κινητική· από το αν θα μπορέσουμε να δώσουμε σ' αυτές κάποια μορφή και έκφραση. Το πνεύμα χωρίς έκφραση και η ζωή χωρίς λειτουργία ζωής παραμένουν ασαφή και, λόγω της α-μορφίας τους, απειλούνται από κατάρρευση. Πάντοτε εκεί όπου άνθρωποι θέλουν κάτι με πάθος, οι εσωτερικές επιθυμίες τους παίρνουν εξωτερική μορφή· η ψυχή τους γίνεται ένα προς τα έξω κινούμενο τοπίο, στο οποίο ξαναγνωρίζει τον εαυτό της και ενισχύεται (F. Steffensky: *Rituale als Lebensinszenierungen*, στο περιοδ. Pädagogik/1, 1994, σ. 27-29).

Με το παράδειγμα του καπνιστή συναδέλφου ανέφερα ένα μη τυπικό τελετουργικό, διότι αυτό είναι ιδιωτικό. Ας ξαναπιάσουμε το παράδειγμα των ομάδων του Αμβούργου. Η αρχική ομάδα συναντιέται, και η ανάμνησή της αποβαίνει μια εορταστική και από κοινού εκδήλωση. Και πάλι αντίστροφα: η από κοινού εκδήλωση δημιουργεί και εμβαθύνει την ανάμνηση. Η μορφή ωθεί στη συντροφικότητα και η συντροφικότητα στη μορφή. Οι τελετουργικές δραματοποιήσεις κάνουν τις προθέσεις ανθρώπων ανακοινώσιμες, και γι' αυτό ισχυρές προθέσεις. Στην τελετουργία κάνει κάποιος τον εαυτό του ευδιάγνωστον, καθώς τον κάνει ευδιάγνωστον *ενώπιον άλλων*.

Η παράσταση στοχεύει στο να γίνει αυτή ορατή και ακουστή. Δεν μπορεί κανείς διαρκώς να υπάρχει μόνο για τον εαυτό του και ταυτόχρονα να είναι ευκρινής. Καθώς στην τελετουργία γινόμαστε ορατοί, αποκτούμε πρόσωπο. Λοιπόν οι ιδέες πρέπει να γίνουν αισθητές σε χρόνους, σε τόπους και σε τελετουργίες, ώστε να καταλήξουν στη μνήμη και να μείνουν μέσα σ' αυτήν (H. Halbwachs: *La topographie legendaire des évangiles en Terre Sainte*, 1941, σ. 157).

Έθεσα το ερώτημα, ποιες δομές χαρακτηρίζουν έναν πολιτισμό μνήμης και ανάμνησης. Σ' αυτή τη συνάφεια θα ήθελα να εξετάσω τι σημαίνει ότι ένα βιβλίο –η Βίβλος– βρίσκεται στο Κέντρο της Παράδοσης. Έχω μία συνάδελφο, μια ιστορικό, η οποία με τη θρησκεία –πέρα από την ιστορική σκοπιά– ποτέ δεν είχε κάποια στενότερη σχέση. Σε συνάφεια με τα θέματά της ασχολείται με τον γερμανικό Ιουδαϊσμό του 18ου αιώνα. Σε μια συζήτηση έκανε σχεδόν με ζήλεια την παρατήρηση: «Τι παράξενο και τι μεγαλοπρεπές που οι Ιουδαίοι έχουν ένα βιβλίο και που σχετίζουν τα πάντα μ' αυτό το βιβλίο έτσι, σάμπως να μπορεί ακόμη κάποιος να διαβάζει τον κόσμο!».

Θα ήθελα να το μεταφέρω αυτό σε μας: Τι παράξενο που σε μια εποχή όπου έχουν καταργηθεί τα ιερά βιβλία, κάθε πρωί –κατά τη διάρκεια των ετήσιων μεγάλων εκκλησιαστικών συνάξεων– πολλές χιλιάδες άνθρωποι προσπαθούν να βρουν την αλήθεια μελετώντας ένα αρχαίο κείμενο! Τι παράξενο που κάθε Κυριακή ερμηνεύεται ένα κείμενο έτσι, λες κι ο κόσμος μπορεί ακόμη να

ερευνηθεί και να ερμηνευθεί.

Εμείς δεν έχουμε κάποιον Πάπα, αλλά έχουμε ένα Βιβλίο. Τα συστήματα έχουν συντριβεί και έχουν γίνει κομμάτια, ακόμη και τα θεολογικά συστήματα στην Εκκλησία μας· όμως έχουμε ένα παλιό Βιβλίο. Είναι αυτονόητο ότι εμείς έχουμε αυτό το Βιβλίο όχι όπως έχει κάποιος τον Πάπα ή ένα σύστημα. Η διαφορά μεταξύ παραδοσιακών εποχών και της τωρινής εποχής είναι ετούτη εδώ: *Η αλήθεια από υπαγόρευση έγινε διάλογος*.

Δεν υποστηρίζω κανέναν βιβλικισμό. Αλλά θέλω να ιδώ και να εκτιμήσω τι έχουμε: μια άλλη και αλλιώτικη φωνή από τη δική μας. Μια φωνή που όλοι τη σχετίζουν με τον εαυτό τους και που την αγιάζουν, σχετίζοντάς την με τον εαυτό τους. Δεν είμαστε μόνοι, και σε όλες τις διαμάχες μέσα στην Εκκλησία μας είμαστε κάτι περισσότερο απ' όσα οι ίδιοι υπαγορεύουμε. Η αλήθεια δεν χρειάζεται να διαλυθεί στο χώρο της Εκκλησίας με τη συσσώρευση των προβλημάτων. Έχουμε μία διδάσκαλο, που δεν τα ανέχεται όλα. Πού υπάρχει αυτό και ποια ελπίδα περιέχει για αλήθεια και για καταλλαγή;

Μέχρι εδώ μίλησα τυπικά. Τελικά αυτό το Βιβλίο έχει και ένα περιεχόμενο: Διηγείται ιστορίες ζωής που είναι δυνατή, ιστορίες ανάστασης νεκρών· πληροφορεί για θαύματα της δικαιοσύνης, για γκρέμισμα των τυράννων, για τα τεχνάσματα της Θείας Χάρης και για την αγιότητα των φτωχών. Τα οράματα ζωής δεν είναι αυτοφυή. Πρέπει να τα μάθουμε. Και ποιος θα μας τα διδάξει την εποχή των κρημνιζόμενων εικόνων και του αυξανόμενου κυνισμού;

Θα επιθυμούσα να επιστρέψω σε μια σκέψη που ανέφερα παρεμπιπτόντως προηγουμένως: Καθώς όλοι σχετίζουν τον εαυτό τους μ' αυτό το Βιβλίο, το αγιάζουν. Υπάρχουν δύο αγιότητες αυτού του Βιβλίου και της Παράδοσής μας. Η πρώτη είναι η ωραιότητα και χάρη του. Είναι η αλήθεια για τη σωτηρία της ζωής που δραματοποιείται σε πολλές ιστορίες. Η δεύτερη αγιότητα απονέμεται στο Βιβλίο και σ' εκείνη την Παράδοση με την πίστη, την ελπίδα και τη λαχτάρα εκείνων που μελετούν αυτό το Βιβλίο και μεταδίδουν την Παράδοση. Τα κείμενα και οι παραδόσεις είναι πάντοτε καλύτερα απ' όσο φαίνονται, διότι τα αγιάζουν άνθρωποι με τους στεναγμούς και τις ελπίδες τους.

Το ότι εγώ μπορώ να ταχθώ υπέρ εκείνης της κληρονομιάς, το ότι μπορώ να ενταχθώ μέσα σ' αυτή την Παράδοση, αυτά δεν εξαρτώνται μόνον από την ομορφιά εκείνης της κληρονομιάς. Εξαρτώνται και από το ότι τόσοι πολλοί πριν από εμένα και τόσοι πολλοί μαζί με εμένα έκαναν και κάνουν στον εαυτό τους οικεία αυτά τα κείμενα. Η Παράδοση δεν είναι μόνον παραδιδόμενο περιεχόμενο. Είναι και η πραγματικότητα ότι εγώ έχω μερίδιο και συμμετέχω στην πίστη και στην ελπίδα των αδελφών μου και των νεκρών μου.

Έχω Παράδοση θα πει ότι δεν χρειάζεται εξ υπαρχής να ερευνώ και να

υπερασπίζομαι τα πάντα που σχετίζονται με την πίστη. Δεν χρειάζεται ο ίδιος να σχεδιάζω οράματα ζωής, διότι έχω μερίδιο και συμμετοχή στη δύναμη των αδελφών μου. Δεν χρειάζεται να υπάρχω μόνο για τον εαυτό μου· δεν χρειάζεται να λιμοκτονώ στη δική μου αυθεντικότητα. Ποτέ πια δεν θέλω να ξεμάθω να λέω Εγώ ενώπιον της Παράδοσης. Αλλά και ποτέ πια δεν θέλω να λέω μόνον Εγώ. Το να μένω σε μια παράδοση θα πει να γίνομαι κάτι περισσότερο απ' ό,τι θα μπορούσα να είμαι από μόνος μου.

Με μία τελευταία πρόταση θα επιθυμούσα να χαρακτηρίσω τον πολιτισμό μνήμης και ανάμνησης:

5. *Το να συνδέομαι με μια κληρονομιά σημαίνει μια δημιουργική-παραγωγική και ικανή για αντίσταση ασυγχρονικότητα, στην οποία αρχικά γίνεται ορατό τι λείπει από το παρόν και τι χρειαζόμαστε για το μέλλον*. Παραθέτω ένα απόσπασμα από ποίημα του Βραζιλιανού αρχιεπισκόπου Helder Camara:

Όταν βλέπω
τα παιδιά του λαού μου,
τον κόσμο δίχως φωνή:
σκελετωμένα,
με την κοιλιά πρησμένη,
με υπέρμετρα μεγάλο κεφάλι,
κι αυτό, πολύ συχνά,
αδειανό,
καθυστερημένα, λες και
τους λείπει εντελώς το κεφάλι·
τότε είναι ο Χριστός
αυτός που συναντώ.

(H. Camara: *Stimme der stummen Welt*, 1989, 42)

Δυο αναμνήσεις συναντιούνται εδώ. Πρώτα η ανάμνηση των πεινασμένων παιδιών με τις πρησμένες κοιλιές, ύστερα η παλαιά διήγηση της χριστιανικής παράδοσης, ότι ακριβώς σ' αυτά βλέπουμε και συναντούμε το Χριστό: «Είναι ο Χριστός αυτός που συναντώ». Και οι δύο αναμνήσεις αλληλοβοηθούνται για να υπάρχει ορατότητα. Πιθανόν η ανάμνηση των παιδιών θα έμενε αμυδρή χωρίς την ανάμνηση της παλαιάς διήγησης. Η παλαιά διήγηση δημιουργεί μια υπονομευτική και ανατρεπτική αρετή: τη συμπόνια, το συμπάσχειν. Το συμπάσχειν, όπως και όλες οι άλλες αρετές, δεν είναι αυτονόητη. Χρειάζεται να τη μάθουμε. Η παλαιά διήγηση δίνει στα βάσανα των παιδιών ένα πλαίσιο· υπάρχει εκεί μια προοπτική, που πρέπει να γίνει αισθητή.

Στον αέρα καθαρής παροντικότητας χωρίς την ενοχλητική παλαιά ιστορία

θα μπορούσαν οι καταστάσεις πραγμάτων να έχουν τη φυσική τους εξήγηση. Δηλαδή η πραγματικότητά τους να εκλαμβάνεται ως εξήγηση: «έτσι είναι αυτά πάντοτε»! Υπάρχουν έξυπνοι, που μπορούν να φροντίζουν για τον εαυτό τους και για άλλους. Δεν χρειάζεται, λένε, να υπάρχουν στον κόσμο μόνον πελαργοί. Πρέπει να υπάρχουν και βάτραχοι, για να τρέφονται απ' αυτούς. Αυτά είναι εξηγήσεις, οι οποίες δεν ενοχλούν την πορεία των πραγμάτων και οι οποίες φτιασιδώνουν το παρόν ως τάχα μονομερές. Όπου το πραγματικό αποτελεί ταυτόχρονα και την ίδια του την εξήγηση («έτσι είναι αυτά πάντοτε»!), τότε το μέλλον θα είναι η συνέχεια του παρόντος και σκέψη για έναν καινούργιο κόσμο δεν μπορεί να υπάρξει.

Εξήγηση δίνει και η παλαιά διήγηση, αλλά δεν κάνει με την ερμηνεία του κόσμου αθέατα τα δεινά. Κάνει τα δεινά ορατά και τονίζει το ανυπόφορό τους: Τα παιδιά του λαού με τα αδειανά κεφάλια είναι ο Χριστός! Η ευσέβεια γίνεται υπονομευτική και ανατρεπτική, καθώς οικειώνεται την παλαιά ιστορία. Άνθρωποι με τέτοιες ιστορίες γίνονται ασυγχρόνιστοι με το παρόν· ή, για να μην το εκφράσουμε χρονικά αλλά τοπικά: γίνονται ξένοι στην ίδια τους τη χώρα, και μόνον έτσι μπορούν να την δουν.

Η καθαρά και άκρατη συγχρονικότητα λέει: Τα πράγματα είναι όπως είναι, και καμία έκκληση δεν κάνει για το μέλλον. Εκείνοι που με τις παλαιές διηγήσεις έχουν γίνει α-συγχρονικοί, λεν: Τα πράγματα πρέπει να γίνουν διαφορετικά από ό,τι είναι. Η μνήμη θεμελιώνει τις σπουδαιότητες του μέλλοντος: Κανείς δεν πρέπει να πεινάει! Η ανάμνηση φέρνει «αέρα από έναν άλλο πλανήτη» (H. Marcuse: *Der eindimensionale Mensch*, 1967, σ. 84). Εξάλλου, καθώς η παλαιά ανάμνηση συνδέεται με την νέα, με τα πεινασμένα παιδιά, γίνεται και ορατή και ακουστή. Χωρίς τη σύνδεση με το παρόν θα μπορούσε να είναι μια νεκρή παράθεση και να παραμένει μια άφωνη αλήθεια.

Στην περιγραφή του πολιτισμού της μνήμης και ανάμνησης ίσως να ήμουν σε μερικά σημεία πολύ δραστικός. Εν κατακλείδι θα επιθυμούσα να χρησιμοποιήσω γι' αυτό που ονομάζουμε κληρονομιά μια αισθητική έννοια: την ομορφιά, το κάλλος. Είναι ωραίο να υποπτεύεται και να αποτολμά κανείς –με τη βοήθεια αυτών των ιστοριών– περισσότερα απ' όσα μπορεί να διανοηθεί το καθαρό παρόν. Είναι ωραίο να επιθυμείς να μάθεις πράγματα από τις μεγάλες εικόνες, πάνω και μέσα στις οποίες είναι ζωγραφισμένη για όλους η ολότητα της ζωής. Είναι ωραίο να έχεις μια ποίηση, μέσα στην οποία παίζουν αυτές οι επιθυμίες: τους ψαλμούς, τα τραγούδια, τις χειρονομίες, τις ιστορίες. Ίσως μερικοί από μας να μην μπορούν πια να ψάλλουν, να κάνουν, να λένε και να ακούν όλα αυτά. Αλλά πρέπει να τα διατηρήσουμε για τα παιδιά και τα εγγόνια μας. Σε εποχές που τούτε καν ονειρευτήκαμε θα τα χρειαστούν όπως το καθημερινό ψωμί.

Σύνοψη των κύριων θέσεων

1. Τις κλειστές παραδοσιακές συνάφειες μόνο με περιορισμούς μπορεί κάποιος να χαρακτηρίσει ως «κληρονομιά», διότι μέσα τους δεν είναι δυνατόν να υπάρξουν στο υποκείμενο καμιά συνείδηση, καμιά ελευθερία και καμιά επιλογή.

2. Προς την κληρονομιά έχει κανείς τότε και εκεί κάποια σχέση, όπου ρήξη και εγκατάλειψη προς και από την παράδοση είναι νοητές και πραγματοποιήσιμες.

3. Η ολοκληρωτική ισχύς της ερμηνευτικής της υποψίας και οι ναρκισσιστικές αυτοαντιλήψεις καθιστούν (και στην Εκκλησία) αδύνατη κάποια σχέση προς την κληρονομιά.

4. Το παρελθόν δεν το έχει κάποιος ενώπιόν του φυσικό. Τα ενδιαφέροντα και οι επιθυμίες μας το διαμορφώνουν σε κληρονομιά.

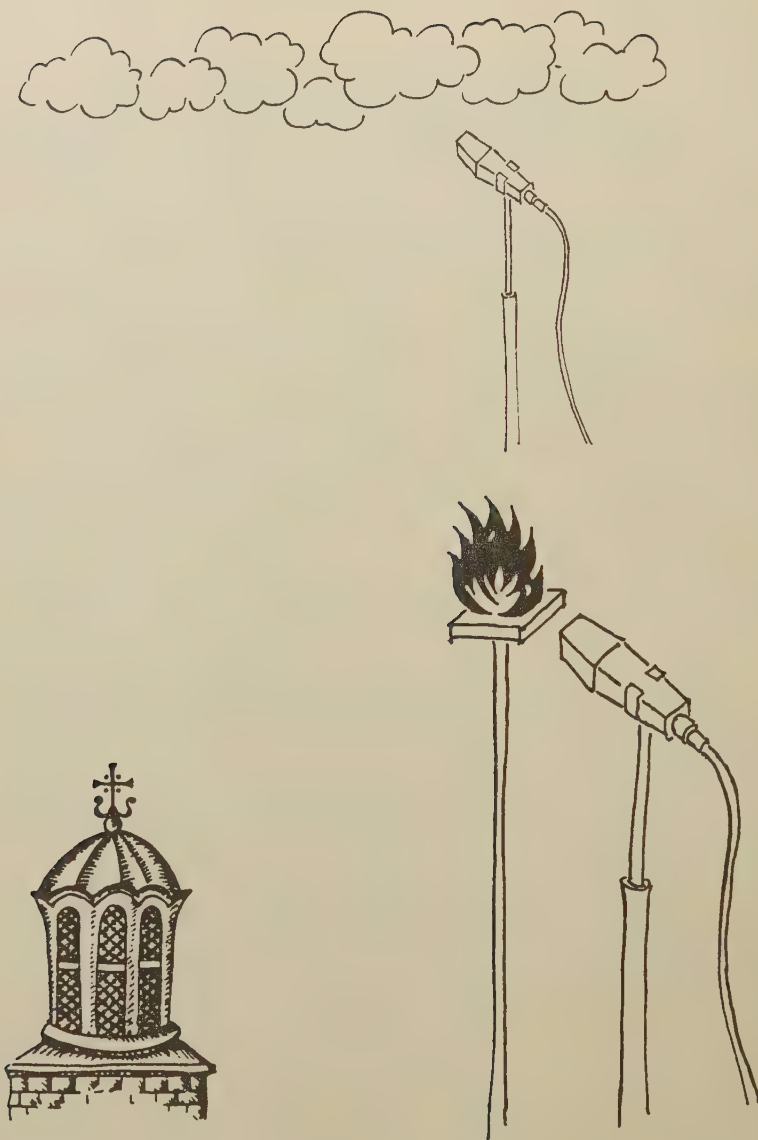
5. Το αξίωμα της ανάμνησης των ατιμασμένων νεκρών είναι ταυτόχρονα και το αξίωμα της συνείδησης.

6. Κληρονομιά και ανάμνηση τότε μόνον αντέχουν, όταν κυκλοφορούν μέσα σε μια ομάδα (Εκκλησία). Η ομάδα θεμελιώνει την κληρονομιά και η κληρονομιά θεμελιώνει την ομάδα.

7. Πολιτισμοί μνήμης και ανάμνησης παραδίδουν όχι μόνον τα ονόματα των νεκρών και βασικές ιστορίες της οικείας παράδοσης. Οικοδομούν συν-αναμνηστικές λειτουργίες, οι οποίες αποτελούνται από χρόνους (εποχές), τόπους και λειτουργικά τυπικά μνήμης.

8. Μια κληρονομιά μπορεί κάποιος να την παραλάβει, όχι μόνον επειδή τα περιεχόμενά της είναι καλά και σαφή, αλλά και επειδή σ' αυτήν είναι συγκεντρωμένες οι ελπίδες ζωής των νεκρών.

9. Μνήμη θα πει παραγωγική και ικανή για αντίσταση ασυγχρονικότητα, στην οποία πρώτιστα γίνεται ορατό, τι λείπει από το παρόν και τι χρειαζόμαστε για το μέλλον.

Ivan Steiger

Ἰδοὺ ἔρχεται μετὰ τῶν νεφελῶν,
καὶ ὄψεται αὐτὸν πᾶς ὀφθαλμός...
Ὁ ἔχων οὖς ἀκουσάτω τί τὸ πνεῦμα
λέγει ταῖς ἐκκλησίαις (Απ 1,2.2,7)

Εκκλησία και οικολογική κρίση σήμερα

*Κωνσταντίνος Ζορμπάς**

1. Το πρόβλημα σήμερα

Πάνε 6 χρόνια, από τότε που το Σεπτό Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως έκανε δεκτή την πρόταση του Περιβαλλοντολογικού Συνεδρίου, που συνήλθε τον Σεπτέμβριο του 1988 στην Πάτμο, για να ορίσει μια *ημέρα προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος*[1] και να τονισθεί και με τον τρόπο αυτόν η προσπάθεια της Ορθόδοξης Εκκλησίας για την αντιμετώπιση των σύγχρονων προβλημάτων της εποχής μας και μάλιστα της προστασίας του φυσικού κόσμου.

Η 1η Σεπτεμβρίου, αρχή της Ινδίκτου[2], αρχή του Νέου Εκκλησιαστικού Έτους της Εκκλησίας μας, «του πάσης δημιουργού της κτίσεως» ημέρα, καθιερώνεται επίσημα, μετά την Πρώτη Σύναξη των Προκαθημένων των Ορθοδόξων Εκκλησιών, το 1991, στο Φανάρι, ως ΗΜΕΡΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ[3], ημέρα προστασίας όλης της δημιουργίας για όλες τις Ορθόδοξες Εκκλησίες!

*. Η μελέτη αυτή αποτελεί μέρος της εισήγησης, που έγινε στο XIV Διεθνές Μεταπτυχιακό Σεμινάριο, το οποίο οργανώθηκε τον Οκτώβριο του 1993 από το Ορθόδοξο Κέντρο του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο Σαμπεζύ/Γενεύη, με γενικό θέμα: «Οι Εκκλησίες και το Οικολογικό πρόβλημα στην Ευρώπη».

1. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Δημήτριος Α΄ με Πατριαρχικό Μήνυμα, το 1989, κάλεσε «*σύμπαντα τον Ορθόδοξον και Χριστιανικόν κόσμον, όπως, ομού μετά της μητρός Αγίας του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας, αναπέμπη κατ' έτος κατά την ημέραν ταύτην δεήσεις και ικεσίας προς τον των όλων Κτίστην, ευχαριστηρίους μεν διά το μέγα δώρον της δημιουργίας, ικετηρίους δε διά την προστασίαν και σωτηρίαν αυτής από παντός κακού*».
2. Βλ. Μητρ. Ηλιουπόλεως Γενναδίου, Ινδικτιών, *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, Τομ, 15, σελ. 51 και Ανδρέα Παπαβασιλείου, *Η Αρχή της Ινδίκτου*, Λευκωσία, 1986.
3. «*Ο 20ός αιών υπήρξεν ο αιών των μεγάλων επιτευγμάτων εις το πεδίον της γνώσεως του σύμπαντος και εις την προσπάθειαν του ανθρώπου να υποτάξη την φύσιν εις την βούλησίν του. Κατά τον αιώνα τούτον κατέστη εμφανής η δύναμις αλλά και η αδυναμία του ανθρώπου (...). Η αλόγιστος και ευδαιμονική χρήσις της υλικής δημιουργίας του ανθρώπου, με την βοήθειαν της επιστημονικής και τεχνολογικής προόδου έχει ήδη αρχίσει να επιφέρει ανεπανόρθωτον καταστροφήν εις το φυσικόν περιβάλλον. Η Ορθόδοξος Εκκλησία, μη δυναμένη να παραμένη απαθής ενώπιον τοιαύτης καταστροφής, καλεί δι' ημών πάντας τους Ορθοδόξους, όπως αφιερώσουν την πρώτην Σεπτεμβρίου εκάστου έτους, ημέραν ενάρξεως του Εκκλησιαστικού Έτους εις προσευχάς και δεήσεις υπέρ της διασώσεως της δημιουργίας του Θεού και ενσπερνισμόν της προς την φύσιν στάσεως, την οποίαν υπαγορεύει η θεία Ευχαριστία και η ασκητική παράδοσις της Εκκλησίας*». Μήνυμα της Σύναξις των Προκαθημένων των Ορθοδόξων Εκκλησιών, *Ενημέρωσις*, Η-1992/3-4, σελ. 36.

Τι σημαίνει αυτό για μας τους Χριστιανούς; Ποια είναι η θέση της Εκκλησίας μας απέναντι στη συνειδητοποίηση του οικολογικού προβλήματος; Τι μπορούμε να κάνουμε όλοι εμείς μπροστά στο επίσημο κάλεσμα της Εκκλησίας μας; Μια ακόμη ημέρα αργίας από την εργασία μας ή μια απάντηση και μια πληρέστερη συνειδητοποίηση της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας στα καυτά ερωτήματα του σημερινού ανθρώπου;

Η αγωνία του συγχρόνου ανθρώπου για το μέλλον του πλανήτη μας, η σύγχυση που επικρατεί σχετικά με τη λύση του οικολογικού προβλήματος, τα οικολογικά κινήματα και οι ιδεολογίες είναι μερικά από τα σενάρια, που παρουσιάζονται καθημερινά και έχουν ως στόχο την προστασία της φύσης! Οι πολιτικοί και η πολιτική[4], οι οικονομολόγοι και η οικονομία, οι οικολόγοι και η οικολογία[5] διερωτώνται συνεχώς για τις αιτίες της οικολογικής κρίσης και προσπαθούν να βρουν λύσεις για την αλλαγή της νοοτροπίας του ανθρώπου με μια εσπευσμένη και παράλογη επιστροφή στον απλό –παραδεισιακό– τρόπο ζωής. Νοσταλγία του χθες, μπροστά στην αβεβαιότητα του αύριο!

Ο κόσμος θα περάσει από την υπερ-κατανάλωση των κατεψυγμένων προϊόντων και των προϊόντων της μιας χρήσεως, στα προϊόντα διαίτης –κοινώς καθαρά– αυξάνοντας για μια ακόμη φορά τις τεχνοκρατικές μεθόδους, αλλά και τη φαντασία του αγρότη και του βιοτέχνη. Η «πράσινη επανάσταση» στη γεωργία, με τη μαζική παρέμβαση του ανθρώπου στη φύση μέσω των λιπασμάτων, των χημικών και των μηχανημάτων, ήταν και παραμένει να είναι, ένας πραγματικός βιασμός της φύσης. Μπροστά σε όλα αυτά ο άνθρωπος δεν θα διστάσει να χρησιμοποιήσει νέες μορφές τεχνολογίας για τις σημερινές καταναλωτικές ανάγκες.

Μερικά παραδείγματα θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε τα παραπάνω: Το πρώτο έχει σχέση με το κρασί. Διαβάζουμε σε διαφημιστική λεζάντα περιοδικού:

«(...) *Χαρά ανεκλάλητος επεδήμησε τω κόσμω (χαρά μεγάλη ήλθε στον κόσμο). Οι Αυτοκράτορες του Βυζαντίου, εδώ και αιώνες, δημιούργησαν την παράδοση του καλού αυτοκρατορικού κρασιού. Σήμερα συνεχίζουμε αυτή την παράδοση από φρέσκα καθαρά σταφύλια*(...)

Μια πραγματικά αυτοκρατορική απόλαυση. Παράδοση και ποιότητα».

Η δεύτερη μάς έρχεται από τον κόσμο των καλλυντικών:

4. Βλ. περισσότερα για την πολιτική Διάσκεψη του Ρίο, Βραζιλία, 1992, *Καθημερινή*, 31.5.95. RIO: Coming together to Save the Earth, *TIME*, 22(1992). Πρβλ. Ειδικό αφιέρωμα για το Περιβάλλον *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 7.6.1992 και *Chrétiens pour l'an 2000*, Planette terre, Pentecôte 1992.

5. Τον επιστημονικό κλάδο της οικολογίας θεμελίωσε επιστημολογικά, με συστηματική εννοιολογία, ο Θεόφραστος (373-288) από την Ερεσό. Πρβλ. για περισσότερες πληροφορίες *L'Ecologie*, Encyclopédie du monde actuel, Paris, 1980.

«Εν αρχή ην η Φύσις(...)
Μητέρα της ομορφιάς και της υγείας. Μας δίνει την πρόπολη, το μέλι (...) Η ελληνική χλωρίδα μάς χαρίζει τον μοναδικό σε ποικιλία και ενεργετικές ιδιότητες πλούτο της(...)
Εμείς προσθέτουμε την γνώση της επιστήμης και της σύγχρονης τεχνολογίας. Και σας προσφέρουμε τα φυσικά καλλυντικά (...)»

Και κάτι διαφορετικό:

«Χρησιμοποιείτε οικολογικό λίπασμα; Αυτό δείχνει (...) καλλιέργεια! Νέο Οικολογικό λίπασμα (...) Ζωντανό χώμα για δυνατά φυτά!»

και κάτι ακόμη για τη σχέση οικονομίας και οικολογίας:

«Η μόδα που θέλει επιστροφή στα φυσικά προϊόντα οδηγεί πολλές φορές σε απίθανες (...) συλλήψεις. Κυκλοφόρησαν στην Αγγλία μολύβια από κλαδιά δέντρων! Λεπτομέρεια: Τα κλαδιά είναι από πεσμένα ή κλαδεμένα δέντρα!...».

Το πρόβλημα, που το γνωρίζουμε σήμερα όλοι μας με τον γενικό τίτλο «οικολογική κρίση», δεν είναι τίποτε άλλο παρά η καταστροφή του δικού μας «οίκου» (σπιτιού), από τον ανθρώπινο λόγο, που μας εμπιστεύτηκε ο ίδιος ο Θεός και έχει άμεση σχέση με την προσωπική ευθύνη του καθένα ξεχωριστά. Και το πρόβλημα αρχίζει να γίνεται όλο και πιο σοβαρό, όχι μόνο με την αυξανόμενη αλλοίωση του περιβάλλοντος, αλλά και από τις επιπόλαιες πολλές φορές λύσεις που προσπαθούν να δώσουν οι ειδήμονες. ΄Αλλοτε οι πολιτικοί νεοτερισμοί με τη μορφή της πολιτικής εκστρατείας, άλλοτε ως οικολογικές κινήσεις και άλλοτε ως επιδερμικοί μοντερνισμοί μέσα από τα βιολογικά προϊόντα απομακρύνουν τον λαό του Θεού από την ουσία του ίδιου του προβλήματος. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι, ο σημερινός άνθρωπος ζει με ένα «Gottes Komplex», δηλαδή το σύμπλεγμα του ανθρώπου, που θέτει τον εαυτό του στη θέση του Θεού και κατασκευάζει μη υπάρχοντα όντα για να δείξει την ανωτερότητά του.

Το πρόβλημα στην βάση του θα παραμένει να είναι ηθικό, αφού και οι «εξωραϊσμοί» του περιβάλλοντος, με τη μορφή διαγωνισμών[6], όχι μόνο δεν βοηθούν στην επίλυση του προβλήματος, αλλά το αφήνουν στα χέρια της επιστήμης και στο όνομα της ανάπτυξης υποβαθμίζοντας και τον ρόλο του ίδιου του ανθρώπου και το ίδιο το περιβάλλον. Και δυστυχώς η οικολογική κρίση αρχίζει να εισέρχεται στη ζωή μας –σε πρόσφατο ρεπορτάζ στην Αθήνα πολλοί ήταν εκείνοι που απαντούσαν με ειρωνεία ότι τώρα πια μάθαμε να ζούμε με το νέφος[7]– με τις νέες μορφές καταπολέμησης που αρχίζουν να εμφανίζονται έξω από τον άνθρωπο και στο όνομα της ανάπτυξης.

6. Βλ. Πολύς λόγος γίνεται τελευταία για καθαρές παραλίες, πλατείες, χωριά και σπίτια και η ανταμοιβή των επιτυχόντων στους διαγωνισμούς αυτούς να γίνεται μάλιστα με «οικονομικά» οφέλη.
7. Βλ. Εφημερίδα *ΤΑ ΝΕΑ*, Σκουπίδια και νέφος, 17.7.1993.

Ανάπτυξη[8]. Μια λέξη που βασιλεύει όλο και πιο πολύ στη συνείδηση όλων μας. Θα μπορούσαμε να υπογραμμίσουμε ότι αναλύοντας την έννοια της ανάπτυξης, μιλούμε, τελικά, για έναν «κοινωνικό δαρβινισμό», δηλαδή την καταστροφή κάποιων κοινωνιών στο όνομα κάποιων άλλων νέων και μοντέρνων. Οι πολιτιστικές και ηθικές βάσεις της κοινωνίας θεωρούνται σήμερα ως υποανάπτυκτα στοιχεία, όπου νέες αντιλήψεις μεταφέρονται μέσα από τη μοντέρνα μετα-βιομηχανική κοινωνία[9]. Με άλλα λόγια, το μοντέρνο δεν είναι τίποτε άλλο, παρά αυτό που παράγει ο τεχνικός πολιτισμός: νέες ιδέες, νέα κοινωνικά φαινόμενα, νέες πολιτιστικές αξίες. Αυτή η θεωρία του «κοινωνικού δαρβινισμού» είναι η νέα φιλοσοφία που εμφανίζεται στις ημέρες μας, τόσο στην οικονομία όσο και στην οικολογία. Είναι η μονόπλευρη ανάπτυξη της κοινωνίας που εξελίσσεται χωρίς ισορροπία και έχει εξαφανίσει πολλές περιοχές του πλανήτη μας. Ο πολιτισμός της βιομηχανικής εποχής μας έχει ως κύριο χαρακτηρισμό την υπερ-εκμετάλλευση των καρπών της γης. Κι αυτό είναι η συνέπεια της έλλειψης ήθους στη σχέση του ανθρώπου με τη δημιουργία, κακοποιώντας τη φύση και αφαιρώντας το «καλόν λίαν»[10] του Δημιουργού.

Με την παραπάνω λογική, κάθε αξία ενός τόπου καλείται να εκλείψει. Η θεωρία της επανένταξης –ratrapage– στο ρυθμό της εξέλιξης και στα δεδομένα της σύγχρονης κοινωνίας μεταφράζεται σήμερα με τη μετατροπή της ίδιας της κοινωνίας. Στην περίπτωσή μας όμως, τι μετατρέπεται; Μετατρέπεται η ίδια η αγροτική κοινωνία, η περιβαλλοντική δομή της αγροτικής κοινωνίας, το ίδιο το φυσικό περιβάλλον[11]. Ο δυναμισμός αυτός της ανάπτυξης με τη μονόπλευρη λογική του έχει άμεσο αντίκτυπο στην περιοχή που εμφανίζεται και χαρακτηρίζεται από έντονο ανθρωποκεντρισμό και τη δημιουργία ενός πολιτικοκοινωνικού μοντέλου κατά βάση παν-οικονομικό και παν-τεχνοκρατικό[12]. Με τον

8. Βλ. περισσότερα Κ. Ζορμπά, *Τουρισμός και Εκκλησία*, Κατερίνη, 1993, σελ. 13 κ.ε.
9. Γ. Φίλια, Η τεχνολογία σ' έναν κόσμο παράλογο, *Ελευθεροτυπία*, 9.1.1993.
10. Γεν., 1:31.
11. Η Α.Θ.Π. Οικουμενικός Πατριάρχης κ. Δημητρίου Α΄, εις τον χαιρετισμό του στο Περιβαλλοντολογικό Συνέδριο στην Πάτμο, το 1988 είπε σχετικά: «*(...) παρουσιάζει, κατά παραστατικόν και δραματικόν τρόπον, την καταστροφήν της φύσεως ως συνέπειαν της πνευματικής χθαμαλότητος και ανισορροπίας του ανθρώπου. Δυστυχώς, (ο άνθρωπος) διέσπασε τον άρρηκτον σύνδεσμον μεταξύ της εργασίας αφ' ενός και της φροντίδος διά την προστασίαν του κόσμου αφ' ετέρου. Κινούμενος υπό υλιστικής βουλημίας προβαίνει όχι απλώς εις χρήσιν του κόσμου (...), αλλά εις κατάχρησιν και καταλήστευσιν της φύσεως, διά να ζη εν πολυτελεία και ανέσει και απανθρώπω πλησμονή (...)*». *Επίσκεψις*, 406-1.10.1988, σελ. 12. Τον παραπάνω προβληματισμό αναπτύσσει και ο Σεβ. Μητροπολίτης Ελβετίας ως εξής: «*(...)Το σύγχρονο κράτος, ως αποδέκτης των οικολογικών προγραμμάτων των Διεθνών Οργανισμών, παραμένει εγκλωβισμένο στον φαύλο κύκλο της αναπτυξιακής πολιτικής και δεν είναι έτοιμο ή πρόθυμο να υλοποιήσει τις βασικές αρχές των προγραμμάτων αυτών εις βάρος της ανάπτυξης. Η σύγχρονη κοινωνία δεν είναι πρόθυμη να εκλογικεύσει την καταναλωτική της υστερία, αφού τα μέλη της δεν έχουν συνειδητοποιήσει την αλληλέγγυα ευθύνη για την οικολογική κρίση*». Δαμασκηνού Παπανδρέου, Μητρ. Ελβετίας, *Ορθοδοξία και Κόσμος*, Κατερίνη, 1992, σελ. 101.
12. «*Προκειμένου να χαλιναγωγήσουμε την καταστρεπτική κυριότητα του ανθρώπου πάνω στην δημιουρ-*

τρόπο αυτόν η επιστροφή στη φύση που επικαλούνται πολλοί σύγχρονοι «ερημίτες» μπορούμε να πούμε ότι τελικά είναι αποτέλεσμα μιας θρησκευτικής αντιπαράθεσης ανάμεσα στο καλό (καλή φύση) και το κακό (κακή επιστήμη).

2. Οικολογικά κινήματα: μια νέα προσπάθεια σωτηρίας του φυσικού περιβάλλοντος σήμερα

Σε μελέτη που έγινε από την Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων το 1989, με θέμα «*Οι Ευρωπαίοι και το περιβάλλον τους*» διαπιστώθηκε η ύπαρξη 120 περίπου οικολογικών κινημάτων. Μια κοινωνιολογική ανάλυση των παραπάνω κινημάτων θα μπορούσε να δώσει την εξής τυπολογία:

α) *Ρομαντικά κινήματα*. Η ομορφιά της φύσης, η αρμονία των χρωμάτων, η οικολογική ισορροπία θα οδηγήσει πολλούς νέους να πλησιάσουν το φυσικό περιβάλλον μέσα από τις καλλιτεχνικές του διαστάσεις. Η δημιουργία των ρομαντικών κινημάτων είχε ως αποτέλεσμα, πολλά από τα κινήματα αυτά να εντάξουν τις θεωρίες τους και κάτω από μια θεωρητική μυστικιστική σχέση του ανθρώπου με τη φύση.

β) *Αντι-επιστημονικά κινήματα*. Είναι οι ομάδες εκείνες που η επιστροφή στην φύση σημαίνει άμυνα απέναντι στις καταστρεπτικές τάσεις του ανθρώπου με την τεχνολογία στο περιβάλλον. Εδώ θα τονισθεί ιδιαίτερα η αρνητική στάση της τεχνολογίας απέναντι στο φυσικό περιβάλλον, αφού τα περισσότερα προβλήματα προέρχονται από την ανθρώπινη αμέλεια και τα λάθη.

γ) *Θρησκευτικά κινήματα*. Τέλος, η φύση στις ομάδες αυτές ερμηνεύεται κάτω από το πρίσμα μιας πνευματικής διάστασης. Ακόμη και στην Ελλάδα, η επιστροφή πολλών ανθρώπων προς τη φύση, σημαίνει και τη δημιουργία τόπων λατρείας και πίστης προς την «άγνωστη θεά» της φύσης.

΄Ομως, τα σύγχρονα κοινωνικά φαινόμενα, που διαγράφονται μέσα από τη λογική της προστασίας του κόσμου, δημιουργούν σήμερα νέες οικολογικές ομάδες. Είναι τα *νεο-αγροτικά*[13] και *νεο-μοναστικά* κινήματα[14], τόσο στην Ευ-

γία, έχομε ανάγκη μιας νέας κοινωνίας, που θα είναι έτοιμη να μοιράζεται όλα τα αγαθά και να αναγνωρίζει τη θέση του κάθε προσώπου. Η Αγία Γραφή μάς παρέχει το όραμα μιας στενής σχέσης και αδιαρρήκτου σχέσεως μεταξύ της οικονομίας *και της* οικολογίας. *Το όραμα αυτό επισκεάζεται, όταν ταυτίζομε την έννοια της προόδου με την αύξηση της παραγωγής και της καταναλώσεως, όταν δεν μπορούμε να διανοηθούμε ανάπτυξη χωρίς αύξηση*». Τελική ΄Εκθεση της Ζ΄ Γενικής Συνελεύσεως του Παγκοσμίου Συμβουλίου των Εκκλησιών στην Καμπέρα/Αυστραλία, τον Φεβρουάριο του 1991.

13. Βλ. Γερμανοί και Ιταλοί αγοράζουν σπίτια στην Κρήτη, *Τα Νέα*, 27.2.1993. Σε ξένα χέρια η Κρήτη!, *Κρητική Επιθεώρηση*, 17.12.1993.
14. Στις ημέρες μας η Οικολογία θεωρείται ως η νέα θρησκεία από πολλούς νέους οικολόγους οραματιστές. Βλ. τις δηλώσεις του τραγουδιστή Στινγκ: «Η Οικολογία, πιστεύω, είναι η νέα Θρησκεία. Είναι όλα αυτά που πρέπει να κάνουμε για το μέλλον του πλανήτη μας», Εφημερίδα *Τα Νέα*, 6.6.1993.

ρώπη, όσο και στον τόπο μας[15]. Και οι δύο αντιλήψεις των οπαδών τους είναι τάσεις δημιουργίας ενός αγροτικού πολιτισμού, ενός νέου τρόπου ζωής, οικολογικού και *οικοφάγου* (και όχι φυτοφάγου!). Η σημασία αυτού του νέου πολιτισμού, σύμφωνα με τις άναρχες θεωρήσεις και την άμυνα απέναντι στον καπιταλιστικό οργασμό, αποτελούν μια φωνή απελπισίας, μπροστά στο αδιέξοδο της γνώσης, την αναζήτηση ενός τρόπου ζωής[16].

Βασικό θέμα των παραπάνω ομάδων είναι το τέλος του κόσμου, ενός κόσμου «υπερ-καταναλωτικού» και «βιομηχανοποιημένου». Η κολλεκτιβίστικη φαντασία μεταφράζεται σε «*μια μοντέρνα μυθολογία, όπου σκιαγραφείται το μελλοντικό σχέδιο του πλανήτη, που μοιάζει απόλυτα με την Αποκάλυψη του Ιωάννη*»[17]. Πιστεύουν ότι αυτή η καταστροφή είναι το αποκορύφωμα των καιρών και οραματίζονται το τέλος του κόσμου μέσα από τις εσχατολογικές του διαστάσεις. Το τέλος αυτό σημαδεύεται με τη δημιουργία ενός καινούριου κόσμου, που θα επιβιώσουν αυτοί που θα είναι «καλοί» απέναντι στο φυσικό περιβάλλον[18].

Αλλά τι είναι η οικολογία; Όπως και οι ίδιοι οι οικολόγοι μάς πληροφορούν, οικολογία είναι «*το εργαλείο ανάλυσης, κριτικής και αλλαγής της κοινωνίας, που ξεκινάει από μια καινούρια προοπτική γωνία, για να εναποθετήσει τον άνθρωπο μέσα στη φύση (...)*»[19]. Με την «*κοινωνική οικολογία*» μπορούν «*να ξεπεράσουν τη βιομηχανική, καπιταλιστική κοινωνία της κυριαρχίας και στη θέση της να οικοδομήσουν μια οικολογική κοινωνία αυτόνομων κοινοτήτων και ανθρώπων*»[20]. Ο οικολόγος προτείνει κώδικες συμπεριφοράς ή σειρά μέτρων για την προστασία του περιβάλλοντος από την καταστροφική μανία του ανθρώπου, αλλά δεν «*είναι έτοιμος να παραιτηθεί από τον άχαρο ρόλο του εξουσιαστή και*

15. Για την Ευρώπη μπορεί να μελετήσει κανείς τις κοινωνιολογικές μελέτες των Danièle Léger et Betrand Hervier, *Le retour à la nature. Au fond de la forêt...l'Etat*, Paris, 1979.
16. Διαφορετικό είναι το μήνυμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου: «*Ατυχώς εις τας ημέρας μας ο άνθρωπος, υπό την επίδρασιν ενός άκρου ορθολογισμού και ευδαιμονισμού, έχει χάσει την αίσθησιν της ιερότητος της δημιουργίας και ενεργεί ως αυθαίρετος εξουσιαστής και βάναυσος καταπατητής της. Αντί του ευχαριστιακού και ασκητικού πνεύματος, με το οποίον εγαλούχησεν η Ορθόδοξος Εκκλησία τα τέκνα της επί αιώνας, παρατηρείται σήμερον ένας βιασμός της φύσεως προς ικανοποίησιν όχι βασικών αναγκών του ανθρώπου, αλλά μιας ατελευτήτου και διαρκώς αυξανόμενης σειράς ορέξεων και επιθυμιών, τας οποίας ενθαρρύνει η επικρατούσα φιλοσοφία της καταναλωτικής κοινωνίας*». Μήνυμα της Α.Θ.Π. του Οικουμενικού Πατριάρχου Δημητρίου Α΄, επί τη *Ημέρα Προστασίας του περιβάλλοντος*, 1.9.1989.
17. Βλ. περισσότερα L. Thomas, *Civilisation et Divagation*, Paris, 1979.
18. *Pour éviter la fin du monde*, Paris, 1979, σελ. 140. Πρβλ. Théodore Roszak, *Où finit le désert?*, Paris, 1973, σελ. 31. Alan Watts, *Amour et Connaissance*, Paris, 1966. *Bienheureuse* Insécurité, Une réponse à l'angoise de notre temps, Paris, 1977. *Au-Delà de l'Au-Delà*, Paris, 1977. Ο κόσμος μετά το 2.000 μ.Χ., *Επτά Ημέρες*, 1.1.11995 και Έτος Αποκάλυψης, *Το Βήμα*, 15.6.1995. Σ. Αγουρίδη, *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη*, Θεσσαλονίκη, 1994, σελ. 515 κ.ε.
19. Βλ. Οικολογικό Ημερολόγιο, 1993, σελ. 3.
20. Αυτόθι, σελ. 4.

του δυνάστη της θείας δημιουργίας...»[21]. Η τραγικότητα και το καλλιτεχνικό μοιρολόγι συνυπάρχουν στη σκέψη του οικολόγου. Ακούει μουσική, κάτι μεταξύ παραδοσιακής και ινδικής και μαθαίνει να προσεύχεται με αυτήν. Ζει σε μικρές ομάδες, σε οργανωμένες κοινότητες, κλειστές προς τα έξω. Φιλοξενεί μόνο αυτούς, που ο ίδιος πιστεύει ότι θα του φανούν χρήσιμοι και δεν έχει επαφές με το πολύπλοκο σύστημα της σύγχρονης κοινωνίας. Απάντηση στο σύστημα αυτό είναι η καλλιέργεια των βιολογικών λαχανικών, ενώ δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις, όπου θα αναζητήσει στα κεραμικά και τα γυναικεία χρυσαφικά, με την μεγάλη επιγραφή «Hand work» (χειροποίητα), κάποιο οικονομικό μικροποσό για να επιβιώσει.

Οι οικολόγοι «*δεν έχουν ούτε επιτελικό γραφείο ούτε συνθήματα, δεν επιδιώκουν να αντιπροσωπεύσουν τα άλλα κινήματα. Επιθυμούν να συμπαραταχθούν με αυτά στο πολιτικό πεδίο*»[22]. Στόχος τους είναι η οικοδόμηση νέων σχέσεων, που θα βασίζονται στην αναζήτηση της αμοιβαίας βούλησης, αναγκαία για να αντιληφθεί την αντιπροσωπευτική πάλη του οικολογικού κινήματος με τον κόσμο. Ένα κίνημα, όπου οι «ποιητικοί» οραματισμοί δεν θα αποτελούν τροχοπέδη στην καθημερινή παρέμβασή του στο κοινωνικό και πολιτικό πεδίο. Το πέρασμα από την «ποίηση» στην πολιτική, από την «ονειροπόληση» στην αντιμετώπιση της πραγματικότητας ανάγεται σε κυρίαρχο σημείο τριβής και τελικά το ίδιο το οικολογικό κίνημα καταλήγει σε «*απλό συμπλήρωμα των πολιτικών σχηματισμών*»[23].

Κινήματα προστασίας της φύσης, μεμονωμένα άτομα με αυξημένη συνείδηση απέναντι στην επιδείνωση της καταστροφής του περιβάλλοντος, παράλληλα με ποικίλα κινήματα όπως το φεμινιστικό κίνημα[24], κινήματα οικολογικής προστασίας και ομάδες «ανένταχτων» συνθέτουν το ευρύτερο σκηνικό, όπου αναπτύσσεται η σημερινή οικολογική συνείδηση. Με πολύμορφους τρόπους αντιπαραθέτουν έναν άλλο «τρόπο ζωής», ένα ποιοτικά διακρινόμενο πλαίσιο συμβίωσης σ' αυτό που προβάλλει ο συγκεκριμένος χαρακτήρας ανάπτυξης των σύγχρονων βιομηχανικών κοινωνιών.

Η οικολογία πέρασε από την απλή αίσθηση της ανησυχίας στη συνειδητοποίηση της σκληρής πραγματικότητας και εμφανίζεται, σήμερα, ως ο προάγγελος ή ίσως ο φορέας μιας καινούριας εποχής, όπου θα μπορούσε να εξασκήσει κυρίαρχη επιρροή στις κοινωνικές διεργασίες. Η κοινή γλώσσα όλων των κινημάτων προσδιορίζεται από την καταστροφή που θα επέλθει σε παγκόσμιο επίπεδο. Πιστεύουν ότι η αναρχία που επικρατεί στη σημερινή κοινωνία με

21. *Ορθοδοξία και Κόσμος*, ό.π., παρ., σελ. 100.
22. B. Lalonde-D. Simonet, *Quand vous voudrez*, Paris 1978, σελ. 224.
23. Αυτόθι, σελ. 161.
24. A. Primavesi, *From Apocalypse to Genesis. Ecology, Feminism and Christianity*, Great Britain, 1991.

οποιαδήποτε μορφή έκφρασής της δεν είναι άσχετα ως προς το αποτέλεσμα που εμφανίζει ο πλανήτης μας. Αποδέχονται την ιδέα ότι, η μόνη λογική διέξοδος είναι ο «φυσικός» τρόπος ζωής, όπου η συνύπαρξη της οικολογικής ομάδος με τη λατρεία της φύσης θεωρείται αναγκαία. «*Το ότι πολλοί ασχολούνται σήμερα με το σώμα, να εξετάζεις δηλαδή με προσοχή το τι τρως, τι πίνεις και να κάνεις συνάμα σωματικές ασκήσεις –yoga– είναι μόνο μια αρχή. Αλλά όλα αυτά, η προσπάθεια να ξεφύγεις από το καταναλωτικό στερεότυπο είναι μια προσπάθεια να θέλεις να βγεις από τον Λαβύρινθο, χωρίς την Αριάδνη*», γράφει ο P. Salomon[25].

Η συμβολή και η προσφορά της Ορθόδοξης Εκκλησίας απέναντι στο οικολογικό πρόβλημα είναι δυστυχώς άγνωστη σε πολλούς, ακόμη και στους ειδικούς περιβαλλοντολόγους. Η όλη αντιμετώπιση του προβλήματος από την Εκκλησία δεν είναι σε καμία περίπτωση *ιδεολογική*, αλλά το αποτέλεσμα του *λειτουργικού* βιώματός της. Είναι η αρχή και το τέλος της *εκκλησιολογικής* διάστασης και της *σωτηριολογικής* καταλλαγής τού όλου κόσμου. Ας δούμε λοιπόν πώς εκδηλώνονται αυτές οι σχέσεις:

3. Προς έναν ασ(κη)τικό πολιτισμό σήμερα;

Το Τριαδολογικό δόγμα της Εκκλησίας μας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι το κατ' εξοχήν *κοινωνικό δόγμα*[26]. Η συνύπαρξη των τριών προσώπων της Αγίας Τριάδος μάς μεταφέρει και στη συνύπαρξη της ανθρώπινης προσωπικής κοινωνίας με την προσωπική κοινωνία του φυσικού περιβάλλοντος. Καθώς η εκδήλωση της ιδεατής σχέσης των τριών προσώπων της Αγίας Τριάδος, μέσω της αγάπης, δεν είναι εκδήλωση ανάγκης, αλλά ολοκλήρωση, έτσι και η συνύπαρξη του ανθρώπου με την φύση είναι και πρέπει να είναι εκδήλωση *αγάπης* και μόνο. Όλες οι θείες ακολουθίες της Εκκλησίας ξεκινούν με την ομολογία στον Τριαδικό Θεό, ως κυβερνώντα και εξουσιάζοντα «πάσης ορατής και αοράτου φύσεως». Όλη η ζωή, όλος ο κόσμος γίνεται δεκτός και αγιάζεται από την Εκκλησία. Χρόνος και ύλη ανάγονται στον Θεό, που ήλθε «ίνα πληρώσει τα πάντα» (Εφ. 4:11).

Η παράδοση της Εκκλησίας μας ήταν πάντα κοντά στον άνθρωπο και τον αγκαλιάζει σε κάθε στιγμή της ζωής του. Η ευχή «*υπέρ ευκρασίας αέρων, ευφορίας των καρπών της γης*», η ευλογία των υδάτων και τόσες άλλες ευχές εκφράζουν την αγάπη της Εκκλησίας προς τον κόσμο και τον καλούν κι αυτόν

25. P. Salomon, *Les nouveaux Aventuriers de l'Esprit*, Paris, 1978, σελ. 65.

26. Βλ. Γ. Μαντζαρίδη, Το ηθικόν νόημα του περί Τριάδος δόγματος, στο έργο *Μέθεξις Θεού*, Θεσσαλονίκη, 1979 και Β. Γιούλτση, *Θεολογία και διαπροσωπικές σχέσεις κατά τον Μέγαν Φώτιον*. Θεσσαλονίκη, 1974.

στη μεταμόρφωσή του. Με τον τρόπο αυτόν η κτίση ελευθερώνεται από τη δουλεία της φθοράς στην οποία βρίσκεται και αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ελευθερίας «*των τέκνων του Θεού*»[27]. Η Εκκλησία βρίσκεται κοντά στις αγωνίες και τους κινδύνους του ανθρώπου από τη φύση και εύχεται «*υπέρ καιρών ειρηνικών*», για τις ξηρασίες, την ανομβρία, τις αρρώστιες, την πείνα και τους σεισμούς.

Όλα αυτά δεν θα μπορούσαν να αφήσουν αδιάφορη την Εκκλησία σήμερα. Ο Μακαριστός Πατριάρχης Δημήτριος Α΄ αναφέρει ότι, «*ο άνθρωπος αποτελεί τον πρίγκιπα της δημιουργίας, ο οποίος προικισμένος με το προνόμιο της ελευθερίας και μετέχων συγχρόνως του υλικού κόσμου, επλάσθη διά να αναφέρει την δημιουργίαν εις τον Δημιουργόν, ώστε να σωθεί η κτίσις από την φθορά και τον θάνατον»(...) να ενεργή οιονεί ως ιερεύς της δημιουργίας(...)*[28]. Αλλά τι σημαίνει «ιερέας της δημιουργίας»; Την απάντηση μάς την δίνει ο Σεβ. Μητρ. Περγάμου κ. Ιωάννης: «*Η ιερωσύνη του ανθρώπου απαιτεί να μεταχειρίζεται κανείς συνεχώς την κτίση ως κάτι που προορίστηκε από το Θεό, όχι μόνο να επιζήσει –όπως ακριβώς τονίζεται μέσα από τις οικολογικές ομάδες–, αλλά επίσης να "ολοκληρωθεί" μέσα στα χέρια του ανθρώπου (...), όταν ο άνθρωπος γίνεται "ιερεύς της δημιουργίας", γίνεται επίσης και ο ίδιος δημιουργός. Μιλώντας για την "ιερωσύνη" μιλάμε για μια ευρύτερη υπαρξιακή συμπεριφορά, που περιλαμβάνει όλες τις ανθρώπινες ενέργειες στις οποίες υπάγονται οι συνειδητές ή ακόμη και οι ασυνείδητες εκδηλώσεις αυτών των δύο εκφράσεων της ιερωσύνης: της υπο-στατικής και της εκ-στατικής*»[29].

Το μήνυμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου έρχεται και πάλι σε μια δύσκολη στιγμή της ανθρωπότητας. Η ευθύνη των Χριστιανών στο οικολογικό πρόβλημα είναι μεγάλη. Έχουμε ταχθεί όλοι οι άνθρωποι να εργαζόμεθα τη φύση ως συνδημιουργοί και όχι ως εξουσιαστές.

Ο ασκητικός πολιτισμός στον οποίο καλείται να επανέλθει ο σημερινός άνθρωπος είναι ακόμη μια διαπίστωση ότι το οικολογικό πρόβλημα, όπως και κάθε κοινωνικό πρόβλημα, στη ρίζα του παραμένει να είναι πρόβλημα ηθικό! Στα πορίσματα του Πανορθοδόξου Συνεδρίου με θέμα την Προστασία του Φυσικού Περιβάλλοντος τονίζεται ότι: «*Η Ορθόδοξος Εκκλησία προτείνει να επιστήσει την προσοχή των ανθρώπων στο Ορθόδοξο ευχαριστιακό και ασκητικό ήθος, το οποίο αποτελεί το επισφράγισμα της σχέσεως της Ορθοδόξου Εκκλησίας προς τη φύση. Οι Εκκλησίες θα πρέπει να προβάλλουν διαρκώς στους πιστούς των, αλλά και στον κόσμο γενικά, αυτόν τον απλό, δίκαιο αλλά και ολοκληρω-*

27. Ρωμ., 8:22.
28. Μήνυμα, 1989.
29. *Η κτίση ως Ευχαριστία. Θεολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της οικολογίας*, Αθήνα, 1993, σελ. 119-120.

μένο τρόπο ζωής. Η ανθρωπότητα έχει ανάγκη ενός απλούστερου τρόπου ζωής, μιας νέας ασκητικής, χάρη της δημιουργίας»[30].

Τίποτε δεν μπορεί να γίνει αποδεκτό στην ορθόδοξη παράδοσή μας αν δεν έχει άμεση σχέση με τη Θεία Λειτουργία. Μας υπενθυμίζει τι πρέπει να πράττουμε και μέσα σε αυτήν γινόμαστε μάρτυρες της πίστης μας με τη συμμετοχή μας στη λειτουργική ζωή. Κριτήριο μεταξύ της αυθεντικής σχέσεως της εμπειρίας του γεγονότος και της καταγραφής της εμπειρίας αυτής είναι η *εκκλησιαστική συνείδηση*, αφού και κατά τον Ειρηναίο «ημών γαρ σύμφωνος η γνώμη της ευχαριστίας και η ευχαριστία βεβαιοί την γνώμην»[31] και μάλιστα γύρω από το πρόσωπο του Επισκόπου «ίνα ασφαλές και βέβαιον παν ο πράσσεται»[32].

Η ανάμνηση είναι ανάμνηση και μαρτυρία του κάθε Χριστιανού για τον Δημιουργό και τη δημιουργία[33]. Η πτώση του ανθρώπου θα σημάνει και την πτώση της φύσης και ο αγιασμός του ανθρώπου σημαίνει και τον αγιασμό της φύσης. Η φύση «*συστενάζει και συνωδίνει*» μαζί με τον άνθρωπο και το έργο του κάθε Χριστιανού δεν είναι τίποτε άλλο, παρά ένα συνεχές κλάμα για τον κόσμο και την οικουμένη.

Τα οικολογικά κινήματα, όπως και κάθε άλλη προσπάθεια μέσα από την ανθρώπινη διάσταση, δημιουργούν μάζες τις περισσότερες φορές βασισμένες στις ατομικοποιημένες σχέσεις βίας των ανθρώπων[34]. Τα πρακτικά του Πανορθοδόξου Συνεδρίου, στην Κρήτη, μεταξύ άλλων τονίζουν: «*Η Ορθόδοξος Εκκλησία δεν ταυτίζεται με κανένα οικολογικό κίνημα, κόμμα ή οργάνωση (...) Η Ορθόδοξος Εκκλησία είναι η Εκκλησία και ως εκ τούτου αποτελεί παρουσία και μαρτυρία ενός συγκεκριμένου τρόπου υπάρξεως (...) με τη φύση και τον άνθρωπο*». Η Ορθόδοξη Εκκλησία παραμένει αμετακίνητη στον προσωποκεντρικό χαρακτήρα της πνευματικής εμπειρίας της πίστης μέσα στη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας και αναζήτησε μέσα από τη μεταμόρφωση του ανθρώπινου προσώπου να επηρεάσει την ανακαίνιση του κοινωνικού συνόλου[35]. Η ιδεολογία εγκλωβίζεται στο χώρο του στοχασμού και της φαντασίας. Ο ιδεολόγος έχει στραμμένες τις ενέργειές του προς τις προσωπικές του αρχές. Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι είτε το οικολογικό κίνημα θα εκφραστεί μέσα από μια νέα

30. Από τα πορίσματα του Πανορθόδοξου Συνέδριου, επί της προστασίας του Φυσικού περιβάλλοντος, που πραγματοποιήθηκε στην Κρήτη, Ορθόδοξος Ακαδημία Κρήτης, 5-11.11.199..., παρ. ΙΙΙ.Ι.
31. «*Pour nous notre facon de penser s'accorde avec l'eucharistie et l'eucharistie en retour confirme notre facon de penser*», Adv., H., IV, 18, 5.
32. «*όπου αν φανή ο επίσκοπος, εκεί το πλήθος έστω, ώσπερ όπου αν η Ιησούς Χριστός, εκεί η καθολική εκκλησία*», Ιγνατίου, Προς Σμυρναίους, VIII.2.
33. Α΄ Κορ., 11:23-26.
34. Η διαπίστωση των ίδιων των οικολόγων είναι τραγική: «Η Οικολογία ως έταιρος στο κεντρικό πολιτικό παιχνίδι έχει αποτύχει. Χρησιμοποίησαν το κίνημα (οι άνθρωποι) σαν αερόστατο που θα τους σήκωνε από το παρελθόν, αλλά απέτυχαν». Εφημερίδα *Τα Νέα*, 5.11.1992.
35. Γ. Μαντζαρίδη, *Ορθόδοξη Θεολογία και κοινωνική ζωή*, Θεσσαλονίκη, 1989, σελ. 149.

κοινωνική, οικονομική και πολιτική παγκόσμια τάξη, είτε θα ταφεί κάτω από τις πέτρες του. Η οικολογική παρέμβαση ή θα είναι οικουμενική ή δεν θα υπάρξει ποτέ[36].

Σημαντική είναι και η παρακάτω διαπίστωση: «*Οι Χριστιανοί κατανοούν τον κόσμο όχι σαν κάτι το αυτόνομο που υπακούει στους δικούς του κανόνες και εσωτερικούς νόμους, αλλά και ότι ευθύνεται απέναντι στον Δημιουργό κι ότι η κρίση εξαρτάται από τον ίδιο τον άνθρωπο. Γνωρίζουν τις βασικές αρχές της δημιουργίας, την ενότητά της, την καλωσύνη της και βλέπουν τον Δημιουργό ως διατηρητή και ως λυτρωτή. Η ελπίδα των Χριστιανών σήμερα και η αποστολή τους στη δημιουργία στηρίζεται αποκλειστικά και μόνο στην πίστη μας στο πρόσωπο του Ιησού Χριστού, ο οποίος είναι ο ίδιος ο Δημιουργός. Γιατί ο σκοπός αυτού του κόσμου είναι η Βασιλεία του Θεού σαν τελευταία εκπλήρωση της ύπαρξης της Δημιουργίας στην κοινωνία του με τον ίδιο τον Θεό. Μόνο στο πρόσωπο του Ιησού Χριστού μπορούμε να κατανοήσουμε ολόκληρη την σημασία της δημιουργίας και στην Ανάστασή του αναγνωρίζουμε και τον τελικό σκοπό της. Αυτή είναι η υπηρεσία μας στη δημιουργία του Θεού. Κάθε αλληλεγγύη με τον κόσμο πρέπει να στηρίζεται σε μια εκκλησιολογική βάση, με την επενέργεια του Αγίου Πνεύματος. Το ΄Αγιο Πνεύμα Δημιουργός και Γεννήτορας του κόσμου είναι πάνω στη γη ορατό μέσα στην Εκκλησία και την εκκλησιολογική κοινότητα, η οποία συμπεριλαμβάνει ολόκληρη την ανθρωπότητα*»[37].

Σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να λειτουργήσει η σωτηρία του περιβάλλοντος μέσα από τις ιδεολογίες και τους κομματισμούς. Σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να δεχθούμε ότι υπάρχουν «οικολογικές νησίδες» ή «επιστημονικά τρικ», που θα σώσουν το περιβάλλον. ΄Οπως και αντιθέτως, δεν μπορεί να υπάρξει «ορθόδοξη οικολογία» ή «δίκαιη οικολογία»[38]. Ο αγρότης, που θέλει να υπέρ-παράγει με αθέμιτα μέσα και δεν σέβεται τη δημιουργία, βιάζει το περιβάλλον και τον ίδιο τον Δημιουργό. Κάθε βιασμένη παρέμβαση του ανθρώπου απέναντι στη φύση είναι και μια ύβρις απέναντι στον ίδιο τον Δημιουργό[39]!

36. Κ. Τσουκαλά, Οικολογικά οράματα: η στιγμή της ελευθερίας ήταν χθες, *Το Βήμα*, 27.6.1993.
37. G. Limouris, Auf der Suche nach Gerechtigkeit, Frieden und Bewahrung der Schoepfung, Orthodoxe Perspektiven von Sofia ueber Minsk nach Seoul, *Oekumenisches Forum*, 12(1989) 213.
38. Ο ΄Αγιος Βαρσανούφιος λέγει: «Ο Θεός δεν βρέχει μόνο για το χωράφι σου και αφήνει έξω από τη βροχή το χωράφι του Εβραίου. Ο Θεός είναι φιλάνθρωπος για όλους και βρέχει επί δικαίους και αδίκους. Γιατί θέλεις εσύ να είσαι απάνθρωπος και όχι άνθρωπος με συμπόνοια απέναντι στον άνθρωπο και τη φύση;»
39. *«Δι' ημάς κάθε καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος αποτελεί προσβολήν κατά του Δημιουργού και προξενεί θλίψιν, εν τω μέτρω καθ' ο ευθυνόμεθα οι άνθρωποι δι' αυτό, επιβάλλει εις πάντας ημάς μετάνοιαν. Διά τον λόγον τούτον κάθε ενέργεια του ανθρώπου συντελούσα εις την καταστροφήν του φυσικού περιβάλλοντος δέον να θεωρείται ως* σοβαροτάτη αμαρτία. *Πρόκειται περί μιας νέας ηθικής, η οποία πρέπει να διδαχθεί εις τους πιστούς μας. Οι πιστοί πρέπει να ευαισθητοποιηθούν εις την σοβαρότητα της αμαρτίας αυτής και να ενστερνισθούν το ανάλογον ήθος (...) Εις το ήθος τούτο δύναται να υποβοηθήση τους πιστούς της Εκκλησίας ημών τόσον η λειτουργική όσον και η ασκητική παράδοσις*

Ο μόνος φυσικός «ιδιοκτήτης», που δικαιούται τον χαρακτηρισμό αυτό, είναι ο ίδιος ο Δημιουργός. «*Του Κυρίου η γη και το πλήρωμα αυτής*»[40].

Η χριστιανική πίστη της Εκκλησίας, μπροστά στο σύγχρονο αυτό πρόβλημα του ανθρώπου, που ονομάζεται οικολογική κρίση, θέτει ως βάση για τη σωτηρία του, την εμπειρία, την ίδια τη ζωή. Το ασκητικό φρόνημα του ανθρώπου είναι ένας αιώνιος σεβασμός στην αιώνια φύση και τον άνθρωπο. Ας μην ελπίζουμε έξω από την πραγματικότητα. Δεν μπορούμε να ξεφύγουμε από τον κόσμο, ούτε μπορούμε να κάνουμε τα πάντα μόνοι μας. Η επιστήμη μπορεί να βοηθήσει στη θεραπεία, όμως αυτή η θεραπεία θα έχει σαν στόχο την επανασύνταξη του ανθρώπου στη σχέση του με τον Θεό[41];

Σήμερα παρατηρείται μια νέα κατανόηση στον τρόπο σκέψης των επιστημών. Η Εκκλησία και η επιστήμη πρέπει να συνεργασθούν και να συνδιαλεχθούν. Επιστήμη και τεχνολογία έχουν να επιτελέσουν ένα σημαντικό έργο σήμερα. Πρέπει να επικεντρώσουν την προσοχή τους κυρίως σε μια σωστή αντιμετώπιση της δημιουργίας και να εξευρεθούν καινούριοι τρόποι συνεργασίας[42].

Κι αυτό έχει σχέση με την όλη αντίληψη της οικολογικής συνείδησης[43]. Κομματιάζουμε τον κόσμο για να προστατεύσουμε ένα κομματάκι του. Ξεχνούμε το όλον, τον κόσμο, την οικουμένη[44]. Μήπως κι εδώ δεν έχει κάποια αλήθεια ο λόγος του αποστόλου Παύλου –με κάποια παραλλαγή– για τις έριδες που

της Εκκλησίας». Χαιρετισμός της Α.Θ.Π. Οικουμενικού Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου Α΄, κατά την έναρξιν των εργασιών του οικολογικού συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε στην Ιερά Μονή Χάλκης, από 31 Μαΐου έως 1 Ιουνίου 1992.

40. Ψαλμός, 24:1.

41. Για τις προσπάθειες και μελέτες που γίνανε στο εξεταζόμενο θέμα μπορεί κανείς να μελετήσει το έργο του Ι. Χατζηφώτη, *Η Εκκλησία και το Οικολογικό πρόβλημα*, Εκκλησία, ΞΣΤ΄, 1989.

42. Μια τέτοια προσπάθεια αποτελεί και το παράρτημα της Ορθοδόξου Ακαδημίας Κρήτης, το *Ινστιτούτο Θεολογίας και Οικολογίας*, που ιδρύθηκε το 1991 σε συνεργασία με το Πολυτεχνείο Κρήτης.

43. «*οι έννοιες του λειτουργού και οικονόμου υπερβαίνουν απείρως το σύγχρονον διεθνές ιδεώδες του αορίστως καλουμένου "οικολόγου", διά τον οποίον συνήθως δεν γνωρίζομεν ούτε πώς αντιλαμβάνεται τον "οίκον", ούτε πώς λατρεύει τον "λόγον". Διότι ομιλούν μεν σήμερον οι πάντες διά τους μυρίους κινδύνους εις το οικο-σύστημα, χωρίς όμως την παραμικράν αναφοράν εις τον πάντα συστησάμενον Θεόν. Καταγράφουν οι πάντες τα συνεχώς φθίνοντα αποθέματα εις καίρια συστατικά ζωής και κινήσεως εν τη φύσει, χωρίς όμως και πάλιν ουδέ λέξιν να λέγουν διά τον εν απείρω ευδοκία και αγαθότητι(...)*». Μήνυμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου για το περιβάλλον, το 1994.

44. Να τονίσουμε εδώ το αισιόδοξο πνεύμα που διακρίνει την ορθόδοξη παράδοση για τη σωτηρία του όλου κόσμου. Στο μήνυμά του η Α.Θ.Π. Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος Α΄ για το περιβάλλον το 1994, μεταξύ άλλων γράφει: «*Υπό τοιαύτην θεόσδοτον θεολογικήν προοπτικήν ατενίζοντες την εν ημίν και περί ημάς και περί υμάς κτίσιν του Θεού, ασφαλώς δικαιούμεθα να διακατεχώμεθα υπό απολύτου αισιοδοξίας ενώπιον ακόμη και των μεγαλύτερων κινδύνων των στοιχείων της φύσεως ή των παρεκτροπών της ιστορίας, διότι γνωρίζομεν ότι "δικαίων ψυχαί εν χειρί Θεού και ου μη άψηται αυτών βάσανος" (Σοφ. Σολ. 3:1)*» και συνεχίζει: Ενώ τα επιστημονικά προγράμματα και οι οικολογικές ομάδες «*ενούνται εις ιερεμιάδας και θρήνους διά να κρούσουν τον κώδωνα του κινδύνου εις τον άνθρωπον (...) τον καλούμεν να γευθή καθημερινώς εν αφελότητι καρδίας τα αγαθά του Θεού*».

υπήρχαν στην Κόρινθο; «*Λέγω δε τούτο, ότι έκαστος υμών λέγει. Εγώ μεν ειμί Παύλου, εγώ δε Απολλώ, εγώ δε Κηφά, εγώ δε Χριστού. Μεμέρισται ο Χριστός;*»[45]. Δηλαδή: «Εγώ ειμί διά την "καρέτα-καρέτα", εγώ διά την λευκή άρκτο, εγώ διά τους ιχθείς, εγώ διά τα πτηνά. Μεμέρισται το περιβάλλον;» Όταν έστειλε την Εγκύκλιο το Οικουμενικό Πατριαρχείο μας, δεν είχε κατά νου τη φυγή του ανθρώπου προς τα βουνά ή τη σωτηρία κάποιων μεμονωμένων ειδών που βρίσκονται σε κίνδυνο. Είπε, να ξαναδούμε τι είναι άσκηση, εγκράτεια[46], ολιγάρκεια κ.λπ.

Μέσα στο πνεύμα αυτό μπορούν και στην Εκκλησία να λειτουργήσουν οικολογικές ομάδες. Αλλά το αποτέλεσμα μπορεί να είναι θετικό μόνο όταν καλλιεργηθεί η *εκκλησιαστική συνείδηση* για να μπορέσει να υπάρξει και *οικολογική συνείδηση*[47]. Η ενορία πρέπει να γίνει «το εργαστήρι» της οικολογικής συνείδησης των Χριστιανών. Σήμερα, μάλιστα, που αμβλύνεται η αίσθηση του κάλλους και ο άνθρωπος αποδέχεται τόσο εύκολα το άσχημο, το αειδές που καταντά αηδές είναι επιτακτική ανάγκη η ευαισθητοποίηση των Χριστιανών για να διατηρήσουν το όμορφο και το ωραίο της δημιουργίας. Η Ορθοδοξία μέσα στην ταραχή της light ζωής μας καταντά κι αυτή δυστυχώς να είναι light[48] με την απλοποίηση όλο και περισσότερο των βιωμάτων της. Ασφαλώς και στην ενορία υπάρχουν αρκετά οικολογικά προβλήματα και η ίδια δεν είναι καθόλου ανεύθυνη για τα προβλήματα που προκύπτουν με τη χρήση υπερβολικής κατανάλωσης ενέργειας, της ηχορύπανσης με τις ηλεκτροκίνητες καμπάνες ή τη χρήση συνθετικού θυμιάματος και κεριών[49]. Για όλα αυτά όμως ίσως χρειάζεται μια ειδική έρευνα και μελέτη και θα επανέλθουμε σύντομα.

45. Α΄ Κορ., 1:12.
46. «*Εγκρατείας δε ο κάλλιστος όρος και κανών ούτος έστω, το μήτε προς τρυφήν, μήτε προς κακοπάθειαν της σαρκός βλέπειν, αλλά φεύγειν εν εκατέρω την αμετρίαν, ίνα μήτε πολυσαρκούσα ταράσσηται, μήτε νοσώδης γενομένη, αδυνατή προς την των εντολών εργασίαν...*», Μέγας Βασίλειος, P.G. 31:876.
47. «149. *Κάτοικοι αυτού του "οίκου" μπορούμε να ανακαλύψουμε την αληθινή "οικολογία" η οποία θα μας κάνει να γνωρίσουμε τους νόμους της ζωής. Καμία τεχνική λύση δεν θα μπορέσει να καταφέρει να ξεπεραστεί η καταστροφή του περιβάλλοντος εάν η ανθρωπότητα συνεχίζει να ζει σαν να μην συμβαίνει τίποτε». Από τα Πρακτικά της Γεν. Συνέλευσης του Συμβουλίου των Ευρωπαϊκών Εκκλησιών στην Πράγα, από 1-11.9.1992.*
48. «Όμως τώρα που ο άνθρωπος κατεβαίνει στη μεγάλη πολιτεία και γίνεται καλοζωισμένος αστός, κατεβαίνει αναγκαστικά κι η ηρωική Ορθοδοξία μας στο "άστυ" και γίνεται κυρά του σαλονιού και σαλατσάρισα του δρόμου. Η Ορθοδοξία κατεβαίνει...». Σεβ. Μητρ. Κισάμου και Σελίνου Ειρηναίου, *Ο Χριστός σημάδεψε την Κρήτη*, Χανιά, 1995, σελ. 65. Πρβλ. Ευχές, σταυροί, φυλαχτά και γούρια, *Τα Νέα*, 22.6.1993.
49. Βλ. περισσότερα Γ. Τσέτση, Η συνειδητοποίηση του οικολογικού προβλήματος στην Ενορία, *Απόστολος Βαρνάβας*, Λευκωσία, 1995, σελ. 3-15.

Η θέση της γυναίκας στο διάβα της ιστορίας του Ιράν

*«Κορώνα της Δημιουργίας, το πρώτο και το τελευταίο της δώρο, η γυναίκα, ο άνδρας, η πεζογραφία και της ζωής το ποίημα, η γυναίκα»**

Arsam Momeni

Πριν προχωρήσουμε στο βασικό μας θέμα[1] είναι σκόπιμο να αναφερθούμε σε ορισμένες παραμέτρους οι οποίες, με διάφορους μηχανισμούς, συμβάλλουν στην υποβάθμιση της θέσης της γυναίκας σε οποιοδήποτε κοινωνικό πλαίσιο και αν βρίσκεται. Οι παράμετροι αυτές κατά τη γνώμη του γράφοντος είναι οι εξής:

α. Η απομόνωση της γυναίκας από τις κοινωνικές δραστηριότητες και τη διαδικασία της παραγωγικότητας.

β. Ο περιορισμός της, ακόμη και ο αποκλεισμός, από διάφορες δραστηριότητες με το πρόσχημα της «*τιμής*», γεγονός που ανταποκρίνεται στην αντίληψη ορισμένων ατόμων μόνο.

γ. Η μείωση, ή ακόμη και η εκμηδένιση, της οικονομικής της ισχύος.

δ. Η υποβάθμιση της αξιοπρέπειάς της από τη μία, και η (τουλάχιστον) αδιαφορία για επαρκή μόρφωσή της από την άλλη.

Μετά από τα παραπάνω, ορθά υποστηρίζει ο Ιρανός κοινωνιολόγος *Afsharnia* ότι «*... είναι φυσικό να μετατρέπεται η γυναίκα σε ένα άβουλο άτομο του οποίου ο [φυσιολογικός] προορισμός θα είναι πολύ περιορισμένος*»[2].

Σε ό,τι αφορά τη θέση της γυναίκας στο διάβα της ιστορίας του Ιράν, αυτή διαχωρίζεται σε τρεις βασικές περιόδους, στις οποίες σημειώνονται συγκεκριμένες μεταβολές με κατεξοχήν θρησκευτικό χαρακτήρα.

Πρώτη περίοδος. Αυτή ξεκινά από τη Νεολιθική εποχή και φθάνει ως τις αρχές της 2ης π.Χ. χιλιετίας. Κατά την περίοδο αυτή εφαρμόζεται το σύστημα

* Μετάφραση ποιήματος του γράφοντος από τα περσικά.

1. Ο γράφων αισθάνεται την ανάγκη να ευχαριστήσει θερμά τον αξιότιμο καθηγητή κύριο Ζαχαρόπουλο για την πολύτιμη επιστημονική συμπαράσταση και καθοδήγηση.
2. A. Afsharnia, *Η Γυναίκα και η απελευθέρωση των δημιουργικών δυνάμεων* (περσικά), Τεχεράνη 1978, σελ. 12.

της γυναικοκρατίας ή μητριαρχίας[3] σε διάφορες ομάδες που κατοικούν στις περιοχές από την *Κασπία Θάλασσα* ως τον *Περσικό Κόλπο* και από τον *Τίγρη Ποταμό* ως τις οροσειρές του σημερινού *Αφγανιστάν*. Από τις αρχαιολογικές ανασκαφές και τις μελέτες των ιστορικών προκύπτει ότι το γυναικείο φύλο απολάμβανε ιδιαίτερης εκτίμησης και σεβασμού[4]. Είναι αισθητή η μεγάλη σημασία που αποδίδεται στη θέση της γυναίκας στην κοινωνία, αλλά και η συμβολή της στη δημιουργία και τη σωματική ανάπτυξη των ανθρώπων, στοιχεία τα οποία εμφανίζονται συνήθως με τα αγαλμάτια γυναικών με μεγάλους μαστούς έτοιμους να προσφέρουν ζωή και δύναμη στην ανθρωπότητα[5]. Συνοψίζοντας τα επιμέρους θέματα σχετικά με τη θέση της γυναίκας σ' αυτή την περίοδο διακρίνουμε ότι έχει διάφορες ευθύνες, κοινωνικές, διοικητικές κλπ. ενώ συγχρόνως συγκεντρώνει σε πολλές περιπτώσεις και τη θεϊκή λατρεία στο πρόσωπό της[6].

Δεύτερη περίοδος (2η χιλιετία π.Χ. - μέσα 7ου αιώνα μ.Χ.). Σ' αυτή την περίοδο η εξέχουσα θέση της γυναίκας και η εκτίμηση προς το πρόσωπό της διατηρείται σχεδόν σε όλη την επικράτεια. Αυτό συνοδεύεται και με τη μαζική μετανάστευση των *Αρείων*, η οποία αρχίζει από τα τέλη της 3ης χιλιετίας π.Χ. προς τις ιρανικές πεδιάδες[7]. Κατά τη διάρκεια αυτής της μετανάστευσης εμφανίζεται και ο *Ζωροαστρισμός*[8], ο οποίος με τη διδασκαλία για την πίστη στον μοναδικό Θεό, τον *Ahura-Mazda*[9], αλλά και την υιοθέτηση της γλώσσας των *Αρείων*[10] (που ομιλούνταν ήδη από τα μέσα της 2ης π.Χ. χιλιετίας σε όλη σχεδόν την επικράτεια[11]), διαδίδεται και επικρατεί χωρίς βιαιότητα και πίεση[12]. Με τον τρόπο αυτό ο *Ζωροαστρισμός* κατορθώνει από τη μία να διεισδύσει στο λαό και από την άλλη να βελτιώσει σημαντικά τις αξίες, για να εγκαταστήσει τελικά την αγάπη του μοναδικού Θεού στις καρδιές των ανθρώπων. Έτσι π.χ. η λατρεία

3. M. J. Mashkour, *Το Ιράν στην αρχαιότητα* (περσικά), Τεχεράνη (3) 1978, σελ. 25.
4. J. Ziapour, *Η ενδυμασία των γυναικών στο Ιράν, από την αρχαιότητα ως την άνοδο των Παχλαβί* (περσικά), Τεχεράνη 1968, σελ. 34.
5. E. Porada, *Ancient Iran*, London (2) 1965, σελ. 31.
6. R. Ghirshman, *L'Iran des origines à l'Islam*, Paris 1951, σσ. 10-19.
7. R. Ghirshman, *L'Iran et la migration des Indo-Aryens et des Iraniens*, Leiden 1977, σσ. 20-25. – E. E. Herzfeld, *Iran in the Ancient East*, Oxford-New York 1941, σσ. 6-7. Διευκρινίζεται ότι η μετανάστευση των Αρείων είχε αρχίσει από τα τέλη της 3ης π.Χ. χιλιετίας (I. A. Shahbazi, «Persepolis Illustrated», in *Journal of the Institute of Achaemenid Research*, vol. IV, Tehran 1976, σσ. 1-4), χωρίς ωστόσο να έχει το χαρακτήρα της μαζικής μετανάστευσης.
8. Z. Behrouz, *Το ημερολόγιο και η ιστορία στο Ιράν* (περσικά), Τεχεράνη 1952, σσ. 11-19.
9. W. Geiger, *Civilizations of Eastern Iranians*, μετάφ. D. D. P. Sagana, London 1885, vol. I, σσ. 2-5.
10. L. Pareti, «The Ancient World», in *History of Mankind*, μετάφ. G. E.-S. Chilver, London 1965, vol. II, σσ. 34-37, 60-63.
11. I. M. Diakonoff, *«Media», in The Cambridge History of Iran*, Cambridge-London (2) 1985, vol. II, σ. 43.
12. *«Λατρεύουμε τον Mazda που απομακρύνει τον πόλεμο και ενθαρρύνει την εγκατάλειψη των πολεμοφοδίων και ενώνει τους ανθρώπους με αγάπη»*, βλ. *«Yasna»*, Ha 9, 12.

προς τη φωτιά στην προηγούμενη περίοδο[13] μετατρέπεται στο σεβασμό και στη διατήρησή της ως πηγή ζωής[14]. Επίσης η *Anahita*, η οποία λατρευόταν ως θεά, τώρα αποκτά τη θέση της κόρης του *Ahura-Mazda*[15], εξ ονόματος του οποίου και ενθρονίζει τους μονάρχες των *Αρείων*[16]. Στη θρησκεία του *Ζωροαστρισμού* παραμένει τόσο σημαντική η θέση της γυναίκας, ώστε, μετά το θάνατο και συγκεκριμένα την τρίτη νύχτα, εμφανίζεται (εκ μέρους του Θεού) στον πιστό νεκρό μία πανέμορφη και κομψή κυρία, η οποία και του λέει τα εξής: «*Εύγε, που, όταν οι άλλοι γέμιζαν τις κοιλιές τους με σάρκες ζώων, εσύ προτιμούσες τους καρπούς της γης,... εύγε, που, όταν οι άλλοι έκαναν Καρπάν (θυσία) και λάτρευαν τα είδωλα, εσύ ακολουθούσες το δρόμο του Ahura-Mazda και της καθαρής σου συνείδησης*»[17]. Εδώ πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι, παρά την εξέχουσα αυτή θέση της γυναίκας, εντούτοις τονίζεται πώς «... *η γυναίκα δεν είναι και δεν πρέπει να γίνει αντικείμενο λατρείας*» [18]. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι επικρατεί μία μορφή ισονομίας μεταξύ των δύο φύλων, γεγονός που επιβεβαιώνεται μέσα από τις εντολές και τους κανόνες αυτής της θρησκείας. Π.χ. αναφέρεται στο ιερό βιβλίο *Yasna* ότι: «... *η αμαρτωλή γυναίκα και ο αμαρτωλός άνδρας..., η ευσεβής γυναίκα και ο ευσεβής άνδρας...*[19]», χωρίς ωστόσο να κάνει την οποιαδήποτε διάκριση στη βαρύτητα της αμαρτίας ή της καλοσύνης ενός φύλου έναντι του άλλου.

Από την ίδρυση της δυναστείας των *Αχαιμενιδών* από τον *Μεγάλο Κύρο* (559-525 π.Χ.) το 559 π.Χ. (οπότε και αρχίζει η μέτρηση του χρόνου για τους Ιρανούς[20]), βελτιώνεται η θέση της γυναίκας ιδιαίτερα σε σχέση με τις πραγματικές διαστάσεις της κοινωνίας και των θεσμών. Πολλές γυναίκες ενθρονίζονται ως βασίλισσες *Σατραπειών*, στο όνομά τους κόβονται νομίσματα, ενώ άλλες κατέχουν διάφορα άλλα αξιόλογα αξιώματα[21]. Στο κοινωνικό επίπεδο η εκάστοτε νομοθεσία προβλέπει ίσα δικαιώματα και φυσικά υποχρεώσεις για τα δύο

13. S. I. Masuda, «Report of Archaeological Invastigations at Shahrud (1975)», in: *Proceedings of the IVth Annual Symposium on Archaeological Research in Iran*, Tehran 3rd-8th Nov. 1975, ed. F. Bagherzade, Tehran 1976, σ. 65.
14. H. Vahidi-R. Shahmardan, *Τα θρησκευτικά θεμέλια του Ζωροαστρισμού* (περσικά), Τεχεράνη 1980, σσ. 53-55.
15. H. R. Hinnells, *Persian Mythology*, London-New York (2) 1975, σ. 32.
16. L. Vanden Bergh, «La decouverté d'une sculpture rupestra à Darabgird», in *Iranica Antiqua*, vol. XII, Leiden 1978, p. 143.
17. *Yasht* II, § 1-15.
18. *Yasna*, Ha 12, § 9. Ίσως αυτή η αντίληψη να αποτέλεσε το αίτιο αποφυγής έκθεσης γυμνών γυναικείων σωμάτων στην ιρανική τέχνη.
19. *Yasna*, Hat 61.
20. A. Momeni, *Η αρχιτεκτονική της ερήμου του Ιράν*, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 169, βλ. επίσης: Sh. Shahbazi, *Cyrus the Great*, Shiraz-Leiden 1971, σ. 32.
21. A. Razani, *Η γυναίκα στη διάρκεια της ιρανικής μοναρχίας* (περσικά), Τεχεράνη, 1971, σελ. 77, R. Ghirshman, *L'Iran des origines à L'Islam*, Paris 1951, σσ. 24-26.

φύλα. Είναι χαρακτηριστικές οι αναφορές στη σειρά βιβλίων με την ονομασία *Matikan* (οικογενειακό δίκαιο), όπου προσδιορίζονται με μεγάλη για την εποχή ακρίβεια οι ενδοοικογενειακές σχέσεις, αλλά και τρόποι επίλυσης των τυχόν προβλημάτων που προκύπτουν απ' αυτές. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε σε δύο παραδείγματα από το παραπάνω βιβλίο, προκειμένου να δοθεί σαφέστερη εικόνα τόσο για το περιεχόμενό του όσο και για τα θέματα που διαπραγματεύεται: «... *αν η σύζυγος διαπιστώσει κατάχρηση της περιουσίας (της οικογένειας) από το σύζυγό της, έχει το δικαίωμα να προσφύγει εναντίον του στη δικαιοσύνη...*»[22]. Σε ένα άλλο σημείο διευκρινίζει τα εξής: «... *σε περίπτωση χωρισμού των συζύγων, η περιουσία που αποκτήθηκε κατά τη διάρκεια του έγγαμου βίου περνά στη δικαιοδοσία των τέκνων και όχι σε έναν από τους συζύγους, ανεξάρτητα από την ευθύνη που φέρει ο καθένας*»[23].

Το τέλος αυτής της μεγάλης περιόδου σημαδεύεται από την ενθρόνιση τριών γυναικών, της *Shahranavaz* (629), της *Pourandokht* (629/630) και της *Azarmidokht* (631), οι οποίες κατορθώνουν στην ταραχώδη αυτή εποχή να επιστρατεύσουν τη λογική των στρατηγών, ώστε, σε συνδυασμό με την ξεχωριστή τους διαίσθηση, να αποφευχθούν βιαιότητες και πολεμικές συγκρούσεις[24].

Τρίτη περίοδος (636-...). Αυτή η περίοδος αρχίζει με την εισβολή των Αράβων και με το πρόσχημα της εξάπλωσης του Ισλάμ στο Ιράν[25]. Πριν προχωρήσουμε στην αναφορά σχετικά με την περίοδο αυτή, είναι χρήσιμο να γνωρίσουμε τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εμφανίζεται η διδασκαλία του *Μωάμεθ* (572-632 μ.Χ.). Είναι γνωστό ότι οι ΄Αραβες πριν από την εμφάνιση του Ισλάμ είχαν σε πολύ ταπεινή θέση το γυναικείο φύλο, γεγονός το οποίο τους επέτρεπε να αναπτύξουν ένα απόλυτο πατριαρχικό σύστημα[26]. Στην ουσία η γυναίκα προοριζόταν για αναπαραγωγή, αλλά και κάποιες ταπεινές εργασίες. Σε περί-

22. *Matikan* (περσικά), έκδ. F. Vahraman, Τεχεράνη 1977, σελ. 68.
23. *Matikan*, ΄Ο.π., σελ. 89.
24. Για τη ζωή και τις δραστηριότητες αυτών των μοναρχών βλ. A. Christensen, *L' Iran sous Sassanides*, Copenhague 1944, σσ. 494-495 – D. Wilber, *Iran; Past and Present*, New Jersey 1950, σσ. 36-44 – R. N. Frye, *The Golden Age of Persia*, London 1975, σσ. 23-25 – H. Stierlin, *The Cultural History of Persia*, London 1984, σσ. 49-51.
25. H. Hinckley, «Islam; Iran's Greatest Invader», *The Land and the People of Iran*, Philadelphia-New York (2) 1973, σσ. 65-71. Αξίζει να σημειώσουμε ότι οι πρώτοι μαχητές του Ισλάμ δεν είχαν όλοι ασπαστεί τον ισλαμισμό και η συμμετοχή τους στις πολεμικές επιχειρήσεις οφειλόταν ουσιαστικά στη διάθεσή τους για αρπαγή και λεηλασία. Ο Christensen, ό.π., σσ. 499-502, υπογραμμίζει τα εξής: «... *οι ΄Αραβες την εποχή του Μωάμεθ οργανώθηκαν και άλλαξαν την παλαιά μέθοδο των επιδρομών σε νέες οργανωμένες μάχες με κυρίαρχο το πνεύμα του φανατισμού και της λεηλασίας*». Επίσης ο A. N. Στράτου, *Το Βυζάντιο κατά τον Ζ΄ Αιώνα*, Αθήνα 1966, τόμ. Γ΄, σελ. 47, σχετικά σημειώνει τα εξής: «*Οι ΄Αραβες που ξεκίνησαν διά να εισβάλουν στα γειτονικά εδάφη αποτελούντο από φυλές αι οποίαι ούτε καν εξισλαμισμένες ήσαν...*».
26. Kh. M. Moradian, *Το κράτος Χίρα κατά τη διάρκεια της εξουσίας της σασσανιδικής μοναρχίας* (περσικά), Τεχεράνη 1976, σσ. 13-19.

πτωση όμως κατά την οποία ο αριθμός των θηλέων σημείωνε ανεπιθύμητη αύξηση σε μια πατριά, τότε δεν δίσταζαν να απαλλαγούν από τις «περιττές» κατά την άποψή τους γυναίκες, τις οποίες και ονόμαζαν βάρη της πατριάς, ο δε τρόπος απαλλαγής τους απ' αυτά τα «βάρη» ήταν η ταφή των ζωντανών βρεφών στην άμμο της ερήμου[27]. Μέσα σ' αυτή την τόσο υποτιμητική αντιμετώπιση της ανθρώπινης ύπαρξης, ο Μωάμεθ προσπαθεί κατ' αρχάς να σώσει χιλιάδες γυναίκες από βέβαιο θάνατο και κατ' επέκταση να παραχωρήσει σ' αυτές κάποια δικαιώματα. Για την επίτευξη αυτών των στόχων αρχικά εξαίρει τη σημασία της μητρότητας και τελικά καταλήγει στην αφιέρωση ενός ολόκληρου κεφαλαίου του ιερού Κορανίου στη γυναίκα.

Στο σημείο αυτό θα αναφερθούμε σε ορισμένα από τα εδάφια του κεφαλαίου *Αλ-Νισάα* (= οι γυναίκες) προκειμένου να διασαφηνισθούν οι απόψεις και θέσεις της ισλαμικής θρησκείας τόσο σε ό,τι αφορά τις σχέσεις των δύο φύλων όσο και τους τρόπους αντιμετώπισης της γυναίκας[28].

«Να δίνετε στις ορφανές τις περιουσίες που ανήκουν σ' αυτές... και εάν φοβάστε ότι δε θα μπορέσετε να είστε δίκαιοι, τότε παντρευθείτε όσες θέλετε, και δύο και τρεις και τέσσερις· αν όμως φοβάστε ότι η μεταχείριση αυτών δε θα είναι ίση, τότε παντρευθείτε μόνο μία»[29].

Σε άλλο σημείο και σε ό,τι αφορά την κληρονομιά τονίζεται:

«Οι εντολές του Αλλάχ σε ό,τι αφορά τα παιδιά σας έχουν ως εξής: Ένας άνδρας θα έχει όσο είναι το μερίδιο που θα κληρονομήσουν δύο γυναίκες... η ρύθμιση για τα μερίδια είναι από τον Αλλάχ. Είναι βέβαιο ότι ο Αλλάχ είναι Παντογνώστης και Πάνσοφος»[30].

Σε ό,τι αφορά την τιμωρία και τον τρόπο απόδοσης της δικαιοσύνης σε σχέση με την απιστία ή την αμαρτία ή υπόνοιες για τα αδικήματα αυτά, το Ιερό Κοράνιο προτείνει τα ακόλουθα:

«Αν μία από τις γυναίκες σας είναι ένοχη άσεμνης συμπεριφοράς, πρέπει να παρουσιάσετε τέσσερις μάρτυρες εναντίον της. Αν καταθέσουν κατ' αυτής κλείστε τη στο σπίτι ώσπου να πεθάνει ή ο Αλλάχ βρει κάποια λύση γι' αυτήν». «Αν δύο άνδρες από ανάμεσά σας είναι ένοχοι αυτής της συμπεριφοράς τιμωρείστε και τους δύο. Αν όμως μετανοήσουν και βελτιωθούν, τότε αφήστε τους. Ο Αλλάχ είναι συχνά Φιλεύσπλαχνος και Μεγαλόψυχος»[31].

Στη συνέχεια του ίδιου κεφαλαίου διευκρινίζονταν τα εξής:

27. Α. Ν. Στράτου, *Το Βυζάντιο στον Ζ΄ Αιώνα*, Αθήναι 1966, τόμ. Β΄, σελ. 23.
28. Οι εντολές αυτές αποτελούν μέρος της διδασκαλίας του Ιερού Κορανίου που έχουν συμβάλει στη διαμόρφωση της ιρανικής νομοθεσίας μετά το 1979.
29. *Κοράνιο*, εδάφ. Αλ-Νισάα, § 4-5.
30. ΄Οπ.παρ. 12.
31. ΄Οπ.παρ. 20-21.

«Οι άνδρες είναι προστάτες των γυναικών, γιατί ο Αλλάχ έκανε μερικούς να ξεχωρίζουν από τους άλλους και γιατί εκείνοι (οι άνδρες) ξοδεύουν από τις περιουσίες τους. Ενάρετες γυναίκες είναι εκείνες που είναι υπάκουες και προστατεύουν τα μυστικά των συζύγων τους με την υποστήριξη του Αλλάχ. Όσο για τις γυναίκες, για τις οποίες έχετε υπόνοιες ότι είναι ανυπάκουες, να τις νουθετήσετε, επιπλήξτε τες και αφήστε τες μόνες στα κρεβάτια τους και τιμωρείστε τες δίνοντας ξύλο. Αν σας υπακούσουν μην τις τιμωρείτε περαιτέρω. Είναι βέβαιο ότι Ύψιστος και Μεγάλος είναι ο Αλλάχ»[32].

Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω διαπιστώνουμε ότι μεγάλη είναι η διαφορά ανάμεσα στη διδασκαλία του Ζαρατούστρα και του Μωάμεθ σε ό,τι αφορά τη θέση της γυναίκας και την αντιμετώπιση των συζυγικών θεμάτων. Το γεγονός αυτό οδήγησε πολλές φορές τις εκάστοτε εξουσίες του Ιράν να εφαρμόσουν το θεσμό της ανεξιθρησκίας. Η προσπάθεια αυτή εντάθηκε κυρίως από τις κυβερνήσεις των ανεξάρτητων ιρανικών κρατών που μάχονταν κατά της αραβοκρατίας. Η αναφορά σε όλες αυτές τις προσπάθειες θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο ξεχωριστής μελέτης. Ωστόσο οι παλαιότερες αναφορές σχετικά με την επίσημη κυβερνητική θέση σε ό,τι αφορά την ανεξιθρησκία είναι αυτές οι οποίες φέρνουν τον *Shah Esmail Samani (892-907)*, ιδρυτής της δυναστείας των *Samanian (892-1005)* να ηγείται του θεσμού αυτού (από τότε που σημειώθηκε η επικράτηση του Ισλάμ στο Ιράν)[33].

Τέλος θα αναφερθούμε στην τελευταία προσπάθεια, η οποία απεικονίζεται μέσα από τα διάφορα άρθρα του «*Συντάγματος της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν*» προκειμένου να εξασφαλιστεί ο θεσμός της ανεξιθρησκίας και οι δικλίδες εφαρμογής της.

Ορισμένα από τα χαρακτηριστικά άρθρα αυτού του συντάγματος σε ό,τι αφορά το θέμα μας έχουν ως εξής[34]:

Άρθρο 13. «*Οι Ιρανοί Ζωροάστρες, Εβραίοι και Χριστιανοί είναι οι μόνες θρησκευτικές μειονότητες που αναγνωρίζονται και στα πλαίσια του Νόμου είναι ελεύθερες να πράττουν σύμφωνα με τη διδασκαλία των θρησκειών τους...*».

Άρθρο 19. «*Οι Ιρανοί υπήκοοι, από όποια οικογένεια ή φυλή και αν κατάγονται, απολαμβάνουν ίσα δικαιώματα, και το χρώμα, η φυλή, η γλώσσα κλπ. δεν αποτελούν διακρίσεις*».

Άρθρο 20. «*Όλος ο λαός, είτε γυναίκα είτε άνδρας, είναι ίσοι απέναντι στον Νόμο και απολαμβάνουν όλα τα ανθρώπινα, πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα, σύμφωνα με τις αρχές του ΙΣΛΑΜ*».

32. Όπ.παρ. 39.
33. R. N. Frye, «The Sammanid», *The Cambridge History of Iran*, vol. IV, London 1968, σσ. 158-161 – T. Nasr, *Η αθανασία του Ιράν* (περσικά), Τεχεράνη 1972, σελ. 109.
34. *Σύνταγμα της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν*.

ΕΠΙΚΑΙ-ΡΟΤΗΤΑ

XVI Διεθνές Μεταπτυχιακό Θεολογικό Σεμινάριο: «Φονταμενταλισμός και τρόποι υπερβάσεώς του»

Στο Ορθόδοξο Κέντρο του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο Σαμπεζύ της Γενεύης, πραγματοποιήθηκε από τις 10 έως τις 23 Σεπτεμβρίου 1995 το XVI Διεθνές Μεταπτυχιακό Θεολογικό Σεμινάριο, με θέμα *Φονταμενταλισμός και τρόποι υπερβάσεώς του.*

Πρόκειται για το θεσμό των ακαδημαϊκών Θεολογικών Σεμιναρίων μεταπτυχιακού επιπέδου που ξεκίνησαν ήδη από το 1980 με πρωτοβουλία και υπό την αιγίδα του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτη Ελβετίας και Εξάρχου Ευρώπης κ. Δαμασκηνού και πραγματοποιούνται κάθε χρόνο στο Ορθόδοξο Κέντρο στο Σαμπεζύ. Θέματα τα οποία απασχόλησαν το Ορθόδοξο Κέντρο και μελετήθηκαν κατά τη διάρκεια αυτών των Σεμιναρίων ήταν: Τοπική και κατά την Οικουμενικήν Εκκλησία (1980), Σημασία και επικαιρότης της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου διά τον σύγχρονον χριστιανικόν κόσμον (1981), Ο Λούθηρος και η γερμανική Μεταρρύθμισις εν οικουμενική προοπτική (1982), Η Θεολογία εις την Εκκλησίαν και εις τον κόσμον (1983), Οι Διάλογοι χθες και σήμερον (1984), Ορθοδοξία και Οικουμενική Κίνησις, Συμβολή των Ορθοδόξων Εκκλησιών εις την επικράτησιν του χριστιανικού ιδεώδους της ειρήνης (1985), Η Παλαιά Διαθήκη εν τη Εκκλησία (1986), Η εικών εις την Θεολογίαν και εις την τέχνην (1987), Ρωσσία. Χίλια έτη χριστιανικού βίου (1988), Εκκλησία και Πολιτεία στην Ευρώπη (1989), Εκκλησία και Κοινωνία (1990), Ο ιερός Φώτιος και η πνευματική κληρονομιά της Ευρώπης (1991), Το οικολογικό πρόβλημα σήμερα. Προοπτικές συμβολής των Χριστιανικών Εκκλησιών στην αντιμετώπισή του (1992), Το οικολογικό πρόβλημα και οι Εκκλησίες στην Ευρώπη (1993), Εθνικισμός και Ευρωπαϊκή ενότητα (1994) και, τέλος, Φονταμενταλισμός και τρόποι υπερβάσεώς του (1995).

Από τη θεματολογία του Σεμιναρίου προκύπτει ότι τα ενδιαφέροντά του στρέφονται προς τη μελέτη σύγχρονων θεολογικών ζητημάτων με οικουμενικό χαρακτήρα. Η διαδικασία των εργασιών περιγράφεται ως εξής: Το υπό μελέτη θέμα αναλύεται σε επιμέρους ενότητες και για την κάθε μία ετοιμάζονται μία ή περισσότερες εισηγήσεις, από επιφανείς Ιεράρχες και πανεπιστημιακούς διδασκάλους των Θεολογικών Σχολών, Ορθοδόξων αλλά και άλλων Εκκλησιών ή Ομολογιών, από τον ελλαδικό αλλά και το διεθνή θεολογικό χώρο (Ελβετία, Γαλλία, Λίβανο, Ρωσία, κτλ).

Στο XVI Σεμινάριο εισηγητές κατά τις τρεις επιμέρους θεματικές ενότητές του (Φαινομενολογία του Φονταμενταλισμού – Χριστιανικός Φονταμενταλισμός– Προς μια υπέρβαση του Φανταμενταλισμού) ήταν ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ελβετίας και Έξαρχος Ευρώπης κ. Δαμασκηνός, ο οποίος παρουσίασε εισαγωγική ομιλία με θέμα «Ανεξιθρησκία και Φονταμενταλισμός», ο μόνιμος αντιπρόσωπος του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο Π.Σ.Ε. στη Γενεύη Μ.

Πρωτοπρεσβύτερος κ. Γ. Τσέτσης, από τη Θεολογική Σχολή Αθηνών ο καθηγητής και συνεργάτης στην οργάνωση και διεξαγωγή του Σεμιναρίου, κ. Βλάσιος Φειδάς που μίλησε με θέμα «Εθνικισμός και Φονταμενταλισμός», ο Σεβ. Μητροπολίτης Ηλιουπόλεως και Θείρων κ. Αθανάσιος, που έθιξε το πρόβλημα του αισθητικού φονταμενταλισμού στη νεοβυζαντινή εκκλησιαστική τέχνη. Από την Αθήνα επίσης, ο καθηγητής και γνωστός συγγραφέας κ. Χρ. Γιανναράς, παρουσίασε μελέτη του για τον «Καπιταλισμό και Φονταμενταλισμό». Από τη Θεολογική Σχολή του Α.Π.Θ., με τη σειρά που μίλησαν ήταν, ο καθηγητής κ. Γρ. Ζιάκας, ο οποίος κατά την εξέταση του ζητήματος «Θρησκειακός ανταγωνισμός και Φονταμενταλισμός» έδωσε μια προοπτική ελπίδας και αισιοδοξίας για το μέλλον της ειρηνικής συνύπαρξης των λαών και των θρησκειών, ο καθηγητής κ. Β. Γιούλτσης μίλησε για το «Μοντερνισμό, Παραδοσιαρχία και Φονταμενταλισμό», και ο καθηγητής κ. Γ. Μαντζαρίδης, ο οποίος έδωσε τις κατευθύνσεις για την «Ηθική υπέρβαση του Φονταμενταλισμού». Από το Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο, ο καθηγητής κ. Ε. Ζούμας έκανε μια απόπειρα προσέγγισης των πηγών του ισλαμικού φονταμενταλισμού. Από τους ξένους ομιλητές αναφέρουμε τους συνεργάτες στο Π.Σ.Ε. Dr. Albert Laham και Dr. Tarek Mitri, οι οποίοι μίλησαν ως φορείς της εμπειρίας των Ορθοδόξων του Λιβάνου, χώρας με γνωστές και ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες για τη θεολογία ιδιαιτερότητες, και τον Σεβ. Μητροπολίτη Σμολένσκ και Καλίνινγκραντ κ. Κύριλλο που μίλησε για τη «Φαινομενολογία του Φονταμενταλισμού στη μετακομμουνιστική Ευρώπη». Από άλλες Εκκλησίες ομιλητές ήταν ο λουθηρανός καθηγητής από το Στρασβούργο, A. Biermelé που μίλησε με θέμα «Ο Φονταμενταλισμός στην προτεσταντική παράδοση». Για το Φονταμενταλισμό στη ρωμαιοκαθολική παράδοση μίλησαν από διαφορετική σκοπιά ο επίσκοπος Peter Henrici και ο καθηγητής κ. Dietrich Wiederkehr. Το Σεμινάριο έδωσε μια γενική εικόνα του φαινομένου αν λάβει κανείς υπόψη ότι παρουσιάστηκε και εισήγηση περί των «Διεθνών Οργανισμών και Φονταμενταλισμού» από τον Δρ. Ιω. Κίννα.

Οι εισηγήσεις αποτέλεσαν την αφετηρία και τη βάση για προβληματισμό και διεξαγωγή συζητήσεων μεταξύ των εισηγητών και των μεταπτυχιακών σπουδαστών, οι οποίοι ήταν θεολόγοι, κληρικοί και λαϊκοί, κυρίως μεταπτυχιακοί φοιτητές-ριες από τις Θεολογικές Σχολές Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Φριμβούργου, καθώς και άλλοι, μη θεολόγοι, αλλά με έντονα θεολογικά ενδιαφέροντα. Σύμφωνα με τον κανονισμό διεξαγωγής του Σεμιναρίου, οι σπουδαστές-τριες συγκρότησαν δύο ομάδες και συντονιστές τους ορίστηκαν ο π. Αγαθάγγελος Χαραμαντίδης για την πρώτη και η γράφουσα για τη δεύτερη ομάδα αντίστοιχα, προκειμένου να γίνει μελέτη του θέματος, να εκφραστούν απόψεις και μέσα από διάλογο να καταλήξει η κάθε ομάδα στη συγγραφή κειμένου με τα σχετικά πορίσματα. Οι εισηγήσεις και τα πορίσματα θα δημοσιευτούν από το Ορθόδοξο Κέντρο του Σαμπεζύ, στη σειρά Etudes Theologiques.

Από τις συζητήσεις, τόσο με τους εισηγητές όσο και μεταξύ των σπουδαστών-τριών, σημειώθηκε έντονος προβληματισμός και ανησυχία για το φαινόμενο και τις προεκτάσεις και τις συνέπειες που μπορεί να έχει στην ειρηνική συνύπαρξη των διαφορετικών λαών, θρησκειών, Εκκλησιών, αλλά και στους κόλπους των επιμέρους Εκκλησιών. Από την αρχή του σεμιναρίου είχε διαφανεί ο κίνδυνος να συνδεθεί το φαινόμενο αποκλειστικά με το Ισλάμ, σύντομα όμως ξεπεράστηκε η παγίδα αυτή, αφού ο φονταμενταλισμός σχετίζεται και με τον χριστιανικό κόσμο. Εξάλλου ορίζεται ως κίνηση προτεσταντικών ομολογιών που εμφανίστηκε κυρίως στο χώρο των Η.Π.Α., στα τέλη του 19ου - αρχές του 20ού αιώνα. Με αυτοκριτική διάθεση διαπιστώθηκε ότι το φαινόμενο του φονταμενταλισμού παρουσιάζεται τόσο στον

προτεσταντικό και στο ρωμαιοκαθολικό όσο και στον ορθόδοξο χώρο. Ιδιαίτερη αναφορά έγινε στις οργανώσεις, καθώς και σε διάφορους αντι-οικουμενικούς και άλλους κύκλους που τάσσονται κατά των διαλόγων και επιζητούν την απομόνωση, ως φορείς φονταμενταλιστικών τάσεων και επιλογών. Κοινός τόπος ήταν ότι πρόκειται για φαινόμενο που αποτελεί απειλή για το μέλλον της ανθρωπότητας και ότι πρέπει να γίνουν προσπάθειες για την υπέρβασή του.

Το XVI Σεμινάριο είχε, κατά γενική ομολογία, επιτυχία από άποψη οργάνωσης, μελέτης και διεξαγωγής του. Η επιτυχία που συνίσταται και στο γεγονός ότι ανταποκρίθηκε σε κάποιους επιμέρους στόχους:

α) η ενημέρωση που ο Σεβ. Μητροπολίτης Δαμασκηνός έκανε ενγένει για το Ορθόδοξο Κέντρο του Οικουμενικού Πατριαρχείου, τις επίπονες προσπάθειες και το πολύτιμο έργο που επιτελείται εκεί, για την προώθηση του οικουμενικού πνεύματος και των διαλόγων με τις άλλες Εκκλησίες και Ομολογίες, καθώς και για την προετοιμασία της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας, και η ομιλία του καθηγητή Βλ. Φειδά με θέμα Ορθόδοξος Φονταμενταλισμός στην Οικουμενική κίνηση, αποτέλεσαν αφορμή για μια εισαγωγική παρουσίαση της σχέσης της Ορθόδοξης Εκκλησίας με την οικουμενική κίνηση για αρκετούς σπουδαστές που δεν είχε τύχει να γνωρίζουν από πριν κάτι σχετικά, συνέβαλαν στην άρση παρεξηγήσεων που υπήρχαν για το θέμα αυτό σε κάποιους άλλους, και γενικώς βοήθησαν τους σπουδαστές να δουν μιαν άλλη διάσταση των δραστηριοτήτων της Εκκλησίας μας, όχι τόσο εμφανούς και γνωστής στον ελλαδικό χώρο,

β) πραγματικά αποτέλεσε «παράθυρο» προς τη Δύση, δεδομένου ότι πολλοί σπουδαστές άκουσαν εισηγήσεις από καθηγητές καθολικούς και προτεστάντες και ανακάλυψαν ότι μεταξύ του χριστιανικού κόσμου, ανατολικού και δυτικού, υπάρχουν προβλήματα κοινά και αξίζει να καταβληθεί προσπάθεια για διάλογο και συνεργασία για την υπέρβασή τους,

γ) αποτέλεσε τον τόπο συνάντησης ορθοδόξων θεολόγων από διαφορετικές χώρες και υπενθύμισε την ανάγκη για συχνότερη επαφή και για συνεργασία μεταξύ των σχολών και των κατά τόπους Εκκλησιών τους,

δ) αποτέλεσε τον τόπο συνάντησης και για τους μεταπτυχιακούς φοιτητές των ελληνικών θεολογικών σχολών, της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης και φάνηκε πως υπάρχει μεγάλη ανάγκη για αλληλογνωριμία και συνεργασία.

Βασιλική Σταθοκώστα

ΠΑΙΔΑ-ΓΩΓΙΚΑ

«Η απελευθέρωση της γυναίκας ως θεολογικό πρόβλημα» (Μια δειγματική διδασκαλία σε Α΄ τάξη Λυκείου)*

Θωμάς Ιωαννίδης

Τον παραπάνω σε εισαγωγικά τίτλο έχει η διδακτική ενότητα (δ.ε.) αριθμ. 43 του βιβλίου Θρησκευτικών της Α΄ Λυκείου. Η διδασκαλία έγινε στο Α΄ Γενικό Λύκειο Καστοριάς την 28 Μαρτίου 1994. Η τετραμερής έκθεση που ακολουθεί παρακάτω σχεδόν αποκλειστικά έχει σχέση με το σχεδιασμό και την προετοιμασία του μαθήματος (μόνο το IV μέρος περιγράφει περιληπτικότατα το πώς η διδασκαλία πραγματώθηκε).

Ι. ΟΙ ΣΚΟΠΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

α) Να γνωρίσουν οι μαθητές τη θέση της γυναίκας στον προχριστιανικό και το χριστιανικό κόσμο.

β) Να κατανοήσουν το αδικαιολόγητο της αντιπαλότητας των δύο φύλων και την αναγκαιότητα αλληλοσυμπλήρωσης και συνεργασίας τους.

γ) Να διευκρινίσουν και να αποδεχθούν τα όρια του υπεύθυνου και διαφορετικού ρόλου του άντρα και της γυναίκας για τη συνέχιση της ανθρώπινης ζωής.

δ) Να αποκτήσουν βάσεις για την προσωπική τους λύση ισορροπίας στο θέμα σχέσεων των δύο φύλων

ΙΙ. ΠΟΡΕΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Α΄ Παρουσίαση

α) *Ψυχολογική προπαρασκευή:* Ανάγνωση αποσπάσματος ποιήματος Κ. Παλαμά και συμπερασματικής θέσεως της ειδικής επιτροπής για τη θέση και τα δικαιώματα της γυναίκας στην Ευρώπη (βλ. παρακάτω ΙΙΙ, 1).

β) *Αναγγελία και αναγραφή* του τίτλου της νέας δ. ενότητας

γ) *Εισαγωγή στο πρόβλημα*

Η ισότητα των δύο φύλων συνιστά από αρχαιοτάτων χρόνων το σύνθημα ποικίλων προσπα-

* Το άρθρο αυτό δημοσιεύεται ως σχολικού διδακτικού περιεχομένου συνέχεια του αφιερώματος του προηγούμενου τεύχους του «Καθ' Οδόν» (Σ.Ε. του περιοδικού).

θειών χειραφετήσεως-απελευθερώσεως των γυναικών. Αυτό σημαίνει ότι η ισότητα των δύο φύλων ήταν ανέκαθεν το πιο δυσεπίλυτο κοινωνικό πρόβλημα, την τακτοποίηση του οποίου πρόβαλλαν διάφοροι ως ουσιαστικό χαρακτηριστικό της ιδανικής κοινωνίας και ως βασική απαίτηση του αληθινού πολιτισμού. Έτσι κατανοούνται και οι προσπάθειες επίλυσής του από νομοθέτες, φιλοσόφους, ηθικολόγους, κοινωνιολόγους, πολιτικούς, καθώς και εκπροσώπους θρησκειών.

Την ισότητα των δύο φύλων σήμερα επηρεάζουν αποφασιστικά η ραγδαία κοινωνική αλλαγή, αλλά και η αντάξια του άντρα εμφάνιση της γυναίκας σ' όλες τις θέσεις και σ' όλα τα αξιώματα της δημόσιας ζωής όλων των λαών. Γι' αυτό και τα θέματα της ισότητας των γυναικών προς τους άντρες απασχολούν όχι μόνο τα φεμινιστικά κινήματα, αλλά και τους επισημότερους διεθνείς οργανισμούς και τη νομοθεσία των διαφόρων χωρών, και αυτά ακόμη τα Συντάγματα των πιο προηγμένων κρατών.

Η θεώρηση του θέματος από τη σκοπιά του Χριστιανισμού είναι αναγκαία, αφού το θέμα αυτό καταντά να γίνεται μείζον πνευματικό πρόβλημα του ανθρωπίνου γένους εξαιτίας των τραγικών επιπτώσεων κάθε ξένης προς το Χριστιανισμό αντιμετωπίσεώς του. Άλλωστε, είναι σ' όλους γνωστό ότι η ισότητα των δύο φύλων, και μάλιστα η θέση της γυναίκας στον κόσμο, προβλήθηκαν τόσο από τον Ιησού Χριστό, όσο από κανένα άλλο κοινωνικοπολιτικό ή φεμινιστικό κίνημα.

Β΄ Πρόσκτηση και Επεξεργασία

1. Σκιαγραφείται *η θέση της γυναίκας στον προχριστιανικό κόσμο*: Στην ιστορία του ανθρωπίνου γένους όλων των εποχών η γυναίκα φαίνεται να στερείται κάθε δικαίωμα, αποτελεί απλή ιδιοκτησία του άντρα, πράγμα (res) και όχι ον λογικό και ελεύθερο. Και στις πιο προηγμένες κοινωνίες του αρχαίου μη χριστιανικού κόσμου, αν και η γυναίκα τιμάται αλλού περισσότερο και αλλού λιγότερο, γενικά επικρατεί η αντίληψη ότι είναι φύσει κατώτερη του άντρα «σκεύος ηδονής», «παιδοποιητικός μηχανισμός», ρέπουσα προς το κακό.

Ο Πλάτων διερωτώμενος ποια από την ανθρώπινη φύση είναι δυνατή αποφαίνεται: «ἐπὶ πᾶσι δὲ ἀσθενέστερον γυνὴ ἀνδρός» (*Πολιτεία* Ε΄, 455Ε) και ότι «Ἡ θήλεια ἡμῶν φύσις ἐστὶ πρὸς ἀρετὴν χείρων τῆς τῶν ἀρρένων» (*Νόμοι* 6, 781), αλλά και ότι «γυναῖκες μέν τοι πολλαὶ πολλῶν ἀνδρῶν βελτίους εἰς πολλά» (*Πολιτεία* Ε΄, 455D). Ο Αριστοτέλης, επίσης, τόνιζε ότι: «Τὸ ἄρρεν πρὸς τὸ θῆλυ φύσει τὸ μὲν κρεῖττον, τὸ δὲ χεῖρον, τὸ μὲν ἄρχον, τὸ δ' ἀρχόμενον» (*Πολιτικά* Α΄ 5, 1254β 14-15) και ότι «φύσει μὲν οὖν διώρισται τὸ θῆλυ καὶ τὸ δοῦλον» (*Πολιτικά* Α΄ 2, 1252α 37-38). Αντίθετα, για το Σωκράτη: «ἡ γυναικεία φύσις οὐδὲν χείρων τῆς τοῦ ἀνδρὸς οὖσα τυγχάνει» (*Ξενοφῶντος Συμπόσιον* 2, 9). Ο Ευριπίδης μισεί τις γυναίκες, ως ανικανότατες για κάθε καλό, σοφότατες εργάτριες όλων των κακών: «γυναῖκες ἐς μὲν ἔσθλ' ἀμηχανώταται, κακῶν δὲ τέκτονες σοφώταται» (*Μήδεια* 408-409).

Ότι όμως η υποτίμηση-περιφρόνηση αυτή του γυναικείου φύλου και η προοδευτική χαλάρωση των οικογενειακών δεσμών συντέλεσαν στην παρακμή της αρχαίας Ελλάδας αποτελεί γεγονός παραδεκτό και αναμφισβήτητο.

Παρόμοια ήταν η θέση της γυναίκας και στις ιουδαϊκές κοινωνίες, όπου ο ευσεβής Εβραίος στην καθημερινή προσευχή του έλεγε: «Ευλογημένος ο Θεός, που δεν με έπλασε ούτε ειδωλολάτρη, ούτε γυναίκα» (Βλ. *Λεξικό Βιβλικής θεολογίας*, έκδ. Βιβλικού Κέντρου «Άρτος Ζωής», Αθήνα 1980, στ. 230).

2. Η αναφορά μας επικεντρώνεται στη *θέση της γυναίκας στο Χριστιανισμό:* Ο Χριστιανισμός φέρνει στη σχέση άντρα-γυναίκας μια προφητική έκρηξη. Παρουσιάζει μια μορφή του

κόσμου που εξελίσσεται πολύ γρήγορα, μια καινούργια κατάσταση πραγμάτων που πρόκειται να εγκαθιδρυθεί και όπου κάθε καταπίεση και κάθε ανισότητα είναι αδιανόητη. Έτσι και η ισότητα του άντρα και της γυναίκας στο νέο κόσμο της βασιλείας του Θεού είναι αυτονόητη. Όταν από τον Απόστολο Παύλο διακηρύσσεται πως μέσα στη νέα ζωή που έφερε ο Χριστός «οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ» (*Γαλ* 3, 28), γιατί όλοι οι άνθρωποι «ἐν Χριστῷ» αποτελούν μια ενότητα, πρόκειται για κάτι θεμελιώδες για την πίστη και τη ζωή της Εκκλησίας.

Ειδικότερα καλούνται οι μαθητές με τη βοήθεια του διδάσκοντος να διατυπώσουν κατ' αρχήν α) ***τις θεολογικές βάσεις της ισότητας των δύο φύλων***: (1) *Η δημιουργική πράξη του Τριαδικού Θεού* ήταν σ' όλα πανομοιότυπη και για τα δύο φύλα υπογραμμίζοντας το ομότιμο και την ισοτιμία άντρα και γυναίκας, «ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν, ὅμοιον αὐτῷ, φησί, τῆς αὐτῆς οὐσίας, ἄξιον αὐτοῦ, μηδὲν λειπόμενον» (Ι. Χρυσοστόμου, *Εἰς Γέν. Ὁμ. 15*, 1, PG 53, 120), «Εἷς ποιητὴς ἀνδρός καὶ γυναικός... εἰκὼν μία» (Γ. Θεολόγου *Εἰς Μτ 19*, 1-12 (ΛΖ΄), ΒΕΠΕΣ 60, 56, 12-13), «οὐκ ἐχρῆν μόνον τὸν ἄνδρα εἰκόνα λέγεσθαι ἀλλὰ καὶ τὴν γυναῖκα. Γυναικὸς γὰρ καὶ ἀνδρὸς εἷς ὁ τόπος καὶ ὁ χαρακτὴρ καὶ ἡ ὁμοίωσις μία» (Γ. Νύσσης, *Ὁμ. Α΄ εἰς Γέν.* 1, 26, PG 44, 276A). (2) *Η χορήγηση των χαρισμάτων*. Τα ποικίλα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος δίνονται σε όλα τα μέλη της Εκκλησίας ανεξάρτητα από ηλικία, φύλο ή άλλη διαφορά: «ἕκαστος καθὼς ἔλαβεν χάρισμα εἰς ἑαυτοὺς αὐτὸ διακονοῦντες ὡς καλοὶ οἰκονόμοι ποικίλης χάριτος Θεοῦ» (*1 Πε* 4, 10). (3) *Η γενική ιεροσύνη*. Όλοι οι πιστοί με το βάπτισμα και το χρίσμα μετέχουν στη γενική ή πνευματική ιεροσύνη του Χριστού και αποτελούν ένα νέο γένος ανθρώπων, το λαό του Θεού, «και συ (ο χριστιανός) γίνεσαι μέτοχος του βασιλικού, ιερατικού και προφητικού αξιώματος του Χριστού με το βάπτισμα» (Ἰ. Χρυσοστόμου, *Εἰς τὴν Β΄ Κορ. Ὁμ. 3*, 7, PG 61, 417-418). (4) *Η αγιογραφία και το εορτολόγιο*. Η Εκκλησία τιμά και δοξάζει χωρίς καμιά διάκριση αγίους και αγίες, κοσμεί τους ναούς με τις εικόνες τους και τους προβάλλει ως πρότυπα για μίμηση σε όλους τους πιστούς: «ἀρετῆς δεκτικὸν τὸ θῆλυ ὁμοτίμως τῷ ἄρρενι παρὰ τοῦ κτίσαντος γέγονε» (Μ. Βασιλείου, *Ὁμιλία εἰς τὴν μάρτυρα Ἰουλίτταν*, PG 31, 241A)· «μία γὰρ ἀρετὴ ἀνδρὸς καὶ γυναικός, ἐπειδὴ καὶ ἡ κτίσις ἀμφοτέροις ὁμότιμος, ὥστε καὶ ὁ μισθὸς ὁ αὐτὸς ἀμφοτέροις» (Του Αυτού, *Ὁμ. εἰς Α΄ Ψλ*, ΒΕΠΕΣ 52, 14, 4-5).

β) Υπογραμμίζεται ότι ***η διαφορά μεταξύ του άντρα και της γυναίκας*** έχει τη ρίζα της στην πράξη της δημιουργίας (*Γέν* 1, 27) και θεωρείται αναγκαία ή φυσική για τη διαιώνιση του είδους. Η διάκριση αυτή δε δηλώνει καμιά μορφή υποτιμήσεως ή υπεροχής ενώπιον του Θεού. Η αξία του ανθρώπου δε μετριέται από το φύλο, αλλά από την αρτιότητα και τελειότητα της πνευματικής του καταστάσεως, (πρβλ. «σοφαὶ γυναῖκες ᾠκοδόμησαν οἴκους, ἡ δὲ ἄφρων κατέσκαψεν ταῖς χερσὶν αὐτῆς» *Πρμ* 14, 1).

γ) ***Η ισοτιμία στην καθημερινή πράξη***. Παρά τη διακήρυξη ισότητας και ενότητας των δύο φύλων, στην πράξη και στην καθημερινή ζωή της Εκκλησίας δεν ήταν τόσο εύκολο να εκλείψουν προλήψεις και προκαταλήψεις αιώνων. Οι απαιτήσεις ήταν αντιφατικές: από το ένα μέρος η «Καινή Διδαχή» έφερνε ένα καινούριο, ριζοσπαστικό μήνυμα· από το άλλο υπήρχε ένα ισχυρό «κατεστημένο» ειδωλολατρικών και ιουδαϊκών παραδόσεων –θρησκευτικών και πολιτιστικών. Επιπλέον: (1) *Η ανδροκρατική κοινωνία* δεν επέτρεψε τη γρήγορη αφομοίωση της χριστιανικής διδασκαλίας για το ισάξιο και ισότιμο των ανθρώπων, ανδρών και γυναικών, «οὐ δέχομαι ταύτην τὴν νομοθεσίαν, οὐκ ἐπαινῶ τὴν συνήθειαν. Ἄνδρες ἦσαν οἱ νομοθετοῦντες, διὰ τοῦτο κατὰ γυναικῶν ἡ νομοθεσία» (Γ. Θεολόγου, *Λόγ. 37*, 6, PG 36, 289). (2) *Ο ελληνιστικός ασκητισμός*, που θεωρούσε τη γυναίκα πηγή του κακού και αιτία της πτώσεως των αντρών στην αμαρτία, αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα στην ισοτιμία των δύο

φύλων. (3) *Ο γνωστικισμός*, που διαδόθηκε σχεδόν ταυτόχρονα με το Χριστιανισμό, δίδασκε τη χειραφέτηση της γυναίκας. Η Εκκλησία, απορρίπτοντάς τον, τόνισε καθιερωμένες κοινωνικές σχέσεις στη ζωή του χριστιανισμού, που σήμαινε τη μη φυσιολογική και πλήρη απελευθέρωση της γυναίκας.

Στη συνέχεια καταβάλλεται προσπάθεια προς εμβάθυνση ορισμένων βασικών πτυχών του θέματος:

α) *Γυναίκα και ιεροσύνη*. Ρωτούν πολλοί, γιατί η Ορθόδοξη Εκκλησία δε δέχεται τη χειροτονία των γυναικών και την επικρίνουν για την άνιση μεταχείριση των φύλων. Η Ορθόδοξη Εκκλησία, όπως και η Ρωμαιοκαθολική, σε αντίθεση προς τη σύγχρονη Προτεσταντική πράξη της χειροτονίας γυναικών, προς το παρόν αποκλείουν τη σχέση της γυναίκας προς την ιεροσύνη βάσει των υποδειγμάτων του Κυρίου, της Θεοτόκου και των Αποστόλων. Ευνοούν, όμως, την ανάπτυξη καθιερωμένων τάξεων χαρισματούχων γυναικών για την πληρέστερη ενεργοποίηση των χαρισμάτων του Αγίου Πνεύματος στη ζωή της Εκκλησίας. Έτσι, η εις τύπον Χριστού ιεροσύνη των αντρών και εις τύπον της οικονομίας του Αγίου Πνεύματος λειτουργία των γυναικών στην Εκκλησία αναδεικνύουν πληρέστερα την εσωτερική ενότητα της διακεκριμένης λειτουργίας του άντρα και της γυναίκας στο όλο σχέδιο της εν Χριστώ θείας οικονομίας.

β) *Εκκλησία και φεμινισμός*. Φεμινισμός είναι μια φιλοσοφική και κοινωνική θεωρία που δέχεται την ισότητα των δύο φύλων και υποστηρίζει τη χειραφέτηση της γυναίκας και την εξίσωσή της προς τον άντρα στον κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό και εργασιακό χώρο, για λόγους ανθρωπιστικούς και για τη βελτίωση της κοινωνικής καταστάσεως.

Παρά την αναμφισβήτητη συμβολή του στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων της γυναίκας (δικαίωμα ψήφου, εξίσωση μισθολογική, προστασία μητρότητος κτλ.), ο σύγχρονος φεμινισμός κάπου σημείωσε υπερβολές και οδηγήθηκε σε καταχρήσεις και ψευδοφεμινιστικές εκφυλιστικές παρεκτροπές, μη παραδεκτές από χριστιανική σκοπιά (πρβλ. αντιανθρωπιστικά φεμινιστικά συνθήματα: «έξω οι νόμοι από το κορμί μας», «το σώμα μου μού ανήκει και το κάνω ό,τι θέλω», «η γυναίκα στην παραγωγή, όχι στην αναπαραγωγή», «σεξουαλική απελευθέρωση της γυναίκας» κ.ά).

Η Εκκλησία συμβάλλει με τη διδασκαλία, το κήρυγμα και τη δράση της στην απελευθέρωση της γυναίκας και στη θεμελίωση ενός γνήσιου φεμινισμού, ο οποίος θ' αποφύγει τους άγονους ανταγωνισμούς και το στείρο μιμητισμό, θ' αναγνωρίσει το συμπληρωματικό ρόλο των δύο φύλων και θα καλλιεργήσει πνεύμα αμοιβαίου σεβασμού, φιλίας και αγάπης για το καλό της οικογένειας, της κοινωνίας και του κόσμου.

Συμπερασματική θέση:

Άντρας και γυναίκα δεν είναι αντιμέτωποι ούτε αντίζηλοι. Δημιουργήματα και οι δύο ισότιμα του Θεού έχουν στη ζωή τα ίδια δικαιώματα, διαφορετική όμως αποστολή και λειτουργήματα ανάλογα με τη θέση και τη φύση τους, «πλὴν οὔτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρὸς οὔτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικὸς ἐν κυρίῳ» (1 Κορ 11, 11).

Γ΄ Έκφραση

α) *Στο Σχολείο*: Έχοντας υπόψη την τραγική υποβάθμιση του ανθρώπου στη σύγχρονη κοινωνία, η Ορθόδοξη Εκκλησία έχει χρέος να επιβεβαιώσει με τον κατηγορηματικότερο δυνατό τρόπο την αξία του ανθρωπίνου προσώπου, τόσο της γυναίκας όσο και του άντρα. Οποιαδήποτε διάκριση μεταξύ αντρών και γυναικών είναι ξένη προς το πνεύμα και τη

διδασκαλία του Χριστιανισμού· «ημέτερον χρέος σήμερον είναι να δείξωμεν σαφώς ότι η ανθρωπίνη κοινότης, ως κτιστή επιφάνεια της ακτίστου Τριάδος, εμπεριέχει εν άρρεν και εν θήλυ στοιχείον, ίνα φανερώση και πραγματώση πλήρως την θείαν ζωήν, την οποίαν έλαβε εκ του ακτίστου αρχετύπου αυτής» (βλ. το παράθεμα του Τ. Hopko εις Β. Φειδά, *Το ζήτημα της χειροτονίας των γυναικών*, σ. 186 ε.).

Κοινωνίες που στηρίζονται στην ισόμετρη μεταχείριση των δύο φύλων και παρέχουν ίσες ευκαιρίες διάκρισης στη γυναίκα δημιουργούν τις προοπτικές για μια ανθρωπότητα πραγματικά ελεύθερη και ανθρώπινη. Ο δείκτης της πολιτισμικής εξέλιξης μιας κοινωνίας κι ο συντελεστής ωριμότητάς της είναι ανάλογος με τη θέση της γυναίκας στο συγκεκριμένο κοινωνικό σύστημα.

β) *Γραπτή εργασία για το σπίτι*: (1) Έχει λεχθεί πως «η θέση της γυναίκα είναι ο δείκτης πολιτισμού μιας κοινωνίας». Συμφωνείτε; Γιατί; (2) Ποια είναι η άποψή σας για τη σημερινή «απελευθερωμένη γυναίκα»; (3) Ποια είναι η εικόνα της γυναίκας που κυριαρχεί στη λαϊκή συνείδηση και/ή στα μέσα ευρύτερης επικοινωνίας;

ΙΙΙ. ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

«Η απελευθέρωση της γυναίκας ως θεολογικό πρόβλημα» (Βλ. Εγχειρίδιο Α΄ Λυκείου, *Θεολογία, Λατρεία και Ζωή της Εκκλησίας*, Αθήνα [8]1992, σσ. 194-197)

1. Ανάγνωση αποσπάσματος Κ. Παλαμά και συμπερασματικής θέσεως της ειδικής επιτροπής για τη θέση και τα δικαιώματα της γυναίκας στην Ευρώπη.

«Γυναίκα, αν θες αντρίκεια να δουλέψεις για το ξεσκλαβωμό σου, δε φτάνει να κάψεις, να σκορπίσεις, να ξοδέψεις το χρυσάφι, τη σμύρνα, το λιβάνι στο νέο βωμό. Μέσα σου πρώτα κάψε το τριπλό ξόανο που τους δούλους κάνει: Συνήθεια, Κέρδος, Πρόληψη. Και κάψε και του παλιού καιρού τα παραμύθια, κι ας είναι όμορφα, μια για πάντα κάψε...»

Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ

«... Σε καμιά χώρα δεν έχουν εξαλειφθεί οι ρίζες της αιώνιας κατωτερότητας της γυναίκας, ενώ συχνά δημιουργούνται νέες μορφές περιθωριοποίησης και νέες ανισορροπίες...»

Ε.Ο.Κ. (Ειδική Επιτροπή για τη θέση και
τα δικαιώματα της γυναίκας στην Ευρώπη)
Εφημ. ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΗ, 18-2-81

2. Η θέση της γυναίκας στον προχριστιανικό κόσμο
3. Η θέση της γυναίκας στο Χριστιανισμό:
   α) Οι θεολογικές βάσεις της ισότητας των δύο φύλων:
      (1) Η δημιουργική πράξη του Τριαδικού Θεού
      (2) Η χορήγηση των χαρισμάτων
      (3) Η γενική ιεροσύνη
      (4) Η αγιογραφία και το εορτολόγιο
   β) Η διαφορά των φύλων: λειτουργική και όχι ποιοτική

γ) Η ισοτιμία στην καθημερινή πράξη: διάσταση δόγματος και πράξεως
(1) Η ανδροκρατική κοινωνία
(2) Ο ελληνιστικός ασκητισμός
(3) Ο γνωστικισμός
4. Εμβάθυνση σε πτυχές του θέματος:
α) Γυναίκα και ιεροσύνη
β) Εκκλησία και φεμινισμός

Συμπερασματική θέση: Άντρας και γυναίκα δεν είναι αντιμέτωποι ούτε αντίπαλοι. Δημιουργήματα και οι δύο ισότιμα του Θεού έχουν στη ζωή τα ίδια δικαιώματα, διαφορετική όμως αποστολή και λειτουργήματα ανάλογα με τη θέση και τη φύση τους· «πλὴν οὔτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρὸς οὔτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικὸς ἐν κυρίῳ» (*1 Κορ* 11,11).

IV. ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΕΥΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Κατά τη διδασκαλία μου ακολούθησα την τριμερή πορεία: α) Παρουσίαση (προσφορά ή πρόσκτηση) του νέου μαθήματος, β) επεξεργασία, γ) έκφραση και/ή εφαρμογή. Ως ψυχολογική προπαρασκευή χρησιμοποίησα ένα απόσπασμα ποιήματος του Κ. Παλαμά και τη συμπερασματική πρόταση ειδικής επιτροπής για τη θέση και τα δικαιώματα της γυναίκας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η παρουσίαση της νέας δ. ενότητας έγινε κυρίως διαλογικά, με τη δημιουργία ποικίλων σκέψεων στους μαθητές και τη συγκεκριμενοποίηση του σχετικού κοινωνικού και θεολογικού προβλήματος.

Στην επεξεργασία έγινε προσπάθεια να σκιαγραφηθεί η θέση της γυναίκας στον προχριστιανικό κόσμο, ώστε να κατανοηθεί καλύτερα η θετική στάση του Χριστιανισμού προς τη γυναίκα. Επιχειρήθηκε τεκμηρίωση των χριστιανικών αντιλήψεων με βάση τα θεολογικά δεδομένα της ισότητας και της λειτουργικής διαφοράς των δύο φύλων. Επισημάνθηκε η επιβράδυνση της ισότητας του άντρα και της γυναίκας στην καθημερινή ζωή και πράξη της Εκκλησίας και υπογραμμίστηκαν οι ανασταλτικοί παράγοντες. Στη συνέχεια έγινε εμβάθυνση σε ορισμένες βασικές πτυχές του θέματος: α) Γυναίκα και ιεροσύνη και β) Εκκλησία και φεμινισμός. Αυτή στόχευε στη διασάφηση τυχόν αποριών και ερωτημάτων.

Στην έκφραση τονίστηκαν οι συνέπειες και επιπτώσεις της ανισότητας και η προοπτική αλληλοσυμπλήρωσης και συνεργασίας. Για το σπίτι δόθηκαν κατά πτέρυγα μαθητών οι ακόλουθες ερωτήσεις για μελέτη και άσκηση: 1) Έχει λεχθεί πως «η θέση της γυναίκας είναι ο δείκτης του πολιτισμού μιας κοινωνίας». Συμφωνείτε; Γιατί; 2) Ποια είναι η άποψή σας για τη σημερινή «απελευθερωμένη γυναίκα»; 3) Ποια είναι η εικόνα της γυναίκας που κυριαρχεί στη λαϊκή συνείδηση και/ή στα μέτρα ευρύτερης επικοινωνίας;

V. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

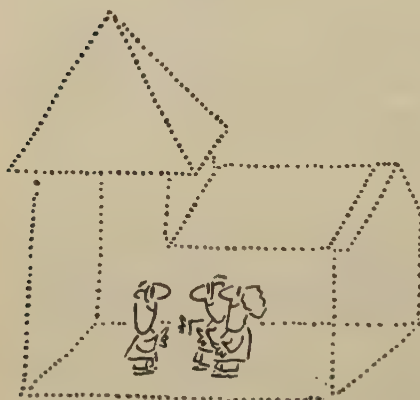
Βάντσου Χ., *Είναι η γυναίκα ισότιμη με τον άνδρα; Μια έρευνα*, Θεσσαλονίκη 1980.

Βασιλειάδη, Ν., *Ορθοδοξία και φεμινισμός*, Αθήνα 1992.

Δημακάκου, Η., - Κυριαζοπούλου, Θ., *Η γυναίκα άλλοτε και τώρα. Το φεμινιστικό κίνημα και οι αγώνες για την απελευθέρωση της γυναίκας*, στο «Συμβολή στη διδασκαλία των εκθέσεων», Αθήνα 1982, σσ. 185-269.

Δρούλια, Ι., *Η γυναίκα κατά την αρχαία ελληνική διανόηση και τη χριστιανική θεώρηση*, Αθήνα

1988.
Ευδοκίμοφ, Π., *Η γυναίκα και η σωτηρία του κόσμου* (μτφρ. Ν. Ματσούκα), Θεσσαλονίκη 1973.
Gerstenberger, E., - Schrage, W., *Frau und Mann* (Kohlhammer Taschenbücher; Bd 1013: Bibl. Konfrontationen), Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1980.
Γρατσέα, Γ., *Η γυνή κατά την Καινήν Διαθήκην*, εις του Αυτού, «Βιβλικά Μελετήματα», Αθήναι 1966, σσ. 67-73.
Kähler, E., *Die Frau in den paulinischen Briefen unter besonderer Berücksichtigung des Begriffes der Unterordnung*, Zürich-Frankfurt 1960.
Καρμίρη, Ι., *Η θέσις και η διακονία των γυναικών εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία*, εν Αθήναις 1978.
Κώτσου, Π., *Η θέση της γυναίκας κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο (4ος έως 7ος μ.Χ. αιώνας)*, στο «Λόγος και Πράξη» 45 (1991), σσ. 78-105.
Λαμπροπούλου, Β., *Φιλοσοφία των φύλων*, Μέρος Α΄, Αθήνα 1984.
Leipoldt, J., *Die Frau in der antiken Welt und in Urchristentum*, Leipzig ²1955.
Μπαλάνου, Δ., *Η θέσις της γυναικός εν ταις θρησκείαις και ιδίως εν τω Χριστιανισμώ* (Συμβολαί εις την Ιστορίαν της Ηθικής), εν Αθήναις 1910.
Μπούμη, Π., *Η χειροτονία των γυναικών*, στον «Κοινωνία» ΛΣΤ΄, 2 (1993), σσ. 126-134.
Μπρατσιώτου, Π., *Η γυνή εν τη Βίβλω*, Αθήναι ²1940.
Του Αυτού, *Χριστιανισμός και φεμινισμός*, στο «Χριστιανικά Γράμματα» 2(1939), σσ. 65-68.
Φειδά, Β., *Το ζήτημα της χειροτονίας των γυναικών*, στο «Αξίες και Πολιτισμός (Αφιέρωμα στον καθηγητή Ευάγγελο Θεοδώρου)», Αθήνα 1991, σσ. 171-205.
Σιώτου, Μ., *Η Καινή Διαθήκη περί της ισότητος των δύο φύλων* (Σειρά Διαλέξεις), Αθήνα 1982.
Tavard, G., *Woman in christian tradition*, Notre Dame, Ind. 1973.
Θεοδώρου, Ε., *Η «χειροτονία» ή «χειροθεσία» των διακονισσών*, εν Αθήναις 1954.
Του Αυτού, *Αι γυναίκες εν τη Εκκλησία*, εν Αθήναις 1976.
«Η θέσις της γυναικός εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία και τα περί χειροτονίας των γυναικών». Συμπεράσματα του Διορθοδόξου Θεολογικού Συνεδρίου (Ρόδος, 30 Οκτωβρίου - 7 Νοεμβρίου 1988), στο «Επίσκεψις» 412 (1 Φεβρουαρίου 1989), σσ. 6-16.

«Οὐ γάρ εἰσιν δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν» (Μτ 18,20)

ΔΙΑ-
ΛΟΓΟΣ

Μια ορθόδοξη αποτίμηση της παπικής Εγκυκλίου για τον Οικουμενισμό και την Ορθοδοξία

Στις 25 Μαΐου τ.έ. δημοσιεύθηκε στη Ρώμη η νέα Εγκύκλιος του Πάπα Ιωάννου-Παύλου ΙΙ, με τίτλο «Ut Unum Sint» (Ίνα εν ώσιν)[1], η οποία θα μπορούσε να θεωρηθεί ως συμπλήρωμα της αποστολικής Επιστολής «Lumen orientale» (Φως εξ Ανατολών)[2] της 2 Μαΐου τ.έ. Η Εγκύκλιος απευθυνόταν προς όλους τους «αδελφούς ορθοδόξους» οι οποίοι μαζί με τους καθολικούς πρέπει μέσα από «νέες γενναίες πράξεις» να οικοδομήσουν τη χριστιανική ενότητα εν όψει της τρίτης χιλιετίας.

Σε όλα τα ορθόδοξα κείμενα, που ασχολήθηκαν με την κριτική των παραπάνω Εγκυκλίων, μπορεί να διακρίνει κανείς μια ομοφωνία για «τη μεγάλη σημασία» των νέων αυτών απόψεων της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Σημειώνεται μάλιστα αρκετές φορές με ιδιαίτερη ικανοποίηση τόσο η αναφορά των παραπάνω κειμένων στην κοινή παράδοση των πρώτων χριστιανικών χρόνων, όσο και των μεγάλων προβλημάτων που υπάρχουν ανάμεσα στις δύο Εκκλησίες και δημιουργούν αρκετά προβλήματα στην προαγωγή του «Διαλόγου αγάπης».

Σε πρόσφατη συνέντευξή του η Α.Θ.Π. ο Οικουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαίος Α΄ στο ιταλικό περιοδικό Il Regno, υπογράμμισε ότι η νέα αυτή Εγκύκλιος ασφαλώς και πρέπει να μελετηθεί με πολλή προσοχή. Το κείμενο παρουσιάζει έναν σημαντικό αριθμό θετικών στοιχείων, όπως η αναφορά που γίνεται στην κοινή πατερική κληρονομιά (Παρ., 61), την ορθόδοξη λειτουργία, την πνευματικότητα και τον ανατολικό μοναχισμό. Αλλά από την άλλη υπάρχουν σοβαρά «αρνητικά» σημεία του κειμένου, όπως η τοποθέτηση στην ίδια βάση των Ορθοδόξων Εκκλησιών με τις Ουνιτικές Εκκλησίες (παρ., 50-55), καθώς επίσης και «το "πατερναλιστικό" ύφος της Εγκυκλίου, όπου διαφαίνεται καθαρά ότι, η Εκκλησία της Ρώμης κατέχει την απόλυτη αλήθεια σε σχέση με τους υπόλοιπους χριστιανούς». Ακόμη, σύμφωνα με την Α. Θ. Παναγιότητα, τρεις βασικές ηθικές αρχές πρέπει να καθοδη-

1. Βλ. *L'Osservatore Romano*, 22(2369)-30.5.1995.
2. Πρβλ. περισσότερα Σεβ. Αρχιεπισκόπου Αυστραλίας κ. Στυλιανού, Η παπική Εγκύκλιος Lumen orientale, *Εκκλησία*, 10 (1995) 404 κ.ε. Πρβλ. Ι. Παναγόπουλου, «Οικουμενική πρωτοβουλία» η απάντηση της Ορθοδοξίας στην «Παπική ενότητα», *Καθημερινή*, 6.6.1995.

γούν τον αληθινό διάλογο ανάμεσα στους χριστιανούς: «η ειλικρίνεια, η συνάφεια και το κουράγιο». Να σημειώσουμε στο σημείο αυτό ότι, στην επίσημη επίσκεψή του η Α.Θ.Π. ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος Α´ στη Ρώμη (28.-30.6.1995) στην ομιλία του στη Βασιλική του Αγίου Πέτρου (29.6.1995) αναφέρθηκε εκτενέστερα στο θέμα αυτό υπογραμμίζοντας ακόμη μια φορά ότι κάθε διάλογος θα πρέπει να διέπεται από τις μεγάλες χριστιανικές αρετές «τῆς ταπείνωσης καί τῆς μετανοίας». Ο διάλογος πρέπει να διακρίνεται από «τό Πρωτεῖον τοῦ κενωτικοῦ ἤθους θέλει ἐπικρατήσει πειστικῶς ἐν τῇ ἱστορικῇ, Ἐκκλησία, (...) ὄχι μόνον τό πολυπόθητον περί τήν πίστιν ἑνότητα (...) καί ἀπό τοῦδε θά ἀξιωθῶμεν νά δοκιμάσωμεν, ὅσα ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ ἐπηγγέλθη τοῖς ἀγαπῶσιν τόν Κύριον, ἤτοι "καινήν γῆν καί καινόν οὐρανόν"». Κι αυτό γιατί, όπως τόνισε ο ίδιος ο Οικουμενικός Πατριάρχης, δεν μπορεί να υπάρξει «Πρωτεῖον μεταξύ τῶν προσώπων... ἀλλά μᾶλλον, μεταξύ τῶν διακονιῶν». Σε διαφορετικό σημείο της συνέντευξής του σημειώνει επίσης πως είναι αξιέπαινο εκ μέρους του Πάπα Ιωάννη-Παύλου ΙΙ, ο οποίος εκφράζει τη συγγνώμη του προς όλες τις χριστιανικές κοινότητες για τα λάθη που διέπραξε η Ρώμη (Γράφει σχετικά στην Εγκύκλιο: «αντιπροσωπεύει μια δυσκολία για το μεγαλύτερο τμήμα των άλλων χριστιανών, η μνήμη των οποίων έχει σημαδευθεί από οδυνηρές μνήμες. Για όλα όσα είμεθα υπεύθυνοι ζητώ συγγνώμη, όπως αυτό το έπραξε και ο προκάτοχός μου ο Παύλος VI». Παρ., 88). Αυτό όμως, συνεχίζει η Α.Θ. Παναγιότητα δεν πρέπει να είναι «θεωρητικός λόγος»[3].

´Οσο για την ιδέα μιας κοινής ανακήρυξης των αγίων του 20ού αιώνα «αυτό είναι απραγματοποίητο (...). Δεν μπορούμε να κατανοήσουμε πώς μπορεί να επιτευχθεί κάτι τέτοιο ανάμεσα σε Εκκλησίες οι οποίες όχι μόνο δεν έχουν κανονική κοινωνία (communion), αλλά δεν έχουν ακόμη ούτε ενότητα πίστεως». «Φαίνεται πολύ πιο πραγματοποιήσιμη η ιδέα, σημειώνει σε άλλο σημείο η Α.Θ. Παναγιότητα, μια προσπάθεια "αδελφοποίησης" ανάμεσα σε Μητροπόλεις, ενορίες και μοναστικές κοινότητες των δύο Εκκλησιών».

Ο Σεβ. Μητρ. Ελβετίας Δαμασκηνός εδημοσίευσε σχόλιο στη γαλλική εφημερίδα La Croix (1.6.1995) με τον τίτλο *Η Εγκύκλιος του Διαλόγου για την Ενότητα*, όπου μεταξύ άλλων τονίζει: «Η νέα Εγκύκλιος είναι ένα ιδιαιτέρως σημαντικόν κείμενον όχι μόνον διά την συστηματικήν ανάπτυξιν των θεμελιωδών αρχών της συμμετοχής της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας εις τον σύγχρονον οικουμενικόν διάλογον διά την ενότητα των Χριστιανών, αλλά και διά την βαθείαν πίστιν εις την επιτακτικήν ανάγκην αποκαταστάσεως της κοινωνίας των Χριστιανικών Εκκλησιών διά της ενώσεως των κριτηρίων ενότητος της αδιαιρέτου Εκκλησίας της πρώτης χιλιετίας». Ο Σεβασμιώτατος αναφέρει τέσσερα σημαντικά σημεία στα οποία διακρίνεται η επιτυχία της Εγκυκλίου τονίζοντας μάλιστα ότι «είναι πολύ χαρακτηριστικόν ότι το λειτούργημα του Αποστόλου Πέτρου (officium Petri) εντάσσεται οργανικώς εις το κοινόν λειτούργημα των Αποστόλων, ως το λειτούργημα του Επισκόπου Ρώμης εντάσσεται εις το λειτούργημα πάντων των Επισκόπων της Εκκλησίας (Παρ., 95)». Και τελειώνοντας σημειώνει: «Ως Ορθόδοξος Ιεράρχης οφείλω να ομολογήσω ότι το κείμενο αποτελεί εν γενναίον και ουσιαστικόν βήμα της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας διά την ενίσχυσιν της αξιοπιστίας και των προοπτικών των διμερών και των πολυμερών Θεολογικών διαλόγων προς την κατεύθυνσιν της αποκαταστάσεως της εκκλησιαστικής κοινωνίας, τουλάχιστον μεταξύ της Ορθοδόξου και της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλη-

3. Ο θεωρητικός λόγος παραμένει όταν μελετήσει κανείς την κριτική της Εγκυκλίου από τη Ρωμαιοκαθολική πλευρά. Πρβλ. L'exigence de la vie, L'Osservatore Romano, 30 (1995) 7.

σίας, αι οποίαι επικεντρώνουν τον πυρήνα των διαφωνιών αυτών κυρίως εις την θεμελίωσιν και την εφαρμογήν του παπικού πρωτείου εν τη Εκκλησία»[4].

Ο Ορθόδοξος Έλληνας θεολόγος Γ. Λαιμόπουλος, υπεύθυνος των οικουμενικών σχέσεων του Παγκοσμίου Συμβουλίου των Εκκλησιών, υπογραμμίζει στο επίσημο Περιοδικό Ecumenical News International, 11(1995)6-8 τη σημασία «της δέσμευσης της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας για τον οικουμενικό διάλογο». Δύο βασικές ιδέες τονίζονται στο κείμενο, σημειώνει ο κ. Λαιμόπουλος: «η αποδοχή ότι το οικουμενικό κίνημα δεν είναι "επιστρέψιμο" και το οικουμενικό κίνημα δεν μπορεί να θεωρηθεί ως "an appendix" στη ζωή της Εκκλησίας, αλλά ως αδιάσπαστο μέρος της ζωής και της εργασίας» των μελών της Εκκλησίας. Παρ' όλα αυτά παρατηρούνται δύο βασικές ελλείψεις στο κείμενο, σύμφωνα με τον κ. Λαιμόπουλο: «η μη αναφορά στο διάλογο ανάμεσα στους Χριστιανούς, που υποφέρουν σε διάφορες περιοχές του κόσμου» και «στις ήδη υπάρχουσες τοπικές και εθνικές δομές του οικουμενικού κινήματος στις οποίες συμμετέχει η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία»[5].

Σε άρθρο του ο καθηγητής Β. Φειδάς στην εφημερίδα Καθημερινή (11.6.1995) με τίτλο *Η Ορθοδοξία και η Νέα Παπική Εγκύκλιος*, σημειώνει ότι όλες οι προτάσεις «είναι πράγματι κάτι το νέο και οπωσδήποτε κάτι το σπουδαίο για τις προοπτικές του θεολογικού διαλόγου μεταξύ της Ορθοδόξου και της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας». Και συμπληρώνει: «Ωστόσο όλες αυτές οι προτάσεις υπήρξαν πάντοτε η μόνιμη αξίωση της Ορθόδοξης Εκκλησίας για το θεολογικό διάλογο με τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, υπό τον όρο βεβαίως ότι στα κριτήρια της κοινής παραδόσεως της πρώτης χιλιετίας θα ενταχθεί και η θεωρία για το παπικό Πρωτείο».

Πιστεύουμε ότι, παρά τις σημαντικές διαφορές που ασφαλώς υπάρχουν στην Εγκύκλιο, μπορούμε να πούμε ότι η παραπάνω Εγκύκλιος προσφέρει τη δυνατότητα μιας συνεχούς ενημέρωσης του θεολόγου, ο οποίος δεν πρέπει να παραμένει «απομονωμένος» στις προσωπικές του απόψεις. Η ήδη διαμορφούμενη κοινωνική και θρησκευτική κατάσταση στον κόσμο επιβάλλει τη συνεχή ενημέρωση του θεολόγου και ιδιαίτερα των νέων οι οποίοι ζουν τα αδιέξοδα μιας κακώς νοουμένης οικουμενικότητας εν μέσω αλλοφύλων, ετεροδόξων ή ετεροθρήσκων.

Οι ραγδαίες εξελίξεις επιβάλλουν την εγρήγορση του θεολόγου και την ενίσχυση «παντί τρόπω» της ενορίας ως το μόνο υγιές κύτταρο, όπου διασώζεται το ομόδοξον και ομότροπον, με άλλα λόγια το «φάρμακον της αθανασίας»[6], το «φάρμακον κατά της αλλοιώσεως»[7].

Είθε η αρχή να γίνει μέσα από μια ορθή προσέγγιση των προβλημάτων στις Μικτές Επιτροπές του Θεολογικού διαλόγου –κυρίως με νέους θεολόγους– για να μπορέσει να υπάρξει μέλλον και να ανοίξει ο δρόμος της τρίτης χιλιετίας προς την οδό της ενότητας «ίνα πάντες ένα ώσι» (Ιωαν., 17:21).

Κωνσταντίνος Ζορμπάς

4. Πρβλ. όλη την κριτική της Εγκυκλίου στο Δελτίο Επίσκεψις, 519(1995) 25-29.
5. Πρβλ. και άλλες απόψεις στο Περιοδικό Catholic International, Vol. 6, No 8 (1995) 397-398 και E. Geldbach, Die Oekumenismus-Enzyklika des Papstes, MD, 4/95, σελ. 65-66.
6. Ιγνάτιος, Προς Εφεσίους XX: 2.
7. Επίσημη ομιλία της Α.Θ.Π. Οικουμενικού Πατριάρχου στα εγκαίνια του Ιερού Ναού Αγίου Δημητρίου Ζυρίχης, Επίσκεψις, 519(1995)18.

Ροτόντα: Η όξυνση δεν οδηγεί πουθενά (Λόγος περί... διαλόγου)

Η εικόνα που για μια ακόμη φορά αντικρίσαμε στις τηλεοπτικές οθόνες με αφορμή το γνωστό «πρόβλημα(;)» της χρήσης της Ροτόντας, μας δημιούργησε, εκτός από αισθήματα «απέχθειας» για τις συγκεκριμένες ενέργειες, ερωτήματα για το ρόλο, τη δράση αλλά και την καθοδήγηση των συγκεκριμένων ομάδων και «οπαδών».

Ωστόσο από την αρχή πρέπει να προσδιορίσουμε τα βασικά στοιχεία που διέπουν τη λογική του παρόντος σημειώματος. Τα στοιχεία που συνθέτουν το «παζλ» αυτό είναι κυρίως:

— Ο τρόπος *χρήσης* του μνημείου. Πρόκειται για έργο πολιτισμού ιδιαίτερα μεγάλης αξίας. Ένα έργο που δεν ανήκει μόνο σε έναν πολιτισμικό χώρο, αλλά ανήκει σε όλους. Η αποκλειστικότητα χρήσης, που κάποιοι διεκδικούν να έχουν, απονευρώνει και αποδυναμώνει την πολιτισμική του αξία. Αν κάποια στιγμή το συγκεκριμένο μνημείο αγιάσθηκε, τότε εύλογα κάποιοι θα έπρεπε να ζητήσουν την ίδια αποκλειστικότητα χρήσης και για τον Παρθενώνα, ο οποίος, όπως είναι γνωστό, κι αυτός Αγιάσθηκε.

— Το δεύτερο στοιχείο είναι ο *σεβασμός* προς το μνημείο και την ιστορία. Αυτό είναι κάτι που αποτελεί δεσμευτικό παράγοντα για την οποιαδήποτε χρήση του. Οι εκδηλώσεις που πιθανόν πρόκειται να γίνουν στον χώρο αυτό, πρέπει να σέβονται την τεχνική του, την ακουστική του, την αρχιτεκτονική δομή του και τον πολιτιστικό του ρόλο.

— Το τρίτο και τελευταίο στοιχείο, που πρέπει να λάβουμε υπόψη, είναι η *ιερότητα* του χώρου. Ο κάθε χώρος καθαγιάζεται από την χρήση και τον σεβασμό που δείχνουμε. Πόσο μάλλον όταν αυτός είναι ένα σημαντικότατο στοιχείο πολιτισμού.

Με βάση τα όσα προαναφέραμε καταλήγουμε στις εξής επισημάνσεις.

α) Στη χώρα του Γρηγορίου του Παλαμά, του Κοσμά του Αιτωλού και του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, των ηρώων και μαρτύρων, φαινόμενα θρησκευτικού φανατισμού είναι έξω, πέρα και μακριά από την Ορθόδοξη παράδοση και ιστορία.

β) Την ευθύνη για ό,τι έγινε δεν την έχει η Εκκλησία. Την ευθύνη την φέρουν οι «αυτοπροσδιοριζόμενοι σωτήρες και προστάτες» της, οι οποίοι την εκθέτουν, αφού τον διάλογο, που θα έπρεπε να γίνει, τον αρνούνται με διάφορες «προφάσεις διαλόγου».

γ) Η Αρχαιολογική Υπηρεσία έχει ήδη εκφράσει την άποψή της, γνωστή σε όλους. Αυτή η άποψη μπορεί να αποτελέσει πλαίσιο διαλόγου, χωρίς παρωπίδες, φανατισμούς και προκλητικές ενέργειες.

Τα πρόσφατα γεγονότα αποτελούν μια ακόμη πληγή στο ταλαίπωρο Σώμα της Εκκλησίας. Μια πληγή που θα «κακοφορμίσει» αν δεν υπάρξει η «σωστή αντιμετώπιση».

Ανδρέας Σακελλίων

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΑ

The search for new community, A Bossey seminar ed. by Thomas Best, WCC Publications, Geneva 1987

Το βιβλίο αυτό αποτελεί τα πρακτικά ενός σεμιναρίου που έγινε στο οικουμενικό ινστιτούτο του Bossey (Ελβετία), την άνοιξη του 1987 με θέμα «Μοντέλα ανανεωμένης κοινότητας». Το σεμινάριο διήρκησε δέκα ημέρες και έλαβαν μέρος εξήντα πρόσωπα. Στην ομάδα αυτή των προσώπων υπήρχε μία μεγάλη ποικιλία όσον αφορά το ομολογιακό, το φυλετικό, καθώς και το πολιτιστικό υπόβαθρο. Περιλάμβανε οργανωτές κοινοτήτων, πρωθιερείς, φοιτητές και μοναχές, γραμματείς και καθηγητές θεολογίας. Κοινό στοιχείο; Η χριστιανική πίστη και η πεποίθηση ότι η κοινότητα αποτελεί μια βασική πτυχή της χριστιανικής και εκκλησιαστικής ζωής, μια και η χριστιανική ταυτότητα είναι κοινωνική και συλλογική. Η ζωή της κοινότητας αντανακλά την πιστότητά της στο Ευαγγέλιο και πραγματώνει ιστορικά το σώμα του Χριστού, την Εκκλησία. Και βέβαια, κοινό πιστεύω όλων ήταν η έρευνα για την ενότητα της Εκκλησίας και την ανανέωση της χριστιανικής ζωής και μαρτυρίας σήμερα.

Σύμφωνα με τον εκδότη και έναν από τους οργανωτές, Thomas Best, στόχος του σεμιναρίου ήταν η αναθεώρηση των διαφόρων τύπων χριστιανικών κοινοτήτων με βάση τη Γραφή και την Παράδοση και τις σημερινές ανάγκες των ανθρώπων, καθώς και η διδασκαλία των απαραίτητων μέσων για την ανάλυση και κατανόηση της κοινότητας του καθενός. Επίσης, η εξέταση των δυνατοτήτων που προσφέρουν νέοι τύποι κοινοτήτων και ο προβληματισμός που θέτουν όσον αφορά τη δύναμη, την εξουσία, τη συμμετοχή και τη δομή. Και βέβαια, η μορφοποίηση νέων θεωρήσεων μιας ανανεωμένης χριστιανικής κοινότητας σήμερα. Παράλληλος εξάλλου στόχος ήταν και η σωστή οργάνωση του σεμιναρίου σε πρακτικό επίπεδο: η βίωση, δηλαδή, και η δημιουργία μιας κοινότητας από τα μέλη του σεμιναρίου, τέτοιας που θα έπρεπε να συμπεριλαμβάνει όλα τα στοιχεία εκείνα που είναι απαραίτητα για να είναι μία κοινότητα ζωντανή και δημιουργική.

Οι εργασίες του σεμιναρίου διεξήχθησαν με εισηγήσεις, μελέτη της Βίβλου, ομάδες εργασίας, κοινή λατρεία, κοινά γεύματα, ξεκούραση και εκδρομές. Ο τόμος αυτός, που αποτελείται από 120 σελίδες, περιέχει αυτές τις εισηγήσεις, οι οποίες έχουν εξαιρετικό ενδιαφέρον, μια και το υπόβαθρο των συγγραφέων τους είναι τόσο διαφορετικό μεταξύ τους. Η εισήγηση, λ.χ., της Janet Crawford, «Μη πατριαρχικά μοντέλα για την κοινότητα» ασκεί κριτική στον παραδοσιακό ορισμό της κοινότητας, από φεμινιστική προοπτική. Η εισήγηση της Letty Russell «Συζυγία στα νέα μοντέλα ανανεωμένης κοινότητας» συμπληρώνει την προηγούμενη, αντλώντας και από την εμπειρία. Το κείμενο του Julio de Santa Ana «Σημειώσεις στην ανάλυση της πραγματικότητας: μια δομική προοπτική», προτείνει μια μέθοδο κοινωνικής ανάλυσης που προέρχεται από το χώρο της θεολογίας της απελευθέρωσης. Η Bertha Vargas «Αλληλεγγύη και Ιεραποστολή: μια

μαρτυρία από τη Λατινική Αμερική» (Μεξικό)· οι Ian και Margaret Fraser «Χριστιανικές κοινότητες βάσης και οι Εκκλησίες: η ένταση κινήματος-καθιδρύματος» και η Maria José Fontelas Rosado Nunes «Χριστιανικές Κοινότητες Βάσης: η σπουδαιότητά τους για τις γυναίκες», καταθέτουν την εμπειρία τους από την πολύχρονη δουλειά τους σε κοινότητες βάσης και μιλούν για το ρόλο τους στην ανανέωση της χριστιανικής ζωής και μαρτυρίας. Το κείμενο του Lois Kroehler «"La Nueva Pastoral": ένα μοντέλο αναδιοργάνωσης της Ιεραποστολής» προσθέτει μία απαραίτητη διάσταση στη θεώρηση της αξίας της κοινότητας για την ιεραποστολή. Τέσσερις, τέλος, εισηγήσεις βιβλικού περιεχομένου, με διαφορετική προοπτική και μεθοδολογία η κάθε μια τους, ανιχνεύουν τις αρχές της χριστιανικής κοινότητας κατά την εποχή της Καινής Διαθήκης. Το βιβλίο διανθίζεται από ένα ποίημα, από την κατάθεση μιας προσωπικής εμπειρίας, από κάποια τραγούδια γραμμένα για το σεμινάριο και βέβαια από τις απαραίτητες φωτογραφίες.

Η αξία του σεμιναρίου αυτού ήταν σπουδαία γιατί –όπως μας πληροφορεί το εισαγωγικό σημείωμα του εκδότη– προέκυψαν και τέθηκαν κάποια ευρύτερα ζητήματα και ερωτήματα σχετικά με τη θέση του προβληματισμού για το θέμα της κοινότητας στις Εκκλησίες και στον Οικουμενικό διάλογο. Και πρώτα πρώτα το γεγονός ότι οι χριστιανοί πρέπει να συνειδητοποιήσουν την *ανάγκη* να δουλέψουν στην κατεύθυνση της ολοκλήρωσης και του εμπλουτισμού των κοινοτήτων τους, ξεφεύγοντας έτσι από τα λιμνάζοντα νερά της νοσηρής τους αυτάρκειας. Δεύτερο· οι χριστιανοί θα πρέπει να αναρωτηθούν τι τελικά είναι κοινότητα; Ποια είναι η βιβλική της βάση, καθώς και η θεολογική και εκκλησιολογική της σπουδαιότητα; Στο σημείο αυτό έγιναν ενδιαφέρουσες εκτιμήσεις για τα στοιχεία εκείνα που εμποδίζουν μια ωριμότερη θεώρηση της χριστιανικής κοινότητας.

Τρίτο· οι χριστιανοί θα πρέπει να μελετήσουν τα απαραίτητα εφόδια για την ενίσχυση και οικοδομή μιας καλής κοινότητας –π.χ. η βαθιά γνώση της Βίβλου, της Θεολογίας και της Παράδοσης ή η δυνατότητα του να ακούει ο ένας τον άλλο. Ιδιαίτερη ευαισθησία απαιτείται σε περιπτώσεις που έχουμε έντονες πολιτιστικές, κοινωνικές και οικονομικές διαφορές στα μέλη μιας κοινότητας.

Τέταρτο· οι χριστιανοί θα πρέπει να συμφιλιώσουν την ατομική και κοινωνική διάσταση της χριστιανικής ζωής. Μια καλή κοινότητα ενισχύει και δίδει ευκαιρίες σε κάθε πρόσωπο να αναπτύξει τα ιδιαίτερα χαρίσματά του για το καλό και του ίδιου και της κοινότητας.

Πέμπτο· οι χριστιανοί θα πρέπει να βοηθούν τις μικρές κοινότητες, ώστε να αλληλεπιδρούν με την Εκκλησία σαν όλο. Η ανανέωση της χριστιανικής πίστης και ζωής προέρχεται πολλές φορές από τη μαρτυρία τέτοιων μικρών ομάδων.

Το βιβλίο αυτό αποτελεί –όπως έγινε φανερό– ένα δείγμα δουλειάς του τρόπου που κινείται και προβληματίζεται σήμερα η Οικουμενική Κίνηση, σ' ένα από τα βασικότερα θέματα της χριστιανικής πίστης και ζωής. Το μήνυμα –ένα από τα πολλά– που βγαίνει απ' αυτό το βιβλίο είναι πως είναι καιρός να προβληματιστούμε και να βρούμε τρόπους πληρέστερης συμμετοχής όλων, ιδιαίτερα μάλιστα των νέων και των γυναικών, στην εκκλησιαστική ζωή. Το βιβλίο αυτό αποτελεί μια καλή αφορμή αναθεώρησης ορισμένων πραγμάτων που σχετίζονται με τις δικές μας εκκλησιαστικές κοινότητες και θέτει επειγόντως το ζητούμενο της εκτίμησης των ελπιδοφόρων προσπαθειών που γίνονται σ' όλο το χριστιανικό κόσμο σήμερα σε επίπεδο κοινοτήτων για την ανανέωση της χριστιανικής ζωής και μαρτυρίας.

Γιώργος Μπασιούδης

«Ορθόδοξη Νεοελληνική Θεολογία» και «Πνευματικότητα του Αγίου Όρους και της Ελληνικής Ορθοδοξίας», Edizioni Dehoniane, Roma 1995-96

Μια πολύ σημαντική πρωτοβουλία της ελληνίδας καθηγήτριας στο Καθολικό Ινστιτούτο Θρησκευτικών Επιστημών Terni και συνεργάτριας του περιοδικού μας, Ελένης Παυλίδου, συνιστά η έκδοση από τον καθολικό εκδοτικό οίκο Dehoniane της Ρώμης δύο σειρών με μεταφράσεις στα ιταλικά βιβλίων ελλήνων θεολόγων. Η σειρά «Ορθόδοξη Νεοελληνική Θεολογία» που άρχισε να εκδίδεται από το Νοέμβριο 1995 περιλαμβάνει μεταφράσεις των εξής έργων:

1. Ν. Ματσούκας, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία*, τ. Α΄, Εισαγωγή στην ορθόδοξη θεολογική γνωσιολογία.
2. Ν. Ματσούκας, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία*, τ. Β΄, Έκθεση της ορθόδοξης πίστης σε αντιπαράθεση με την δυτική χριστιανοσύνη.
3. Μ. Καρμαδάκης, *Ορθόδοξη Πνευματικότητα*, τ. Α΄, Από την χάρη στην ελευθερία.
4. Ν. Νησιώτης, *Προλεγόμενα εις την θεολογικήν γνωσιολογίαν.*
5. Μ. Καρμαδάκης, *Ορθόδοξη Πνευματικότητα*, τ. Β΄. Από την ελευθερία στην χάρη.
6. Γ.Μαντζαρίδης, *Ορθόδοξη Θεολογία και κοινωνική ζωή.*

Η δεύτερη σειρά «Πνευματικότητα του Αγίου Όρους και της Ελληνικής Ορθοδοξίας», θα αρχίσει να εκδίδεται από τον ίδιο εκδοτικό οίκο από το Φεβρουάριο του 1996 και θα περιλαμβάνει τα έργα:

1. Δ. Τάτσης, *Η ζωή και το δίδαγμα του Γέροντα Παΐσιου του Αθωνίτη.*
2. Ι. Βλάχου, *Μία νύχτα στην έρημο του Αγίου Όρους.*

Διευθύντρια και των δύο σειρών είναι η καθηγήτρια Ελένη Παυλίδου, η οποία, μάλιστα, τις χρηματοδοτεί κατά μεγάλο μέρος, επειδή θεωρεί ιδιαίτερα σημαντικό το να μιλάνε στην καθολική Ιταλία με τη δική τους φωνή οι ορθόδοξοι έλληνες. Όπως δηλώνει χαρακτηριστικά: «Ο διάλογος δεν γίνεται μόνο με "χαμόγελα" και "γεύματα", χρειάζεται προσεκτική ακρόαση των διϊσταμένων απόψεων, βαθειά αγάπη, άπειρος και αμοιβαίος σεβασμός μεταξύ των συνομιλητών και πολύ θεολογική εργασία και από τις δύο πλευρές, για να βρεθεί κάποια λύση με βάση την αντικειμενική θεολογική αλήθεια». Η διευθύντρια καταλήγει με την ευχή να υπάρξει και στην Ελλάδα ανάλογη πρωτοβουλία, ώστε να μεταφραστούν στα ελληνικά έργα σύγχρονων καθολικών θεολόγων και πνευματικών ανθρώπων προς χάρη ενός πιο αντικειμενικού διαλόγου και προσφέρει, μάλιστα, τη δωρεάν συνεργασία της σε οποιονδήποτε εκδοτικό οίκο θα ήθελε να αναλάβει μια τέτοια πρωτοβουλία.

Μιλτιάδης Κωνσταντίνου

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

α) Φυλλάδια-Περιοδικά

ST. VLADIMIR'S THEOLOGICAL QUARTERLY, 39, 2, 1995, New York.

Αθ. Παπαθανασίου, Πείραμα και πειρασμός ελευθερίας, Ενοριακή ζωή και έφηβοι, Ανάτυπο από το περιοδικό «Κοινωνία» ΛΗ΄/1995, σελ. 132-136, Αθήνα 1995.

Αθ. Παπαθανασίου, *Ιεραποστολή και Οικουμενική Κίνηση*, Αναφορά σε μια μελέτη, Ανάτυπο από το περιοδικό «Εκκλησία» ΟΒ΄/1995, σελ. 215-217, Αθήνα 1995.

Διάλογοι καταλλαγής, Ενημερωτικό Δελτίο της Ορθόδοξης Ακαδημίας Κρήτης, 37/Ιούλιος 1995, 38/Οκτώβριος 1995, Κολυμπάρι.

Ο Αθωνίτης, 13, Ιούλ.-Σεπτ. 1995, Θεσσαλονίκη.

INTERNATIONALE KIRCHLICHE ZEITSCHRIFT, 411/3.Juli-Sept. 1995, Bern

Ορθόδοξη ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ, 44, Σεπτ. 1995, Βύρωνας-Αθήνα.

ΑΝΑΠΛΑΣΙΣ, 359/Ιούλ.-Αυγ. 1995, 360/Σεπ.-Οκτ. 1995, Αθήνα.

ΣΥΝΑΞΗ, Τριμηνιαία έκδοση σπουδής στην Ορθοδοξία, 54/Απρ.-Ιούν. 1995, Αθήνα.

β) Βιβλία

Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, *Ο Θεός μου ο Αλλοδαπός*, Αθήνα 1995.

Αλεξάνδρου Μ. Σταυροπούλου, *Ανάπτυξη. Νέες προοπτικές. Θεολογική προσέγγιση*, Αθήνα 1988 («Αποστολική Διακονία», ανάτ. από το περιοδ. «Εφημέρος»), σσ. 19.

Του ιδίου, *Ποιμαντική της καθημερινής ζωής*, Αθήνα 1992 («Αποστολική Διακονία», ανάτ. από το περιοδ. «Εφημέρος» των ετών 1990-1991), σσ. 192.

Του ιδίου, *Η αυτοκρατορία των εικόνων*, Αθήνα 1994 («Αποστολική Διακονία», «Φυλλάδια Επικαιρότητος», αριθ. 34), σσ. 53.

Του ιδίου, *Ποιμαντική πολλαπλών διαδρομών*, Αθήνα 1995 («Αποστολική Διακονία», ανάτ. από το περιοδ. «Εφημέρος» των ετών 1992-1993), σσ. 300.

